VIOREL PANAITE

LIMBAJUL POLITICO-JURIDIC ÎN ISLAMUL OTOMAN

Dicţionar de termeni şi expresii

I. Războiul, Pacea, Comerţul

Editura Universităţii din Bucureşti

VIOREL PANAITE

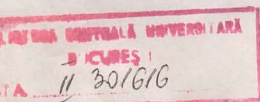
LIMBAJUL POLITICO-JURIDIC ÎN ISLAMUL OTOMAN

Dicţionar de termeni şi expresii

I. Războiul, Pacea, Comerţul

Editura Universităţii din Bucureşti
1998

Referenți științifici: Prof. dr. MIHAI MARIN
Conf. dr. BOGDAN MURGESCU

Şos. Panduri 90-92, București - 76235; Tel./Fax: 410.23.84

ISBN 973 – 575 – 271 – 9

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE

Scrierea acestor pagini și publicarea lor sub această formă este un exercițiu făcut exclusiv pentru studenții facultăților în care se predă istorie, în special pentru cei care se pregătesc pentru domeniul osmanisticii.

Primul motiv care m-a determinat să fac acest pas a fost putința de a scrie și tipări texte în caractere arabe, posibilitate oferită de un "respectabil" computer Macintosh, instrument care devine din ce în ce mai indispensabil și în cercetarea istorică de la noi. Apoi, ne-a impulsionat dorința studenților care au urmat și urmează cursurile și seminariile de limbă și paleografie turco-osmană ale Facultății de Istorie din cadrul Universității din București de a avea și alte instrumente de lucru în limba română, în afară de indispensabilele lucrări semnate de Mihail Guboglu (*Paleografia turco-osmană*, București, 1955) și Mihai Maxim (*Limba turco-osmană*, București, 1984).

În aceste condiții s-a concretizat prima parte a lucrării noastre. Este vorba de un dicționar de expresii, multe dintre ele formule standard ale actelor emise de cancelaria otomană. Aceste pagini se bazează pe texte inedite în limba osmană aflate în Arhivele Naționale din București, în Arhiva Otomană a Președinției Consiliului de Miniștri (*Başbakanlık Osmanlı Arşivi*) și în alte arhive și biblioteci din Istanbul, în Arhiva Centrală de Acte Vechi din Varșovia (*Archiwum Glowne Akt Dawnych w Warszawa*), la Biblioteca "Chirii și Metodiu" din Sofia, în Arhivele Naționale Maghiare (*Magyar Országos Levéltár*) și la Biblioteca Academiei Maghiare de Științe, Secția Orientalistică, din Budapesta, locuri în care am ajuns și rămas mai mult sau mai puțin timp în urma unor stagii de cercetare efectuate în anii 1992-1996, cu ajutorul conducerii Institutului de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române și al Facultății de Istorie a Universității din București, în unele cazuri beneficiind și de ajutorul unor persoane, fundații și instituții din țările vizitate (*Ortadoğu ve Balkan Incelemeleri Vakfı* din Istanbul; Fundația Soros; *Istanbul Universitesi; Institut Français d'Études Anatoliennes* din Istanbul; *Europa Institut* din Budapesta). Un recent stagiu de documentare, petrecut la Paris în primăvara anului 1998, mi-a permis pe de o parte să introduc elemente și din textele otomane aflate la *Bibliothèque Nationale de France. Richelieu*, secția *Manuscrits. Division orientale*, iar pe de altă parte mi-a oferit posibilitatea să dau forma finală, publicabilă, a acestei lucrări. Pentru

aceasta ţinem să mulţumim domnilor Maurice Aymard (directorul *Maison des Sciences de l'Homme*, Paris) Gilles Veinstein (École des Hautes Études en Sciences Sociales, CNRS-Centre d'Histoire du Domaine Turc), şi Nicolas Vatin (CNRS-Centre d'Histoire du Domaine Turc), precum şi personalului administrativ de la *Maison des Sciences de l'Homme*.

Trebuie să subliniem, totodată, că multe expresii şi formule au fost extrase din textele edite de cronici şi documente otomane de cancelarie. Cu o singură condiţie: editorul să fi oferit şi textul osman, transcris sau în facsimil, pentru ca să putem avea acces la textul cu caractere arabe. Or, aici trebuie să subliniem rolul ediţiilor româneşti de cronici şi documente turco-osmane realizate de-a lungul vremii de H.Dj. Siruni, A. Antalffy, N. Bănescu, Aurel Decei, Mihail Guboglu, Mustafa A. Mehmet, M.M. Alexandresu-Dersca Bulgaru, Mihai Maxim, Tahsin Gemil, Valeriu Veliman. De asemenea, o serie lungă de expresii au fost extrase din diverse editări de izvoare otomane, fie compact, fie în cadrul unor cărţi şi studii publicate de mari turcologi din întreaga lume. Încercăm aici o enumerare a câtorva dintre ei, cu certitudinea că oricât de lungă ar fi această listă tot ne-ar scăpa câteva nume importante. Deci: Zygmunt Abrahamowitz, F. Dalsar, Çiftcioğlu N. Atsız, Mehmet Zeki Pakalın, M.H. Şakiroğlu, M. Tayyib Gökbilgin, Ö.L. Barkan, Halil Inalcık, A.S. Erzi, I.H. Uzunçarşılı, Anafarta Nigâr, Cenhiz Orhonlu, Ahmed Akgündüz, M.E. Düzdağ, Şinasi Tekin, T.X. Bianchi, A.F. Belin, Nicoară Beldiceanu, Irène Beldiceanu-Steinherr, Gilles Veinstein, Mihnea Berindei, Fr. Giese, R. Anhegger, Franz Babinger, Fr. Kraelitz, Fr. Taeschner, Josef Matuz, A.C. Schaendlinger, N.H. Biegman, Susan Skilliter, Uriel Heyd, A.H. de Groot, V.L. Ménage, Aldo Gallota, Mario Grignaschi etc. Fără aceste ediţii de izvoare otomane, lucrarea de faţă ar fi fost mai săracă sau chiar imposibil de realizat în acest moment.

Ca mod de lucru pentru această parte consacrată dicţionarului de expresii am optat pentru formula:

- text osman transliterat cu alfabetul folosit în turca modernă;
- text osman scris în caractere arabe;
- traducere.

Uneori, am inclus, aici, şi variante cu sens identic, dar cu altă exprimare gramaticală.

La aceste trei elemente am adăugat de regulă:

- o primă paranteză cu traducerea cuvintelor din text (substantivul, la nominativ; verbul, la infinitiv), cuvinte însoţite uneori şi de unele variante mai des folosite;

- o a doua paranteză în care se indică tipul documentului din care am scos expresia respectivă, anul emiterii, uneori adresantul, locul formulei în cadrul documentului şi subiectul principal la care ea se raportează. De exemplu, indicaţia *'ahdnâme* - Polonia, 1607 înseamnă că textul a fost extras din corpul "cărţii de legământ" acordate de Ahmed I regelui Poloniei în 1607. Când după *'ahdnâme* apare şi indicaţia *münşe'ât,* aceasta vrea să spună că formula preluată de noi este cea dată de autorul "antologiei" respective şi nu în corpul *'ahdnâme*-lei. Prin *Târih* sau *Tevârih*, urmate sau nu de numele autorului, am dorit să indicăm că extrasul respectiv s-a făcut dintr-o cronică otomană. Dacă asemenea indicaţii nu au fost oferite, de regulă sunt de invocat două motive: ori expresiile respective sunt de găsit în mai multe tipuri de documente ori pur şi simplu am pierdut cu vremea coordonatele iniţiale.

Partea consacrată termenilor politico-juridici otomani s-a impus de la sine, întrucât anumite noţiuni des folosite în texte trebuiau explicate. Aici a intervenit drastic selecţia, şi ne-am oprit în acest volum doar la anumiţi termeni turco-islamici cu încărcătură juridică aparte, mai precis asupra celor legaţi mai strâns de dreptul războiului şi al păcii, de regimul comerţului şi al nemusulmanilor în Imperiul otoman, fie ei supuşi sau străini. Motivul este de natură subiectivă şi el ţine de acumulările pe care le-am făcut de-a lungul timpului în acest domeniu. Evident, nu într-o lucrare de acest tip se rezolvă din punct de vedere ştiinţific problemele istoriei otomane. Aceste pagini se vor a fi mai ales o invitaţie la lectură şi cercetare adresată studenţilor, o invitaţie lansată atât prin indicaţiile bibliografice de la sfârşitul fiecărei "intrări", cât şi prin bibliografia finală (unde se regăsesc şi sursele folosite de noi la alcătuirea primei părţi a lucrării).

Acest tip de lucrare este cu siguranţă perfectibil, atât ca mod de lucru cât şi ca dimensiuni. Iar primul lucru pe care îl aştept o dată cu publicarea acestui volum sunt propunerile de colaborare, observaţiile critice, sugestiile, sfaturile, venite atât din partea profesorilor - în sensul cel mai larg al cuvântului - pe care i-am avut până acum în domeniul osmanisticii cât şi din partea colegilor de generaţie, şi nu în ultimul rând din partea studenţilor.

PROBLEME DE TRANSLITERAŢIE

Transliteraţia cuvintelor din limba osmană nu este uniformă în lucrările de specialitate sau în ediţiile de documente şi cronici.

Diversitatea modalităţilor de transliteraţie, care la un moment dat este deconcertantă, iar pentru studenţi dezarmantă, a apărut de regulă datorită caracteristicilor fiecărei limbi occidentale împărtăşită de islamologi şi otomanişti, deşi nu trebuie ignorată şi dorinţa de originalitate cu price preţ. Astfel, la ora actuală nu se poate vorbi de un sistem internaţional de transliteraţie a textelor scrise cu caractere arabe în texte cu caractere latine, adoptat şi respectat cu stricteţe de specialişti.

Vom da mai jos un tabel ilustrativ pentru diversitatea de care vorbeam mai sus, luând ca puncte de reper modalităţile de transliteraţie folosite de islamologi de limbă engleză, franceză, germană, turcă, şi propunând în acelaşi timp pentru specialiştii români un sistem care să îmbine caracteristicile limbii române cu regulile de transliteraţie adoptate la nivel internaţional prin cutumă.

Întrucât este vorba de o lucrare special axată pe termeni şi expresii din limba turco-osmană, am fost nevoiţi să folosim încă înainte de o dezbatere ştiinţifică pe această temă un sistem de lucru. Dilema a fost rezolvată oarecum simplu, întrucât toate cuvintele osmane sunt scrise şi cu litere arabe. Deoarece o transliteraţie făcută în alfabetul latin care să facă diferenţa între mai multe feluri de 'h', 's', 't', 'z' etc. este necesară când nu avem în faţă şi textul osman transcris cu litere de tipar, am ales alfabetul turc modern ca modalitate de exprimare în caractere latine a textului osman. Deci, pentru termenii şi pasajele extrase direct din izvoarele otomane am indicat mai întâi - conform unei practici acceptate de turcologi - transliteraţia în alfabetul turc modern, iar apoi am scris textul în caractere arabe. De precizat că nu am modificat titlurile unor articole sau cărţi folosind regulile amintite mai sus, căutând în acest fel să respectăm dorinţa autorilor. Totodată, conform unei practici întâlnite în volumele de documente şi cronici publicate la noi, în partea a doua a lucrării, unii termeni otomani au fost transliteraţi conform particularităţilor limbii române, fără a mai fi tipăriţi cu litere cursive, mai ales atunci când rădăcina cuvântului a suferit modificări în timpul declinării sau conjugării (de exemplu, sangeac, beilerbeiului, gizia etc.).

Tabelul care urmează încearcă să înfăţişeze principalele corespondenţe dintre transliteraţiile făcute

după alfabetul osman, de arabişti şi turcologi englezi, francezi, germani şi turci în dicţionarele sau textele publicate de aceştia. Pe o coloană este dat sistemul internaţional de transliteraţie al afabetului arab adoptat în 1961 şi discutat într-un articol de Maxime Rodinson (*Système international, Rec. ISO, R 233, décembre 1961, Système international pour la translitération des caractères arabes. Recommandation ISO = International Organization for Standardization, R 233, décembre 1961*, în Maxime Rodinson, *Les principes de la translittération, la translittération de l'arabe et la nouvelle norme de l'ISO,* extrait du "Bulletin des Bibliothèques de France", Paris, f.an, pp. 1-24), completat cu sistemul folosit de Hans Wehr în *A Dictionary of Modern Written Arabic,* Beirut, London, 1980 (1th ed. in German, in 1952). Pe o altă coloană sunt înfăţişate corespondenţele în alfabetul turc modern pentru caracterele arabe după dicţionarul lui F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* Istanbul, 1962. Trei coloane sunt rezervate pe rând transliteraţiilor (care nici ele nu sunt uniforme) folosite de otomaniştii de limbă engleză (model: *A Turkish and English Lexicon Shewing in English the Significations of the Turkish Terms* by James W. Redhouse şi *Encyclopaedia of Islam*, new edition), de limbă franceză (model: J.L. Bacqué-Grammont, *Les Ottomans, les Safavides et leurs voisins. Contribution `a l'histoire des relations internationales dans l'Orient islamique de 1514 à 1524,* Nederlands Historisch-Achaelogisch Instituut te Istanbul, 1987, pp. 8-10; Nicolas Vatin, *Initiation à l'ottoman. Études turques et ottomanes. Documents de travail. numéro 5, novembre 1996,* Centre d'histoire du domaine turc (EHESS), Paris) şi, în sfârşit, de limbă germană (model: ediţiile de documente publicate de Anton C. Schaendlinger). Ultima coloană încearcă să propună o variantă de transliteraţie pentru turcologii români. Am găsit de cuviinţă, totodată, să introducem direct în tabel şi câteva exemple semnificative pentru modelele de transliteraţie amintite mai sus.

Transliteraţia termenilor turco-islamici

Caractere arabe	Système international, 1961 şi Hans Wehr	Turcă modernă: F. Devellioğlu	Engleză: *Redhouse Lexicon* şi *Encyclopaedia of Islam*	Germană: Anton C. Schaendlinger	Franceză: J.L.Bacqué-Grammont, Nicolas Vatin	Română
ا	ā, 'ā	â, a	ā	ā	ā, â	a, e, i
آ	a, e, i, ā	e, i				ā, â
ب	b	b	b	b	b	b
پ	p	p	p	p	p	p
ت	t	t	t	t	t	t
ث	ṣ t	s, t	th, s	ṣ	ṣ	ṣ
عثمان		Osman	'Othmān, Osmān	'Oṣmān	'Oṣmān	'Oṣmān
ج	ğ, Ğ j	c	dj, j	ğ	c, ğ	ğ
جهاد		cihād	djihād, jihād	ğihād	ğihād, cihād	ğihād

چ	č	ç	č , ch	č	č, ç	ç
چاوش		çāvuş	čāvush	čāvuš	čāvuš	çāvuş
ح	ḥ	h	ḥ , h	ḥ	ḥ	ḥ
حكم		hüküm	ḥüküm, hüküm	ḥüküm	ḥüküm	ḥüküm
خ	ḫ	h	kh	ḫ		
خراج	k	harâc	kharādj	ḫarāğ	ḫarāğ	ḫarāğ
د	d	d	d	d	d	d
ذ	ḍ	z̲	dh, z̲	z̲	z̲	z̲
ذمّى	ḍimmī	z̲immī	dhimmī, z̲immī	z̲immī	z̲immī	z̲immī
ر	r	r	r	r	r	r
ز	z	z	z	z	z	z
ژ		j	zh	ž	j	j
س	s	s	s	s	s	s
ش	š	ş	sh	š	š , ş	ş
شريع		şeriat	sharīʻa	šarīʻa	šarīʻa	şarīʻa

ص	ṣ	s	ṣ	ṣ	ṣ	ṣ
خصوص		ḥusūs	ḫuṣūṣ	ḫuṣūṣ	ḫuṣūṣ	ḫuṣūṣ
ض	ḍ	z, d	ḍ, z	ż	ḍ, ẓ	ḍ
قاضى	ḳāḍī	kadı	ḳāḍī, ḳāzī	qażı	qāḍī, ḳāẓī	ḳāḍı,
ط	ṭ	t, d	ṭ	ṭ	ṭ	ṭ
طاوار		dāvār	ṭavār	ṭavār	ṭavār	ṭavār
ظ	ẓ	z	ẓ (Oz)	ẓ (Oz)	ż	ẓ
نظام		nizām	niẓām	niẓām	niżām	niẓām
ع	ʻ	a,e	ʻ	ʻ	ʻ	ʻa, ʻe
عهد		ahd	ʻahd	ʻahd	ʻahd	ʻahd
رعايا		reâyâ	reʻāyā	reʻāyā	reʻāyā	reʻāyā
غ	ğ	g, ğ, (gh - în cuvinte de origine turcă)	gh	ġ	ġ, gh	ġ
غنيمت		ganimet,	ghanimet	ġanimet	ġanimet	ġanimet

ف		f	f	f	f	f	f
ق		q	k	ḳ, q	q	q, ḳ	ḳ
	قانون		kanun	ḳānūn, qānūn	qānūn	qānūn ḳānūn	ḳānūn
ك		k	k g, y, ñ - în cuvinte de origine turcă	k g, y, ñ - în cuvinte de origine turcă	k, g, ñ	k, ğ, g, ñ	k, ğ, g, ñ
	بك		bey	bey	beg	beğ	beğ
ل		l	l	l	l	l	l
م		m	m	m	m	m	m
ن		n	n	n	n	n	n
و		w	v, o, u, ü, ö	w, v, ū	v, ū	v, ū	v, u, o, ü, ö
	فتوا		fetva	fatwā	fatvā	fetvā	fetvā
ه		h	h, a, e	h	h, a, e	h, a, e	h, a, e
ي		y	y, ī, i, ı	y, ī, ı, i	y, ī, ı, i	y, ī, ı, i é	y, ī, i, ı

LIMBAJUL RĂZBOIULUI, PĂCII ŞI COMERŢULUI ÎN EXPRESII OTOMANE

ʻ A Â

ع ا آ

'âdet ve kânûnlar ūzere عادت و قانونلر اوزره = "potrivit obiceiurilor şi legilor" (*'âdet* عادت, pl. *âdât* عادات = obicei, cutumă, practică, uzaj, impozit, taxă, dare) (*'ahdnâmeler* - Veneţia, 1521, 1540). Variantă: *'âdet ūzere* عادت اوزره = "potrivit obiceiului".

'âdet-i beled ūzere عادت بلد اوزره = "potrivit obiceiului ţării" (*beled* بلد = ţară, regiune, oraş). Variantă: *'âdetlerince* عادتلرينجه = "potrivit obiceiurilor lor".

'âdetden gayri عادتدن غيرى ، *'âdetin gayrı* عادتك غيرى = "contrar obiceiului". Variantă: *'âdetden hâric* عادتدن خارج = "în afara obiceiului".

'ahd ile serbest bırakdı عهد ايله سربست براقدى = "a eliberat cu angajament" (*bırakmak* براقمق = a pleca, a abandona) (*'ahd* عهد , pl. *'uhud* عهود = legământ, pact; *mu'âhid* معاهد = beneficiar de legământ; *'ahdetmek* عهدايتمك = a se angaja solemn, a promite cu jurământ; *'ahden* عهداً = prin legământ; *'ahdlaşmak* عهدلشمق = a încheia un legământ unul cu altul; *'ahdlı* عهدلى = legat prin jurământ; *'ahddan almak* عهددن المق = a primi o promisiune) (*Târih* - Oruç bin Adil).

'ahd ve peymân عهد و پیمان = "legământ şi înţelegere", jurământ solemn (*peymân* پیمان = înţelegere) (*Târih* - formulă des folosită în cronicile otomane din secolul al XV-lea).

'ahd ve amân mukarrer olub عهد و آمان مقرّر اولوب = "fiind reînnoite legământul şi iertarea".

'ahd ve amâna mugâyir عهد و آمانه مغایر = "împotriva legământului şi protecţiei" (*mugâyir* مغایر = contra, potrivnic).

'ahd ve yemîn ederim ki عهد و یمین ایدرم که = "fac legământ şi jur că" (*'ahdname* - Franţa - 1604; Olanda, 1612).

'ahd ūzere عهد اوزره = "potrivit legământului", "urmând <acest> legământ" (*'ahdname* - Olanda, 1612).

'ahd ve sōzūnū bir kerre dahi yeniliyordu عهد و سوزوکی بر کرّه دخی یکیلیوردی = "şi-a reînnoit încă o dată jurământul şi cuvântul" (*yenilemek* یکیلەمك ، یکلمك = a reînnoi) (*Târih* - Sa'adeddin - despre relaţiile dintre Mircea cel Bătrân şi Bayezid I).

'ahde muhâlif nesne sâdır olmıya عهده مخالف نسنه صادر اولمیه = "să nu facă nimic contra legământului" (*muhalif* مخالف = opus, împotrivă; *nesne* نسنه = ceva; *sâdır olmak* صادر اولمق = a se întâmpla) (*'ahdnâme* - Veneţia, 1513, 1517, 1521).

'ahdnâme-i hūmâyûn-u sa'âdet-i makrûnumdan mezmûn-ı şerifiyle 'amel oluna عهدنامهء همایون سعادت مقرونمدن مضمون شریفیله عمل النه = "se va face conform cărţii imperiale de legământ purtătoare de fericire, cu ilustru conţinut", "se va respecta conţinutul ilustru al cărţii mele

imperiale de legământ, purtătoare de fericire" (*'ahdnâme-i hümâyûn* عهدنامهء همايون = "carte imperială de legământ", pact, acord; *makrûn* مقرون = însoţit, urmat; *mezmûn* مضمون = conţinut, sens) (*'ahdnâme* - Franţa, 1604; Olanda, 1612).

'ahdnâme-i hümâyûn mucebince عهدنامهء همايون مجبنجه = "conform cărţii imperiale de legământ" (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

'ahdnâmede kayd olunmağın عهدنامهده قيد اولنمغين = "întrucât s-a înscris în cartea de legământ" (*kayd* قيد = înregistrare; *kayd olunmak* قيد اولنمق = a fi înscris) (*'ahdnâme* - Olanda, 1612).

'ahdnâmenin sureti yazılub Rikâb-ı hümâyûnunuza gönderelim عهدنامهنك صورتى يازيلوب ركاب همايونكزه كوندرلم = "scriindu-se copia cărţii de legământ, am trimite-o la Scara de şa împărătească a <Majestăţii> voastre" (*rikâb* ركاب = scara de şa) (*telhis* - sf. sec. XVI - marele vizir făcea cunoscută cererea domnului Ţării Româneşti de acordare a unei *'ahdnâme*).

'akd-ı mûsâlaha عقد مصالحه = "înţelegere de pace", tratat de pace.

'alâmet-i şerife i'timâd ve i'tikâd kılalar علامت شريفه اعتماد و اعتقاد قلالر = "Să vă încredeţi în ilustra monogramă" (*i'timâd* اعتماد = încredere, credinţă; *i'tikâd* اعتقاد = convingere, credinţă; *'alâmet-i şerif* علامت شريف = monogramă ilustră, scrierea sultanului; *'alâmet* علامت, pl. *'alâmât* علامات = semn, urmă, simbol, trăsătură) (*'ahdnâme* - Franţa, 1604; Olanda, 1612).

'aleyh ūl-salâm عليه السلام = "binecuvântarea lui Allah să fie cu el", "Pacea să fie asupra lui". Variantă prescurtată: *'am* عم (formulă care însoţea invocarea unor personaje religioase sau istorice).

'amel oluna عمل النه = "să se facă", "să se respecte" (*'amel* عمل , pl. *âmâl* امال = scop, intenţie, dorinţă, speranţă, acţiune, practică; *'amel olunmak* عمل النمق = a se proceda).

'an çâvuşân-ı Dergâh-ı 'Âlî عن چاوشان دركاه عالى = "dintre ceauşii Înaltului Prag" (*çâvuş* چاوش، pl. *çâvuşân* چاوشان = ceauş) (*rûznâmçe* - 1583).

'an cizye-i gebrân vilâyet-i Eflâk عن جزيهء كبران ولايت افلاق = "din tributul necredincioşilor Ţării Româneşti" (*'an* عن = din, dintre) (*rûznâmçe* - 1583).

'an tahvil-i Mihne voyvoda-ı vilâyet-i mezbûre عن تحويل مهنه ويوده ولايت مزبوره = "din obligaţia voievodului Mihnea al ţării mai susmenţionate" (*'an tahvil* عن تحويل = din obligaţia; ***'an yedîn*** عن يدٍ = "din mână în mână", direct) (*rûznâmçe* - 1583).

'an-cânib Costântin voyvoda-ı Eflâk hâlâ عن جانب قسطانطن ويوده افلاق حالا = "din partea lui Constantin, voievodul de acum al Ţării Româneşti" (*hâlâ* حالا = actual, de acum) (*tezkere* - 1804).

'arz ve i'lâm olunan cūmle istid'âları عرض و اعلام اولنان جمله استدعالرى = "toate cererile lor

care au fost aduse la cunoştinţa <sultanului>" (*'arz* عرض = cerere, prezentare, supunere, dovedire; *i'lâm* اعلام = comunicare; *i'lâm etmek* اعلام ايتمك = a notifica un fapt; *i'lân* اعلان = notiţă, anunţ, declaraţie; *istid'â* استدعا = cerere, petiţie oficială; *'arz oldukda* عرض اولدقده = "la cererea lor" (*'ahdnâme* - Olanda, 1612).

'arz ve mahzarlar ile i'lâm etmişlerdir عرض و محضرلر ايله اعلام ايتمشلردر = "s-a adus la cunoştinţă prin rapoarte şi informări" (*mahzar* محضر = prezenţă, protocol, minută) (*telhis* către Ahmed I).

'arz-ı 'ubûdiyyetimiz Erdel Belgradında... yazıldı عرض عبوديتمز اردل بلغردينده يازلدى = "<aceastǎ> cerere a noastră de supunere a fost scrisă în Belgradul ardelenesc" (*'arz-ı 'ubûdiyyet* عرض عبوديت = "cerere de supunere", prezentare de omagiu; *'arzuhâl* عرضحال = petiţie) (*ricâ-nâmesinin tercemesi* - Gheorghe Rákoczy II, 1652 - formulă de încheiere care prezintă locul scrierii actului).

'arz-ı bende-i bî-mikdâr budur ki عرض بنده بمقدار بودر كه = "raportul robului neînsemnat este acesta" (*bende* بنده = rob; *bî* بى = fără; *mikdâr* مقدار = cantitate; *bî-mikdâr* بمقدار = neînsemnat, infim; *'arz-ı bende budur ki* عرض بنده بودر كه = "raportul de rob este acesta", într-un alt *'arz* de *defterdâr*) (*'arz* dintr-o condică de recensământ - 1674 - formulă de deschidere a unui *'arz* făcut de un recenzor în sangeacul Oradei).

'arz-ı ihlâs ve ihtisâs عرض اخلاص و احتساس = "cererea de prietenie şi credinţă" (*ihlâs* اخلاص = credinţă; *ihtisâs* احتساس = sentiment, afecţiune) (*'ahdnâme* - Olanda, 1612).

'asâkir-i muhammediye عساكر محمديه = "oastea muhamedană" (denumire oficială dată de Selim III şi Mahmud II armatei otomane). Variante: ***'asâkir-i şâhâne*** عساكر شاهانه = "trupele imperiale"; ***'asker-i Islâm*** عسكر اسلام = "oastea Islamului".

'asâkir-i nusret-i... osmâniye عساكر نصرت عثمانيه = "trupele victorioase otomane" (*Târih* - formulă folosită în cronici pentru desemnarea armatei otomane).

'asker-i kişverkuşa عسكر كشور كشا = "oşteni cuceritori de ţări" (*'asker* عسكر = oştean, oaste; *kişver* = ţară, ţinut; *-kuşa* كشا = care cucereşte, în pers.).

'askere icâzet verūb عسكره ايجازت ويروب = "dând voie oastei", "slobozind oastea".

'askerinin ekseri عسكرينك اكسرى = "cei mai mare parte a oastei" (*ekser* اكثرى = majoritate, cea mai mare parte).

'Atebe-i 'ali عتبهء عليه = "Slăvitul Prag", "Pragul imperial" (*'atebe* عتبه = prag, scară, treaptă, intrare; *'âli* عالى ، *'ali* على = *seni* سنى = *'ulyâ* عليا = înalt, slăvit, sublim) (*'ahdnâme* - Anglia, 1580).

'Atebe-i 'ulyâmıza 'arz-ı ihlâs eyleyen عتبهء عليامزه عرض اخلاص ايلين = "cel care a arătat credinţă faţă de Înaltul nostru Prag" (*'Atebe-i 'ulyâ* عتبهء عليا = "Pragul imperial", "Înaltul Prag"; *'ulyâ* عليا = înalt, slăvit; *'arz-ı ihlâs eylemek* عرض اخلاص ايلهمك = a arăta credinţă; *ihlâs* اخلاص = credinţă sinceră) (*'ahdnâme* - Anglia, 1580).

'Atebe-i seni عتبه سنى = "Slăvitul Prag", "Pragul imperial" (*seni* سنى = slăvit, preamărit, sublim).

'avâriz-i divâniye ve tekâlif-i 'õrfiye عوارض ديوانيه و تكاليف عرفيه = "dări de stat şi impozite cutumiare". Variantă: *'avâriz ve tekâlif-i divânî* عوارض و تكاليف ديوانى = "impozitele şi taxele de stat, taxe extraordinare".

'avk etmiyūb tercūmânları ihzâr eyleyeler عوق ايتموب ترجمانلرى احزار ايليه‌لر = "neîntârziind, să trimită pe dragomanul lor" *('ahdnâme* - Veneţia, 1521, 1540).

'avk ve te'hîr etmiyesin عوق و تآخير ايتميه‌سن = "să nu arăţi zăbavă şi întârziere" (*'avk* عوق = obstacol, amestec, întârziere; *te'hîr* تآخير = amânare, întârziere; *te'hîr etmek* تآخير ايتمك = a amâna, a întârzia; *'avk ve te'hîr etmek* عوق و تآخير ايتمك = a împiedica şi a întârzia).

'azm-ı sultân bi-cânib-i Eflâk عزم سلطان بجانب افلاق = "plecarea sultanului în partea Valahiei" (*'azm etmek* عزم ايتمك = a pleca pentru a face expediţie).

*

â'dâ-ı dîn ve devlet olan kefere ile mūttefik olub اعدا دين و دولت اولان كفره ايله متفق اولوب = "încheindu-se alianţă cu necredincioşii care sunt duşmani ai religiei şi statului" (*â'da* اعدا, sing. *'adu, 'aduv* عدو = inamici, vrăjmaşi; *â'dâ-ı dîn ve devlet* اعدا دين و دولت = "inamicii religiei şi

statului"; *müttefik* متّفق = aliat, care se conformează, care se uneşte) (*fetvâ, hükūm* - 1714).

âdamları ta'yîn edūb gōnderdūkde آدملری تعيين ايدوب كوندردكده = "când se numesc <şi> se trimit oameni" (*âdam* آدم = om; *ta'yîn etmek* تعيين ايتمك = a numi, a desemna) (*'ahdnâme* - Anglia, 1580).

âhar iskeleye alub gitmeğe mâni' olmıyalar آخر اسكله‌يه الوب كتمغه مانع اولميه‌لر = "să nu fie împiedicaţi să ia şi să care <mărfurile> în alt port" (*âhar, âher* آخر = altul, celălalt; *iskele* اسكله = schelă, port; *mâni' olmak* مانع اولمق = a împiedica, a stopa) (*'ahdnâme* - Olanda, 1612).

âhar iskeleye iletmek istedikleri metâ'lardan gūmrūk taleb eylemiyeler آخر اسكله‌يه ايلتمك ايسته‌دكلری متاعلردن كمرك طلب ايلميه‌لر = "să nu se ceară vamă din mărfurile pe care ei vor să le ducă în alt port" (*metâ'* متاع = bunuri, marfă; *iletmek* ايلتمك = a trimite, a căra, a transporta, a duce; *istemek* استمك ، ايسته‌مك = a dori) (*'ahdnâme* - Franţa, 1604).

âhar iskeleye iletmeğe mâni' olmıyalar آخر اسكله‌يه ايلتمغه مانع اولميه‌لر = "să nu-i împiedice nimeni să le transporte în alt port" (*'ahdnâme* - Franţa, 1604).

âhar kimesne tutulub taleb olunmıya آخر كمسنه طوتلوب طلب اولنميه = "să nu fie reţinut şi să nu se ceară altuia" (*tutulmak* توتلمق ، طوتولمق ، طوتلمق = a fi ţinut, a fi reţinut, a fi capturat) (*'ahdnâme* - Franţa, 1604; Olanda, 1612).

âhar kimesneyi tutub rencide etmiyeler آخر كمسنه‌يی طوتوب رنجده ايتميه‌لر = "să nu reţină şi

să nu facă supărare altuia" (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

âharın borcu içūn آخرك بورجى ايچون = "pentru datoria altuia" (*borc* بورج = datorie, obligaţie, împrumut) (*'ahdnâmeler* - Veneţia, 1521, 1540, 1595).

Âhır Zamân Peygâmberi آخر زمان پيغامبرى = "Ultimul Profet", Muhammad (*Peygâmber* پيغامبر = Trimis, Profet; *âhır ül-emr* آخرالامر = "în sfârşit", "în cele din urmă"; *âhir, âhır* آخر = ultimul).

âhkâm-ı şer'iye آحكام شرعيه = "poruncile şeriatului", statutele legii canonice musulmane (*âhkâm* آحكام , sing. *hüküm* حكم = sentinţe juridice, porunci, decrete, legi, stipulaţii; *şer'î* شرعى = canonic, referitor la dreptul religios).

âhkâm-ı şerif آحكام شريف = "porunci ilustre".

âhsen vecih ūzere nizâma koyunulub احسن وجه اوزره نظامه قوينلوب = "<relaţiile dintre noi> fiind reglementate după cea mai bună metodă" (*ahsen* احسن = mai bine; *ahsen ül-vecihîn* الوجهين احسن = cel mai bine din două metode; *nizâm* نظام = ordine, lege, set de legi; *nizâma koymak* نظامه قويمق = a reglementa, a pune în ordine) (*'ahdnâme* - Polonia, 1699).

âkın buyurdu اقين بيوردى = "a poruncit <să se facă> incursiune de jaf" (*âkın* آقين = incursiune de jaf, raid; *âkıncı* آقينجى = participant la o incursiune de jaf; *âkıncılar salmak* آقينجيلر صالمق = a da drumul la akîngii; *salmak* صالمق = a elibera, a trimite, a impune; *âkın etmek* آقين ايتمك,

akın çapmak آقين چاپمق , *âkın salmak* آقين سالمق ، *âkın vermek* آقين ويرمك = a face incursiune, a ataca şi jefui).

Âkkermân iskelesine metâ' getürüb آقكرمان اسكلەسينه متاع كتوروب = "să-şi aducă marfa până în portul Cetatea Albă" (*'ahdnâme* - Polonia, 1640, 1667, 1672).

Âl-i 'Osmân آل عثمان = "Casa lui Osman", dinastia otomană (*âl* آل = familie, dinastie).

âlât-ı harbları ve esbâb-ı ceyşleri ile gelüb آلات حربلرى و اسباب جيشلرى ايله كلوب = "venind cu echipamente de război şi cu efecte ostăşeşti" (*âlât* آلات = instrumente, echipament; *âlât-ı zarb* آلات ضرب = maşini de izbire, maşini de foc) (*hüküm* - 1484 - despre expediţia lui Bayezid II în Moldova, pentru cucerirea Chiliei şi Cetăţii Albe).

âlâyların düzdü آلايلرين دوزمك = "a aranjat trupele" (*dizmek* ديزمك = a alinia).

Allah saklasun الله صقلسون = "pe care Allah îi păzeşte", "să-i păzească Allah" (*Allah* الله = Dumnezeu).

Allahü ta'âlâ الله تعالى = "Numele lui Allah să fie slăvit".

amân dilen kılıç yok امان ديلن قيليچ يوق = "<pentru> cel care cere iertare nu există sabie" (*amân* آمان = iertare, siguranţă, protecţie, salv-conduct; *dilemek* ديلمك ، ديلەمك = a dori, a cere; *kılıç* قلچ ، قيليچ = sabie).

ânâ mūste'min derler اكا مستأمن ديرلر = "sunt numiţi beneficiari de protecţie" (*demek* ديمك = a spune, a da un nume) (*kitâb as-siyar* - sec. al XVI-lea).

ândan harâc taleb olunmıya اندن خراج طلب اولنميه = "de la el să nu se ceară capitaţie" (*'ahdnâme* - Veneţia, 1521). Variantă: *ânlardan harâc taleb olunmıya* آنلردن خراج طلب اولنميه = "de la ei să nu se ceară capitaţie" (*ahdnâme* - Veneţia, 1597; Anglia, 1580; Olanda, 1612).

ânların eğer kefere ile mūnâza'asi olub آنلرك اكر كفره ايله منازعەسى اولوب = "dacă litigiul lor este cu necredincioşii", "dacă se iveşte litigiu între ei <Veneţienii> şi necredincioşi <tributari>" (*mūnâza'a* منازعه = ceartă, dispută, litigiu; *mūnâza'a etmek* منازعه ايتمك = a se certa) *('ahdnâme* - Veneţia, 1521, 1540).

ânun gayri Venediklū kimesneyi tutmıyalar انك غيرى وندكلو كمسنەيى طوتميلر = "să nu reţină alt Veneţian pentru <datoria> cuiva" (*gayri, gayrı* غيرى = altul decât, în afara, altul)(*'ahdnâme* - Veneţia, 1482).

ânun gibi birinin mâlına ve cânına zarar gelūrse انك كبى برينك مالنه و جاننه ضرر كلورسه = "dacă se aduc pagube avutului şi sufletului unuia de acest fel" (*zarar* ضرر = pagubă, injurie) (*'ahdnâmeler* - Polonia, 1607, 1623, 1672)

ânun içūn kefâletsiz âhar kimesne tutulmıya انك ايچون كفالتسز اخر كمسنه طوتلميه = "pentru acela să nu fie reţinut altcineva fără garanţie (*'ahdnâme* - Anglia, 1601).

ânun vilâyetlerinden Âkkermândan olan bâzergânlar انك ولايتلرندن آقكرماندن اولان بازركانلر =

"negustorii din ţinuturile lui <ale voievodului Moldovei>, <şi> din Cetatea Albă" (*hüküm* - 1456).

ânun yerine bir dâhi ol vechile gele انك يرينه بر داخى اول وجهايله كله = "în locul lui să vină de asemenea alt <bail>, în acelaşi mod" (*'ahdnâme* - Veneţia, 1521).

ârâdan duşmanlığı götürdüm ve buyurdum ki ارادن دوشمنلغى كوتردوم و بيوردوم كه = "am înlăturat duşmănia dintre noi şi am poruncit" (*ârâ* آرا ، آره ،ارا ، آره = spaţiu, interval; *ârâdan* ارادن = dintre) (*hüküm* - 1456 - despre relaţiile dintre Mehmed II şi Petru Aron, domnul Moldovei).

ârâlarına ecnebi karışmağla ارالرينه اجنبى قارشمغله = "datorită confundării lor cu străinii" (*ecnebi* اجنبى = străin; *kârışmak* قارشمق ، قاريشمق = a se amesteca; a deveni confuz, a se confunda)(*'ahdnâme* - Polonia, 1699).

ârâlarında cârı olan 'âdetler ارالرنده جارى اولان عادتلر = "obiceiurile care sunt practicate între ei" (*berât* - 1614, despre obiceiurile ţării Transilvaniei).

ârâlarında kârbân–bâşıları ارالرنده قاربان باشيلرى = "conducătorul caravanei lor <ales> între ei" (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

ârâzî-i harâciye اراضيى خراجيه = "pământuri de haraci" (*ârâzî* اراضى = pământ, teren, teritoriu, proprietate; *ârâzî-i 'öşriye* اراضيى عشريه = "pământuri de dijmă"; *'öşr, 'öşür* عشر = zeciuială, a zecea parte).

ârslânlu gurûş آرسلانلو غروش = "guruşul leonin" (*'ahdnâme* - Polonia, 1623 - formulă prin care era desemnat talerul olandez / *leeuwendaalders*, în latină *taleri leonis*, bătut pentru prima dată în

1575).

Âsitâne-i sa'âdet âşiyânımıza gelūb آستانه صعادت آشيانمزه كلوب = "venind la Cuibul nostru de la Pragul fericirii" (*âsitâne* آستانه = prag; *âşiyân, âşyân* آشيان = cuib, casă; *Âsitâne-i sa'âdet* آستانه صعادت = Pragul fericirii, Istanbul; *Âsitâne-i sa'âdet âşiyân* آستانه صعادت آشيان = "Cuibul de la Pragul fericirii", curtea sultanală) (*'ahdnâme* - Anglia, 1580).

Âsitâne-i sa'âdetimde banlık hizmetinde olasız آستانه صعادتمده بانلق خذمتينده اولاسز = "să fiţi în slujba de bănie la Poarta mea a fericirii".

Âsitâne-i sa'âdetimize istimâ' oluna آستانه صعادتمزه استماع اولنه = "să fie ascultată la Poarta noastră a Fericirii" (*'ahdnâme* - Olanda, 1612 - despre plângerile şi litigiile negustorilor străini). Variantă: *Âsitâne-i sa'âdetimde istimâ' oluna* آستانه صعادتمده استماع اولنه = "să fie audiate la Poarta mea a Fericirii" (*'ahdnâme* - Franţa, 1604; Anglia, 1580, 1601).

Âsitâne-i sa'âdetinize lâzim olan sadâkatımda آستانه صعادتكزه لازم اولان صداقتمده = "în credinţa mea care este necesară faţă de Poarta voastră a fericirii" (*'ubûdiyyet-nâme* - 1641 - voievodul Transilvaniei, Gheorghe Rákoczy I, către sultan).

Âsitâne-i sultân-ı cihân-penâh'a gelūb آستانه سلطان جهانپناهه كلوب = "venind la Pragul sultanului, refugiu al lumii" (*Âsitâne-ı sultân-ı cihân-penâh* آستانه سلطان جهانپناه = "Pragul sultanului - refugiu al lumii").

âslâ bir vecıhle hilâfına cevâz gōsterilmiye اصلا بر وجهله خلافنه جواز گوسترلميه = "să nu se

permită niciodată <să se facă> în vreun fel contra..." (*cevâz* جواز = posibilitate, permisiune; *cevâz göstermek* جواز گوسترمك = a permite) (*'ahdnâme* - Anglia, 1580, 1601).

âslâ ve kat'â اصلا و قطعا = "niciodată şi prin nimic", "pentru nimic în lume". Variantă de transliteraţie: *aslâ ve katiyyen.*

Âvrupâ ve Hindistan ve 'Acem tüccârı آوروپا و هندستان و عجم تجّارى = "negustor din Europa, India şi Iran". Variantă: ***Âvrupâ tüccârı*** آوروپا تجّارى = "negustor din Europa" (formulă folosită în secolul al XIX-lea pentru a desemna "negustorii din Europa, India şi Iran", în opoziţie cu *hayriye tüccârı* / "negustorii bunătăţii", expresie folosită pentru negustorii musulmani).

âyîn üzerine kondu آين اوزرنه قوندى = "şi-a aşezat tabăra potrivit obiceiului".

âyîn-i bâttılları üzere آين باطللرى اوزره = "potrivit datinilor lor fără noimă" (***hüküm*** - 1617 - despre obiceiurile bisericii ortodoxe din Moldova).

âyînleri üzere آينلرى اوزره = "potrivit obiceiurilor lor" (pers. *âyîn* آين = obicei; *âyîn üzere* آين اوزره = "potrivit obiceiului"; *kadîm-ı âyîn* قديم آين = "vechiul obicei").

B

ب

Bâ'is tahrir huruf budur ki باعث تحرر حروف بودركه = "Cauza scrierii acestui înscris este aceasta că" (*bâ'is* باعث = motiv, cauză; *hurûf* حروف = scrisoare, înscris) (*hurûf* - 1579 - formulă de deschidere).

ba'zı metâ'ların sâtmak içūn çıkârmıyub بعضى متاعلرين صاتمق ايچون چيقارميوب = "să nu li se descarce unele mărfuri pentru vânzare" (*çıkârmak* چيقارمق ، چقرمق = a scoate, a exporta, a descărca; *ba'zı* بعضى = unele, anumite; *sâtmak* صاتمق = a vinde; *sâtâk* صاتاق = piaţă) *'ahdnâme* - Olanda, 1612).

Bâb-ı 'ali باب على , *Bâb-ı âsafî* باب آصفى = "Înalta Poartă"; "Poarta marelui vizir" (*bâb* باب = poartă, uşă, palat, clădire publică; capitol; *âsaf* آصف = numele vizirului regelui Solomon; ministru, mare vizir) (denumiri pentru palatul marelui vizir).

Bâb-ı hūmâyûn باب همايون = "Poarta mea imperială" (nume pentru marea poartă situată cel mai în exterior în Palatul Topkapı).

Bâb-ı sa'âdetim باب سعادتيم = "Poarta mea a Fericirii" (nume pentru marea poartă situată cel mai în interior în Palatul Topkapı; denumire pentru Curtea sultanală şi pentru Istanbul).

Bâb-ı selâm باب سلام = “Poarta Păcii” (nume pentru a doua mare poartă a Palatului Topkapı).

bâbında fermân-ı ‘âlışânım sadr olmuşdur بابنده فرمان عالشانم صدر اولمشدر = "În acest sens a fost emis ilustrul meu firman", "a fost emis înaltul meu firman în privinţa..."(*‘âlişân* عاليسان = ilustru) (*hüküm* - 1692 - formulă de încheiere).

bağı etdi بغى ايتدى = “<voievodul Ţării Româneşti> s-a răzvrătit” (*bâğy, bağı* باغى ، بغى = rebel, răsculat; *bağı etmek* بغى ايتمك = a se răscula).

Bahreyn’de muhâfaza beği olan Mehmmed beğ kullarına بحرينده محافظه بكى اولان محمّد بك قوللرينه = “către Mehmed bey care este bei de pază în Cele două mări” (*Bahreyn* بحرين = “cele două mări”, Marea Mediterană şi Marea Neagră; *muhâfaza* محافظه = pază, protecţie, apărare; *muhâfaza etmek* محافظه ايتمك = a apăra, a păstra) (*‘arz* - din vremea lui Ahmed I).

bâkî emr ve fermân sa‘âdetlü pâdişâhımındır باقى امر و فرمان سعادتلو پادیشاهمندر = "în rest, ordinul şi porunca sunt ale fericitului meu padişah" (*telhis*).

bâkî ül-selâm ‘alâ men ül-tebâ‘ ül-hüda باقى السلام علي من التبع الهدى = "În rest, salutări celui care urmează calea Domnului". Variantă transliteraţie: ***bâkî es-selâm alâ men-it-tebâ‘ ül-hüda*** (*inhâ* - 1663 - formulă de încheiere adresată de marele vizir principelui Transilvaniei, Mihai Apafi).

bâkî fermân mürüvvetlü ve izzetlü sultânım hazretlerinindir

باقي فرمان مروّتلو و عزّتلو سلطانم حضرتلرينكدر = "în rest, porunca este a generosului şi gloriosului, înăţimea sa sultanul meu" (*'arz* - 1603 - trimis de Ieremia Movilă marelui vizir - formulă de încheiere a arzului).

bânlık hizmetinde olasız بانلق حذمتنده اولاسز = "să fii în slujba de bănie" (*hükûm, Mühimme defteri* - 1593 - despre numirea lui Mihaloğlu în funcţia de capuchehaie a Ţării Româneşti, după moartea lui Iani în decembrie 1592).

bâş koydu باش قويدى = "<voievodul Moldovei > s-a închinat" (***bâş*** باش = cap, şef).

bâşlar kesdiler باشلر كسدلر = "au tăiat capete".

bâşları ma'rifetile gōrūle باشلرى معرفتيله كوريله = "să fie analizată prin intermediul şefului lor" (*ma'rifet* معرفت = mijloc, intervenţie, intermediere; cunoaştere) (*'ahdnâme* - Polonia, 1699).

bârışık oldukdan sonra باريشق اولدقدن صكره = "după încheierea păcii" (*'ahdnâme* - Imperiul habsburgic, 1606).

bârut ve sâ'ir memnu' olan metâ' ve âlât-i harbdan gayrı باروت و سائر ممنوع اولان متاع و آلات حربدن غيرى = "în afară de praful de puşcă şi de alte mărfuri care sunt interzise şi de instrumente de război" (*bârut* باروت ، بارت = praf de puşcă) (*'ahdnâme* - Anglia, 1601).

bâylos Venedik beğlerine bildirecek بايلوسونديك بكلرينه بيلدرهجك = "bailul va da de ştire beilor Veneţiei" (*'ahdnâme* - Veneţia, 1521, 1540, 1595).

bâylosla vâki' olan münâza'a بايلوسله واقع اولان منازعه = "litigiul care are loc cu bailul" (*münâza'a* منازعه ، *münâza'ât* منازعات = dispută, ceartă, litigiu; ***bâylos olanı*** بايلوس اولانى = "pe cel ce este bail" (*'ahdnâme* - Veneţia, 1521, 1540, 1595).

bâylosları 'âdetlerince dinleye kimesne mâni' olmıya بايلوسلرى عادتلرينجه ديكلەيه كمسنه مانع اولميه = "bailul lor să rezolve <litigiul> potrivit obiceiurilor lor <şi> nimeni să nu se amestece" (*dinlemek* ديكلەمك ، دكلمك ، دينلەمك = a asculta, a acorda atenţie) (*'ahdnâme* - Veneţia, 1540, 1595).

be-cihet-i bahâ-yı bârgirân بجهة بهاء باركران = "pentru contravaloarea cailor" (*bahâ* بها = valoare; *bârgir* باركر, pl. *bârgirân* باركران = cal) (*rûznâmçe* - 1583 - despre tributul Ţării Româneşti).

Be-makâm-ı Budun بمقام بودون = "În reşedinţa Buda" (*hurûf* - 1579 - formulă de încheiere, specifând locul emiterii documentului, înscrisă în stânga jos).

Be-makâm-ı Edirne ül-mahrûsa ül-mahmiye بمقام ادرنه المحروسه المحميه = "În reşedinţa Adrianopol, oraşul cel bine apărat şi protejat".

Be-makâm-ı Kostantiniyye ül-mahmiye بمقام قسطنطنيه المحميه = "În reşedinţa Constantinopol, oraşul cel bine păzit" (*be-makâm* بمقام = "în locul"; *makâm* مقام = loc, post, demnitate, mormânt de sfânt; *be-* بـ ، به = în, către; *mahmiye* محميه = oraş protejat, metropolă) (*fermân* - 1601 - formulă de încheiere, specifând locul emiterii documentului, înscrisă în stânga jos).

Be-medine-i Belgrâd ül-mahrûsa بمدينه بلغراد المحروسه = "În oraşul Belgrad, cel bine păzit"

(*medine* مدينه = oraş, cetate) (*inhâ* - 1663 - formulă de încheiere).

Be-medine-ı Edirne ūl-mahmiye بمدينهء ادرنه المحميه = "În oraşul Adrianopol, oraşul cel bine apărat" (*emr-i sâmi* - 1658 - expresie folosită pentru specificarea locului emiterii documentului).

Be-medine-i Kostantiniyye ūl-mahrûsa بمدينهء قسطنطنيه المحروسه = "În oraşul Constantinopol, cel bine păzit" (*inhâ* - 1678 - formulă de încheiere).

be-Rumeli بروم ايلى = "spre Rumelia" (*be* به ، ب = spre, în, împotrivă).

beher 'araba gūmrūğū yiğrmi beşer sim gurûşdan ziyâde بهر عرهبه كمروكي يكرمى بشر سيم غروشدن زياده = "<să nu se ia> mai mult de 25 guruşi de argint <ca> vamă pentru fiecare căruţă" (*beher* بهر = fiecare; *sim* سيم = argint, monedă de argint; *beşer* بشر = cinci de fiecare; *'araba* عرهبه = căruţă) (*hurûf* - 1677 - despre vama luată la Buda de la negustorii ardeleni).

Beled-i harâm بلد حرام = "Oraşul interzis", "Oraşul sfânt", Mecca (*beled* بلد, *belde* بلده, pl. *biladân* بلدان ، *bilâd* بلاد = ţară, regiune, ţinut, oraş; *harâm* حرام = interzis de religie, sacru).

ben Allahın kûluyum bu cihân mūlkūnde sultânım بن اللّهك قوليم بو جهان ملكنده سلطانم = "eu sunt robul lui Allah; în stăpânirea acestei lumi sunt sultan" (inscripţie - 1538 - titlu folosit de Sūleyman Kanunî).

ben dahi bu 'ahd ve amânı mukarrer tutub hilâfına zâhib olmıyım

بن دخی بو عهد و امانی مقرّر طوتوب خلافنه زاهب اولميم = "şi eu voi ţine constante acest legământ şi această favoare şi nu voi acţiona potrivnic" (*ben dahi* بن دخی = "eu, de asemenea"; "şi eu"; *tutmak* طوتمق ، توتمق = a ţine, a prinde, a păstra; *zâhib olmak* زاهب اولمق = a urma, a inclina spre o anume idee, faptă) (*berât-ı hümâyûn* - Transilvania, 1614 - formulă de angajament a lui Ahmed I în diploma imperială de confirmare a domniei principelui Gabriel Bethlen).

ben dahi dostluğu kabul edūb 'ahd ve yemîn ederim ki بن دخی دوستلغی قبول ايدب عهد و يمين ايدرم كه = "şi eu, acceptând prietenia, fac legământ şi jur că..." (*'ahdnâme* - Franţa, 1569, 1581, 1604).

ben dahi kemakân mukarrer tutdum بن دخی كمكان مقرّر طوتدوم = "şi eu am reînnoit <cartea de legământ> aşa cum a fost" (*'ahdnâme* - Olanda, 1612).

ben fatih-i biladân-ı Boğdânım بن فتح بلدان بغدانم = "eu sunt cuceritorul ţinuturilor Moldovei" (*biladân* بلدان = ţinuturi) (inscripţie - 1538 - titlu folosit de Sūleyman Kanunî).

ben ki sultân ūl-selâtin ve burhân ūl-havâkin... Sultân Sūleymân-şâh ibn Sultân Selim-şâh Hânım بن‌كه سلطان السلاطين و بورحان الحواقين سلطان سليمان ساه ابن سلطان سليم شاه خانم = "eu, cel ce sunt sultanul sultanilor şi hanul hanilor, Sultan Sūleymân-şâh, fiul lui Selim şah, stăpân al..." (*hâkân* خاقان, pl. *havâkin* خواقين = han, sultan, împărat) (*'ahdnâme* - Imperiul habsburgic, sec. XVI - formulă folosită în *'unvân / intitulatio*).

ben ki بن كه = "Eu, care...", "eu, cel..." (formulă care deschide *'unvân / intitulatio* din *'ahdnâme*, numită de specialişti şi "a doua invocatio" sau "elementele *ben ki* ").

Bende-i Eremia voyvoda-ı Boğdân hâlâ بنده ارميه ويوده بغدان حالا = "Robul Ieremia, voievod al Moldovei, în prezent" (*bende* بنده = sclav, rob) (*'arz* - 1603 - Ieremia Movilă către marele vizir).

Bende-i Nikolây voyvoda-ı Eflâk hâlâ بنده نيقولاى ويوده افلاق حالا = "Robul Nicolae, voievod al Ţării Româneşti, acum) (*'arz* - 1723 - Nicolae Mavrocordat către marele vizir - formulă de încheiere a arzului, înscrisă în stânga jos).

benden dâhi hilâf-ı 'ahd nesne vâki' olmıya بندن داخى خلاف عهد نسنه واقع اولميه = "din partea mea, de asemenea, să nu se facă nimic împotriva legământului" (*'ahdnâme* - Veneţia, 1513, 1517, 1521).

benim dostum بنم دستم = "prietenul meu" (*inhâ* - 1663 - formulă de adresare a marelui vizir către principele Transilvaniei, Mihai Apafi, folosită într-o notă marginală).

benim vezirim hatt-ı yâzdım بنم وزيرم خطى يازدم = "vizirul meu, am scris rezoluţia" (*telhis* - 1793 - formulă înscrisă de sultan ca răspuns la telhisul marelui vizir direct pe document, în stânga sus). Variantă: ***benim vezirim*** بنم وزيرم = "vizirul meu" (*telhis* - 1782 - formulă de deschidere a *hatt-ı hümâyûn*-ului scris de sultan ca răspuns la telhisul marelui vizir direct pe document, în dreapta sus).

benim vezirim telhisin mûcibince nizâm verile deyū بنم وزيرم تلخيصك موجبنجه نضام ويريله ديو = "vizirul meu, să se dea nizam potrivit telhisului" (*telhis* - 1776 - formulă înscrisă de sultan ca răspuns la telhisul marelui vizir direct pe document, în stânga sus, fără a fi urmată de indicaţii detaliate ca în cazul telhisului din 1782, de exemplu).

benūm beylerimden ve subâşılarumdan ve sipâhilerūmden ve kullarumdan hiç birisi

بنوم بكلرمدن و سوباشيلرومدن و سپاحيلرومدن و قوللرومدن هيچ بريسى = "nici unul dintre beii şi subaşii şi sipahiii şi robii mei" (*hükūm* - Moldova, 1456 - formulă referitoare la protecţia Moldovei).

benūm Memâlik-i mahrûsamda bey' ve şirâ eylemek içūn ننوم ممالك محرسەمده بيع و شرا ايلەمك ايچون = "pentru a face comerţ în Ţările mele bine păzite" (*'ahdnâme* - Veneţia, 1521, 1540).

benūm Memâlik-i muhrûsamda temekkūn edūb yerleşmiye بنوم ممالك محرسەمده تمكّن ايدوب يرلشميه = "aşezându-se într-un loc, să nu se stabilească <definitiv> în Ţările mele bine păzite" (*temekkūn etmek* تمكّن ايتمك = a se aşeza într-un loc; *yerleşmek* يرلشمك = a se stabili) (*'ahdnâme* - Veneţia, 1521 - formulă referitoare la dreptul de rezidenţă al negustorilor străini). Variantă: ***benim Memâlik-i mahrûsamda yerleşmiye*** بنم ممالك محرسەمده يرلشميه = "să nu se stabilească <definitiv> în Ţările mele bine păzite" (*'ahdnâme* - Veneţia, 1540).

ber mucib-i emr-i şerif ve hūccet-i... kâzı-ı Berâyıl ve tezkere-i hôd بر موجب امر شريف و حجت قاضىء برائيل و تذكرهء خود = "conform ilustrei porunci şi actului juridic al cadiului de Brăila şi chitanţei sale" (*ber mucib* بر موجب = conform cu; *hôd* خود = *kendi* كندى = al lui însuşi) (*rûznâmçe* - 1583).

berât-ı hūmâyûnumla 'inâyet olunan Simon oğlu Mihâil voyvoda برات همايونمله عنايت اولنان سيمون اوغلي ميخايل ويوده = "Mihail voievod, fiul lui Simion, care a fost binecuvântat cu diploma mea împărătească" (*berât-ı şerif* برات شريف = "diplomă ilustră", *berâtlı* براتلى = privilegiat, deţinătorul unui privilegiu; *'inâyet* عنايت = favoare, graţie, bunăvoinţă; *'inâyet etmek* عنايت ايتمك = a face o favoare; a da ca o favoare) (*emr* - Moldova, 1608 - despre acordarea diplomei de confirmare a domniei şi sprijinului politic pentru Mihail Movilă).

berâtlı Âvrupâ tūccarı براتلى اوروپا تجّرى = “negustor european cu berat” (formulă folosită în secolul al XIX-le pentru a-i desemna pe negustorii creştini ai Imperiului, adică supuşii nemusulmani, *zimmii,* beneficiari de scutiri în urma obţinerii unui *berât).*

berâyı mūhimmât-ı sefer-i humâyûn برايى مهمات سفر همايون = "pentru cele necesare expediţiei împărăteşti" (*berâyı* برايى = *içūn* ايچون = pentru ; *mūhimmât* مهمات = cele necesare, provizii; *sefer* سفر = expediţie)(*rûznâmçe* - 1583).

Bergos cizyedârı برغوس جزيه‌دارى = "giziedarul de Burgas” (*hūkūm* - 1728).

beriden ūzerime vaz' olunan harâc بريدن اوزرمه وضع اولنان خراج = “tributul care a fost impus de mine odinioară" (*vaz'* , *vazı'* وضع = aşezare, aranjare, impunere) (*'ahdnâme* - Moldova, 1480-1481 - despre tributul plătit de Ştefan cel Mare).

bey' içūn ihrâc olunan metâ'dan mâ-'ada بيع ايچون اخراج اولنان متاعدن ماعدا = "cu excepţia mărfii care a fost debarcată pentru vânzare" (*ihrâc* اخراج = export, scoatere, debarcare; *mâ-'ada* ماعدا = cu excepţia, în afara) (*'ahdnâme* - Franţa, 1604). Variantă: ***bey' içūn ihrâc olunan metâ'dan*** بيع ايچون اخراج اولنان متاعدن = "din marfa debarcată pentru vânzare" *('ahdnâme* - Olanda, 1612).

bey' ve şirâ edenler bulundukları yerlerde âdet ve kânûn ūzere rūssumu her ne ise vereler بيع و شرا ايدنلر بولندقلرى يرلرده عادت و قانون اوزره رسّموى هر نه ايسه ويره‌لر = "cei ce vând şi cumpără să-şi achite impozitele, oricare ar fi ele, potrivit obiceiului şi legii din locurile în care se

găsesc" (*bey' ve şirâ* بيع و شرا = *alışveriş* الش ويرش = "vânzare şi cumpărare", comerţ).

beyânnâme بياننامه = "declaraţie scrisă" (*beyân* بيان = declaraţie, expresie, explicaţie; *beyân etmek* بيان ايتمك = a declara, a exprima).

beylerbeyler ve kazılar ve defterdârlar ve Darbhâne-eminleri dahl ve ta'arruz eylemiyūb بكلربكلر و قاضيلر و دفتردارلر و ضربخانه امنلری دخل و تعرّض ايلميوب = "beilerbeiii şi cadiii şi defterdarii şi emirii Monetăriei să nu se amestece / neamestecându-se" (*mir-i mirân* ميران مير = *emir ül-emirân* ا ميرالا ميران = *beğlerbeğ* بكلربكلر = "emirul emirilor", "beiul beilor"; *darb*, *zarb* ضرب = forţă, multiplicare, batere de monedă; *darbhâne*, *zarbhâne* ضربخانه = monetărie) (*'ahdnâme* - Anglia, 1601).

beylerbeylerimden ve beylerimden ve ser'âskerimden aslâ kimesne dahl eylemiye بكلربكلريمدن و بكلريمدن و سرعسكريمدن اسلا كمسنه دخل ايلميه = "absolut nimeni dintre beilerbeii şi beii mei şi <nici> serascherul meu să nu se amestece" (*ser'âsker* سرعسكر = comandant şef al armatei otomane, mai târziu "ministrul de război") (*'ahdnâme* - Transilvania, 1614 - despre protecţia promisă lui Gabriel Bethlen).

beyt ül-mâl ve kuşâm tarafından dahl ve ta'arruz olunmıyub بيت المال و قوشام طرفندن دخل و تعرّض اولنميوب = "să nu fie confiscate de către Visteria bunurilor testamentare" (*beyt* بيت = casă; *beyt ül-mâl* بيت المال = "Casa tezaurului", Visteria otomană; în special, acea ramură a Visteriei administrată conform şeriatului, ai căror funcţionari care se ocupa cu împărţirea averilor şi moştenirilor; *beyt ül-mâlcı* بيت المالجى = funcţionar însărcinat cu împărţirea moştenirilor) (*'ahdnâme* - Polonia, 1699).

beğiyle bârışub بكيله بارشوب = "împăcându-se cu beiul".

bi'l-cümle Boğdân re'âyâsı sâ'ir Memâlik-i mahrûsam re'âyâsı gibi olub بالجمله بغدان رعاياسى سائرممالك محروسهم رعاياسى كبى اولوب = "supuşii Moldovei fiind întru totul la fel ca şi ceilalţi supuşi din Ţările mele bine păzite..." (*bi'l-cümle* بالجمله = ***bi'l-tamâm*** بالتمام = tot, toţi, în întregime) (*hüküm* - 1608).

bi-'avnı 'inâyet-i Allah بعون عنايت الله = "cu sprijinul graţiei lui Dzeu" (în ar. *bi* ب = cu, prin, în; ***bi-icâzet*** بايجازت = "cu învoirea", "cu permisiunea"; în pers. *bi* بى = fără; *bi-avnı* بعون = "prin graţia", "cu sprijinul"; *'inâyet* عنايت , *'inayeten* عناية = ajutor, bunăvoinţă).

bi-hadd ât ve don بحدّ آت و دون = "cai şi harnaşamente nenumărate" (*hadd* حدّ = limită, sfârşit, margine; *bi-hadd* بحدّ = fără număr; *don* دون ، طون = îmbrăcăminte, harnaşament).

bi-'inâyet-i Allahū ta'âlâ بعنايت الله تعالى = "cu ajutorul lui Allah - numele său să fie slăvit" (***ta'âlâ, te'âlâ*** تعالى = "numele său să fie slăvit").

bi-kusûr ve eksik tedârük edūb بقسور و اكسيك تدارك ايدوب = "fiind procurate fără cusur şi fără lipsă" (*bi-kusur* بقسور = "fără lipsă"; *eksik, eksük* اكسيك ، اكسك = lipsă, absenţă; ***tedârük, tedârik*** تدارك = procurare, preparare, aprovizionare; *tedârük etmek* تدارك ايتمك = a procura, a obţine).

bile götürdüklerine dahl ve ta'arruz olunmıya بله كوتردكلرينه دخل و تعرّض اولنميه = "să nu fie atacaţi şi molestaţi cei care îi însoţesc" (*bile* بله = tovărăşie)(*'ahdnâme* - Polonia, 1699).

Bin doksân bir senesinde taraf-ı hümâyûndan Nederlândalu'ya ihsân buyurulan 'ahdnâme-i hümâyûndur بيك طقسان بر سنسنده طرف همايوندن ندرلانده‌لويه احسان بيوريلان عهدنامهٔ همايوندر = "Este cartea imperială de legământ care a fost poruncită ca favoare Olandezului din partea împărătească în anul o mie nouăzeci şi unu" (*'ahdnâme, Defter* - Olanda, 1680 - formulă înscrisă la începutul textului).

Bin doksân bir senesinde vâki' Ramazân-ı şerif gurresinde بيك طقسان بر سنسنده واقع رمضان شريف غره‌سنده = "în prima zi a ilustrului Ramazan din anul o mie nouăzeci şi unu" (*'ahdnâme, Defter* - Olanda, 1680 - parte din formula înscrisă la începutul textului, care exprimă datarea).

Bin seksen altı senesinde Cemâzi ül-âhırının evâsıtında yazılmışdır بيك سكسان التى سنسنده جماذى الاخرينك اواسطنده يازلمشدر = "A fost scrisă în doua decadă a ultimului Cemazi în anul o mie optzeci şi şase" (*'ahdnâme, defter* - Anglia, 1675 - formulă pentru datare înscrisă la sfârşitul textului).

Bin seksen dokuz senesinde taraf-ı hümâyûndan Leh kırâlına 'inâyet olunan 'ahdnâme-i hümâyûndur بيك سكسان طقوز سنسنده طرف همايوندن له قرالنه عنايت اولنان عهدنامهٔ همايوندر = "Este cartea imperială de legământ care a fost acordată regelui Poloniei din partea împărătească în anul o mie optzeci şi nouă" (*'ahdnâme, defter* - Polonia, 1678 - formulă înscrisă la începutul textului).

Bin yetmiş beş senesinde tecdid 'ahd olundukda taraf-ı hümâyûndan Nemçe çâsârına verilen 'ahdnâmedir بيك يتمش بش سنسنده تجديد عهد اولندقده طرف همايوندن نمچه چاسارينه ويرلان عهدنامه‌در = "Este cartea de legământ care a fost dată cezarului Neamţ din partea împărătească când a fost reînnoit legământul în anul o mie şaptezeci şi cinci" (*'ahdnâme, defter* - Imperiul habsburgic, 1664

- formulă înscrisă la începutul textului).

bir 'arıze zuhûr ederse بر عرزه ذحور ايدرسه = "dacă intervine o neînţelegere" (*'arız*, fem. *'arıze* = pagubă, obrăznicie, necuviinţă, insultă; *zuhûr* ذحور = întâmplare; *zuhûr etmek* ذحور ايتمك = a apare, a se întâmpla)(*'ahdnâme* - Polonia, 1699).

bir akçe ve bir habe alınmamak içūn بر اقچه و بر حبه النممق ايچون = "pentru ca să nu se ia nici un ban şi nici un bob <mai multă vamă>" (*hurûf* - 1677 - despre vama luată la Buda de la negustorii ardeleni). Variantă: ***bir akçe ve bir habesi olunmıyub*** بر اقچه و بر حبه‌سى اولنميوب = "nefiind vreun ban şi vreun bob <mai mult>" (*emr-i sâmi* - 1658 - trimis de marele vizir).

bir def'a Istânbulda gūmrūk verdiklerinden sonra بر دفع استانبولده كمروك ويردكلريندن صكره = "după ce şi-au plătit vama o dată la Istanbul" (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

bir ferd olagelen 'âdet-i kadimden tecâvūz eylemiye بر فرد اولاكلن عادت قديمدن تجاوز ايلميه = "nici o persoană să nu se abată de la obiceiurile respectate până acum" (*ferd* فرد = persoană, individ; *tecâvūz* تجاوز = exces, depăşire, agresiune, atac; *tecâvūz eylemek* تجاوز ايلمك = a trece, a depăşi, a se abate)(*'ahdnâme* - Polonia, 1617).

bir husûs içūn ya kıl ve kâl olub بر حصوص ايچون يا قل و قال اولوب = "ivindu-se ceartă pentru vreo problemă" (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

bir kimesnenin bâylosla nizâ'yı olsa بر كمسنه‌نك بايلوسله نضاعى اولسه = "dacă cineva are un litigiu cu bailul" (*'ahdnâme* - Veneţia, 1521, 1540).

bir mikdâr leşker lâzimdūr بر مقدار لشكر لازمدر = "este necesar un număr de oşti" (*mikdâr* مقدار = cantitate, sumă, măsură, porţie; *leşker* لشكر = oaste, trupe; *leşkergâh* لشكركاه = tabără militară)(*telhis* - 1593).

bir nesnelerin istemiyūb cebir ile almıyub بر نسنه‌لرين استميوب جبر ايله الميوب = "nedorind vreun lucru de-al lor <şi> neluându-l cu forţa...", "să nu dorească şi să nu ia cu forţa vreun lucru de-al lor" (*cebir, cebr* جبر = constrângere; *cebir ile* جبر ايله = cu forţa)(*'ahdnâme* - Anglia, 1601).

bir nev'i oldur ki بر نوع اولدر كه = "o noutate este aceea că..." (*nev'i* نوع = fel, specie; în pers. *nevi* نوى = noutate) (*fetvâ* - Ebussuud Efendi).

bir vecihle mūttehim olub gıybet eylese بر وجهله متّهم اولوب غيبت ايلسه = "dacă calomniază, acuzând în vreun fel" (*mūttehim* متّهم = care acuză, care suspectează, acuzat; *mūttehem* متّهم = suspectat de, acuzat de; *gıybet* غيبت = calomnie) (*ahdnâme* - Anglia, 1601).

biz sana mu'âviniz بز سكه معاونيز = "noi îţi suntem de ajutor" (*mu'âvin* معاون = cineva care ajută).

bizim bâzergânlarımız بزم بازركانلرمز = "negustorii noştri" (***bâzergân, bâzargân*** بازركان = negustor, mare negustor).

bizim sa'âdetlū pâdişâhımız hazretlerinin cânib şeriflerinden yazılan nâme-i hūmâyûnda بزم سعادتلو پادیشاهمز حزرتلرنك جانب شريفلرندن يازلان نامهء همايونده = "în scrisoarea imperială scrisă din ilustra parte a Majestăţii sale, fericitul nostru padişah" (*'ahdnâme* - Imperiul

habsburgic, 1606 - formulă înscrisă într-o clauză a tratatului).

bizimle dostlūğuna i'timâd edelim بزمله دستلغکه اعتماد ایدهلم = "să ne încredem în prietenia ta cu noi" (*i'timâd* اعتماد = încredere; *i'timâd etmek* اعتماد ایتمك = a avea încredere) (*Târih,* Neşri - despre relaţiile dintre Mehmed II şi Ştefan cel Mare, înainte de expediţia din 1475).

borc taleb olunmıya بورج طلب اولنمیه = "să nu se ceară împrumutul" *(borc* بورج = datorie, obligaţie)*('ahdnâme* - Polonia, 1607).

borc veyahûd bir ziyân edūb giderse بورج ویاحود بر زیان ایدوب کدرسه = "dacă pleacă după ce a făcut un împrumut sau o pagubă" *('ahdnâme* - Veneţia, 1482).

Boğâz-hisâr kâdılarına ve Boğâz-hisâr dizdârlarına ve Boğâz-hisâr eminine hūkūm ki بوغازحصار قاضیلرینه و بوغازحصار دزدارلرینه و بوغازحصار امنینه حکم که = "porunca către cadiul, comandantul şi eminul cetăţii Bosfor <este> că" (*hūkūm, Mühimme defteri* - 1556).

Boğdân beyi Pitri voyvoda ile bârışıklık edūb بغدان بکی پتری ویوده ایله باریشقلق ایدوب = "împăcându-mă cu voievodul Petru, beiul Ţării Moldovei" (*Boğdan* بغدان = Moldova).

Boğdân harâcına on bin filori ziyâde edūb بغدان خراجینه اون بن فلوری زیاده ایدوب = "mărind tributul Moldovei cu zece mii de florini" (*hūkūm* - 1574).

Boğdân kapukethudaları بغدان قپوکتحدهلری = "capuchehăile Moldovei" (*arz-u hal* - 1728).

Boğdân sâkinlerinden Yâkov nâm kimesne بغدان ساقنلریندن یاقو نام کمسنه = "persoana numită

Iacov <care este> dintre locuitorii Moldovei" (*sâkin* ساقن = domiciliat, locuitor) (*tezkere* - 1604-1607).

Boğdân ve Eflâk memleketi miri-i maktû' olub بغدان و افلاق مملكتى مرى مقتوع اولوب = "ţările Moldovei şi Valahiei sunt *miri-i maktû*'" (*hüküm* - 1729 - formulă folosită pentru a desemna statutul fiscal al principatelor române).

Boğdân vilâyetine ve sâ'ir Memâlik-i mahrûsamıza gelūb بغدان ولايتينه و سائر ممالك محروسه‌مزه كلوب = "venind în ţara Moldovei sau în celelalte Ţări ale mele bine păzite" (*'ahdnâme* - Polonia, 1607, 1623, 1672).

Boğdân vilâyetlerinin bâzergânları بغدان ولايتلرينك بازركانلرى = "negustorii ţinuturilor Moldovei" (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

Boğdân voyvodalığı hizmetde sana ta'yın olunmuşdur بغدان ويوده‌لغى خذمتده سكه تعين اولنمشدر = "te-a numit în slujba de voievod al Moldovei" (*hizmet* خذمت = slujbă, funcţie, datorie, obligaţie).

Boğdân voyvodalığı... Simon oğlu Mihâil voyvoda üzerinde iken بغدان ويوده‌لغى سيمون اوغلي ميخايل ويوده اوزرنده ايكن = "când domnia Moldovei se afla în seama lui Mihail voievod, fiul lui Simion" (*emr* - 1608 - despre sprijinul pentru Mihail Movilă, domnul Moldovei).

Boğdân voyvodası Eremia voyvodanın 'arzıdır بغدان ويوده‌سى ارميه ويوده‌نك عرضى‌در = "Este arzul voievodului Ieremia, voievodul Moldovei" (*telhis* - 1603 - scris în *nesih* deasupra arzului trimis de Ieremia Movilă marelui vizir).

Boğdân voyvodası olan Gaşpâr voyvodanın ref'i lâzim olmağın بغدان ويوده‌سى اولان غشپار ويوده‌نك رفعى لازم اولمغين = "întrucât este necesară înlăturarea

voievodului Gaşpar <Graţiani> care este voievodul Moldovei" (*ref'* رفع = abolire, suprimare, înlăturare) (*berât-ı hümâyûn* - 1620 - despre mazilirea lui Gaşpar Graţiani şi numirea lui Alexandru Iliaş).

Boğdân voyvodasına ihsân olunan berât-ı şerifin suretidir بغدان ویودەسنه احسان اولنان برات شریفك صورتیدر = "Este copia diplomei ilustre care a fost acordată voievodului Moldovei" (*ihsân* احسان = favoare, bunăvoinţă, dar oferit de un superior; *ihsân olunmak* احسان اولنمق = a fi acordată o favoare) (*berât-ı hümâyûn, münşe'at* - 1620 - formulă de definire a acestui tip de document acordat lui Alexandru Iliaş în colecţia lui Feridun Bey).

Boğdânlu, Boğdânlı بغدانلو ، بغدانلی = "Moldoveanul" (*fermân* - 1609).

bu bâbda emr ve fermân sa'âdetlū pâdişâhımındır بو بابده امر و فرمان سعادتلو پادشاهمکدر = "în această privinţă porunca şi firmanul sunt ale fericitului meu padişah" (*telhis* - marele vizir către Ahmed I - formulă de încheiere).

bu bahâne ile بو بهانه ایله = "cu acest motiv" (*'ahdnâme* - Polonia, 1699).

bu cânibden dâhi şerâyt-i 'ahd ve amân kemakân mer'i ve muhterem tutılub aslâ bir vecihle hilâfına cevaz gōsterilmiye بو جانبدن داخی شرایت عهد و امان کمکان مرعی و محترم طوتلوب اصلا بر وجهله خلافنه جوز کوسترلمیه = "...din această parte, de asemenea, condiţiile legământului şi iertării vor fi ţinute în respect şi îndeplinite ca mai înainte <şi> niciodată nu se va permite să se facă în vreun fel contra" (***bu cânibden dâhi*** بو جانبدن داخی = "şi din această parte", "din această parte de asemenea") (*'ahdnâme* - Anglia, 1580, 1601).

bu da'va husûsunda بو دعوا حصوصنده = "în problema acestor litigii" (*da'va* دعوا ، دعوى = pretenţie, reclamaţie; *da'va etmek* دعوا ايتمك = a cere un drept) (*'ahdnâme* - Polonia, 1699).

bu husûslara pâdişâhum bi'z-zât mukayyed olmak gerekdūr بو حصوصلره پاديشاهوم بذالذات مقيد اولمق كركدر = "cu aceste chestiuni trebuie să se ocupe personal padişahul meu" (***bi'z-zât*** بالذّات = personal, în persoană).

bu ikdâm etdi بو اقدم ايتدى = "a depus acest efort".

bu ikisinden biri olmıyınca بو يكيسيندن برى اولمينجه = "în absenţa uneia din cele două părţi"; "atât timp cât una din aceste două părţi nu este prezentă" (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

bu mūbârek gazâda benimle bile olub بو مبارك غزاده بنمله بيله اولوب = "fiind chiar cu mine în această expediţie binecuvântată" (*hūkūm* - 1484 - despre expediţia lui Bayezid II pentru cucerirea Chiliei şi Cetăţii Albe).

bu recūlūden taleb olunub بو رجلدن طلب اولنوب = "să se ceară această <datorie> de la cel care trebuie" (*recūl* رجل = om capabil) (*'ahdnâme* - Anglia, 1601).

bu sene harâc taleb olunmasun بو سنه خراج طلب اولنماسن = "să nu se ceară tribut pe acest an" (*telhis* - 1603).

bu sulhu bozmıyalar بو صلحى بوزميالر = "să nu fie violată această pace" (*bozmak* بوزمق = a strica) (*'ahdnâme* - Imperiul habsburgic, 1606).

bu tarafdan dâhi hilâf-ı 'ahd ve misâk ve mugayr-i 'ahd ve ittifâk iş olunmıyub بو طرفدن داخی خلاف عهد و مساق و مغير عهد و ايتّفاق ايش اولنميوب = "şi din această parte nefăcându-se nimic împotriva legământului şi înţelegerii şi contra acordului şi alianţei" (*'ahdnâmeler* - Franţa, 1604; Olanda, 1612).

bu tarafın bâzergânlarından dahi Leh memleketinde vefât edenlerin rızkları بو طرفك بازركانلريندن دخی له مملكتنده وفات ايدنلرك رزقلری = "proviziile celor care mor dintre negustorii acestei părţi în Ţara Leşească (*vefât* وفات = moarte; *vefât etmek* وفات ايتمك = a muri) (*'ahdnâme* - Polonia, 1623).

bu tedbîr ūzere بو تدبير اوزره = "potrivit acestei măsuri" (*tedbîr* تدبير = măsură, plan; *tedbîr etmek* تدبير ايتمك = a lua măsurile necesare).

bu 'uhûd ve şurût ri'âyet edūb بو عهود و شروط رعيت ايدوب = "respectând aceste legăminte şi condiţii" (*berât-ı hūmâyûn* - Transilvania, 1614).

bu yer kâfirlerinden gerekdir deyū بو ير كافرلريندن كركدر ديو = "spunându-se că trebuie <martor> dintre necredincioşii acelui loc" (*'ahdnâme* - Veneţia, 1521, 1540).

bu zikr olunan 'ahd ūzere anlarunla dostluğu kabûl eyleyūb eymân-ı mugallaza ile yemîn eylerim ki بو ذكر اولنان عهد اوزره آكلرونله دستلغو قبول ايليوب ايمان مغلّزه ايله يمين ايلرم كه = "acceptând prietenia cu ei conform acestui legământ pomenit mai sus, jur cu jurăminte puternice că..." (*yemîn* يمين , pl. *eymân* ايمان = jurământ) (*'ahdnâme* - Veneţia, 1513, 1517, 1521).

Budûn muhâfazasında olan vezir Hasan Pâşâ'ya hūkūm ki

بدون محافظەسندە اولان وزر حسن پاشایە حکمکە = "poruncă vizirului Hasan paşa, care se află la paza Budei" (*hüküm* - 1613 - formulă de deschidere a unui *hüküm* trimis pentru mobilizarea oastei pentru campania împotriva lui Gabriel Báthory).

bulundukları yerlerde 'âdet ve kânûn ūzere rūssumları ne ise verūb بولندقلری یرلردە عادت و قانون اوزرە رسوملری نە ایسە ویروب = "achitându-şi impozitele oricare ar fi ele, potrivit obiceiului şi legii din locurile în care se găsesc" (*'ahdnâme* - Polonia, 1623, 1678).

bundan âkdem بوندن اقدم = "mai înainte de aceasta" (*âkdem* اقدم = precedent, mai vechi) (*hüküm* - 1613 - formulă folosită pentru expunerea de motive).

bunlardan biri medyûn olsa بونلردن بری مدیون اولسە = "dacă unul dintre aceştia este dator" (*'ahdnâme* - Anglia, 1601).

bunlardan dahi taleb-i bâc etmiyeler بونلردن دخی طلب باج ایتمیەلر = "de asemenea, să nu se ceară taxă de trecere de la aceştia" (*'ahdnâme* - Ragusa, 1512).

bunlarun cânına ve bâşına ve mâlına zarar ve ziyân getūrmiye بونلرك جانینە و باشینە و مالینە زرر و زیان کتورمیە = "să nu aducă pagubă şi daună sufletului şi capului şi averii acestora" (*hüküm* - 1456 - despre protecţia negustorilor moldoveni veniţi în Imperiul otoman).

buyurdum ki بیوردوم کی = "am poruncit ca". Variantă: *buyurdu ki* بیوردوکی = "a poruncit ca" (*buyurmak* بیورمق = a porunci) (*'ahdnâme* - Veneţia, 1521, 1540).

C Ç

ج چ

câ'ize-i mukarrer جائزهٔ مقرّر = "darul de confirmare" (*câ'ize* جائزه = recompensă, favoare; *mukarrer* مقرّر = stabilit, fix, decis).

câ'ize-i voyvodalık جائزهٔ ويودەلق = "darul de domnie" (*hüküm* - 1716 - despre darul de domnie oferit lui Ahmed III de Nicolae Mavrocordat cu prilejul numirii sale ca domn al Ţării Româneşti).

cân ve bâş ile جان و باش ايله = "cu trup şi suflet" (*cân* جان = forţă, vigoare, suflet).

cânib-i hümâyûn-ı pâdişâhıdan Mosku çarına i'tâ olunan 'ahdnâme-i hümâyûn şevketmâkrûnun suretidir جانب همايون پادشاهيدن مسقو چارينه اعطا اولنان عهدنامهء همايون شوكتمقرونك صورتيدر = "Este copia glorioasei cărţi imperiale de legământ care a fost acordată ţarului Moscovei de padişahul părţii împărăteşti" (*'ahdnâme* - Rusia, 1724-1725).

câsuslar saldı جاسوسلر صالدى = "a trimis spioni", "a repezit spioni" (*câsus* جاسوس = spion; *câsusluk* جاسوسلق = spionaj).

cebede ve cevşende جبدده و جوشنده = "în platoşă şi în armură".

cemi' metâ'larından mukaddema alınagelen üzere جميع متاعلرندن مقدّما النه‌كلن اوزره = "aşa

cum s-a obişnuit să se ia din trecut din toate mărfurile" (*cemi'* جميع = toţi, toate; *mukaddema* مقدّما = în trecut, înainte) (*'ahdnâme* - Anglia, 1601).

Cenâb-ı Hak 'azze şânuhû Dergâhından isti'ânet... edūb جناب خق عز شانه درکاهندن استعانت ایدوب = "cerând sprijin de la Curtea lui Allah, să-i crească gloria" (*isti'ânet etmek* استعانت ایتمك = a cere ajutor) (*hükûm* - 1484 - despre expediţia lui Bayezid II în Moldova, pentru cucerirea Chiliei şi Cetăţii Albe).

cidd ve cehd ederim جدّ و جهد ایدرم = "mă voi strădui şi îmi voi da silinţa" (*cidd ū cehd etmek* جدّ و جهد ایتمك = a depune efort).

cihet-i şer'yle gōrile deyū yâzılmışdır جهت شرعله كوريله ديو يازلمشدر = "s-a scris <porunca de faţă> zicând să se judece potrivit şeriatului" (*cihet* جهت , pl. *cihât* جهات = problemă, punct de vedere, aspect, mijloc, motiv).

cizye evrâkların ve ârâbâların alub جزيه اوراقلرك و ارابالرين الوب = "luându-le documentele de capitaţie şi căruţele" (*varak* ورق ، pl. *evrâk* اوراق = document, act) (*hükūm* - 1711 - despre abuzurile unor "ieniceri" din Mangalia asupra a trei nemusulmani).

cizye kâğıdı verūb جزيه كاغدى ويروب = "emiţând hârtie de capitaţie" (*kâğıd* كاغد = hârtie, document, notă) (*hükūm* - 1728).

cizye nâmiyle جزيه ناميله = "cu titlu de capitaţie" (*hükūm* - 1717 - despre Nicopol).

cizye talebiyle جزيه طلبيله = "cu cerere de capitaţie".

cizye ve sâ'ir teklif olunmamak içūn جزيه و سائر تكليف الونممق ايجون = "pentru ca să nu li se ceară capitaţie şi alte dări" (*tezkere* - 1804).

cizyegūzâr re'âyâlar جزيه كوزار رعايالر = "supuşi plătitori de capitaţie" (*nişân-ı hūmâyûn* - 1574 - despre protecţia contribuabilor moldoveni cerută de Selim II hanului Crimeei).

cizye-i gebrân جزيه كبران = "capitaţia necredincioşilor", "tributul necredincioşilor" (*gebr* كبر , pl. *gebrân* كبران = adorator al focului; sinonim cu *kâfir*) (*rûznâmçe* - 1583).

cizyedâr olanlar جزيهدار اولانلر = "cei ce sunt strângători de capitaţie" (*cizyedâr* جزيهدار = funcţionar otoman însărcinat cu perceperea capitaţiei) (*fermân* - 1696).

cizyeleri nefer başına olmıyub hâneye olmağla جزيهلرى نفر باشنه اولميوب خانيه اولمغله = "întrucât capitaţia lor nu este pe cap de om ci pe gospodărie" (*'arz*, condică de recensământ pentru sangeacul Oradei - 1674).

cūmle 'asker-i Islâma haber etdiler جمله عسكر اسلامه خبر ايتدلر = "au fost anunţaţi toţi oştenii Islamului" (*cūmle* جمله = toţi, toate).

cūmle kefere millet vâhide olduğu sebebden جمله كفره ملّت واحده اولدغى سببدن = "deoarece toţi necredincioşii formează o singură comunitate" (*vâhid* واحد = singur, unic) (*'ahdnâme* - Veneţia, 1521, 1540).

*

çâvuşa verildi چاوشه ویریلدی = "a fost predată ceauşului" (*'arzuhâl* - 1715 - formulă încrisă deasupra textului arzului, sub propoziţia care anunţa emiterea unui *hüküm*).

•

çiftliği dahi kabz olunmak bâbında fermân-ı 'âlî sâdır olmuş چفتلکی دخی قبض اولنمق بابنده فرمان عالی صادر اولمش = "s-a emis firman înalt şi în privinţa confiscării ciftlicului" (*kabz* قبض = confiscare, luare în posesie; *kabz etmek* قبض ایتمك = a confisca, a lua cu forţa; *sâdır olmak* صادر اولمق = a emana, a emite, a decreta) (*'arz, telhis* - din vremea lui Ahmed I).

D

د ط

dâ'imâ işbu 'ahdnâme-i hümâyûn makrunumun mezmun-ı şerifiyle 'amel oluna دائما اشبو عهدنامهء همايون مقركمك مزمن شريفيله عمل اولنه = "conţinutul acestei cărţi imperiale a mea de legământ să fie respectat întotdeauna" (*dâ'imâ* دائما = continuu, întotdeauna) (*'ahdname* - Franţa, 1604).

da'vâ ve husûmet دعوى و خصومت = "conflict şi ostilitate" (*da'vâ* دعوا ، دعوى = proces, plângere, problemă, reclamaţie, litigiu) (*'ahdnâme* - Olanda, 1612).

da'vâ ve taleb etdiklerinde دعوى طلب ايتدكلرينده = "la prezentarea plângerii şi cererii" (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

da'vâları düşürse دعوالرى دشورسه = "dacă se ajunge la plângeri" (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

da'vâlarını hükkâm istimâ' etmiyüb دعوالرينى حكّام استماع ايتميوب = "judecătorii să nu asculte plângerile" (*'ahdnâme* - Anglia, 1580, 1601).

dâhil olduklarında tekrar gümrük alınmıya داخل اولدقلرينده تقرر كمروك النميه = "să nu se ia vamă din nou la intrare" (*dâhil olmak* داخل اولمق = a intra, a fi inclus) (*'ahdnâme* - Anglia, 1601).

dahl ve tecâvüz olunduğuna rızâ-ı hümâyûnum yokdur دخل و تجاوز اولندغنه رضاء همايونوم يوقدر = "nu există permisiunea mea împărătească să se săvârşească intervenţii şi încălcări" (*dahl* دخل = amestec, intervenţie, acuzaţie, legătură; *dahl etmek* دخل ايتمك = a se amesteca, a blama, a acuza; *tecâvüz* تجاوز = încălcare, agresiune, atac, abuz; *rızâ* رضا = aprobare, consimţământ) (*hüküm* - 1608).

dâr ül-harb keferesi دار الحرب كفرەسى = "necredincioşii Casei războiului" (*dâr ül-harb* دار الحرب = "Casa războiului") (*kânûnnâme* - 1650). Variantă: ***dâr ül-harbdan gelen kefere*** دار الحربدن كلن كفره = "necredincioşii care vin din Casa războiului" (*kânûnnâme* -1586).

dâr ül-harbdan gelen tüccâr دار الحربدن كلن تجّار = "negustor care vine din Casa războiului" (*hurûf* - 1677 - despre negustorii ardeleni care transportau mărfuri între Viena şi Ardeal, via Buda). Variantă: ***dâr ül-harb tüccârı*** دار الحرب تجّارى = "negustor din Casa războiului" (*hüküm* - 1750-1751).

dâr ül-harbe geçdiler دارالحربه كچدلر = "au trecut în Casa războiului".

dâr ül-Islâm olmamağin دار الاسلام اولمامغى = "<Moldova> nefăcând parte din "Casa Islamului" (*dâr ül-Islâm* دار الاسلام = "Casa Islamului") (argument pentru ca litigiile dintre supuşii moldoveni şi musulmani să nu poată fi judecate după *şeri'at*).

dâr-ı harbdan amânla dâr-ı Islâma çıkub دار حربدن امانله دار اسلامه چيقوب = "intrând cu salv-conduct din Casa războiului în Casa Islamului" (*fetvâ* - sec. XVII-XVIII).

dârende-i tezkere دارنده تزکره = "deţinătorul documentului" (*dârende* دارنده = care deţine, deţinător, purtător) (*tezkere* - 1804).

defter oldur دفتر اولدر = "se înregistrează".

defter-i cizye-i gebrân vilâyet-i Silistre ber-mûcib-i tahrîr-i Hâcı Ali Efendi sene 1053 دفتر جزیه کبران ولایت سلستره بر موجب تحریر حاجی الی افندی سنه ۱۰۵۳ = "Condica capitaţiei creştinilor din ţinutul Silistra, <întocmită> conform înregistrării lui Hagi Ali efendi" (*defter* دفتر = caiet, registru, catastif, condică; *defterdâr* دفتردار = conducător al administraţiei financiare dintr-o provincie otomană; *hac* حجّ = pelerinaj; *hâcı* حاجی = cineva care a făcut pelerinajul la Mecca) (*defter* - 1643 - titlul condicii de recensământ fiscal).

defterile vârislerine teslim eyleye دفتریله وارسلرینه تسلم ایلیه = "să le predea moştenitorilor cu inventar" (*'ahdnâme* - Polonia, 1699).

dem ve diyet da'vâlar دم و دیت دعوالر = "plângeri de crimă şi jaf" (*dem* دم = sânge; *diyet* دیت = jaf) (*'ahdnâme* - Olanda, 1612).

denizden ve karadan gelūb gideler دکزدن و قره‌دن کلوب کیده‌لر = "să vină şi să plece de pe mare şi de uscat" (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

denizden ve karadan gelūb gidūb bey' ve şirâ eyleyūb دکزدن و قره‌دن کلوب کیدوب بع و شرا ایلیوب = "venind şi plecând de pe mare şi de pe uscat <şi> făcând vânzare şi cumpărare", "să vină şi să plece de pe mare şi de pe uscat şi să facă comerţ" (*'ahdnâme* - Polonia, 1623).

der cânib-i mukâta'a-ı mahfûz ist درجانب مقاطع محفوظء است = "<obligaţia> din partea mukataalei protejate este" (*mahfûz* محفوظ = păstrat, protejat; *mahfûzen* محفوظاً = în custodie, sub protecţie; *ist* است = este) (*rûznâmçe* - 1583).

Der-kenâr ber-mûcibince kânûn ūzere Divân'dan hūkūm buyuruldu. Çâvuşa verildi در كنار بر موجبنجه قانون اوزره دواندن حكم بيوريلدى . جاوشه ويريلدى = "Conform notificării de pe margine, Divanul a dat poruncă potrivit legii. A fost predată ceauşului" (*kenâr* كنار = margine, notă marginală) (*'arzuhâl* - 1715 - formulă încrisă deasupra textului arzului, între acesta şi textul *hūkūm*-ului).

Dergâh-ı 'âlempenâh درگاه عالمپناه = "Curtea - refugiu al lumii" (*'âlem* عام = lume, univers, regat; *penâh* پناه = protecţie, refugiu, azil, protector).

Dergâh-ı 'âli درگاه اعلى = "Înalta Curte" (*dergâh* درگاه = curtea unui principe).

Dergâh-ı mu'allâya ve Bergâh 'âliyye yūz-i hâk-sâr-i 'ubûdiyyetde koyub 'arz-ı bendeği budur ki درگاه معلايه و بارگاه اعليه يوز خاكسار عبوديتده قويوب عرض بندكى بودركه = "Plecând cu supunere umila mea faţă la Înalta Curte şi la Măreţul Prag, raportul de rob este acesta că" (*Dergâh-ı mu'allâ* درگاه معلا = "Înaltul Prag", "Sublima Curte") (*'arz* - 1486 - cadiul de Aidos către Poartă - formulă de deschidere).

Dergâh-ı saltanata yūz sūrūdi درگاه سلطنته يوز سورودى = "s-a închinat la Curtea sultanatului" (*sürümek* سوريمك ، سورومك = a freca de pământ; *yüz sürümek* يوز سورومك = a se închina;

saltanat سلطنت = suveranitate, sultanat, autoritate).

Devlet-i 'Osmâniye دولت عثمانیه = "Statul otoman".

devletle yūrūdū دولتله یورودی = "a înaintat cu noroc" (*devletle ve sa'âdetle* دولتله و سعادتله = "cu fericire şi noroc") (*Târih* - Kıvamî).

Devletlū ve sa'âdetlū efendim sultânım hazretleri sâğ olsun دولتلو و سعادتلو افندیم سلطانم حزرتلری صاغ اولسون = "Înălţimea sa, puternicul şi fericitul meu sultan, stăpânul meu - să fie sănătos" (*'arzuhâl* - 1678-1679 - solul Transilvaniei către Poartă - formulă de deschidere înscrisă în primul rând al textului). Variantă: ***Devletlū ve sa'âdetlū ve merhametlū sultânım hazretleri sâğ olsun*** دولتلو و سعادتلو و مرحمتلو سلطانم حزرتلری صاغ اولسون = "Măria sa puternicul şi fericitul şi milostivul meu sultan să fie sănătos" (*'arz* - 1723 - trimis de Nicolae Mavrocordat marelui vizir - formulă de deschidere a arzului înscrisă în primul rând al textului).

deyn borcludan taleb olunub دین بورجلودن طلب اولنوب = "cerându-se datoria de la datornic" (*deyn* دین، pl. دیون = datorie, obligaţie) (*'ahdnâme* - Olanda, 1612). Variantă: ***deyn bu recūlūden taleb olunub*** دین بو رجلودن طلب اولنوب = "cerându-se datoria de la cel care trebuie" (*'ahdnâme* - Franţa, 1604).

deyn ve kefâlet da'vâları دین و کفالت و دعالری = = "plângeri legate de datorie şi chezăşie" (*kefâlet* قفالت = cauţiune, garanţie)(*'ahdnâme* - Polonia, 1699).

dilerse horendesiz gele دیلەرسه خورندەسز کله = "dacă vrea, să vină fără familie" (*horende* خورنده = familie; *dilemek* دیلمك دیلەمك = a vrea, a cere) (*'ahdnâme* - Veneţia, 1521).

diyâr-ı kūfr دیار کفر = "ţările necredinţei" (*dâr* دار ، pl. *diyâr* دیار = ţară, teritoriu).

dokuz yūz seksen ūç senesinde merhum sultân Murad Hân ibn sultân Selim Hân zamân şeriflerinde Venedik dojuna verilen 'ahdnâme-i hūmâyûnun suretidir طقوز یوز سکسان اوچ سنسنده مرحوم سلطان مراد خان ابن سلطان سلیم خان زمان شریفلرنده وندیك دوژینه ویرلان عهدنامهء همایونك صورتیدر = "Este copia cărţii imperiale de legământ care a fost dată dogelui Veneţiei în glorioasele vremuri ale răposatului sultan Murad han fiul sultanului Selim han, în anul nouă sute optezeci şi trei" (*'ahdnâme, defter* - Veneţia, 983/1575-1576).

dokuz yūz yetmiş beş senesinde... verilen 'ahdnâme-i hūmâyûn طقوز یوز یتمش بش سنسنده ویرلان عهدنامهء همایون = "carte imperială de legământ dată... în anul nouăsute şaptezeci şi cinci" (*'ahdnâme, defter* - Imperiul habsburgic, 975/1568).

dōrt bin akçeden yukâru olan da'vâları دورت بین اقچه‌دن یوقارو اولان دعوالری = "plângerile care depăşesc 4000 de akçele" (*yukâru* یوقری ، یوقاری ، یوقارو = înalt, peste *('ahdnâme* - Anglia, 1580, 1601).

dostluk ūzere olub دوستلق اوزره اولوب = "devedindu-şi prietenia", "întreţinând <relaţii de> prietenie" (*'ahdnâme* - Olanda, 1612).

dostluğa halel verir دوستلغه خلل ویرر = "nu au stricat prietenia" (*halel* خلل = stricăciune, dezordine, pagubă; *halel vermek* خلل ویرمق = a păgubi, a strica, a prăda) (*'ahdnâme* - Olanda, 1612).

dostluğu kâbûl edūb دوستلغی قابول ایدوب = "acceptând prietenia (*'ahdname* - Franţa, 1604).

dostumuza dost ve düşmenimize düşmen olduğun دوستمزه دوست ودوشمنمزه دوشمن اولدغون =
"ești prieten prietenului și dușman dușmanului nostru" (*'ahdnâme* - Transilvania, 1580 - răspunsul trimis de sultanul Murad III lui Cristofor Bathory - formulă de exprimare a obligației de aliniere a politicii externe).

doyumluk taleb eden kimesneler طويملق طلب ايدن كمسنه‌لر = "cei care umblă după prăzi" (*hüküm* - 1484 - despre expediția lui Bayezid II pentru cucerirea Chiliei și Cetății Albe).

doyumluklar bulalar ve mâl-ı ganimet kazanalar طويملقلر بولالر و مال غنمت قزانالر = "să găsească prăzi și să câștige avuții jefuite" (*hüküm* - 1484 - despre expediția lui Bayezid II pentru cucerirea Chiliei și Cetății Albe).

doğru ve hayır-hâh kûlu Râkoçi Görgi طغري و خيرخواه قولي راقوچى كوركى = "Gheorghe Rákoczy, robul drept și de bună credință <al mărețulu padișah>" (*hayır-hâh* خيرخواه = bunăvoință, bună credință) (*ricâ-nâmesının tercemesı* - 1652 - formulă autodefinitorie folosită de voievodul Transilvaniei, scrisă la sfârșitul textului, în stânga).

Dubrevnedinin beğlerine ve knezlerine 'inâyet ve ihsân olunan 'ahdnâme-i hümâyûn şevketmakrûnun suretidir دوبره‌وندينك بكلرينه و كنزلرينه عنايت و احسان اولنان عهدنامهء همايون شوكتمقرونك صورتيدر = "Este copia glorioasei cărți imperiale de legământ care a fost acordată ca favoare beilor și cnezilor Ragusei" (*'inâyet olunmak* عنايت اولنمق = a fi dat ca favoare; *ihsân* احسان = acordare; *şevket* شوكت = majestate imperială; *makrûn* مقرون = legat cu, care presupune; *şevketmakrûn* شوكتمقرون = imperial, glorios) (*'ahdnâme* - Ragusa, 1073 / 1662-1663).

Dubrovniklü sâ'ir re'âyâ gibi harâc-güzâr re'âyâlarımdır دوبرونكلو سائر رعايا كبى خراجكزار رعايالرمدر = "Ragusanii sunt supușii mei plătitori de tribut la fel ca și alți supuși".

dūn bâskın دون باصقين = "asalt (atac) nepravăzut de noapte".

dūşmenden fârig̃ olub دوشمندن فارغ اولوب = "scăpând de grija duşmanului", "nemaiavând grija inamicului" (*dūşmân* دوشمان , *düşmen* دوشمن , pl. *düşmenler* دوشمنلر = duşman; *fârig̃* فارغ = liber de, exceptat de la: *fârig̃ olmak* فارغ اولمق = a înceta, a renunţa).

E

eda ve teslim eyleye ادا و تسلم ايلهيه = "să achite şi să predea" (*eda* ادا = plată; *eda etmek* ادا ايتمك = a plăti) (*nişân-ı hümâyûn* - 1714 - despre tributul lui Ştefan Cantacuzino).

edam Allah sultanât-u ila yevme el-dîn ادام الله سلطانتهُ الى يومه الدين = "Allah să-i prelungească domnia până în ziua învierii" (*edam Allahü* ادام اللّٰه = "Allah să-l facă nemuritor"; *yevme el-dîn* يومه الدين = "ziua de apoi").

Edirne'de ve Brusa'da ve Istanbul'da halkla mu'amele ve mubaya'a edūb bâzargânlık edeler ادرنهده و بروسهده واستنبولده حلقله معمله و مبيهعه ايدوب بازركانلق ايدهلر = "făcând vânzări şi cumpărări cu populaţia la Edirne, Brusa şi Istanbul, să facă comerţ" (*hüküm* - Moldova, 1456 - despre dreptul de comerţ acordat negustorilor moldoveni).

Eflâk beği elçisiyle harâcın gönderūb itâ'at eyledi افلاق بكى الچيسيله خراجين كوندروب اطاعت ايلدى = "beiul Ţării Româneşti s-a supus, trimiţând tributul cu solul său".

Eflâk cânibinde olan mutî' ve harâc-gūzâr re'âyâları افلاق جانبنده اولان مطيع و خراجكزار رعايالرى = "raialele supuse şi plătitoare de tribut aflate în partea Ţării Româneşti" (*mutî'* مطيع = supus, obedient) (notă de cancelarie - 1604 - expresie care desemna supuşii munteni).

Eflâk cizyesi maktû' olmakla افلاق جزیەسی مقتوع اولمقله = "deoarece tributul Ţării Româneşti era capitaţie colectivă" (*fermân* - Ţara Românească, 1696 - despre caracterul juridic al tributului Ţării Româneşti).

Eflâk harâc göndermekde 'inâd eylemeğin افلاق خراج كوندرمكده عناد ايلمغين = "întrucât Valahul s-a încăpăţânat în <ceea ce priveşte> trimiterea tributului" (*'inâd* عناد = încăpăţânat; *'inâd etmek* عناد ايتمك = a fi încăpăţânat, a persista în).

Eflâk kâfirlerinin 'arz-ı hâllarıdır افلاق كافرلرينك عرض حاللريدر = "Sunt jalbele necredincioşilor Valahi" (*'arz-ı hâl* - 1512-1521).

Eflâk kapu-kethüdaları افلاق قاپوكتخدالرى = "însărcinaţii Ţării Româneşti la Poartă", "capuchehăile Ţării Româneşti" (*kapu, kapı* قاپو ، قاپى ، قپى = poartă; *kethüda* كتخدا , *kâhya* كاهيا ، كاحيا = însărcinat, îngrijitor) (*'arzuhâl* - Ţara Românească, 1696).

Eflâk oğlu'yla bu vech üzere musâlaha edüb barışıklık etdiler افلاق اوغلويله بو وجه اوزره مصالحه ايدوب باريشقلق ايتدلر = "încheind în acest fel pace cu fiul <voievodului> Ţării Româneşti, ei s-au împăcat" (*Târih - Neşri* - despre înţelegerea de pace încheiată de Mehmed I cu Mihail, fiul lui Mircea cel Bătrân).

Eflâk re'âyâsı harbî değildir افلاق رعاياسى حربى دغلدر = "supuşii Ţării Româneşti nu sunt locuitori ai Casei războiului" (*hüküm* - 1672 - formulă folosită pentru a defini statutul juridic al românilor prin comparaţie cu statele creştine vecine).

Eflâk re'âyâsından olub افلاق رعاياسندن اولوب = "fiind dintre supuşii Ţării Româneşti" (*hükūm* - 1696; *tezkere* - 1804).

Eflâk ve Boğdân taraflarına muhâfaza içūn افلاق و بغدان طرفلرينه محافظه ايچون = "pentru protecţia părţilor Ţării Româneşti şi Moldovei" (*muhâfaza* محافظه = pază, protecţie, apărare, grijă, păstrare; *muhâfaza altına almak* محافظه التنه المق = a proteja, a păstra, a lua sub protecţia sa) (*telhis* - 1593 - sfat pe care marele vizir l-a dat sultanului Mehmed III).

Eflâk vilâyeti ūzerine revâne oldu افلاق ولايتى اوزرنه روآنه اولدى = "a mărşăluit asupra Ţării Româneşti" (*revâne olmak* روآنه اولمق = a înainta, a merge înainte).

Eflâk voyvodası gibi Hūdâvendigârun harâc-gūzârımış افلاق ويودەسى كبى خداوندكارك خراجكزاريمش = "Era tributar al sultanului <Murad I> la fel ca voievodul Ţării Româneşti" (*Hūdavendigâr* خداوندكار = "Creatorul lumii", Allah, sultan, titlu dat lui Murad I) (*Târih* - despre Ivan Şişman, ţar de Târnovo între 1371 şi 1393).

Eflâk voyvodasının tevâb'ından olan Mihâloğlu Derviş افلاق ويودەسينك توابعندن اولان محال اوغلو درويش = "Mihaloğlu Derviş, care este dintre însoţitorii domnului Ţării Româneşti" (*tevâb'ı* توابع = însoţitori, dependenţi, supuşi; *derviş* درويش = cineva care renunţă la cele lumeşti, sărman, umil, tolerant) (*hükūm, mūhimme defteri* - 1593 - despre numirea lui Mihaioğlu în funcţia de capuchehaie a Ţării Româneşti, după moartea lui Iani în decembrie 1592).

ehemm ve elzem iken اهمّ و الزم ايكن = "fiind foarte important şi foarte urgent" (*hūkūm* - sec.

XVI).

ehl-i fesâd olanlar ile getürülüb haklarından geline اهل فساد اولانلر ايله كترلوب حقلريندن كلنه = "cei ce sunt răufăcători, fiind prinşi, să li se vină de hac" (*ehl-i fesâd* اهل فساد = "oamenii răutăţii", briganzi, răufăcători) (*'ahdnâme* - Polonia, 1607, 1623, 1672).

ehl-i Islâmla uğraşdılar اهل اسلامله اوغراشدلر = "au luptat cu musulmanii" (*ehl-i Islâm* اهل اسلام = "oamenii Islamului"; *uğraşmak* اوغراشمق = a lupta).

elçileri hizmetinde olan konsoloslar ve tercümânlar الجيلرى حدمتنده اولان قونسلوسلر و ترجمانلر = "consulii şi dragomanii care sunt în slujba ambasadorilor" (*tercümân* ترجمان = translator, dragoman) (*'ahdnâme* - Olanda, 1612).

elçileri ve konsolosları 'âdetlerince fasıl edeler الچيلرى و قونسلوسلرى عادتلرينجه فصل ايدەلر = "ambasadorul şi consulul lor să rezolve <litigiile dintre ei> potrivit obiceiurilor lor" (*fasıl, fasl* فصل = soluţie, capitol) (*'ahdnâme* - Anglia, 1580 - despre rezolvarea litigiilor dintre englezi). Variantă: *elçileri ve konsolosları âyinleri üzere görüb fasıl edüb* الچيلرى و قونسلوسلرى آيينلرى اوزره كوروب فصل ايدوب = "ambasadorul şi consulul lor, respectând obiceiurile lor <şi> găsind soluţia" (*'ahdnâme* - Franţa, 1604).

elçinize icâzet-i şerifim olmuşdur الچيكزه اجازت شرفم اولمشدر = "s-a emis un ilustru salv-conduct pentru solul vostru" (*fermân* - 1553 - despre solul ducelui Ferarei).

elinde hüccet şer'iyesi olub النده حجت شرعيسى اولوب = "fiind în posesia unei decizii juridice a

legii sfinte" (*el* ال = mână) (*'ahdnâme* - Polonia, 1699 - despre condiţia pusă unui reclamant pentru a începe un proces).

elinde mūhūrlū temessūği olmıyandan الينده مهرلو تمسّكى اولميان‌دن = "atât timp cât nu există act pecetluit" (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

eline akıncılar gönderdi ايلنه اقينجيلر كوندردى = "a trimis akîngii în ţara..." (*el, il* ايل، ال = provincie, ţară, regiune, ţinut).

ellerine mūhūrlū temessūk ve defter verilūb اللرينه مهرلو تمسّك و دفتر ويلوب = "înmânându-li-se act întărit cu sigiliu şi <înscris în> catastif".

emn ū selâm gelūb yine irsâl oluna امن و سلام كلوب يينه ارسال اولنه = "venind în siguranţă şi protecţie, să fie trimis din nou" (*emin* امين = siguranţă, sigur, superintendent; *selâm* سلام = salut pace, siguranţă) (*fermân* - 1553 - despre solul ce urma a fi trimis de ducele Ferarei la Poartă).

emn ū amân امن و امان = "siguranţă şi protecţie". Variantă: ***emn ū selâmet*** امن و سلامت = "pace şi securitate".

emn ū sâlim bir-birinize ulaşdırub امن و سالم بربركزه اولشدروب = "ajungând în siguranţă şi integritate de la unul la celălalt dintre voi" (*emn* امن = siguranţă, protecţie, încredere, sigur, de încredere; *sâlim* سالم = integritate, siguranţă, sănătate; *ulaşdırmak* اولشدرمق = a aduce dintr-un loc într-altul, a comunica) (*hūkūm* - 1618).

emniyet-i kâmil امنيت كامل = "siguranţă deplină" (*emniyet* امنيت = securitate, siguranţă; *kâmil* كامل = perfect, complet).

emr-i celîl ül-kadirim vardıkdan sonra امر جليل القادرم واردقدن صكره = "după sosirea ilustrei porunci a atotputerniciei mele" (*emr-i şerif* امر شرف = "poruncă ilustră", poruncă sultanală; *emr* امر = poruncă, ordin; *celil* جليل = mare, glorios, ilustru; *kadir* قادر = puternic).

emr-i pâdişâhı mucebince امر پادشاهى موجبنجه = "potrivit poruncii împărăteşti".

emrine mutî' oldılar امرنه مطيع اولدلر = "s-au supus poruncii lui".

envâ'-ı ganimet ile انواعى غنمت ايله = "cu felurite prăzi" (*nevi'* نوع ، pl. *envâ'* انواع = fel, specie).

Erdel 'askeriyle mūretteb ve mūkemmel... mūheyya ve hazır ola اردل عسكريله مرتّب و مكمّل محيه و حاضر اولا = "să fii gata cu oastea Transilvaniei, aranjat şi pregătit în mod desăvârşit" (*mūretteb* مرتّب = pregătit, aranjat; *mūkemmel* مكمّل = complet, desăvârşit; *mūheyya* مهيّة = gata, pregătit).

Erdel hâkimi olan Bâtor Gâbor içūn اردل حاكمى اولان باتور غابور ايچون = "pentru Gabriel Báthory, care este stăpânitorul Transilvaniei", "referitor la stăpânitorul Transilvaniei, Gabriel Báthory" (*hūkūm* - 1613).

Erdel hâkimi Râkoçi Gōrgi bu kulunuza gōnderdūği kâğıdının tercemesidir

اردل حاكمى راقوچى كوركى بو كولكزه كوندردوكى قاغدنك ترجمەسيدر = "Este traducerea hârtiei pe care stăpânitorul Transilvaniei, Rákoczy Gheorghe, a trimis-o acestui slujitor al <Majestăţii> voastre" (*kâğıd tercemesi* - 1634 - către serdarul Murtaza paşa, care, la rândul său, o prezenta sultanului").

Erdel hâkimi ve Macâr kırâlı taraflarına isdâr buyurulan 'ahdnâme-i hümâyûnun suretidir اردل حاكمى و مجار قرالى طرفلرينه اصدار بيوريلان عهدنامهء همايونك صورتيدر = "Este copia cărţii imperiale de legământ care a fost trimisă în părţile stăpânitorului Transilvaniei şi regelui ungar" (*'ahdnâme* - 1614 - pentru Gabriel Bethelen - formulă definitorie folosită în colecţia lui Feridun Bey).

Erdel harâcın bi't-temâm tedârik ve vaktıyla irsâl eyleyüb اردل خراجين بالتمام تدارك و وقتيله ارسال ايليوب = "pregătind în întregime şi trimiţând la timp tributul Transilvaniei" (*inşâ* - 1663 - marele vizir către Mihai Apafi).

Erdel kırâlı Istefân kırâl hükûm ki اردل قرالى استفأن قرال حكم كه = "Poruncă pentru craiul Transilvaniei, regele Ştefan" (*hükûm. mühimme defteri* - 1572 - formulă de deschidere folosită în porunca trimisă voievodului ardelean).

Erdel memleketinin re'âyâsı اردل مملكتنك رعاياسى = "supuşii ţării Transilvaniei" (memoriu al solului ardelean la Poartă, Ştefan Nalaczi - 1678-1679 - despre transilvănenii care mergeau la Lipova, atunci oraş otoman).

Erdel re'âyâsına tecâvüz ve ta'âddî üzere olub اردل رعاياسنه تجاوز وتعادّى اوزره اولوب = "făcând silnicii şi opresiuni asupra supuşilor Transilvaniei" (*hükûm* - 1613 - despre Gabriel Bátnory).

Erdel tüccârlarından اردل تجارلريندن = "de la negustorii ardeleni", "dintre negustorii ardeleni"

(*hurûf* - 1677 - despre negustorii ardeleni care transportau mărfuri între Viena și Ardeal, via Buda).

Erdel ve Boğdân ve Eflâk vilâyetlerine gelūb اردل و بغدان و افلاق ولايتلرينه كلوب = "venind în țările Transilvaniei, Moldovei și Valahiei" (*'ahdnâme* - Polonia, 1617 - despre negustori).

ergin olsun evli olsun اركين اولسن اولى اولسن = "fie celibatari, fie căsătoriți" (*ergin* اركين = matur, adult, major, celibatar) (*'ahdnâme* - Veneția, 1521, 1540). Variante: ***eğer evli olsun eğer ergin olsun*** اكر اولى اولسن اكر اركين اولسن = "fie căsătoriți, fie celibatari"; ***eğer evlidir eğer ergindir*** اكر اوليدر اكر اركيندر = "fie căsătoriți, fie celibatari" (*'ahdnâme* - Anglia, 1580, 1601).

esbâb-ı gazâ اسباب غزا = "materiale pentru expediția sfântă" (*esbâb* اسباب, pl. de la *sebeb* سبب = materiale, instrumente). Variantă: ***esbâb-ı harb*** اسباب حرب = "materiale de război".

esirlerden nesne taleb olunmıyub اسيرلردن نسنه طلب اولنميوب = "să nu se ceară pe cineva dintre robi" (*'ahdnâme* - Polonia, 1699).

eslâfın edegeldiği ûzere اسلافين ايدهكلدغى اوزره = "așa cum au obișnuit să facă predecesorii săi" (*selef* سلف, pl. *eslâf* اسلاف = predecesor, strămoș) (*hüküm* - 1663 - despre obligația lui Mihail Apafi de a participa cu trupe la expediția condusă de marele vizir împotriva habsburgilor).

esnâ-ı râhda اثناى راهده = "în timpul drumului" (*esnâ* اثنا = interval, timp; *râh* راه = drum).

etrâfın leşkerini cem' edūb اطرافك لشكرينى جمع ايدوب = "adunând oaste din împrejurimi".

evâmir-i şerifinin mazmunu dahi mer'i tutıla اوامر شريفنك مضمونى دخى مرعى توتله = "să fie respectat, de asemenea, conţinutul poruncilor ilustre" (*emr* امر , pl. *evâmir* اوامر = poruncă; *mazmun* مضمون = conţinut, înţeles, semnificaţie; *mer'i* مرعى = respectat; *mer'i olmak* مرعى اولمق , *mer'i tutulmak* مرعى توتلمق = a fi respectat) (*'ahdnâme* - Polonia, 1699).

evli veya bekâr olsun اولى ويه بقار اولسن = "fie celibatari, fie căsătoriţi".

eyâlet-i mümtâze ايالت ممتازه = "provincie privilegiată", "principat autonom" (*eyâlet* ايالت ، pl. *eyâlât* ايالات = provincie, principat; *mümtâz* ممتاز = privilegiat, autonom; *mümtâziyet* ممتازيت , *mümtâzlık* ممتازلق = autonomie) (*Kânûn-ı Esasî* - 7 *Zilhicce* 1293 / 23 decembrie 1876 - expresie folosită pentru a caracteriza statutul politico-juridic al ţărilor române faţă de Poartă).

eğer bir nesneleri alınmış ise be-kusûr alıverilūb اكر بر نسنه‌لرى النمش ايسه بقصور اليويرلوب = "dacă a fost luat ceva de-al lor, să fie înapoiat fără lipsă" (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

eğer bu kullarına... fermân olunursa اكر بو قوللرينه فرمان اولنرسه = "dacă se dă firman acestor robi".

eğer Ingilterelinin biri medyun olsa اكر انكلتره‌لينك برى مديون اولسه = "dacă vreunul dintre Englezi este dator" (*'ahdnâme* - Anglia, 1601).

eğer kefâlet ve eğer karzdır اكر كفالت و اكر قرضدر = "fie că este <vorba de> garanţie fie de împrumut" (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

eğer kefil değil ise اکر کفل دکیل ایسه = "dacă <acel negustor> nu este chezaş" (*'ahdnâme* - Franţa, 1604).

eğer Venedikden bir kimesne benim Memâlik-i mahrûsama gelūb اکر وندکدن بر کمسنه بنیم ممالك محروسه‌مه کلوب = "dacă cineva dintre Veneţieni, venind în Ţările mele bine păzite" (*'ahdnâme* - Veneţia, 1482).

F
ف

Fasl-ı iskele ve gümrük فصل اسكله و كمرك = "Capitolul despre porturi şi vămi" *(fasl, fasıl* فصل = capitol, secţiune) (*Kânûnnâme-i vilâyet-i Mora).*

Felemenk gemi فلمنك كمى = "corabia flamandă" (*hüküm, mühimme defteri).*

fermân devletlü ve sa'âdetlü sultanım hazretlerinindir فرمان دولتلو و سعادتلو سلطانم حزرتلرينكدر = "porunca este a Majestăţii sale, norocosul şi fericitul sultan al meu" (***fermân-ı 'âlî*** فرمان عالى = "ilustrul firman"; ***fermânberdâr*** فرمانبردار = ascultare, supunere; *fermânberdârî* فرمانبردارى = ascultător, supus; *berdârî* بردارى = care confirmă, care ascultă).

feth-i hâkânîden berü فتح حاقانيدن برو = "de la cucerirea hănească încoace" (*'arzuhâl* - 1715 - formulă folosită pentru a exprima schimbările produse în vremea lui Süleyman "Legiuitorul" în privinţa statutului politico-juridic al ţărilor române faţă de Poartă).

feth-i yolu irşâd eyleye فتح يولى ارشاد ايليه = "să arate drumul cuceririi" (*feth eylemek* فتح ايلمك = a cuceri).

Fetihnâme-i Kara-Boğdân فتحنامهء قره بغدان = "Scrisoarea de cucerire a Moldovei" (*fetihnâme* - 29 octombrie 1538 - scrisă după expediţia lui Süleymân Kanunî în Moldova - formulă folosită în *Münşe'ât).*

Fetihnâme-i sultân Murad sânî فتحنامهء سلطان مراد ثانى = "Scrisoarea de cucerire a sultanului Murad al II-lea" (*fetihnâme, münșe'ât* - 1444 - scrisă după bătălia de la Varna).

fevt olursa = "dacă <un negustor> moare" (*fevt* فوت = pierdere, mort; *fevt olmak* فوت اولمق = a muri) (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

fî 5 ca<mazi ül-evvel> sene <1>219 فى ٥ جا سنه ٢١٩ = "în 5 *Ca <mazi ül-evvel>* anul <1>219" (*tezkere* - 1804).

fî gurre-i evvelki mâh-ı güz-ü sene 1652 târihen velâdet-i Hazret-i 'Isa a<leyh-is-selâ>m yazıldı فى غرّهء اولكي ماه كوز سنه.١٦٥٢ تاريحهً ولادت حضرت عيسي عم يازلدى = "a fost scris în prima zi a lunii de început a toamnei anului 1652, datată de la nașterea lui Iisus Hristos - pacea să fie asupra lui" (*mâh* ماه = lună; *güz* كوز = toamnă; *velâdet* ولادت = naștere) (*ricâ-nâmesinin tercemesi* - 1652, Gheorghe Rákoczy II - formulă de încheiere folosită pentru datare, după calendarul creștin).

fî sebil-i Allah فى سبيل الله = "pe calea lui Allah", "din dragoste pentru Allah" (*Târih* - formulă care exprima moticul participării musulmanilor la "războiul sfânt").

Filordin beğleri bâylos göndereler فلوردين بكلرى بايلوس كوندرهلر = "beiii Florenței să trimită bail" (*'ahdnâme* - Florența, 1562).

Firenc kâfirleri فرنج كافرلرى = "necredincioșii europeni" (*Firenc* فرنج , *Efrenc* افرنج ، *Efreng* افرنك. pl. *Efrenciyân* افرنچيان ، *Efrenciyûn* افرنچيون = "Europeni", franci; *Frank* فرانق = franc) (*kanunnâme, hüküm* - sec. XV-XVI - formula prin care erau desemnați negustorii care

proveneau din ţările europene cu care Imperiul otoman avea relaţii comerciale strânse).

fitne ve ihtilâl zamânında فتنه و اختلال زمانينده = "în vreme de răscoală şi răzmeriţă" (*fitne* فتنه = *ihtilâl* اختلال = instigare, rebeliune, dezordine).

Frânca pâdişâhına i'tâ olunan 'ahdnâme-i hümâyûnun suretidir فرانجه پادشاهنه اعطا اولنان عهدنامهء همايونك صوريتدر = "Este copia cărţii imperiale de legământ acordată împăratului Franţei" (*'ahdnâme, Defter* - Franţa, 1673).

Frânca pâdişâhları فرانجه پادشاهلرى = "împăraţii Franţei" (*'ahdnâme* - Olanda, 1612).

Frâncalulara verildüği üzere فرانجهلولره ويريلدغى اوزره = "aşa cum a fost dată Francezilor" (*'ahdnâme* - Olanda, 1612 - despre clauza naţiunii celei mai favorizate şi acordarea *Capitulaţiilor*).

Frâncalulardan biri medyun olsa فرانجهلولردن برى مديون اولسه = "dacă vreunul dintre Francezi este dator" (*medyûn* مديون = datornic, îndatorat) (*'ahdnâme* - Franţa, 1604).

Frâncaluların birbiri ârâsında فرانجهلولرك بربرى آراسينده = "unul altuia dintre Francezi" (*ârâ* آرا، آره، اره، ارا = spaţiu, interval; *ârâsında* آراسينده = dintre, între; *birbiri* بربرى = unul altuia) (*'ahdnâme* - Franţa, 1604).

Frâncaluya i'tâ ve ihsân olunan 'ahdnâme-i hümâyûnun suretidir فرانجهلويه اعطا و احسان اولنان عهدنامهء همايونك صورتيدر = "Este copia cărţii imperiale de legământ

care a fost acordată și dăruită Francezului" (*i'tâ* اعطا = acordare, ofertă, livrare; *ihsân* احسان = favoare, bunăvoinţă, dar) (*'ahdnâme, Defter* - Franţa, 1673).

Fulurân nâm zimmî فولوران نام ذمّى = "supusul nemusulman numit Furulan", "creştinul numit Furulan" (*tezkere* - 1604-1607 - despre plata dării de trecere peste Dunăre).

G

غ ك

Galâs iskelesi vilâyet-i Boğdân'ın mu'ayyen iskelesi olub غلاس اسكلەسى ولايت بغدانك معين اسكلەسى اولوب = "portul Galaţi fiind schela stabilită a ţării Moldovei" (*hükûm* - 1679).

ganâim-i bi-hesâb ile غنائم بحساب ايله = "cu prăzi nenumărate", "cu prăzi fără de număr" (*ganimet* غنمت , pl. *ganâim* غنائم = pradă; *hesâb* حساب = număr, sumă).

ganâimûn ve mâlûn ric'at edûb غنائمون و مالون رجعت ايدب = "întorcându-se cu prăzi şi avuţii" (*ric'at* رجعت = retragere, întoarcere).

gâyet doyum oldılar غايت طويم اولدلر = "au făcut prăzi uriaşe" (*gâye* غايه ، *gâyet* غايت = scop, obiectiv; uriaş, mare).

gayrı kimesne borcu içûn anı tutub incitmiyeler غيرى كمسنه بورجو اچون انى تتوب انجتميەلر = "să nu fie arestat şi supărat pentru datoria altuia" (*gayri, gayr, gayrı* غيرى = altul decât, în afară de; ne-, non-) (*'ahdnâme* - Veneţia, 1521, 1540, 1595).

gayrı-ı milletden غيرى ملّتدن = "în afara altor popoare" (*millet* ملّت = religie, popor, naţionalitate,

naţiune) (*'ahdnâme* - Polonia, 1699).

gazâ 'azmına غزا عزمنه = "cu intenţia <de a face> expediţie sfântă" (*'azm, 'azim* عزم = determinare, intenţie, începere; *gazâ* غزا , pl. *gazavât* غزوات = expediţie militară făcută în numele Islamului; expediţie sfântă; *gazâ' etmek* غزا ايتمك = a face expediţie sfântă).

Gazâ-ı Kara-Boğdân ve inhizâm-ı Sūleymân bey hâdım غزاى قره بغدان و انهزام سليمان بك خادم = "Expediţia sfântă a<supra> Moldovei şi înfrângerea beiului Süleyman Hadîmul" (*inhizâm* انهزام = înfrângere; *hâdım* خادم ، pl. *huddâm* خدام = eunuc alb; *hâdım etmek* خادم ايتمك = a castra) (*Târih* - Mehmed Neşri - titlul unui capitol în care se povesteşte expediţia otomanilor din 1476 împotriva lui Ştefan cel Mare).

gazâdan ve cihâddan hulefâlu olan kimesneler غزادن و جهاددن خلفالو اولان كمسنه‌لر = "cei care au participat neam de neamul lor la expediţii sfinte şi la război sfânt" (*hüküm* - 1484 - despre expediţia lui Bayezid II în Moldova, pentru cucerirea Chiliei şi Cetăţii Albe).

Gazavâtnâme غزواتنامه = "Cronica expediţiilor sfinte".

gazâye hâzır olalar غزايه حاضر اوله‌لر = "să fie gata pentru expediţia sfântă".

gelince tevkif oluna كلنجه توكيف اولنه = "să se amâne <procesul> până la sosirea <dragomanului>" (*tevkif* توكيف = detenţie, arestare; *tevkif etmek* توكيف ايتمك = a opri, a aresta)*('ahdnâme* - Anglia, 1580, 1601).

gelmekde ve gitmekde كلمكده و كتمكده = "la venire şi la plecare" (*hükūm* - 1456 - despre negustorii moldoveni).

gelūb gidūb rencberlik edūb كلوب كدوب رنجبرلك ايدوب = "venind <şi> plecând <şi> facând comerţ" (*'ahdnâme* - Veneţia, 1521).

gemiler ile geleler كميلر ايله كلهلر = "să vină cu corăbiile" (*hūküm* - 1456 - despre negustorii moldoveni).

gemileri gitdūklerinde كميلرى كتدكلرينده = "la plecarea corăbiilor" (*'ahdnâme* - Olanda, 1612).

gemilerine tahmil etdūkleri metâ'ların limânda gūmrūğūnū verūb كميلرينه تحميل ايتدكلرى متاعلرين لمانده كمركينى ويروب = "dându-se vama în port pe mărfurile îmbarcate în corăbii" (*tahmil* تحميل = îmbarcare; *tahmil etmek* تحميل ايتمك = a îmbarca) (*'ahdnâme* - Anglia, 1601). Variantă: ***gemilerine tahmil edūb getūrdūkleri ve alub gitdūkleri gūmrūk alına*** كميلرينه تحميل ايدوب كتردكلرى و الوب كتدكلرى كمرك النه = "să se ia vamă pe <mărfurile> încărcate pe corăbii, importate sau exportate" (*'ahdnâme* - Anglia, 1601).

gerek Erdel tarafından gerek Beçe tarafından gelen Erdel tūccarından كرك اردل طرەفندن كرك بچه طرفندن كلان اردل تجّاريندن = "de la negustorii ardeleni care vin atât dinspre partea Ardealului cât şi dinspre Viena" (*gerek...gerek* كرك كرك = atât... cât şi; *gerek* كرك = necesitate; *gerekmek* كركمك = a trebui) (*hurûf* - 1677 - despre vama luată de la negustorii ardeleni).

getūrdūkleri guruşlarından dahi gūmrūk taleb olunmıya deyū

كتردكلرى غروشلريندن دخى كمرك طلب اولنميه ديو = "zicându-se «să nu se ceară vamă nici pe guruşii aduşi cu ei»" (*'ahdnâme* - Polonia, 1623). Variante: ***getūrdūkleri guruşlarından gūmrūk taleb olunmıya*** كتردكلرى غروشلريندن كمرك طلب اولنميه = "să nu se ceară vamă pentru banii aduşi cu ei"; ***getūrdūkleri nakd-ı akçeden gūmrūk taleb olunmıya*** كتردكلرى نقد اقچەدن كمرك طلب اولنميه = "să nu se ceară vamă pe banii buni aduşi cu ei" (*nakd* نقد = monedă cu greutate întreagă; alegerea monedei bune) (*'ahdnâme* - Polonia, 1699).

getūrdūkleri ve alub gitdūkleri emti'a كتردكلرى و الوب كتدكلرى امتعه = "mărfurile aduse cu ei şi <cele> cumpărate şi duse cu ei", "mărfurile importate şi exportate" (*emti'a* امتعه, sing. *metâ'* متاع = bunuri, vite, mărfuri) (*'ahdnâme* - Polonia, 1699).

gönderegeldikleri hedâyâ ve pişkeşleri كوندرەكلدكلرى هدايا و پشكشلرى = "darurile şi peşcheşurile care au fost trimise până acum" (scrisoare - 1642 - Fetih Ghiray, kalgay al hanului Crimeei - către Gheorghe Rákoczy I, principele Transilvaniei).

gūçūyân yoldâşlar كوجوان يولداشلر = "însoţitori viguroşi".

gūmrūk eline gelen metâ'larından كمرك النه كلن متاعلريندن = "din mărfurile care trec prin vămuire" (*'ahdnâme* - Olanda, 1612).

gūmrūkleri kânûn-u kadim ūzere alındıkdan sonra كمركلرى قانون قديم اوزره النذقدن صكره = "după ce taxele vamale au fost luate conform legii vechi" (*'ahdnâme* - Polonia, 1623). Variante: ***gūmrūkūn kânûn-u kadim ūzere eda eyledūklerinden sonra*** كمركك قانون قديم اوزره ادا ايلدكلريندن صكره = "după ce au plătit taxa vamală potrivit legii vechi"

(*'ahdnâme* - Polonia, 1699); ***gūmrūklerin eda itdiklerinden sonra*** كمركلريك ادا ايتدكلريندن صكره = "după ce au plătit taxele vamale" (*'ahdnâme* - Olanda, 1612).

gūmrūklerin Istanbulda viregelmişler iken كمركلريك استانبولده ويره‌كلمشلر اكن = "deşi obişnuiau să-şi dea vama lor la Istanbul" (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

gūmrūği Venedik nice virse anlar dahi ōyle vireler كمركى ونديك نجه ويرسه انلر دخى اويله ويره‌لر = "câtă vamă dă Veneţia aşa să dea şi ei" (*'ahdnâme* - Florenţa, 1562 - despre vama plătită de negustorii florentini).

gurûşunuzu akçe kat' ideriz deyū rencide itmiyeler غروشكزى اقچه قطع ايدرز ديو رنجده ايتميه‌لر = "să nu se facă supărare zicând «reţinem bani din guruşii voştri»" (*kat'* قطع = întrerupere, reducere) (*'ahdnâme* - Anglia, 1601).

H

ه خ ح

haber verdi خبر ويردى = "a dat de ştire" (***haber*** خبر = veste, ştire).

hâdım el-haremeyn خادم الحرمين = "servitorul celor două oraşe sfinte" (titlu pentru sultani după 1517).

hak ve 'adl üzere fasl oluna حق و عدل اوزره فصل اولنه = "să se judece cu dreptate şi echitate" (*fasl* فصل = decizie; *fasl etmek* فصل ايتمك = a decide, a judeca; *'adl* عدل = *hak* حق = dreptate, echitate) (*'ahdnâme* - Polonia, 1699).

hâkân-ı berreyn u bahreyn خاقان برين و بحرين = "suveran al celor două continente şi al celor două mări" (*hâkân* خاقان, pl. *havâkin* خواقين = han, sultan, împărat; *berreyn* برين = cele două continente, Asia şi Europa; *bahr* بحر = mare; *bahreyn* بحرين = cele două mări, Marea Mediterană şi Marea Neagră) (titlu atribuit sultanilor otomani).

hâkim-i Eflâk mevâ'idine vefâ edūb حاكم افلاق موايدنه وفاء ايدوب = "principele Valahiei, îndeplinindu-şi făgăduielile..." (*mev'id* موعد , pl. *mevâ'id* مواعد = promisiune, înţelegere; ***vefâ*** وفاء = fidelitate, loialitate; *vefâ etmek* وفاء ايتمك = a fi credincios în îndeplinirea unei obligaţii).

hâkim-i Eflâk üç yıllık harâc ile Sünnet Beği irsâl etdi حاكم افلاق اوچ ييللق خراج ايله سنّت بكى ارسال ايتدى = "principele Valahiei l-a trimis pe Sünnet bei cu tributul pe trei ani" *(hâkim* حاكم , pl. *hükkâm* حكام = conducător, rege, principe, domn, judecător, guvernator).

Hakk subhâna ve ta'alı حق سبحانه و تعالى = "Allah cel prea glorios şi prea înalt".

haklarından geline deyü emr-i şerif buyuruldu حقلرندن كلنه ديو امر شريف بيريلدى = "a fost hotărâtă <trimiterea> unei porunci ilustre pentru pedepsirea acestora", "a fost poruncit un ilustru ordin zicând «să li se vină de hac»" (*'arz* - 1603, Ieremia Movilă către marele vizir - despre nimicirea tătarilor care jefuiseră teritorii ale Moldovei).

Hâlâ Boğdân voyvodası olan Lupul kûllarının mektûbıdır حالا بغدان ويودەسى اولان لپول قوللرينك مكتوبيدر = "Este scrisoarea robului Lupul, care este voievodul de acum al Moldovei", "Scrisoarea voievodului de acuma al Moldovei, Lupul cel supus" (*'arz, telhis* - 1644-1645 - formulă de deschidere a telhisului înscris de marele vizir în partea de sus a arzului prin care era semnalat autorul acestuia, Vasile Lupu).

hâlâ Eflâk beğinin kapu-kethûdası ve âdamları حالا افلاق بكنك قپوكتحداسي و آدملرى = "capuchehaia şi oamenii beiului de acum al Ţării Româneşti".

hâlâ mabeyinde dostluk ziyâde olmağiçün حالا مبينده دوستلق زياده اولمغيچون = "pentru a întări şi mai mult prietenia de acum dintre cele două părţi" (*'ahdnâme* - Polonia, 1640, 1667, 1672).

Halebde ve Iskenderiyede ve sâ'ir yerlerde gümrüklerin tamâm eda etdikden sonra حلبده و اسكندريەده و سائر يرلرده كمركلرين تمام ادا ايتدكدن صكره = "după achitarea în întregime a

taxelor vamale la Alep şi Alexandria şi în alte locuri" (*tamâm* تمام = complet, exact, corect) (*'ahdnâme* - Anglia, 1601).

Haleb'de ve Mısır'da ve sâ'ir Memâlik-i mahrûsada olan Ingiltere bâzergânları حلبده مصرده و سائر ممالك محرسهده اولان اينكلتره بازركانلرى = "negustorii englezi care sunt la Alep şi în Egipt şi în alte <locuri> din Ţările bine păzite" (*Mısır* مصر = Egipt, Cairo) (*'ahdnâme* - Anglia, 1601).

haliya ba'zi yerlerde tekrâr gümrük taleb ederlermiş حليه بعضى يرلرده تكرار كمرك طلب ايدرلرمش = "acum în unele locuri li se cere din nou vamă" (*tekrâr* تكرار = repetiţie, din nou, în mod repetat) (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

hamr eyledüklerinde خمرايلدكلرينده = "când se face vinul" (*hamr* خمر = vin) (*'ahdnâme* - Anglia, 1601).

harâc maktû' خراج مقتوع = "tribut colectiv" (*harâc* خراج = tribut) (formulă folosită pentru desemnarea tributului perceput de la nemusulmani într-o sumă globală, teoretic fixă, prin intermediul unui reprezentant, inclusiv pentru tributul cel plătit de voievozii români).

harâc talebiyle rencîde etdirmeyüb خراج طلبيله رنجيده ايتدرمهيوب = "nesupărându-i cu cereri de tribut" (*hüküm* - 1646).

harâc ve cizye mukarreri her sâle râ muza'af bi-Hâzine-i âmire resânde خراج و جزيه مقرّرى هر ساله را مضعف بخازنه امره رسانده = "<Mircea> va face să ajungă la Visteria imperială, în fiecare an, tributul şi capitaţia fixate <şi care au fost> dublate" (*muza'af* مضعف =

dublat; pers. *-resân* رسان = care aduce) (*Târih* - Idris Bitlisi - despre tributul ce urma a fi plătit de Mircea cel Bătrân).

harâc ve tekâlif-i şakka talebile rencide olunmıya خراج و تكالف شقّه طلبيله رنجده النميه = "să nu fie supăraţi cu cereri de tribut şi dări grele" (*tekâlif* تكالف , sing. *teklif* تكلف = dări, taxe, impozite; *şakka* شقّه = dificil, greu) (*'ahdnâme* - Polonia, 1699).

harâc-gūzar olmayan Firenc خراجكزار اولمايان فرنج = "european care nu este plătitor de tribut" (*harâc-gūzâr* خراجكزار , pl. *harâc-gūzârlar* خراجكزارلر = tributar, cel ce plăteşte tribut, plătitor de tribut) (*kânûnnâme* - 1476).

harâc-gūzâr olmayan kâfir خراجكزار اولمايان كافر = "necredincios care nu este plătitor de tribut" (*kânûnnâme* - 1476).

harâc-gūzâr ra'iyyet خراجكزار رعيّت = "comunitate plătitoare de tribut" (*ra'iyet, ra'iyyet* رعيّت = popor sub un conducător, comunitate de supuşi, turmă) (expresie folosită în izvoarele otomane pentru a desemna nemusulmanii care acceptaseră plata unui tribut).

harâc-gūzâr olan re'âyâyı hilâf-ı şer'î şerif kimesne rencîde eylemiye deyū hūkm buyuruldu خراجكزار اولان رعايايى حلاف شرعى شريف كمسنه رنجيده ايلميه ديو حكم بيورلدى = "S-a dat poruncă zicând ca «nimeni să nu-i supere, contrar sfântului şeriat, pe supuşii care sunt plătitori de tribut»" (notă de cancelarie - 1604 - formulă înscrisă deasupra textului prin care se anunţa emiterea unui *hükūm* privind interzicerea ingerinţelor asupra supuşilor munteni).

harâc-ı ma'hûdı olub خراج معهودى اولوب = "luând tributul stabilit prin legământ" (*ma'hûd* معهود

= cunoscut, stabilit prin înţelegere, stipulat).

harâc-ı şer'iyye خراج شرعيه = "tributul şeriatului" (*Tevârih* - Mustafa Selaniki - formulă folosită pentru desemnarea tributului plătit de voievozii român).

harâca iltizâm etdi خراجه التزام ايتدى = "s-a legat cu tribut", "s-a obligat la plata tributului" (*iltizâm etmek* التزام أيتمك = a lua asupra sa; *iltizâm* التزام = asumare, preferinţă, arendare; *iltizâmen* التزاما = ca o asumare voluntară).

harâcdan ve kassâbiyyeden ve tekâlif-i 'ōrfiyyeden mu'âf olalar خراجدن و قصّابيهدن و تكالف عرفيهدن معاف اولالر = "sunt scutiţi de plata tributului, impozitului kassabiye şi taxelor extraordinare" (*mu'âf* معاف = scutit, exceptat) (*'ahdnâme* - Olanda, 1612).

harâcın zamânı خراجك زمانى = "sorocul tributului" (*hūkūm* - 1609, Radu Şerban - formulă folosită pentru a indica data la care trebuia plătit tributul).

harâcına mūltezim خراجينه ملتزم = "arendaş al tributului" (*mūltezim* ملتزم = arendaş, cineva care se angajează să facă ceva, aderent) (*Târih* - Tursun Bey - calitatea de intermediari ai plăţii tributului atribuită principilor români încă din secolul al XV-lea, inclusiv lui Vlad Ţepeş şi Ştefan cel Mare). Variantă: ***harâc vermeğe mūltezim oldı*** خراج ويرمكه ملتزم اولدى = "s-a angajat să dea tribut".

harâcını sen kendūn getir tâ kim Eflâk oğlu getirir خراجكى سن كندك كتر تا كم افلاق اوغلى كترر = "Să aduci tu însuţi tributul tău aşa cum îl aduce Munteanul" (*tâ-kim* تا كم = aşa cum, întocmai,

în scopul ca) (*Târih* - Mehmed Neşri - invitaţie adresată voievodului Moldovei, Ştefan cel Mare).

harb hâli حرب حالى = "stare de război" (*harb* حرب = război, luptă, bătălie; *harbcı* حربجى = belicos, războinic; *harben* حربا = prin război, prin forţa armelor; *harbgâh* حربگاه = câmp de luptă).

harb hukûku حرب حقوقى = "dreptul războiului".

harb i'lânı حرب اعلانى = "declaraţie de război" (*i'lân* اعلان = declaraţie, proclamţie, anunţ).

harb sebebi حرب سببى = *casus belli* (*sebeb* سبب = cauză, motiv).

harbî kūffar حربى كفّر ، ***harbî kefere*** حربى كفره = "necredincioşi inamici" (*harbî* حربى = "inamic" - expresii folosite în izvoarele otomane pentru a-i desemna pe locuitorii Casei războiului) (*fermân* - 1588, Ragusa).

hatt-ı hūmâyûnları ile fermân حطّ همايونلرى ايله فرمان = "firman cu semnătura sa imperială" (*'ahdnâme* - Polonia, 1623).

hayırlu konşuluk hakkına خيرلو قوكشولق حقّنه = "<împotriva> dreptului de bună vecinătate" (*kâğıd tercemesi* - 1634 - despre atacurile gaziilor din cetăţile Timişoara şi Lipova asupra Transilvaniei).

Hâzine-i 'âmire defterlerine kayd olunub خزينهء عامره دفترلرينه قيد اولنوب = "fiind înregistrat în condicile Visteriei imperiale".

Hâzine-i hūmâyûn خزينهء همايون = "Visteria imperială".

hâzır ola حاضر اولا = "să fie pregătit" (*hâzır bulunmak* حاضر بولنمق = a fi prezent).

hâzır ve nâzır olasın deyū emrim olub حاضر و ناظر اولسن ديو امرم أولوب = "porunca mea zicând «să fii pregătit şi atent»" (*hükūm, mühimme defteri* - 1559 - pentru voievodul Moldovei).

Hazret-i 'Isa a<leyh al-salâ>m حضرت عيسي عم يازلدى = "Iisus Hristos - pacea să fie asupra lui" (*hazret* حضرت = demnitate, prezenţă, om bătrân; *hazreti* حضرتى = titlu de respect, titlu al unei persoane de rang înalt aşezat înaintea numelui, majestate, excelenţă; *hazretleri* حضرتلرى = "Excelenţa sa", "Majestatea sa", "Măria sa", formulă folosită după un titlu) (*ricâ-nâmesinin tercemesi* - 1652 - Gheorghe Rákoczy II - formulă de încheiere folosită pentru datarea documentelor după calendarul creştin).

Hazret-i Allah حضرت الله = Dumnezeu.

Hazret-i Peygâmber حضرت پيغامبر = Profetul Muhammad (*Peygamber* پيغمبر ، پيغامبر = profet, trimis, mesager, Profetul Muhammad).

Hazret-i Resulūn aleyh ūl-salât ve ūl-salâm bahşından istimdâd edūb حضرت رسولك عليه الصلت و السلام بحشندن استمداد ايدوب = "am cerut ajutor de la generozitatea Profetului, binecuvântarea şi pacea să fie asupra lui" (*hüküm* - 1484 - despre expediţia lui Bayezid II pentru cucerirea Chiliei şi Cetăţii Albe).

hedâyâ-ı şâhâne ile... Asitâne'ye gönderdiler هدايا شاهانه ايله آستانه‌يه كندرديلر = "ei au trimis <oameni> la Prag cu daruri împărăteşti".

her harbî ki bizim dârımıza amân ile dâhil ola هر حربی کی بزم دارمزه امان ایله داخل اولا = "fiecare locuitor din Casa războiului să intre în teritoriul nostru cu salv-conduct" (*dâhil* داخل = interior; *dâhil olmak* داخل اولمق = a fi inclus, a intra în, a merge în) (*Kitâb as-siyar* - Ibrahim al-Halebî).

her husûslarda هر حصوصلرده = "în toate treburile".

her kim olursa olsun هر کیم اولرسه اولسن = "oricine ar fi” (*'ahdnâme* - Anglia, 1601).

her ne vakıt dilersiniz irsal eylesiz هر نه ققت دیلهرسکز ارسل ایلهسز = “să-l trimiteţi oricând doriţi” (*fermân* - 1553 - despre solul ce urma a fi trimis de ducele Ferarei).

her ne vecihle هر نه وجهله = "în orice mod", "în orice fel" (*vech* وجه = faţă, mod, cale, cauză).

her ne yerde ise هر نه یرده ایسه = "în orice loc ar fi" (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

her yıl altı bin sikke edūb هر ییل آلتی بین سقّه ایدوب = "făcându-l <să fie> şase mii de bani în fiecare an” (‘*ahdnâme* - Moldova, 1480-1481 - despre tributul impus lui Ştefan cel Mare).

hiç haberin almadı هیچ حبرین المدی = "nu avea nici o ştire".

hiç kusurı olmıya هیچ قصوری اولمیه = "să nu existe nici un cusur”.

hıfz ve hirâset-i memleket babında dakika fevt etmiyesin

حفظ و حراست مملكت بيننده دقيقه فوت ايتميسن = "să nu pierzi nici o clipă în ce priveşte paza şi apărarea ţării" (*hıfz ü hirâset* حفظ و حراست = "protecţie şi apărare"; *hıfz, hıfız* حفظ ، *hiraset* حراست = protecţie, apărare, păstrare; *hıfz etmek* حفظ ايتمك = a apăra, a proteja, a păstra; *hıfz olunmak* حفظ اولنمق = a se apăra; *dakika* دقيقه = minut, clipă; *fevt etmek* فوت ايتمك = a pierde o ocazie, a lăsa să scape) (*hüküm* - 1595 - despre apărarea Moldovei de către Aron Tiranul - expresie des întâlnită în documente pentru a marca una din funcţiile ce reveneau voievozilor români în viziunea Porţii).

hilâf-ı 'âdet خلاف عادت ، ***hilâf ül-'âdet*** خلاف العادة = "contrar obiceiului" (*hüküm* - 1608, 1632-1633 - formulă invocată pentru încetarea trecerii tătarilor peste Nistru şi încălcării teritoriului Moldovei).

hilâf-i 'ahd ve amân خلاف عهد و امان = "împotriva legământului şi protecţiei".

hilâf-ı 'ahd ū misâk ve mugâyir-i 'akd ū ittifâk iş olmıyub خلاف عهد و مساق و مغاير عقد و اتّفاق ايش اولميوب = "nefiind acţiune împotriva legământului şi înţelegerii şi contra acordului şi alianţei (*'ahdname* - Franţa, 1604). Variantă: ***hilâf-ı 'ahd ū misâk bir iş etdirilmiye*** خلاف عهد و مساق بر ايش ايتدرلميه = "să nu se facă vreo faptă contra legământului şi înţelegerii" (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

hilâf-ı kânûn ve mugâyır-ı 'ahdnâme-i hümâyûn خلاف قانون و مغاير عهدنامهء همايون = "contra legii şi împotriva cărţii imperiale de legământ" (*hüküm* - 1679 - despre schela Galaţi).

hilâf-ı mu'tâd خلاف معتاد = "împotriva obiceiului" (*hüküm* - Transilvania, 1634 - formulă invocată pentru a stopa încălcările săvârşite de supuşii otomani din Timişoara şi Lipova în hotarele

Transilvaniei).

hilâf-ı şer'-i şerif taleb olunmıya خلاف شرع شريف طلب اولنميه = "să nu se ceară contra ilustrei legi musulmane" (*'ahdnâme* - Polonia, 1699).

hilâf-ı şer'î ve kânûn rencide olunmıyub خلاف شرعى و قانون رنجده اولنميوب = "să nu fie supăraţi contra legii sfinte şi legii civile" (*'ahdnâme* - Polonia, 1667).

himâyet ve sıyânet حمايت و صيانت = "protecţie şi apărare", "ocrotire şi protejare"(*himâye* حمايه, *himâyet* حمايت = *sıyânet* صيانت = protecţie, apărare, ocrotire, protejare; "protectorat"; *himâyesinde* حمايهسينده = sub protecţia...; *himâyesine almak* حمايهسينه المق = a lua sub protecţie; *himâye etmek* حمايه ايتمك = a proteja, a apăra; *sıyânet etmek* صيانت ايتمك = a păstra, a proteja) (*hüküm* - sec. XVI-XVIII, Ţara Românească, Moldova, Transilvania - expresie des întâlnită în documente pentru a desemna protecţia de care beneficiau ţările române şi locuitorii lor din partea sultanilor).

hisârın üstüne düşdüler حصارك اوستنه دوشدلر = "s-au năpustit asupra cetăţii".

hizmetlerine karışmıya خذمتلرينه قارشميه = "să nu controleze cu forţa slujbele lor" (*hizmet* خذمت = datorie, obligaţie, slujbă, serviciu; *hizmetkâr* خذمتكار = servitor, funcţionar) (*'ahdnâme* - Anglia, 1601).

horendesiyle mahrûsa-ı Kostantiniyye'de üç yıla karub dura خرندهسيله محرسهء قسطانطنيهده اوچ ييله قاروب دوره = "să rămână cu familia sa în Constantinopolul cel bine păzit până la împlinirea a 3 ani" (*'ahdnâme* - Veneţia, 1521).

hristiyân kırâllarının ve dukalarının ve beğlerinin ve imperâdorı olan... Ferendûş kırâl خرستيان قراللريك و دوقەلرينك و بكلرنك و ايمپرادوري اولان فرندوش قرالى = "regele Ferdinand, care este împăratul regilor şi ducilor şi beilor creştini" (*'ahdnâme* - Imperiul habsburgic, 1559 - titlurile atribuite lui Ferdinand I).

hūccet şer'iyye ve temessūkâta evvelden yedlerinde olan evâmir-i şerifiyeye nazar olunub حجّت شرعيه و تمسّكاته اولّدن يدلرينده اولان اوامر شريفيەيه نظر اولنوب = "fiind examinate mai întâi sentinţa judecătorească şi chitanţa şi poruncile ilustre care sunt în mâinile lor (*hüccet-i* حجّت = dovadă, argument, document, sentinţă judecătorească; *evâmir* اوامر, sing. *emr* امر = porunci, ordine; *nazar* نظر = examinare; *nazar etmek* نظر ايتمك = a reflecta asupra unei probleme; a analiza) (*'ahdnâme* - Polonia, 1699).

hucûm etdi هجوم اتدى = "a atacat" (*hucûm* هجوم = atac).

Hūdâvendigâr hazretleri kerem eylesūn. Ben kûlunı esirgesin erham eylesūn dedi bir pâre ekmek versūn ben dâhi bir kûlıyım dedi = خداوندكار حضرتلرى كرم ايلسون بن قولنى اسركسن ارحم ايلسون ديدى بر پاره اكمك ويرسون بن داخى بر قوليم ديدى = "Majestatea Sa împăratul să fie milostiv, să aibă îndurare şi milă faţă de mine, slujitorul său; să-mi dea o bucată de pâine, <căci> şi eu sunt un slujitor al său" (*kerem* كرم = îndurare, favoare, bunăvoinţă, milă; *kerem etmek* كرم ايتمك = a avea milă, a fi îndurător; *esirgemek* اسركمك = a proteja) (*'arz* - 1486 - despre relaţiile lui Ştefan cel Mare cu Poarta, în viziunea cadiului de Aidos).

hudûdnâme حدود نامه = "carte de hotar" (*hudûd* حدود = graniţă, frontieră, hotar, limită) (document care delimitează o graniţă)

hudud işâreti حدود اشارتی = “piatră de hotar”, “semn de hotar” (*işâret* اشارت = semn).

hūkm-ū hūmâyûn حکم همایون = "poruncă împărătească".

hūkm-ū şerif verilūb حکم شریف ویرلوب = "s-a dat o ilustră poruncă" (*'ahdnâme* - Olanda, 1612).

hūkūmler yazalar حکملر یازه‌لر = "să se scrie porunci".

I

اي

i'lâm ū i'lân edesiz اعلام و اعلان ایده‌سز = "să anunţaţi şi să răspândiţi" (*i'lâm* اعلام = comunicare; anunţ; sentinţă juridică scrisă; *i'lâm etmek* اعلام ایتمك = a face cunoscut, a notifica) (*hüküm* - 1484 - despre expediţia lui Bayezid II pentru cucerirea Chiliei şi Cetăţii Albe).

i'lâm-ı şer'-i şerif اعلام شرع شریف = "sentinţă a ilustrului şeriat" (Mustafa, *molla* de Giurgiu, şi Ahmed Hüsein, *kadi* de Rusciuk; formulă folosită pentru a desemna sentinţa juridică scrisă dată de un judecător al unui tribunal religios).

i'lân-ı harb اعلان حرب = "declaraţie de război" (*i'lân* اعلان = proclamaţie, declaraţie, anunţ; *i'lân etmek* اعلان ایتمك = a declara, a proclama, a răspândi).

i'timâd etdi اعتماد ایتدی = "a avut încredere" (*i'timâd* اعتماد = încredere, credinţă; *i'timâd etmek* اعتماد ایتمك = a crede, a avea încredere).

i'zâz ū ikrâmla getürüb اعزاز و اکرامله کتروب = "aducându-l cu onoare şi respect" (*i'zâz* اعزاز = *ikrâm* اکرام = onoare, tratament cu respect, cutoazie).

icâzet taleb etmekle اجازت طلب ایتمکله = "întrucât au cerut voie" (*icâzet* اجازت = permisiune, voie, autorizaţie; *icâzetnâme* اجازتنامه = autorizaţie scrisă) (*hurûf* - 1677 - despre negustorii ardeleni, la trecerea peste un pod din Buda).

icmâ'-i ūmmet اجماع اومت = "consensul Comunităţii", "consensul învăţaţilor", "consens general în opinie şi decizie al juriştilor" (*icmâ'* اجماع = concordie, consens, înţelegere) (*fetvâ, hükūm* - 1714 - sursă a dreptului islamic invocată cu ocazia acuzării şi condamnării lui Constantin Brâncoveanu).

iftihâr-ı ūmerâ ūl-izâm ūl-Iseviyye افتخار امرا اليظام اليثويه = "cel care este cinstit de către mărețîi emiri ai lui Iisus" (*ūmerâ* امرا, sing. *emîr* = emiri; *izâm* عظام, sing. *azîm* عظيم = foarte mari, măreţi, glorioşi. Variantă de transliteraţie: ***iftihârū'lūmerâi'l-izâmi'l-Iseviyye*** (scrisoare - 1674 - marele vizir - formulă folosită pentru desemnarea principelui Transilvaniei, Mihail Apafi).

iftitâhı mūbarek ve ihtitâmı fūtûhâta makrûn ola افتتاحی مبارك و اختتامی فتوحاته مقرون اولا = "începutul <expediţiei sfinte> să fie de bun augur şi sfârşitul <gazalei> să fie urmat de cuceriri" (*hüküm* - 1484 - despre expediţia lui Bayezid II pentru cucerirea Chiliei şi Cetăţii Albe).

ihmâl da'va değildūr اهمال دعى دكيلدر = "neglijenţa nu este o cale", "nu este o treabă care să fie neglijată" (*ihmâl* اهمال = neglijenţă; *ihmâl etmek* اهمال ايتمك = a fi neatent, a neglija; *da'va* دعى = problemă) (*telhis* - marele vizir către Mehmed III - 1593).

ihrâc etdi اخراج ايتدى = "a trimis", "a exportat" (*ihrâc* اخراج = export, acţiune de a exporta mărfuri; *ihrâc etmek* اخراج ايتمك = a trimite).

ihsân olunan 'ahdnâmelerde mestur ve mukayyed olan madde احسان اولنان عهدنامه‌لرده مستور و مقيّد اولان مدّه = "articolul înscris şi arătat în cărţile de legământ care au fost acordate" (*ihsân* احسان = favoare; *ihsan etmek* احسان ايتمك = a face o favoare, a acorda o bunăvoinţă; *mukayyed olmak* مقيّد اولمق = a fi restrâns, a fi înregistrat) (*'ahdnâme* - Polonia, 1699).

ikamet-i şâhide ihtiyâc olur ise اقمت شاهيده احتياج اولور ايسه = "dacă este nevoie de stabilirea unui martor" (*ikamet* اقمت = rezidenţă, stabilire; *ikamet etmek* اقمت ايتمك = a stabili, a locui, a rezida; *ihtiyâc* احتياج = necesitate, dorinţă; *ihtiyâc olmak* احتياج اولمق = a fi necesar de) (*'ahdnâme* - Veneţia, 1521, 1540).

iki cânib tâcirlerinin vergūlerin ve gūmrūklerin ziyâde almıyub ايكى جانب تاجرلرينك ويركولرين و كمركلرين زياده الميوب = "neluându-se mai multe impozite şi vămi de la negustorii celor două părţi" (*vergū, vergi, virgi* ويركو ، ويركى = dar, impozit, tribut) (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

iki cânibin bâzergânları ايكى جانبك بازركالرى = "negustorii celor două părţi" (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

iki hakimin mabeyininde... bârışık oldukdan sonra يكى حكمك مابيننده باريشق اولدقدن صكره = "după încheierea păcii între cei doi monarhi" (*'ahdnâme* - Austria, 1606).

ilhâk etdi الحاق ايتدى = "a anexat" (*ilhâk* الحاق = adăugire, anexare; ***ilhâk etmek*** الحاق ايتمك =

a anexa).

iltimâs olunmuş التماس اولنمش = "s-a intervenit", "s-a cerut" (*iltimâs olunmak* التماس اولنمق = a cere: *iltimâs* التماس = protecţie, solicitare, cerere)(*'ahdnâme* - Polonia, 1640, 1667).

imdi gerekdir ki امدى كركدر كى = "aşadar, este necesar ca" (*hüküm* - 1484 - despre expediţia lui Bayezid II pentru cucerirea Chiliei şi Cetăţii Albe).

imtissâl-ı âmâl امتثال امال = "ascultarea dorinţelor" (*imtissâl* امتثال = ascultare; *imtissâl etmek* امتثال ايتمك = a asculta un ordin, a urma un exemplu).

imtissâl-ı emr ül-me'âlı mucebince امتثال امرالمعالى موجبنجه = "ascultare potrivit înaltelor ordine".

inâyet-i Hakkla kılıçdan geçürüb عنايت حقله قلچدن كچوروب = "trecându-i prin sabie, cu ajutorul lui Allah" (*Hakk* حق = dreptate, justiţie, adevăr, Dumnezeu).

inâyet-i melik ül-'âlî عنايت ملك العالى = "grija înaltului prinţ", "favoarea înaltului rege".

Ingiltere tâ'ifesi ve Ingiltere bâyrâği altında yürüyenlerin da'vâ ve husumeti vâki' oldukda انكلتره طائفسى و انكلتره بايراغى التنده يوروئلرك دعوا و حصومتى واقيع اولدقده = "când se ivesc plângeri şi duşmănie ale tagmei <negustorilor> Englezi şi ale celor care navighează sub pavilionul Angliei" (*yürümek* يورمك ، يوريمك ، يورومك = a merge, a mărşălui, a naviga; *husumet* حصومت = inamiciţie, ostilitate; *da'vâ* دعوا ، دعوى = plângere, proces, acţiune, ceartă)

('ahdnâme - Anglia, 1580, 1601).

Ingiltere ve ana tâbi‘ olan yerlerden... olanlar انکلتره و آکا تابع اولان یرلردن اولانلر = "cei din Anglia şi din locurile supuse ei" (*tâbi‘* تابع = supus, dependent; *tâbi‘ olmak* تابع اولمق = a fi dependent, supus) (*‘ahdnâme* - Anglia, 1580, 1601 - expresie folosită pentru a-i desemna pe supuşii Angliei).

Ingiltere ve Ingiltere bâyrâği altında gezen tüccâr tâ'ifesi انکلتره و انکلتره بایراغی التنده گزان تجّار طائفسی = "tagma negustorilor Angliei şi a celor care navighează sub pavilionul Angliei" (*bâyrâk* بیرق ، بیراق ، بایراق = steag, pavilion; *gezmek* گزمك = a merge, a călători, a traversa) (*'ahdnâme* - Anglia, 1601).

Ingilterelünün biri ile nizâ'ları olsa انکلترهلونك بری ایله نزعلری اولسه = "dacă apar certuri cu unul dintre Englezi" (*nizâ'* نزاع = ceartă, dispută, litigiu) (*'ahdnâme* - Anglia, 1580).

Ingilterelüye i‘tâ ü ihsân olunan ‘ahdnâme-i hümâyûnun suretidir انکلترهلویه اعطا و احسان اولنان عهدنامهء همایونك صورتیدر = "este copia cărţii imperiale de legământ care a fost acordată şi dăruită Englezului" (*Ingilterelü* انکلترهلو = "Englezul"; *i‘tâ* اعطا = acordare, ofertă, livrare; *ihsân* احسان = favoare, bunăvoinţă, dar) (*‘ahdnâme, defter* - Anglia, 1675).

inhâ-i dostâne budur ki انهاء دستانه بودر که = "înştiinţarea amicală este aceasta că" (*inhâ* انها = înştiinţare, comunicare, scrisoare) (*inhâ* - 1663 - formulă prin care se deschideau unele scrisori trimise de marii viziri principilor români).

inkıyâden انقياداً = "prin predare" (*inkıyâd* انقياد = închinare, predare).

Inşâallahu ta'alâ , Inşa-ı Allah-ı ta'alâ انشاء الله تعالى = "cu ajutorul lui Allah, <numele său> să fie slăvit". Variantă: *Inşâallahurrahmân, Inşâ-ı Allah ūl-rahmân* انشاء الله الرحمان = "cu ajutorul lui Allah cel atotîndurător" (*inşâ* انشاء = construcţie, scriere; *ta'alâ, te'alâ* تعالى = "să fie slăvit; *rahmân* رحمان = atotîndurător).

işbu 'ahdnâme-i hūmâyûn verdūm ve buyurdum ki اشبو عهدنامهء همايون ويردوم و بيودوم كه = "am dat această carte imperială de legământ şi am poruncit ca" (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

işbu zikr olunan 'ahd ūzere اشبو ذكر اولنان عهد اوزره = "urmând acest legământ menţionat mai sus", "potrivit legământului amintit mai sus" (*'ahdnâme* - Anglia, 1580, 1601).

irâd-ı cedîd mâddesi gayet hafî tutulmağa dikkat oluna مادّەسى غايت خفى طوتلمغه دقّت اولنه ايراد جديد = "să se dovedească atenţie astfel încât articolul referitor la venitul nou să se ţină în mare taină" (*telhis* - 1793 - indicaţie sumară înscrisă de sultan ca răspuns la telhisul marelui vizir direct pe document, în stânga sus).

isbât ideler kabûl oluna اثبات ايدەلر قبول اولنه = "să fie confirmat şi acceptat" (*isbât* اثبات = dovadă, confirmare; *isbât etmek* اثبات ايتمك = a dovedi, a confirma) (*'ahdnâme* - Veneţia, 1521, 1540).

iskele eminleri ve bâcdârları اسكله امينلرى و باجدارلرى = "intendenţii de schele şi vameşii"

(*'ahdnâme* - Polonia, 1623).

Islâm leşkeri اسلام لشكرى = “oastea Islamului” (denumire pentru oastea sultanală dată în cronicile timpurii).

Istânbulda ve Brusada ve Edirnede reft âkçesi ve kassâbiyye deyū âkçe taleb olunmıya استانبولده و بروسهده و ادرنهده رفت اقچهسى و قصّابيه ديو اقچه طلب اولنميه = "să nu se ceară bani ca bani de trecere şi taxă de măcelărie la Istanbul, Brusa şi Adrianopol" (*'ahdnâme* - Polonia, 1623).

isticâb etdi استيجاب ايتدى = “a cerut” (*isticâb* استيجاب = solicitare; *isticâb etmek* استيجاب ايتمك = a cere).

istid'â-i 'inâyet-i pâdişâhî eyleyūb استدعاء عنايت پادشاهى ايليوب = “solictând favoarea împărătească” (*istid'â* استدعاء = petiţie, cerere; *istid'â etmek* استدعاء ايتمك = a cere; *inâyet* عنايت = favoare) (*'ahdnâme* - Veneţia, 1540).

istikâmet ūzere gelūb giden bâzergânlar استقامت اوزره كلوب كيدن بازركانلر = "negustorii care vin şi pleacă în mod cinstit" (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

istikâmet ūzere ticâret استقامت اوزره تجارت = "comerţ <care se face> în mod cinstit" (*istikâmet* استقامت = cinste) (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

istikâmetin ve sadâkat ūzere 'ubûdiyyetin izhâr eyleyesin استقامتك و صداقت اوزره عبوديتك اظهار ايليهسن = "să-ţi arăţi supunerea conform cu loialitatea şi

credinţa ta" (*sadâkat* صداقت = fidelitate, credinţă, loialitate, devoţiune) (*inhâ* - 1663 - formulă invocată de marele vizir lui Mihai Apafi, principele Transilvaniei).

isyân ūzere olan kefereden عصيان اوزره اولان كفره‌دن = "dintre ghiaurii care s-au răsculat" *(isyân* عصيان = revoltă, rebeliune, răscoală; *isyân etmek* عصيان ايتمك = a se revolta; *isyânkâr* عصيانكار = rebel) (*hūkūm* - Ţara Românească, 1717).

itâ'at ū inkıyâd اطاعت و انقياد = "supunere şi închinare" (*itâ'at* اطاعت = supunere; *inkıyâd* انقياد = închinare, predare; *arz-ı itâ'at* عرض اطاعت = cerere de supunere; *'arz itâ'at etmek* عرض اطاعت ايتمك ، *itâ'at eylemek* اطاعت ايلمك = a se supune) (1476, 1711, 1718 - formulă des folosită în documentele otomane ce priveau domnii români).

ittifâk 'akdetdi اتفاق عقدايتدى = "a făcut o alianţă" (*ittifâk* اتفاق, pl. *ittifâkât* اتفاقات = alianţă, acord, unire; *ittifâk dâima* اتفاق دائما = alianţă perpetuă; *akd ittifâk etmek* عقد اتفاق ايتمك sau *ittifâk akdetmek* اتفاق عقدايتمك = a face o înţelegere, a încheia o alianţă) (*fetvâ* - 1714 - despre "alianţa" existentă între sultan şi Constantin Brâncoveanu).

izin verdūm اذن ويردم = "am dat învoire", "am dat permisiune" (*'arz* - 1644-1645 - Vasile Lupu - formulă înscrisă de sultan în stânga sus prin care aproba cererea domnului Moldovei privind căsătoria fiicelor sale, răspunzând favorabil şi telhisului marelui vizir scris şi el pe arzul original).

izn-i hūmâyûnum verilmesin ricâ eyledūğūni 'arz etmeğin اذن همايونم ويرلمسن رجا ايلدكينى عرض ايتمغين = "întrucât a făcut arz pentru a ruga <să se dea>

permisiunea mea împărătească" (*izin, izn* اذن = permisiune, autorizaţie; *izn-i hümâyûn* اذن همايون = "permisiune împărătească") (*hüküm* - 1615 - despre numirea unui muftiu la Babadag).

izzetlü defterdâr efendi عزّتلو دفتردار افندى = "onoratul domn defterdar" (*izzet* عزّت = glorie, onoare; *izzetlü* عزّتلو = glorios, onoarat).

K

ق ك

kâdı olan da'vâların istimâ' eylemiye قاضى اولان دوعالرين استماع ايلميه = "cel care este cadiu să nu audieze plângerile" (*kâdı, kâzı* قاضى = cadiu, judecător al legii islamice, conducătorul unei kazale) (*'ahdnâme* - Veneţia, 1521, 1540).

kâdılar ve zâbitlerden bir ferd dahl ū ta'arruz kılmıyalar قاضيلر و ضابطلردن بر فرد دحل و تعرّز قيلميەلر = "nici unul dintre cadii şi dintre ofiţeri să nu se amestece" (*zâbit* ضابط = ofiţer, persoană capabilă de a comanda) (*'ahdnâme* - Olanda, 1612).

kadîm ūl-eyyâmdan قديم الايّامدن = "din zilele de demult" (*kadîm* قديم = vechi, de demult, ceva care a existat dintotdeauna; *kadîmî* قديمى ، *kadîmen* قديا = care există de mult timp). Variante: *kadîmden* قديمدن = "din vechime".

kadîm-i âyın ū 'âdet قديم اين و عادت = "vechile obiceiuri şi rânduieli" (*hükûm* - despre obiceiurile interne ale ţărilor române).

kadîmden bâzergânlar ve âyında ve revinde geldūği yollardan geleler قديمدن بازركانلر و اينده و رونده كلدكى يوللردن كلەلر = "să vină pe drumuri publice pe care circulă negustorii din vechime" (*'ahdnâme* - Polonia, 1607, 1623, 1672).

kadîmden idegeldüği ūzere قديمدن ايده‌كلدكى اوزره = “aşa cum s-a obişnuit să se facă din vechime”.

kadîmden ne bahaya tutılub قديمدن نه بهايه توتلوب = "reţinându-se valoarea ce se ia din vechime" (*'ahdnâme* - Franţa, 1604).

kadîmden verilegelen nesneleri قديمدن ويرله‌كلن نسنه‌لرى = “ceea ce s-a obişnuit a se da din vechime” (*berât-ı hümâyûn* - Mihnea II Turcitul, 1577, 1586 - despre trimiterea de daruri pentru sultan şi marii demnitari otomani).

kadîmden... verilegelen sâncâk ve ‘alem ve topuz ve hil‘at قديمدن ويرله‌كلن سانجاق و علم و طوپوز و خلعت = "steagul şi stindardul şi sceptrul şi caftanul care au fost date din vechime” (*sâncâk* سنجق ، صانجاق ، سانجاق = steag, stindard; *‘alem* علم = steag, semn; *topuz* طوپوز ، توپوز ، طپوز = buzdugan, sceptru; *hil‘at* خلعت = caftan) (*berât-ı hümâyûn* - Gabriel Bethlen, 1614 - despre primirea însemnelor de domnie).

kadîme mugâyir قديمه مغاير = “contrar obiceiului”. Variantă: ***kadime muhâlif*** قديمه مخالف = "potrivnic obiceiului” (*muhâlif* مخالف = opus, contrar) (*hüküm* - 1609, 1721, 1744 etc. - formulă invocată pentru stoparea atacurilor asupra hotarului Ţării Româneşti şi Moldovei).

kâdısı ma'rifetiyle istimâ' oluna قاضيسى معرفتيله استماع اولنه = "<plângerea> să fie ascultată de către cadiu" (*'ahdnâme* - Veneţia, 1521, 1540).

kâdıya varalar قاضيه واره‌لر = "să se meargă la cadiu" (*'ahdnâme* - Veneţia, 1521, 1540).

kal'asını feth eyledi قلعسينى فتح ايلدى = "a cucerit cetatea..."

kâlyon kâtibi قاليون كاتبى = "scribul corăbiei" (*kâlyon* قاليون = galion, corabie mare) (slujbaş care ţinea socoteala corăbiilor şi se ocupa de aprovizionarea acestora).

kâmil-i emn ū amân ūzere olalar كامل امن و امان اوزره اولهلر = "să fie în deplină linişte şi siguranţă" (*kâmil* كامل = perfect, complet).

kân veyâhud gayri şenâ'at vâkı' olursa قان وياهود غيرى شناعت واقيع اولرسه = "dacă se iveşte crimă sau alt act mârşav" (*kân* قان = sânge, crimă; *şenâ'at* شناعت = act abominabil, detestabil) (*'ahdnâme* - Franţa, 1604).

kânlar dōkdiler قانلر دوكدلر = "au vărsat sânge" (*Târih* -Kıvamî).

kânlu Tunânın ōte yakasına geçdi قانلو تونانك اوته يقاسنه كچدى = "a trecut pe malul celălalt al Dunării însângerate" (*kânlu* قانلو = însângerat).

kânûn-ı kadîm ūzere قانون قديم اوزره = "potrivit vechii legi" (*'ahdnâme* - Polonia, 1667).

kânûn-ı kadîmden ziyâde قانون قديمدن زياده = "mai mult decât era vechea lege", "mai mult decât era vechiul obicei" (*hüküm* - Moldova, 1715, 1725, 1730 - despre darurile ce trebuiau trimise hanului tătar).

kapu-kethûdâsı Maksud nâm zimmî قپوكتخوداسى مقسود نام ذمّى = "creştinul numit Maxud,

capuchehaia lui..." (*hüküm* - 1711 - despre capuchehaia lui Dimitrie Cantemir).

Kapudân Ca'fer pâşâ kûllarının 'arzıdır قپودان جعفر پاشا قوللرينك عرضيدر = "Este raportul robului kapudan Cafer paşa" (*'arz* - din vremea lui Ahmed I).

kâr ū kesb içūn Memâlik-i mahrûsaya çıkub قار وكسب ايچون ممالك محروسه‌يه چيقوب = "intrând în Ţările bine păzite pentru câştig şi achiziţii" (*kâr ü kesb* = profit, câştig) (*'ahdnâme* - Polonia, 1667).

Kara-Boğdân beğine varub 'ahdnâmelerin gōsterūb قره بغدان بكنه واروب عهدنامه‌لرين كوستروب = "sosind la beiul Moldovei <şi> arătându-ne cărţile sale de legământ" (*'arz* - 1486, cadiul de Aidos - despre legămintele dintre Poartă şi Moldova).

Kara-Boğdân Hūnkârın emrine imtissâl etmedi قره بغدان خونكارك امرنه امتثّال ايتمدى = "Moldoveanul nu s-a supus poruncii sultanului" (*hünkâr* خونكار = suveran, sultan; *imtissâl etmek* امتثال ايتمك = a se supune, a asculta) (*Târih* - Mehmed Neşri - despre relaţiile dintre Mehmed II şi Ştefan cel Mare în 1474-1475).

Kara-Boğdânın harâcı merhum sultân Mehmed Hân zamânında sekiz yūz seksen beşine gelince her yıl beş filori verirler imiş قره بغدان خراجى مرحوم سلطان محمد حان زماننده سكز يوز سكسن بشينه كلنجه هر ييل بش فلورى ويرلرايمش = "În vremea răposatului sultan Mehmed Han, până în anul 885, în fiecare an ca tribut al Moldovei au dat 5000 florini" (*defter* - 1513 - despre evoluţia haraciului plătit de Moldova între 1470-1513).

Kara-Boğdânın tekûrına âdam gōnderūb قره بغدانك تكورينه آدم كوندروب = "trimiţând om la

principele creştin al Moldovei" (*tekûr* تكور ، *tekfûr* تكفور = principe creştin).

kârbân-bâşılarına teslim oluna كاربانباشيلرينه تسلم اولنه = "să fie predate şefului caravanei lor" (*kârbân* كاربان , *kervân* كروان = caravană; *kârbân-bâşı* كاربانباشى ، *kervânbaşı* كروانباشى = "şeful caravanei") (*'ahdnâme* - Polonia, 1623).

kasd-ı harb dâr ūl-Islâm etdi قصد حرب دارالاسلام ايتدى = "a avut gând de război împotriva Casei Islamului" (*kasd* قصد = intenţie, scop; *kasdıyla* قصديله = cu scopul de; *kasdı olmak* قصدى اولمق = a avea intenţie rea).

kassâb akçesi قصّاب آقچه‌سى , ***kassâbiyye*** قصّابيه = "bani pentru măcelar". Variante: *resm-i kassâbiyye* رسم قصّابيه , *zarar-ı kassâbiyye* زرر قصّابيه = "paguba măcelarilor") (impozit practicat în Imperiul otoman cu mai multe semnificaţi: impozit pe animalele aduse la Istanbul pentru tăiere, taxă pentru daunele aduse măcelarilor; dare percepută în porturile otomane pentru animalele comercializate sau trecute pe acolo; sume oferite ienicerilor pentru a-şi cumpăra raţiile de carne).

kat'-ı hudûd husûsuna قطع حدود خصوصينه = "pentru problema stabilirii hotarelor" (convenţie de graniţă otomano-polonă - 1703).

kâziyesi Divân-ı 'âlişânımda istimâ' oluna قاضيه‌سى دوان عاليشانمده استماع اولنه = "problema să fie audiată la Divanul meu Imperial" (*kâziye* قاضيه = problemă, sentinţă, decizie) (*'ahdnâme* - Veneţia, 1521, 1540).

kefere ki dâr ūl-harb'dan olmıya كفره كه دار الحربدن اولميه = "necredincioşi care nu sunt din

Casa războiului".

kefere mahallelerinde meks evleri ve bâğ bâğçeleri olub كفره محلّەلرينده مكث اولرى و باغ باغچەلرى اولوب = "în cartierele de necredincioşi fiind case de locuit şi grădini cu viţă de vie" (*mahalle* محلّه = cartier, stradă; *meks* مكث = de stat, de locuit; *bâğ* باغ = viţă de vie; *bâğçe, bâhçe* باغچه = grădină) (*defter* - 1643 - despre cei peste două sute de supuşi din Valahia stabiliţi în oraşul Silistra).

kefere tâ'ifesinden kângi sınıfdan ki şâhid ikâmet edūb كفره طائفسيندن قانغى صنفدن كه شاهد اقامت ايدوب = "stabilindu-se martor de orice fel, <dar cu condiţia să fie> din tagma necredincioşilor" (*kângi* قانغى ، قنغى , *hângi* هانكى = oricare; *sınıf* صنف = categorie, fel; *şâhid* شاهد = martor; *ikâme* اقامه = stabilire, numire; *ikâmet* اقامت = rezidenţă; *ikâmet etmek* اقامت ايتمك = a se stabili) (*'ahdnâme* - Veneţia, 1521, 1540).

kefere vilâyetlerinden gelen tūccâr tâ'ifesi كفره ولايتلريندن كلان تجّار طائفسى = "tagma negustorilor care vine din ţinuturile necredincioşilor" (*hūküm* - 1734).

keferesi ehl-i Islâm ile mu'âhidîn olan كفرەسى اهل اسلام ايله معاهدين اولان = "necredincioşi care au încheiat legământ cu musulmanii" (*mu'âhid* معاهد = contractant, semnatar al unui tratat) (*fetvâ, hüküm* - Ţara Românească, 1717 - despre locuitorii Ţării Româneşti).

kefil olmıyacak âhar kimesne tutulub taleb olunmıya قفيل اولميجق اخر كمسنه توتلوب طلب اولنميه = "să nu fie reţinut şi să nu se ceară de la altcineva, care nu este garant" (*kefil* قفيل = garant, chezaş) (*'ahdnâme* - Anglia, 1601 - formulă folosită pentru exprimarea principiului responsabilităţii

individuale).

kelb cehenemmi كلب جهنمى = "câine care merită Infernul" (*Târih* - Kıvamî - despre Vlad Ţepeş).

kemâl istikâmet üzere ola كمال استقامت اوزره اولا = "să fie de o cinste totală" (*kemâl* كمال = perfecţiune).

kemâl-ı ihlâs ü ihtisâslarına كمال اخلاص و احتساسلرينه = "<potrivit> deplinei prietenii şi credinţei lor" (*ihlâs* اخلاص = sinceritate, credinţă sinceră; *ihtisâs* احتساس = sentiment, afecţiune) (*'ahdnâme* - Olanda. 1612).

kendi deşt hattımızdır كندي دشت خطمزدر = "Este scrisul propriei noastre mâini", "Scris cu propria noastră mână" (*ricâ-nâmesinin tercemesi* / traducerea unei petiţii - 1652, Gheorghe Rákoczy II - formulă de încheiere).

kendü hâllarında alış-veriş edüb كندى حاللرينده اليش ويريش ايدوب = "făcând comerţ pe cont propriu" (*'ahdnâme* - Anglia, 1601).

kendü vilâyetlerindeki metâ' ile bâzergânları كندى ولايتلرينده‌كى متاع ايله بازركانلرى = "negustorii cu marfă din propria lor ţară" (*'ahdnâme* - Polonia, 1667).

kendülere mahsusân mukaddema ihsân olunub كندولره مخصوصا مقدما احسان اولنوب = "fiindu-le acordate mai înainte în anumite scopuri" (*mahsus*, *mahsusân* مخصوص ، مخصوصاً = în special, expres, cu scop precis; *mahsus etmek* مخصوص ايتمك = a face un lucru cu un scop

precis; *mukaddema, mukaddem* مقدّما = înainte, anterior) (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

kendūlerin habs etmeyeler ve evlerin mūhūrlemeyeler کندولرین حبس ایتمیه‌لر و اولرین مهرلمیه‌لر = "<consulii> să nu-i închidă şi să nu le sigileze casele" (*habs* حبس = arestare; *habs etmek* حبس ایتمك = a băga la închisoare; *mühür, mühr* مهر = sigiliu; *mühürlemek* مهرلمك = a sigila)(*'ahdnâme* - Olanda, 1612).

kenisâlardaki vlâdika ve metropolid ve sâ'ir pâpâsları... dūşen husûsların gōrūb کنسالرده‌کی ولادیقه و متربولد و سائر پاپاسلری دوشن حصوصلرین کوروب = "rezolvând problemele care cad în seama vlădicăi şi a mitropolitului şi a celorlalţi preoţi din biserici" (*hüküm* -1617 - despre respectarea autonomiei religioase pentru biserica ortodoxă din Moldova).

keskin kılıçlar کسکن قلیچلر = "săbii tăioase".

kıdvet-i â'yân ūl-millet ūl-mesihîyye-i Eflâk voyvodası قدوت اعیان الملّت المسحیه افلاق ویوده‌سی = "domnul Ţării Româneşti, pildă printre notabilii neamului creştin" (*kıdve* قدوه ، *kıdvet* قدوت = exemplu, model, lider; *â'yân* اعیان = notabili, şefi; *mesîh* مسح = creştin) (*hüküm, mühimme defteri* - 1593 - formulă folosită pentru caracterizarea voievozilor români).

kıl ū kâl olub قیل و قال اولوب = "fiind ceartă şi dispută" (*'ahdnâme* - Polonia, 1607 - despre litigiile dintre negustori).

kılıç hakkı قلیچ خقّی = "dreptul săbiei sale" (*nâme-i hûmâyûn* - 1526 - expresie prin care sultanul revendica autoritatea asupra teritoriilor cucerite din Ungaria, după Mohaç).

kılıçdan geçürdiler قليچدن كچوردلر = "i-au trecut prin sabie" (*kılıçdan geçmek* قليچدن كچمك = a trece prin sabie).

kılıçıyla etmek çıkaran kimesneler قليچيله ايتمك چقارن كمسنه‌لر = "cei care îşi câştigă traiul cu sabia" (*hüküm* - 1484 - despre expediţia lui Bayezid II pentru cucerirea Chiliei şi Cetăţii Albe).

kimesne dahl etmiye كمسنه دخل ايتميه = "nimeni să nu se amestece" (*kim olursa* كيم اولرسه = "oricine ar fi el") (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

kimesne mâni' olmıya كمسنه مانع اولميه = "nimeni să nu pună piedici", "nimeni să nu se amestece", "nimeni să nu-i supere" (*'ahdnâme* - Anglia, 1580, 1601).

kimesneler da'va etdūklerinde كمسنه‌لر دوعى ايتدكلرينده = "când cineva intră în litigiu" (*'ahdnâme* - Olanda, 1612).

kimesnenin borcu ve gūnâhı içūn كمسنه‌نك بورجى و كناحى ايچون = "pentru datoria şi vina cuiva" (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

kimesnenin mâlına ve nefsine zarar ū ziyân olmıya كمسنه‌نك مالينه و نفسينه زرر و زيان اولميه = "să nu se facă pugubă şi stricăciune asupra avutului şi sufletului cuiva" (*'ahdnâme* - Polonia, 1553, 1577,1607). Variantă: ***kimesne mâllarına ve nefslerine zarar eylemiye*** كمسنه ماللرينه و نفسلرينه زرر ايلميه = "nimeni să nu facă pagubă asupra bunurilor şi persoanei lor" (*'ahdnâme* - Polonia, 1623, 1678).

kimesneyi Leh vilâyetine koyuvermiyeler كمسنه‌يى ليه ولايتينه قويويرميه‌لر = "nimeni să nu

treacă spre ţara Leşească" (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

kırâl cânibinden dahi memleketi hâkimlerinin ma'lumları olmıyınca istimâ' olmıya قرال جانبندن دخی مملکتی حاکملرینك معلملری اومینجه استماع اولمیه = "din partea regelui, de asemenea, să nu se aplece urechea <la acuzaţii>, până când <acestea> nu sunt aduse la cunoştinţa judecătoriior din ţara sa" (*kırâl cânibinden dahi* قرال جانبندن دخی = "şi din partea regelui" (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

kırâl dahi vech-i meşruh ūzere eyleye قرال دخی وجه مشروح اوزره ایلیه = "regele să procedeze, de asemenea, în chipul arătat" (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

kırâl-ı mūşârūnileyhūn vilâyetine kimesneyi dahl ū ta'arruz etdūrmeyūb قرال مشارالیهك ولایتینه کمسنه‌یی دخل و تعرز ایتدرمیوب = "nimeni nefiind pus să atace şi să lovească ţara sus-numitului rege" (*hükūm* - 1558 - despre relaţiile Porţii cu Ferdinand I de Habsburg).

kırâlın bâzergânları قرالك بازرکانلری = "negustorii regelui".

kırâlın eli altında olub ermeni ve sâ'ir kefereden olan bâzergânlar قرالك الی التنده اولوب ارمنی و سائر کفره‌دن اولان بازرکانلر = "negustorii armeni şi alţi <negustori> infidelii, supuşi ai regelui Poloniei" (*'ahdnâme* - Polonia, 1607, 1623, 1672).

konsoloslar ile da'vâları olunların husûsu قنسولوسلر ایله دوعالری اولنلرك حصوصی = "problema celor care au litigii cu consulii" (*'ahdnâme* - Franţa, 1604).

konsoloslar murâd idindikleri kimesneyi tercūmânlıkda istihdâm edūb قنسولوسلر مراد ایدندکلری کمسنه‌یی ترجمانلقده استخدام ایدوب = "consulii să angajeze în funcţia de

dragoman pe cei pe care îi vor" (*murâd* مراد = dorinţă, intenţie; *istihdâm etmek* استخدام ايتمك = a angaja) (*'ahdnâme* - Anglia, 1601).

konsolosluk hakkı قنسولوسلق حقّى = "taxa de consulat" (*'ahdnâme* - Olanda, 1612).

kūffâr âyrık hıyâneti zâhir olmadı كفّار آيرق خيانتى ظاهر اولمادى = "nu a mai apărut <vreo> trădare deosebită a infidelilor" (*âyrık* = deosebit, în plus; *hıyânet* خيانت = trădare, perfidie *zâhir olmak* ظاهر اولمق = a apare, a deveni evident).

kūffâr hâksarın hareketi olub كفّار خاكسرك حركتى اولوب = " necredincioşii cei josnici acţionând" (*hâksar* خاكسر = umil, josnic; *hareket* حركتى = acţiune, mişcare) (*hükūm, mühimme defteri* - 1559).

kūffâr şevket-i Islâm gōrecek sulh edūb كفّار شوكت اسلام كورهجك صلح ايدوب = "când necredincioşii aveau să vadă puterea Islamului, făcând pace..." (*şevket* شوكت = putere) (*Târih* - Kemalpaşazade).

kūffâr-ı Ūngūrūs mūdâfa'adan ma'yûs olacak كفّار اونغرس مدافعهدن مايوس اولجق = "când necredincioşii din Ungaria aveau să fie lipsiţi de apărare" (*mūdâfa'a* مدافعه ، pl. *mūdâfa'ât* مدافعات = apărare, rezistenţă; *ma'yûs* مايوس = disperat).

L
ل

lâkin ben sa'âdetle sefer-i hümâyûnda bulunacak olursam لاكن بن سعادتله سفر همايونده بولنەجق اولرسەم = "dacă eu mă găsesc în mod fericit într-o expediţie împărătească" (*'ahdnâme* - Veneţia - 1521, 1540).

lâzim olan yerlere cevâb vereler لازم اولان يرلره جواب ويرەلر = "să dea răspunsul corespunzător situaţiilor <ivite>" (*yer* ير = loc) (*'ahdnâme* - Polonia, 1699). Variantă: ***lâzim olana cevâb vere*** لازم اولانه جواب ويره = "să dea răspunsul necesar" (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

Leh bâzergânları vilâyetlerine 'avdet eyledüklerinde له بازركانلرى ولايتلرنه عودت ايلدكلرنده = "când negustorii polonezi se întorc în ţara lor" (*Leh bâzergânlar* له بازركانلر = negustori polonezi; *'avdet* عودت = întoarcere; *'avdet etmek* عودت ايتمك = a se întoarce) (*'ahdnâme* - Polonia, 1699).

Leh keferesinden ba'zıları له كفرەسيندن بعضيلرى = "unii dintre necredincioşii polonezi" (*hüküm* - 1595).

Leh kırâlı tarafına isdâr buyurulan 'ahdnâme-i hümâyûnun suretidir له قرالى طرفنه اصدار بيوريلان عهدنامهء همايونك صورتيدر = "este copia cărţii imperiale de legământ trimisă regelui Poloniei" (*'ahdnâme, Münşe'at* - Polonia, 1667).

Leh kırâlının bâzergânları له قرالينك بازركانلرى = "negustorii regelui Poloniei" (*'ahdnâme* -

Polonia, 1617).

Leh tevâbi'i ve re'âyâsı له توابعى و رعاياسى = "raialele şi supuşii polonezi" (*'ahdnâme* - Polonia - 1640, 1667, 1672).

Leh tüccarına dahi şâmil ola له تجارنه دحى شامل اولا = "să-i includă şi pe negustorii polonezi" (*şâmil* شامل = care conţine, care presupune; *şâmil olmak* شامل اولمق = a conţine, a presupune) (*'ahdnâme* - Polonia, 1699).

Leh tüccârından dahi harâc taleb olunmıya له تجّارندن دحى خراج طلب اولنميه = "să nu se ceară capitaţie nici de la negustorii polonezi" (*'ahdnâme* - Polonia, 1667).

Leh ve Frânca ve Venedik bâzergânları gelüb gitdüği üzere له و فرانجه و ونديك بازركانلرى كلوب كيتدكى اوزره = "la fel cum negustorii Poloniei şi Franţei şi Veneţiei vin şi pleacă" (*'ahdnâme* - Anglia, 1580, 1601).

Leh ve Moskov tarafıyla kat'-ı hudûd husûsuna ليه و مسقو طرفيله قطع حدود خصوصنه = "pentru problema stabilirii hotarelor cu părţile poloneze şi moscovite" (*kat'* قطع = tăiere, intersectare) (convenţie de graniţă otomano-polonă - 1703).

Leh vilâyetinde doğmuş Leh re'âyâsı olan Leh ve Litun ve gayrı milletden له ولايتنده طوغمش له رعاياسى اولان له و ليتون و غيرى ملّتدن = "dintre polonezi şi lituanieni şi alte neamuri care sunt supuşi polonezi, născuţi în Ţara Leşească" (*'ahdnâme* - Polonia, 1699).

Leh vilâyetini terk ve Memâlik-i mahrûsamda tavattun edüb له ولايتنى ترك و ممالك محروسەمده توطّن ايدوب = "părăsind Ţara Leşească şi stabilindu-se în Ţările

mele bine-păzite" (*terk* ترك = abandon, părăsire; *tavattun* توطّن = aşezare permanentă într-un loc; *tavattun etmek* توطّن ايتمك = a se stabili cu rezidenţă permanentă) (*'ahdnâme* - Polonia, 1699).

Lehlū ve Boğdânlılardan Kili iskelesine... ticâret içūn gelūb لهلو و بغدانليلردن كلى اسكلەسينه تجارت ايچون كلوب = "<pe acei> dintre polonezi şi moldoveni care... venind în schela Chilia pentru a face negoţ" (*Lehlü* لهلو = polonez, "polonezul") (*hüküm* - 1646).

Lehlūden borc taleb olundukda لهلودن بورج طلب اولندقده = "când se cere datoria de la un polonez" (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

levendât tahrîriçūn لوندات تحريريچون = "pentru înscrierea de levenţi" (*hüküm* - 1716).

Lupûl voyvoda-ı serhadd-ı Boğdân muhibb-i Hânedân-ı Âl-i 'Osmân لپول ويوده سرحدّ بغدان محبّ خاندان آل عثمان = "Lupul, voievod al hotarului Moldovei, prieten al dinastiei lui Osman" (*muhibb* محبّ = iubitor, prieten devotat; *hânedân* خاندان = dinastie, familie nobilă) (*'arz* - 1644-1645 - formulă înscrisă pe sigiliul lui Vasile Lupu aplicat pe verso documentului).

Lupûl voyvoda-ı vilâyet-i Boğdân hâlâ لپول ويوده ولايت بغدان حالا = "Lupul, voievodul de acum al ţării Moldovei" (*'arz* - 1644-1645 - semnătura lui Vasile Lupu - formulă înscrisă de domnul Moldovei în partea de jos a arzului, în stânga).

M

م

Ma'den kalemine kayd olundı معدن قلميه قيد اولندى = "S-a înregistrat la Cancelaria minelor" (*nişân-ı hümâyûn* - 1714 - formulă înscrisă deasupra textului, în mijloc).

Ma'lûm oldı gazâ yolunda çekilen zahmetin mükâfâtı olsun معلوم اولدى غزا يولنده چكلن زخمتك مكافاتى اولسون = "S-a făcut cunoscut ca cel care a refuzat calea războiului sfânt să fie pedepsit" (*ma'lûm* معلوم = cunoscut; *zahmet* زخمت = necaz, dificultate; *mükâfât* مكافات = recompensă, compensaţie) (*'arz, telhis* - din vremea lui Mehmed III - notă scrisă pe marginea textului de către sultan).

ma'mulün bih ve memhûr temessük veyâhud hüccet ile sâbit olmıyan borc معملون به و ممهور تمسّك وياخود حجّت ايله ثابت اولميان بورج = "datoria care nu este dovedită printr-o înţelegere, chitanţă sigilată sau sentinţă judecătorească" (*ma'mulün bih* معملون به = o regulă conform căreia are loc o acţiune; *sâbit* ثابت = stabilit, demonstrat) (*'ahdnâme* - Polonia, 1699).

mâ-takaddümden ماتقدّمدن = "din vechime" (*takaddüm* ماتقدّم = precedent, antecedent) (*tezkere* - 1677 - formulă prin care se indică obiceiul perceperii vămii într-un anumit loc).

mâbeynlerinde i'timâd eyledüklerinde kimesneye teslim oluna

مابينلرنده اعتماد ايلدكلرينده كمسنه‌يه تسلم اولنه = "să fie predate cuiva de încredere dintre ei" (*mâbeyn* مابين = între; *mâbeynimizde* مابينمزده = "înte noi"; *i'timâd* اعتماد = încredere; *i'timad etmek* اعتماد ايتمك = a se bizui, a se încrede) (*'ahdnâme* - Polonia, 1699).

mâdâm ki anlar 'ahdı ve dostluğu ri'âyet edūb مادامكى انلر عهدى دوستلغى رعايت ايدوب = "atât timp cât ei respectă legământul şi prietenia" (*mâdâm ki* مادامكى = atât timp cât) (*'ahdnâme* - Veneţiei, 1513, 1517, 1521).

Magrib mūslimânlarından bâzergânlar مغرب مسلمانلرندن بازركالر = "negustori dintre musulmanii din Magreb" (*Magrib* مغرب = vest, Maroc; *Magrib-i edna* مغرب ادنا = "Magrebul cel mai mic", Tripoli din Berberia; *Magrib-i evsat* مغرب اوسط = "Magrebul mijlociu", Tunis şi Alger; *Magrib ocakları* مغرب اوجقلرى = Tripoli, Tunis şi Alger sub administraţie otomană) (*'ahdnâme* - Veneţia, 1521, 1540).

mahfî yollardan gelmiyūb محفى يوللردن كلميوب = "să nu vină prin locuri sălbatice şi ascunse" (*mahfî* محفى = secret, ascuns) (*'ahdnâme* - Polonia, 1607, 1623, 1672).

mahrûsa-ı Istanbul muhâfazasi içūn محروسهء اسطنبول محافظه‌سى اچون = "pentru apărarea Istanbulului cel bine păzit" (*muhâfaza* محافظه = protecţie)(*'ahdnâme* - Veneţia, 1521, 1540).

mâl-ı miri olmak ūzere Boğdân re'âyâsından ahz eyledūği emvâl مال مرى اولمق اوزره بغدان رعاياسيندن اخذ ايلدكى اموال = "banii pe care i-a luat de la supuşii

Moldoveii, ca bani ai statului <otoman>" (*mâl* مال ، pl. *emvâl* اموال = proprietate, bogăţie, avut, bun, bani; *mâl ü menâllar* مال و منالار = "avuţii şi bogăţii" *ahz* اخذ = luare, primire, captură) (*hüküm* - 1711 - despre perceperea tributului de la supuşii Moldovei).

mâlik ūl-mūlk مالك الملك = Allah (*mâlik* مالك = stăpân, proprietar, posesor; *mâlik olmak* مالك اولمق = a avea, a fi în posesia).

Mâliyye tarafından dahi emr-i şerifim sâdır olmağla ماليه طرفيندن دحى امر شريفم صادر اولمغله = "întrucât s-a emis şi de către Finanţe distinsul meu ordin" (*hüküm* - 1716).

mâni' olmıyalar zarar ve ziyân yetişdirmiyeler مانع اولميلر زرر و زيان يتشدرميلر = "să nu li se pună piedici <şi> să nu li se facă pagubă şi stricăciune" (*mâni'* مانع = obstacol, piedică, impediment; *mâni' etmek* مانع ايتمك = a împiedica, a opri) (*'ahdnâme* - Veneţia 1521,1540).

manzûr-u hūmâyûnum olmuşdur izin verilmişdir منظور همايونم اولمشدر اذن ويريلمشدر = "a fost acordată atenţia mea imperială <şi> a fost dată permisunea" (*manzûr* منظور = consideraţie, atenţie; *izin* اذن = permisiune).

maslahat ne ise gōre مصلحت نه ايسه كوره = "să-şi îndeplinească însărcinările, oricare ar fi ele" (*'ahdnâme* - Veneţia, 1521). Variantă: ***maslahâtlarını gōre*** مصلحتلرينى كوره = "să se ocupe de afacerile lor" (*'ahdnâme* - Florenţa, 1562).

medyûnu kırâl vilâyetine varsa قرال ولايتنه وارسه مديونى = "dacă <un> datornic ajunge în ţara regelui" (*medyûn* مديون = datornic; *medyûn olmak* مديون اولمق = a fi datornic) (*'ahdnâme* - Polonia, 1623).

mefâhir-i ūmera ūl-tâ'ife ūl-Nazrâniye مفاخر امرآ الطائفه النصرانيه = "mândria conducătorilor comunităţii creştine" (*mefhar* مفخر , *mefharet* مفخرت , pl. *mefâhir* مفاخر = mândrie, glorie; *emîr* امير, pl. *ümerâ* امرآ = prinţ, şef, conducător; *Mefhar-ı Kâ'inat* مفخر كائنات = "Gloria Universului", Profetul Muhammad; *kâ'inât* كائنات = cosmos, univers).

mefrûz ūl-kalem ve maktû' ūl-kadem serbest olub مفروز القلم و مقطوع القدم سربست اولوب = "fiind liber, separat la cancelarie şi ferit de încălcări"; "fiind separat la cancelarie, scutit de a fi călcat cu piciorul şi liber în toate privinţele" (*mefrûz* مفروز = separat; *kadem* قدم = picior). Variantă de transliteraţie: ***mefrûzū'l-kalem ve maktû'l-kadem serbest olub*** (*hükūm* - sec. XVIII, Moldova, Ţara Romnească - expresie folosită pentru a desemna statutul unui teritoriu cu un anumit grad de autonomie, al unei posesiuni funciare scutită de impozite sau al unor surse de venituri care beneficiau de privilegii şi imunitate în sistemul administrativ-fiscal otoman).

mektûb gōnderūb Sūleymân çâvuş elinden hūkm-ū şerif varid olub مكتوب كوندرب سليمان چاوش الندن حكم شريف وارد اولوب = "trimiţând scrisoare <şi> sosind ilustra porunca prin intermendiul ceauşului Sūleyman" (*varid* وارد = care ajunge, care se întâmplă) (*hükūm, mühimme defteri* - 1559 - formulă introductivă).

mektûb Suçâvada yazılalı bugūn onuncu gūndūr مكتوب سچاوده يازيلالى بوكون اوننجى كوندر = "Astăzi este a zecea zi de când <această> scrisoare a fost scrisă în Suceava" (*mektûb, suret* -

1563 - de la boierii moldoveni către 6 viziri de la Poartă - formulă adăugată de traducător către sfârşitul textului).

mektûb tahrîr olunub gönderilmek üzere iken tekrâr bir mektûbları dahi gelūb مكتوب تحرير اولنوب كنديلمك اوزره ايكن تكرار بر مكتوبلرى دخى كلوب = "atunci când scrisoarea, fiind întocmită, era pe cale să fie trimisă, sosind iarăşi o scrisoare a <Domniei> voastre" (*tahrîr* تحرير = scriere, înregistrare; *tekrâr* تكرار = iarăşi, din nou) (*inşâ* - 1663 - formulă de deschidere a unei note marginale de completare a marele vizir către Mihai Apafi).

Memâlik-i Islâmiye ممالك اسلاميه = "Ţările islamice" (*Târih* - Silahdar Fıdıklılı Mehmed Aga - expresie prin care erau desemnate teritoriile otomane). Variante: ***Memâlik-i 'Osmâniye*** ممالك عثمانيه = "Ţările osmane" (Imperiul otoman). ***Memâlik-i kayseri*** ممالك قيصرى = "ţinuturile împărăteşti" (*kayser* قيصر = împărat, cezar; *Kayseri* قيصرى = vechea Caesarea, Kayseri) (*Târih* - Idris Bitlisi - formulă prin care erau desemnate provinciile imperiului otoman).

Memâlik-i mahrûsa-ı şâhâne ممالك محروسه شاهانه = "Ţările împărăteşti bine păzite" (*Memâlik-i mahrûsa* ممالك محروسه = "Ţările bine păzite") (formulă prin care erau desemnate provinciile imperiului otoman).

Memâlik-i mahrûsama tecâvüz etmek isteyenler ممالك محروسممه تجاوز ايتمك ايستنلر = "cei care vor să atace Ţările mele bine păzite".

Memâlik-i mahrûsama ticârete geldiklerinde ممالك محروسممه تجارته كلدكلرنده = "la venirea lor pentru comerţ în Ţările mele bine păzite" (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

Memâlik-i mahrûsama zarar ve ziyân kasdında olunmıyub ممالك محروسه‌مه زرر و زيان قصدنده اولنميوب = "negândindu-se să pricinuiască pagube şi stricăciuni Ţărilor mele bine păzite" (*kasd* قصد = intenţie rea, atentat la viaţa cuiva)(*'ahdnâme* - Polonia, 1640, 1667).

Memâlik-i mahrûsamda mūrd olurlar ise ممالك محروسه‌مده مرد اولرلر ايسه = "dacă <cineva> moare în Ţările mele bine păzite" (*mūrd* مرد = mort, despre animale şi "infideli") (*'ahdnâme* - Polonia, 1623).

Memâlik-i mahrûsamda temekkūn idenlerden harâc taleb olunmıya ممالك محروسه‌مده تمكن ايدنلردن خراج طلب اولنميه = "să nu se ceară capitaţie de la cei care s-au stabilit în Ţările mele bine păzite" (*'ahdnâme* - Franţa, 1604).

Memâlik-i mahrûsamdan olan Eflâk ممالك محروسه‌مدن اولان افلاق = "...Ţara Românească, care face parte din Ţările mele bine păzite" (*hüküm* - 1618).

Memâlik-i mahrûsamız muzâfâtından Boğdân vilâyeti ممالك محروسه‌مز مضافاتندن بغدان ولايتى = "Ţara Moldovei <face parte> din anexele Ţărilor mele bine protejate" (*muzâfât* مضافات = lucruri anexate, adăugiri) (1692 - Ahmed III către hanul Crimeei, Safa Ghiray). Variantă: ***Memâlik-i mahrûsam muzâfâtından olub*** ممالك محروسه‌م مضافاتندن اولوب = "fiind dintre anexele Ţărilor mele bine păzite" (*hüküm* - 1581 - formulă folosită pentru definirea statutului juridic al Transilvaniei).

Memâlik-i mahrûsamızda mütemekkin olanlar ممالك محروسه‌مزده متمكّن اولانلر = "cei care stau

în Ţările noastre bine păzite" (*'ahdnâme* - Anglia, 1580, 1601).

Memâlik-i mahrûsamızdan bir kimesne ممالك محروسه‌مزدن بر كمسنه = "cineva din Ţările mele bine păzite".

Memâlik-i mahrûsamızdan bir kimesnenin medyûnu kırâl vilâyetine varsa ممالك محروسه‌مزدن بر كمسنه‌نك مديونى قرال ولايتنه وارسه = "dacă un datornic din Ţările mele bine păzite ajunge în ţara regelui" (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

Memâlik-i mahrûsamızdan her kangi vilâyetde ممالك محروسه‌مزدن هر قنغى ولايتده = "în fiecare ţinut din Ţările mele bine păzite" (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

Memâlik-i mahrûsaya getürdükleri altun ve guruşdan resm alınmıyub ممالك محروسه‌يه كتردكلرى آلتون و غروشدن رسم النميوب = "neluându-se impozit pe aurul şi guruşii aduşi în Ţările bine păzite" (*'ahdnâme* - Anglia, 1601).

memerr-i nâs olan yerlerden kendü hâllarında gelüb gidüb ممرّ ناس اولان يرلردن كندو حاللرنده كلوب كيدوب = "venind şi plecând pe cont propriu prin locurile publice" (*memerr* ممرّ = cale; *memerr-i nas* ممرّ ناس = drum public) (*'ahdnâme* - Polonia, 1699).

memleket vâcib ül-himâyemizdir re'âyâsı dahi harâcgüzârlarımdır مملكت واجب الحمايه‌مزدر رعاياسى دحى خراجكزارلرمدر = "Ţara se află sub cuvenita noastră protecţie, iar supuşii săi sunt plătitorii mei de tribut" (*vacib* واجب = necesar, cuvenit; *himâyet* حمايت, *himâye* حمايه = protecţie, apărare, sprijin, protectorat) (*berât-ı hümâyûn* - Ţara Românească, 1586 - formulă folosită pentru desemnarea "protecţiei" ţării).

memleket-i Islâm hıfzı pâdişâhumun vazîfesidūr مملكت اسلام خفظى پادشاهمك وظيفەسيدر = "apărarea ţării islamice este obligaţia padişahului meu" (*hıfz* خفظ = protecţie, apărare; *vazîfe* وظيفه = obligaţie, sarcină, datorie).

memleket-i şehriyârî sıyâneti içūn himâye ricâ eyleyūb مملكت شهريارى صيانتى اچون همايه رجا ايلوب = "cerând sprijin în vederea protecţiei ţării împărăteşti" (*şehriyâr* شهريار = suveran; *şehriyârî* شهريارى = imperial, împărătesc, sultanal; *sıyânet* صيانت = protecţie, păstrare, apărare) (1687 - solii Transilvaniei către marele vizir Siyavuş paşa).

memleket-i pâdişâhî olan Eflâk memleketi feth-i hâkâniden berū mirîsi maktû' olub مملكت پادشاهي اولان افلاق مملكتى فتح حاقانيدن برو ميريسى مقطوع اولوب = "Fiscul Ţării Româneaşti, care este o ţară a împăratului de la cucerirea hănească încoace, fiind distinct stabilit..." (*maktû'* مقطوع = tăiat, tranşat, stabilit, distinct; *mirî* ميرى = autoritate de stat, fisc) (*'arzuhâl* - 1715 - interzicerea încălcării hotarelor).

memnu' olan ât ve yarağı ve sâ'ir metâ' alub getūrmiyeler ممنوع اولان آت و يارغى و سائر متاع الوب كتورميەلر = "să nu cumpere şi să nu exporte cai şi arme şi alte mărfuri care sunt prohibite" (*memnu'* ممنوع = interzis; *memnu' olmak* ممنوع اولمق = a fi interzis, a fi prohibit) (*hurûf* - 1579 - despre negustorii din Transilvania).

memnu' olan eşyâ ممنوع اولان اشيا = "bunuri prohibite" (*eşyâ* اشيا = lucruri, bunuri, efecte)(*'ahdnâme* - Polonia, 1699). Variantă: ***memnu' olan metâ'dan*** ممنوع اولان متاعدن = "din marfa care este interzisă" (*'ahdnâme* - Olanda, 1612).

memnu' olmıyan metâ'yı gemilerine tahmil etdiklerinde ممنوع اولميان متاعى كميلرنه تحميل ايتدكلرنده = "la încărcarea în corăbii a mărfurilor care nu sunt interzise" (*tahmil* تحميل = îmbarcare, încărcare) (*'ahdnâme* - Anglia, 1601).

men' ve mezâhim olmıya منع و مزاحم اولميه = "să nu fie împiedicaţi şi supăraţi" (*men'* منع = prevenire, interzicere; *mezahim* مزاحم = dificultăţi, obstacole, necazuri; *men' etmek* منع ايتمك = a împiedica, a interzice) (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

meşhur hısârın ūzerine geldi مشهور حصارك اوزرنه كلدى = "a venit asupra vestitei cetăţi".

mer'i ū muhterem tutılub مرعى و محترم طوتلوب = "fiind ţinute în respect şi îndeplinite" (*mer'i* مرعى = *muhterem* محترم = respectat, venerabil, onorat, stimat *tutılmak* طوتلمق ، طوتولمق ، توتلمق = a fi ţinut, a fi păstrat) (*'ahdnâme* - Anglia, 1580, 1601).

merhûm bâbâm مرحوم بابام = "răposatul meu părinte" (*'ahdnâme* - Polonia, 1623).

merhûm sultân Selim hân zamânında Nemçe çâsârına verilen 'ahdnâme-i hūmâyûn مرحوم سلطان سليم حان زماننده نمچه چاسارينه ويرلان عهدنامهء همايون = "carte imperială de legământ dată cezarului habsburgic în vremea răposatului sultan Selim han" (*'ahdnâme, münşe'ât* - Imperiul habsburgic, 1568 - formulă de definire folosită în *münşe'ât).*

merhûm sultân Ahmed hân zamânında bin yiğrmi dōrt senesinde مرحوم سلطان احمد خان زماننده بيك يكرمى درت سنهسنده = "<dată> în vremea răposatului sultan Ahmed han, în anul 1024" (*'ahdnâme, münşe'at* - Imperiul habsburgic, 1615 - formulă pentru datare din *münşe'ât).*

merhûm ve mağfûr Sultan Mehemmed hân hazretlerinin cevâb-ı şerifleridir مرحوم و مغفور سلطان محمّد خان حضرتلرينك جواب شريفلريدر = "Este ilustrul răspuns al Măriei Sale, răposatul şi absolvitul de păcate sultan Mehmed han" (*mağfûr* مغفور = cineva ale cărui păcate au fost iertate).

mesûbât-ı gazv ū cihâddan mahzûz behremend olub doyumluklar bulalar مثوبات غزو و جهاددن محظوظ و بهرمند اولوب طويملقلر بولالر = "să găsească prăzi, fiind satisfăcuţi şi mulţumiţi de binefacerile expediţiei şi războiului sfânt" (*hüküm* - 1484 - despre expediţia lui Bayezid II în Moldova, pentru cucerirea Chiliei şi Cetăţii Albe).

metâ' getūrūb ve metâ' alub gidūb متاع كتروب و متاع كيدوب = "să aducă mărfuri şi să ia mărfuri" (*metâ'* متاع , pl. *emti'a* امتع = avut, bunuri, marfă) (*'ahdnâme* - Anglia, 1580, 1601).

metâ'larının rūsumların aldıkdan sonra متاعلرينك رسوملرين الدقدن صكره = "după ce au plătit impozitele pe mărfurile lor" (*'ahdnâme* - Veneţia, 1521, 1540).

metâ'larının gūmrūklerin be-kusûr verdūklerinden sonra متاعلرينك كمروكلريك بقصور ويردكلريندن صكره = "după ce au achitat fără cusur vămile pe mărfuri" (*'ahdnâme* - Polonia, 1667).

mevâddnâmenin tercūmesi sureti موادّنامەنك ترجومەسی سورتی = "copia traducerii scrisorii cu articole" (*nâme, münşe'ât* - 1669).

mezbûr kırâl memleketinden gelen bâzergânlar مزبور قرال مملكتندن كلن بازركانلر = "negustorii care vin din ţara regelui menţionat mai sus" (*mezbûr* مزبور = amintit mai sus).

mezkûr beğler dahi bu ūslûb ūzere ideler مزكور بكلر دخى بو اسلوب اوزره ايده‌لر = "beiii menţionaţi să procedeze, de asemenea, în acest fel" (*mezkûr* مزكور = sus-numit, pl. *mezkûrât* مزكورات = lucruri menţionate; *ūslûb* اسلوب = mod, metodă, fel)*('ahdnâme* - Veneţia, 1482).

min-kūll ūl-vūcûh serbest olub من كلّ الوجوه سربست اولوب = "fiind liber în toate privinţele" (*hūkūm* - 1742).

minvâl-ı meşrûh ūzere منوال مشروح اوزره = "potrivit modului amintit" (*minvâl* منوال = metodă, cale; *meşrûh* مشروح = explicat, comentat, ilustrat, sus-menţionat)*('ahdnâme* - Polonia, 1699).

mirî akçe ile Erdel câniblerinden koyun iştirâ içūn... Yani nâm sūrūci gōnderilmeğin ميرى اقچه ايله اردل جانبلرندن قيون اشترا اچون   يانى نام سوريجى كوندرلمغين = "întrucât surugiul Iani... fusese trimis pentru a cumpăra oi, pe banii statului, din părţile Transilvaniei" (scrisoare - 1674 - de la starostele măcelarilor împărăteşti din Istanbul către Mihail Apafi, principele Transilvaniei).

mirî ağnâmı çobânlığı ile Der-'Aliye'ye gōnderilmekle ميرى اغنامى چوبانلغى ايله درعليه‌يه كوندرلمكله = "fiind trimis la Înalta Poartă ca cioban pe lângă oile miriei" (*ağnâm* اغنام = oi; *çobânlık* چوبانلق = profesia de păstor, conducător, cioban) (*tezkere* - Ţara Românească, 1804).

mirîsi maktû' olub ميريسى مقطوع اولوب = "fiscul său fiind distinct stabilit", "miria sa fiind distinct determinată" (*maktû'* مقطوع = tăiat, tranșat, stabilit, distinct; *mirî* ميرى = autoritate de stat bazată pe tezaur, fisc; *mirî-i mâktû'* ميرى مقطوع ، *mâl-ı maktû'* مال مقطوع = "fisc stabilit") (*'arzuhâl* -

1715 - formulă utilizată în secolele XVII-XVIII pentru a exprima sistemul fiscal autonom al ţărilor române, dar aplicat şi în alte unităţi administrativ-teritoriale ale imperiului).

mu'âf ve mūsellemler معاف و مسلّملر = "scutiţi şi slobozi" (*mu'âf* معاف, pl. *mu'âfât* معافات = scutit, liber; *mu'âfiyyet* معافيت = imunitate, exceptare, scutire, autonomie; *mu'âf-nâme* معافنامه = scrisoare de scutire) (act de garanţie - Transilvania, 1687).

mu'âhede-i hūmâyûn معاهدهء همايون = "tratat împărătesc" (*mu'âhede* معاهده, pl. *mu'âhedât* معاهدات = înțelegere, pact, acord). Variante: ***mu'âhedât-ı salâm*** معاهدة سلام ، ***mu'âhedât-ı sulh*** معاهدة صلح = "tratate de pace"'; ***mu'âhedenâme*** معاهدهنامه = tratat de pace) (*nâme-i hümâyûn* - Polonia, 1550).

mu'âvenet ū imdâd lâzim geldikde معاونت و امداد لازم كلدكده = "când va fi nevoie de ajutor şi sprijin" (*mu'âvenet* معاونت = spijin, ajutor; *imdâd* امداد = ajutor, asistenţă) (*berât-ı hümâyûn* - Transilvania, 1614 - formulă prin care Ahmed I se angaja să protejeze principatul transilvan).

mu'âvenet ve mūzâheretleri olmak lâzımdır معاونت و مظاهرتلرى اولمق لازمدر = "este nevoie de ajutorul şi sprijinul lor" (*müzâheret* مظاهرت = ajutor, sprijin).

mu'tâd ūzere verilegelen câ'ize-i voyvodalık معتاد اوزره ويرلهكلن جائزه ويودهلق = "darul de domnie ce se dă potrivit obiceiului" (*câ'ize* جائزه = favoare, recompensă, dar; *mu'tâd* معتاد, *mu'tâde* معتاده = obicei, uzaj; *mu'tâd üzere* معتاد اوزره = potrivit obiceiului; *mu'tâd üzere verilegelen* معتاد اوزره ويرلهكلن = "ceea ce se dă potrivit obiceiului") (*hüküm* - Ţara Românească,

1716 - despre darul oferit de Nicolae Mavrocordat lui Ahmed III cu prilejul numirii sale ca domn al Ţării Româneşti).

mu'tâddan ziyâde معتاددن زياده = "mai mult decât de obicei" (*hüküm* - Ţara Românescă, 1715 - formulă prin care era surprinsă în documentele secolului al XVIII-lea instabilitatea manifestată la nivelul "obiceiurilor" care desemnau cuantumurile anumitor dări).

mûceb-i 'imâret-i memleket olmağla موجب عمارت مملكت اولمغله = "întrucât contribuie la înflorirea statelor" (*muceb, mucib* موجب = cauză, motiv, consecinţă necesară; *mucib olmak* موجب اولمق = a cauza, a determina; *'imâret* عمارت = stare bună, construirea unei case sau prosperitatea unui ţinut; *'imâret etmek* عمارت ايتمك = a restaura, a îmbunătăţi) (*'ahdnâme* - Polonia, 1699).

mucebince 'amel oluna موجبنجه عمل اولنه = "să se facă întocmai" (*'amel* عمل = acţiune, practică; *'amel olunmak* عمل اولنمق = a se proceda) (*hatt-ı hümâyûn, hatt-ı şerif* - formulă aplicată lângă *tuğra*-ua sultanului).

mūcerred şâhid-i zûr ile istimâ' olunmıyub مجرّد شاهد زور ايله استماع اولنميوب = "neaplecându-se urechea la mărturii mincinoase, netemeinice" (*mücerred* مجرد = abstract, izolat, necăsătorit) (*'ahdnâme* - Polonia, 1699).

mūekked-ı hūkm buyuruldu موكّد حكم بيورلدى = "a fost poruncită o poruncă fermă" (*müekked* موكّد = ferm, puternic, confirmat, repetat) (*hüküm* - 1632-1633 - formulă prin care se certifica emiterea unui ordin care interzicea pe viitor trecerea tătarilor prin Moldova).

Mūfti Efendi Hazretlerinin fetvâlarında mestûr olan ūzere مفتى افندى حضرتلرنك فتوالرنده مسطور اولان اوزره = "potrivit celor înscrise în consultaţiile juridice ale Excelenţei Sale, Domnul muftiu" (*mestûr* مسطور = scris, menţionat mai sus) (*fetvâ* - Ebussuud Efendi).

mūfti olub hizmet-i fetvâda mūcidd ū sa'y olasın مفتى اولوب حذمت فتواده مجدّ و سعى اولاسن = "devenind muftiu, să munceşti mult şi să te străduieşti în slujba fetvalei" (*mücidd* مجدّ = silitor; *sa'y* سعى = efort) (*hükūm* - 1615 - despre numirea în funcţia de muftiu de Babadag).

muhdes olan tekâlif talebiyle rencide olunmıyalar محدث اولان تكالف طلبيله رنجده اولنميەلر = "să nu mai fie supăraţi prin cererea de dări inventate" (*muhdes* محدث = făcut recent, inovaţie; *muhdis* محدث = inovator; *rencide* رنجده = supărat, rănit) (*'ahdnâme* - Polonia, 1699).

mūheyya ve hâzır ola مهيا و حاظر اوله = "să fii pregătit şi aranjat" (*müheyya* مهيا = pregătit, gata, dispus în ordine).

mūhr-ū sadâret ihsân olunduğunun ūçūncu gūnū مهر صدارت احسان اولندغنك اوچنجى كونى = "a treia zi după ce a fost dăruită pecetea împărătească <lui Ibrahim paşa>" (*mühür* مهر = pecete, sigiliu; *mühürlenmek* مهورلنمك = a se sigila) (*Târih* - Mustafa Naima).

muhtar ūl-kūbera ūl-fihâm fî ūl-millet ūl-Mesîhîyye محتارالكبراء الفخام فى الملّة المثحيه =

"ales al celor onoraţi şi iluştri din seminţia lui Mesia" (*kebir* كبير , pl. *küberâ* كبراء = mare, uriaş, bătrân: *fâhim* فاخم , pl. *fihâm* فخام = mare, ilustru). Variantă de transliteraţie: ***muhtarū'l-kūberâi'l-fihâm fî'l-milleti'l-Mesîhîyye*** (scrisoare - 1674 - marele vizir - formulă folosită pentru desemnarea principelui Transilvaniei, Mihail Apafi).

mukarrer nâme-i hūmâyûn gōnderilmişdi مقرر نامهء همايون كوندرلمشدى = "îi fusese trimisă scrisoare împărătească de întărire <a domniei>" (*mukarrer* مقرّر = decis, fixat) (*telhis* - 1649).

mukâta'ât mūfettişi مقاطعات مفتشى = "inspector al arendărilor de venituri" (*mukâta'a* مقاطعه ، pl. *mukâta'ât* مقاطعات = "arendarea unor venituri; *müfettiş* مفتّش = inspector).

mūlk-i mevrûs-ı şâhâne olan ملك موروس شاهانه اولان = "proprietate rămasă în moştenire imperială" (*mülk* ملك = posesie, proprietate, suveranitate, stat; *mülkiyet* ملكيت = posesie, proprietate; *mülkdâr* ملكدار = proprietar, suveran, rege, Allah; *mülki* ملكى = aparţinând statului; *mülklenmek* ملكلنمك = a deveni proprietar) (*hüküm* şi alte documente - 1711, 1749, 1808 - formulă folosită des pentru definirea statului ţărilor române faţă de Poartă).

mûmaileyh Frânca pâdişâhı مومىاليه فرانجه پادشاهى = "sus-numitul împărat al Franţei" (*mûmaileyh* مومىاليه = menţionat mai sus) (*'ahdname* - Franţa, 1604).

mûmaileyh kıralın memleketinden gelen bâzergânlardan مومىاليه قرالك مملكتندن كلن بازركانلردن = "dintre negustorii care vin din ţara sus-numitului rege" (*'ahdnâme* - Polonia, 1623).

mūşarileyh Frânca pâdişâhlarının rızâsı ūzere مشاراليه فرانجه پادشاهلرنك رضاسى اوزره = "potrivit aprobării padişahului Franţei menţionat mai sus" (*mūşarileyh, muşarileyh* مشاراليه = *mûmaileyh* مومىاليه = *zikr olunan* ذكر اولنان = *mezkûr* مذكور = susnumit, susmenţionat - termeni folosiţi cu referire la funcţionari şi personalităţi; *mezbûr* مزبور = susnumit, susmenţionat - cuvânt folosit pentru lucruri; *rızâ* رضا ، رضى = aprobare, satisfacţie) (*'ahdnâme* - Franţa, 1604).

murâd-ı hūmâyûnum olduğuna مراد همايونم اولدغنه = "aşa cum este dorinţa mea împărătească" (*hüküm* - Mahmud I, 1737 - despre ocrotirea şi protejarea raialelor şi beraialelor care locuiesc în Ţările bine păzite).

murâfa'a olub مرافعه اولوب = "făcându-se plângere" (*murâfa'a* مرافعه = plângere în faţa unui tribunal, audiere) (*'ahdnâme* - Polonia, 1623).

mūretteb ve mūheyya kılalar مرتّب ومهيا قلهلر = "să se execute pregătirea şi aranjarea <trupelor>".

musâlaha yoluna yūrūyūb مصالحه يولنه يوريوب = "pornind pe drumul împăcării".

musâlaha-nâme مصالحه نامه = "tratat de pace" (*musâlaha, mūsâlaha, musaleha* مصالحه , pl. *musâlahât* مصالحات = pace, împăcare; *musâlaha etmek* مصالحه ايتمك = a face pace) (*'ahdnâme* - Ungaria, 1483; *Târih* - Mehmed Neşri - despre pacea dintre Mircea cel Bătrân, Mihail şi Mehmed I).

muslih-i masâlih-i cemâhir üt-tâ'ifet ül-Nasrâniyye مصلح مصالح جماحير الطائفة النصرانيه = "orânduitor al treburilor comunităţilor din neamul Nazarineanului". Variantă transliteraţie: *muslih-i masâlih-i cemâhirü't-tâifetü'n-Nasrâniyye* (scrisoare - 1674 - marele vizir - formulă folosită pentru desemnarea principelui Transilvaniei, Mihail Apafi).

müterakkıb ve nâzır olub مترقّب و ناظر اولوب = "păzind şi fiind cu privirea aţintită" (*müterakkıb* مترقّب = păzitor, apărător; *nâzır* ناظر = privitor).

muzâfât-ı Memâlik-i mahrûsa مضافات ممالك محروسه = "anexe ale Ţărilor bine păzite" (*muzâfât* مضافات = lucruri anexate, adăugiri). Variantă: *Memâlik-i mahrûsam muzâfâtından olub* ممالك محروسهم مضافاتندن اولوب = "fiind dintre anexele Ţărilor mele bine păzite" (*hüküm* - 1581 - formulă folosită pentru definirea statutului juridic al Transilvaniei).

muzâfât-ı Memâlik-i mahrûsamdan Eflâk memleketi mefrûz ül-kalem ve maktü' ül-kadem min-küll ül-vücûh serbest olub مضافات ممالك محروسهمدن افلاق مملكتى مفروز القلم و مقطوع القدم من كلّ الوجوه سربست اولوب = "principatul Ţării Româneşti, dintre anexele ţărilor mele bine păzite, fiind separat la cancelarie şi scutit de a fi călcat cu piciorul şi liber în toate privinţele" (*hüküm* - 1742 - formulă folosită pentru definirea statutului juridic al Ţării Româneşti).

muzaffer dâ'imâ مظفّر دائما = "întotdeauna vitorios" (*muzaffer* مظفّر = victorios, triumfător; *muzafferiyet* مظفّريت = victorie, triumf).

müzâhim oldu مزاحم اولدى = "s-au provocat neplăceri" (*müzâhim* مزاحم = îmbulzeală; *müzahim*

olmak مزاحم اولمق = a înghesui, asupri, a pricinui greutăţi).

mūzâyaka verūb مضايقه ويروب = "făcându-se greutăţi" (*mūzâyaka* مضايقه = nenorocire, dificultate) (*'ahdnâme* - Veneţia, 1521, 1540).

muğtenim oldılar مغتنم اولدلر = "s-au îmbogăţit din pradă" (*muğtenim* مغتنم este adj. derivat de la *ganimet* غنيمت = pradă).

N

ن

nakz-ı 'ahd ū misâk etdūğū içūn نقض عهد و مساق ايتدغى ايچون = "pentru că <acel ghiaur> a încălcat tratatul şi pactul" (*nakz-ı 'ahd* نقض عهد = "abrogarea legământului"; *nakz* نقض = anulare, abrogare; *nakz-ı 'ahdetmek* نقض عهدايتمك = a rupe un tratat, a viola un legământ; *nakz etmek* نقض ايتمك = a anula, a abroga; *nakzen* نقضاً = prin abrogare, prin violare; în pers. *nâbûd etmek* نابود ايتمك = a distruge, a respinge) (*hüküm* - 1717 - despre ruperea legământului cu sultanul de către olteni).

nâm âdamına verildi نام ادمينه ويرلدى = "a fost dată omului numit <Surdul>" (*hüküm, MD* - 1559 - formulă de deschidere, înscrisă deasupra textului propriu-zis).

nâm zimmiye verildi نام ذمّيه ويرلدى = "a fost dată supusului nemusulman numit <Larusyan?>" (*hüküm, mühimme defteri* - 1560 - formulă de deschidere, înscrisă deasupra textului propriu-zis).

nâm-ı diğer Felemenk نام ديكر فلمنك = "celălalt nume este Flandra" (*'ahdnâme* - Olanda, 1680).

nasb etdi نصب ايتدى = "a arborat <steagul>" (*na. b* نصب = arborare, ridicare; *nasb etmek* نصب ايتمك = a numi într-o funcţie, a ridica, a arbora).

nasr-ı Allah hem نصر اللّه هم = "binecuvântarea lui Allah să fie cu el".

ne-vecihle ve ne-mikdâr veregelmişler ise ana göre vereler نوجهله و نمقدار ويره‌كلمشلر ايسه اكا كوره ويره‌لر = "să dea în chipul şi în cuantumul în care dau de obicei" (*'ahdnâme* - Polonia, 1607 - despre impozitele plătite de negustori în Moldova).

Nederlânda elçisi iltimâsıyla kadîmden olan 'ahdnâme-i hümâyûn şurût kadimesi üzere tecdid olunmağla işbu 'aynı suretidir ندرلانده ايلچيسى التماسيله قديمدن اولان عهدنامهء همايون شورط قديمه‌سى اوزره تجديد اولنمغله اشبو عينى صورتيدر = "Aceasta este copia identică reînnoită la cererea solului Olandei conform vechilor condiţii ale cărţii imperiale de legământ care a fost <acordată> în trecut" (*iltimas* التماس = cerere) (*'ahdnâme* - Olanda, 1680).

Nederlândaludan biri medyûn olsa ندرلانده‌لودن برى مديون اولسه = "dacă cineva dintre Olandezi este dator" (*'ahdnâme* - Olanda, 1612).

nefsine ve mâlına ve memleketine benden sancâklarım beğlerinden ve sâ'ir kûllarımdan ta'arruz olmıyub نفسنه و مالنه و مملكتنه بندن سنجاقلرم بكلرندن و سائر قوللرمدن تعرّض اولميوب = "persoana ta şi avutul tău şi ţara ta nefiind atacate de mine, de beii sangeacurilor mele şi de ceilalţi robi ai mei" (*nefs, nefis* نفس = suflet, individ, persoană) (*'ahdnâme* - Moldova, 1480-1481 - despre protecţia promisă în mod solemn de Mehmed II lui Ştefan cel Mare).

nehb û gâret eyledi نهب وغارت ايلدى = "a jefuit şi a prădat" (*nehb* نهب = jaf, jefuire, pradă; *gâret* غارت = jefuire, pradă).

Nemçe imparâtoru tarafına izdar buyurulan 'ahdnâme-yi hümâyûnun sureti

نمچه ایمپراطوری طرفنه اضدر بیورلان عهدنامهء همایونك صورتی = "copia cărţii imperiale de legământ trimisă împăratului habsburgic" (*'ahdnâme, münşe'at* - Imperiul habsburgic).

Nemçe imparâtoru tarafından takdım olunmuş olan nâmenin tercūmesi sureti نمچه ایمپراطوری طرفندن تقدم اولنمش اولان نامهنك ترجمهسی صورتی = "copia traducerii scrisorii prezentate de către împăratul habsburgic" (*nâme, münşe'at* - Imperiul habsburgic).

nişân-ı hūmâyûn hūkmū oldur ki نشان همایون حکمی اولدرکه = "porunca semnului imperial este aceea că" (*hükūm* - Moldova, 1456 - formulă de deschidere a poruncii trimisă după încheierea păcii între Mehmed II şi Petru Aron). Variantă: ***nişân-ı hūmâyûn oldur ki*** نشان همایون اولدرکه = "semnul imperial este acela că" (*'ahdnâme, defter* - Franţa, 1673; Anglia, 1675 - formulă de deschidere).

nişân-ı şerif 'âlişan نشان شریف عالیشان = "ilustrul semn imperial" (*nişan* نشان = semn, monogramă imperială).

niyet-i gazâ fi sebil-i Allah نیت غزا فی سبیل الله = "cu intenţia <de a face> expediţie sfântă pentru cauza lui Allah" (*niyet* نیت = intenţie, pl. *niyât* نیات = intenţii; ***niyet ile*** نیت ایله = "cu intenţia", "în intenţia de"; *niyet etmek* نیت ایتمك = a avea intenţia).

nizâ'-ı Hoca Sa'ad ed-dîn Efendi bâ şeyh ūl-Islâm نذاع خوجه سعدالدین افندی با شیخ الاسلام = "disputa dascălului <sultanului>, Domnul Saadeddin, cu şeful învăţaţilor" (*nizâ'* نذاع = dispută, ceartă; *bâ* با = cu) (*Târih* - Mustafa Naima).

nizâm-ı memleket نظام مملكت = "legea ţării", "pravila ţării" (*nizam* نظام , pl. *nizâmât* نظامات = regulă, lege, regulament) (formulă folosită pentru a desemna vechile obiceiuri ale ţărilor române, dar şi noile reguli instituite de otomani în secolul al XVIII-lea în relaţiile cu Moldova şi Ţara Românască).

O Ö

او ع

ol bâbda hiç kimesne mâni' olmıya ve dahl ū ta'arruz kılmıyalar اول بابده هيچ كمسنه مانع اولميه و دخل و تعرّض قيلميه‌لر = "şi nimeni să nu se amestece în această privinţă şi să nu facă necazuri" (*'ahdnâme* - Olanda, 1612).

ol gōre ve lâzim olana cevâb vere اول كوره و لازم اولانه جواب ويره = "acela să cerceteze şi să dea răspunsul corespunzător" (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

ol limânda metâ'ları satılmaz ise âher limâna alub gidūb اول ليمانده متاعلرى صاتلمز ايسه احر ليمانه الوب كدوب = "dacă mărfurile lor nu au fost vândute în acel port, să le ia şi să le transporte în alt port" (*'ahdnâme* - Anglia, 1601).

ol minvâl ūzere alub اول منوال اوزره الوب = "luându-se în acelaşi fel" (*ol minvâl ūzere* اول منوال اوزره = "potrivit acelui mod", "în acelaşi fel"; ***ol makule*** اول مقوله = "în acel fel"; *makule* مقوله = fel, mod) (*'ahdnâme* - Franţa,1604 - despre perceperea taxelor pe mărfurile negustorilor).

ol minvâl ūzere dostluk eyleyeler اول منوال اوزره دوستلق ايليه‌لر = "să păstreze prietenia potrivit acelui mod" (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

ol vilâyetin hâkimi ve sancâkbeği men' ve def' edūb اول ولايتك حاكمى و سنجاقبكى منع و دفع ايدوب =

"judecătorul şi sangeacbeiul acelui ţinut să-i împiedice şi să-i oprească" (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

ol yerin hâkimine اول يرك حاكمنه = "<pe lângă> judecătorul acelui loc" (*'ahdnâme* - Polonia, 1623).

olageldūği ūzere 'amel olunmak اولەكلدكى اوزره عمل اولنمق = "<pentru> a se proceda aşa cum s-a făcut până acum" (*olagelduği ūzere* اولەكلدكى اوزره = "potrivit obiceiului", "aşa cum s-a obişnuit", "aşa cum se obişnuieşte") (*fermân* - 1608; *'ahdnâme* - Olanda, 1612).

olagelmişe muhâlif اولەكلمشە محالف = "contrar obiceiului", "contrar la ceea ce s-a obişnuit" (forma continuă a verbului folosită în izvoarele otomane pentru a desemna existenţa unui "obicei").

ordû-ı hūmâyûn tarafından verilimişdir اوردوى همايون طرفندن ويريلمشدر = "s-a dat din partea oştirii împărăteşti" (*hūküm* către cadii de Hîrşova şi Babadag - 1664 - formulă înscrisă în partea de sus a documentului).

ordû-ı hūmâyûnuma bitişeler اوردوى همايونمه بتشەلر = "să fie alăturaţi oştii mele imperiale".

'Osmân oğulları عثمان اوغللرى = "fiii lui Osman", "Otomanii"(*'Osmân* عثمان = numele primului sultan otoman; *'Osmâniyân* عثمانيان , *'Osmânlılar* عثمانليلر = Otomani).

*

'örf ü 'âdet عرف و عادت = "obicei şi cutumă" (*örf ü 'âdet hukûku* عرف و عادت حقوقی = drept cutumiar).

'örf-ü sultânî عرف سلطانی = dreptul sultanal de a legifera (*örf, 'urf* عرف = obicei, tiranie, dreptul suveranului).

öte cânibden müdâhale olunmıyub اوته جانبدن مداخله اولنمیوب = "nefiind amestec din cealaltă parte" (*müdâhale* مداخله = amestec, intervenţie; *müdâhale etmek* مداخله ایتمك = a se amesteca) (*'ahdnâme* - Polonia, 1678).

öyle olsa اویله اولسه = "dacă este aşa" (*'ahdnâme* - Veneţia, 1521, 1540).

P

پ

pâ<dişâhımıza ‘â’id> olan harâc ve sâ’ir vergülerimiz verūb hizmetimizde <kusûr etmedik> پا < دیشاهمزه عائد > اولان خراج و سائر ویرکولریمز ویروب خذمتمزده قصور ایتمدك = "dându-ne tributul şi dările noastre care aparţin împăratului nostru, nu am avut lipsuri în slujba noastră".

pâdişâh etrâfın meliklerini zebûn etdi پادیشاه اطرافك ملكلرنی زبون ایتدی = "împăratul i-a slăbit pe suveranii din împrejurimi" (*melik* ملك = suveran, rege; *zebûn etmek* زبون ایتمك = a slăbi, a stoarce, a distruge) (*Târih* - Mehmed Neşri - despre poziţia internaţională a lui Mehmed II în 1474-1475).

pâdişâhumun dîn ve devletini kayırmak bize lâzımdır پادیشاهمك دین و دولتنی قایرمق بزه لازمدر = "nouă noi trebuie să ne îngrijim de credinţa şi statul padişahului meu" (*kayırmak* قایرمق = a proteja, a sprijini, a se îngriji).

pâşâlar... hazretlerine Boğdân re‘âyâlarından gelen mektûbun tercūmesidir پاشالر حضرتلرینه بغدان رعایالرندن كلن مكتوبك ترجمه‌سیدر = "este traducerea scrisorii care a venit de la supuşii Moldovei către Măriile lor paşale..." (*mektûb sureti* - 1560 - formulă de deschidere).

R

ر

re'âyâ ve berâyâ zulm ü ta'addiye olunduğuna rızâ-ı hümâyûnum yokdur رعايا و برايا ظلم و تعدّيه اولندغنه زضاء همايونم يوقدر = "nu există îngăduinţă mea împărătească ca...raiaua şi beraiua să fie împilată şi necăjită" (*re'âyâ ve berâyâ* رعايا و برايا = "plătitori de impozite şi oameni liberi"; *re'âyâ* رعايا , sing. *ra'iyet* رعيّت = popor, comunitate supusă, supuşi plătitori de impozite, supuşi nemusulmani, supuşii creştini; populaţia rurală impozabilă; *müslimân re'âyâsı* مسلمان رعاياسى = supuşi musulmani; *kâfir re'âyâsı* كافر رعاياسى = supuşi nemusulmani; *zulm, zülum* ظلم = opresiune, cruzime; *ta'addi* تعدّى = opresiune, încălcare, împilare) (*hüküm* - 1617 - formulă des folosită pentru a exprima principiul protecţiei contribuabilului).

ref'-i müreffâ'-ı fütûh-bahşından istimdâd edüb رفع مرفَع فتوح بحشندن استمداد ايدوب = "cerând sprijin pentru creşterea şi înmulţirea cuceririlor" (*ref'* رفع = creştere, înmulţire, avansare, anulare; *fetih* فتح , *fütûh* فتوح = cucerire, pl *fütûhât* فتوحات = cuceriri; *istimdâd* استمداد = ajutor, sprijin; *istimdâd etmek* استمداد ايتمك = a cere ajutor).

rencberlik edeler رنجبرلك ايده‌لر = "să facă negustorie" (*'ahdnâme* - Anglia, 1580, 1601).

rencide olunmıyub gümrükleri kânûn üzere alına رنجده اولنميوب كمركلرى قانون اوزره النه = "să nu fie supăraţi, <ci> să li se ia taxele vamale potrivit legii" (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

rızâ-ı hūmâyûnum yokdur رضاء همايونم يوقدر = "nu există permisiunea mea împărătească" (*rızâ* رضا = permisiune" (*hüküm* - 1608, 1719 - formulă prin care era marcată autoritatea sultanală).

rızkları taraf-ı hūmâyûn alınmıyub رزقلرى طرف همايون النميوب = "proviziile sale nefiind luate de partea imperială" (*rızk* رزق , pl. *rızklar* رزقلر , *erzâk* ارزاق = provizii, alimente, mijloace de subzistenţă) (*'ahdnâme* - Polonia, 1623).

Româ imparâtoru tarafına i'tâ ū ihsân olunan 'ahdnâme-i hūmâyûnun 'aynı suretidir روما ايمپراطورى طرفنه اعا و احسان اولنان عهدنامهء همايونك عينى صورتيدر = "este copia identică a cărţii imperiale de legământ care a fost emisă şi acordată împăratului Romei" (*'ahdnâme, münşe'at* - Imperiul habsburgic, 1718).

Româ-ı çâsâr deyū yazılub kırâl nâm ile yazılmıya روماء چاسار ديو يازلوب قرال نام ايله يازلميه = "să nu se scrie cu numele de «rege», <ci> să se scrie zicându-se «cezarul Romei» (*'ahdnâme* - Imperiul habsburgic, 1606 - despre titlul acordat suveranului habsburgic).

Româ imparâtoru tarafına izdâr buyurulan 'ahdnâme-i hūmâyûnun sureti روما ايمپراطورى طرفنه اضدار بيوريلان عهدنامهء همايونك صورتى = "copia cărţii imperiale de legământ care a fost trimisă împăratului Romei" (*'ahdnâme, münşe'at* - Imperiul habsburgic, 1547).

Româ imparâtoru tarafından takdım olunmuş olan 'ahdnâmenin tercūmesi sureti روما ايمپراطورى طرفندن تقديم اولنمش اولان عهدنامهنك ترجمهسى صورتى = "copia traducerii cărţii de legământ care a fost prezentată de către împăratul Romei" (*takdim* تقديم = prezentare, ofertă; *takdim etmek* تقديم ايتمك = a prezenta, a oferi) (*'ahdnâme, münşe'at* - Imperiul habsburgic,

1606).

ruhsat verilenler رخصت ويريلنلر = "cei cărora li s-a permis" (*ruhsat* رخصت = permisiune, voie; *ruhsatnâme* رخصتنامه = “autorizaţie scrisă”; *ruhsatiyye* رخصتيه = autorizaţie) (*‘ahdnâme* - Anglia, 1604).

rūsum alına رسوم النه = “să se strângă impozitele” (*resm, resim* رسم , pl. *rüsum* رسوم = impozit, taxă, dare, obicei; *rüsum almak* رسوم المق = a colecta impozite; ***rūsum-u ‘âdiye*** رسوم عاديه = “dări cutumiare”).

S

ث س ص

sa'y etdi سعی ایتدی = "s-a străduit" (*sa'y etmek* سعی ایتمك = a se strădui).

sâbıka Boğdân voyvodası سابقه بغدان ویوده‌سی = "fostul voievod al Moldovei" (*hüküm* - 1711).

sâbıka olan kırâllar ile ne-vecihle dostluk üzere سابقه اولان قراللر ایله نوجهله دوستلق اوزره = "potrivit cu prietenia de orice fel <avută> cu regii din trecut" (*sâbıka* سابقه = anterior, de dinainte) (*'ahdnâme* - Polonia, 1607 - despre relaţiile dintre domnii moldoveni şi regii polonezi).

sâbit olur ise ثابت اولور ایسه , *sâbit olursa* ثابت اولورسه = "dacă se va stabili", "dacă se stabileşte" (*sâbit* ثابت = fix, ferm, stabil, permanent) (*'ahdnâme* - Polonia, 1607,1623).

sadâkat ū ihlâsda sâbit-kadem ū râsih-i dem olalar صداقت و اخلاصده ثابت قدم و راسخ دم اولالر = "să fie fermi şi constanţi în credinţă şi prietenie" (*sâbit-kadem* ثابت قدم = persistent, cineva care îşi ţine cuvântul; *râsih* راسخ = stabilit, fix, ferm; *râsih-i dem* راسخ دم = constant) (*'ahdnâme* - Anglia, 1580, 1601; Franţa, 1604; Olanda, 1612).

sadâkat ū ihlâsın mucebince صداقت واخلاصك مجبنجه = "potrivit cu credinţa şi devotamentul tău" (*sadâkat* صداقت = credinţă, fidelitate).

sadâkat ū istikâmet ile hizmet etmekle صداقت و استقات ايله حذمت ايتمكله = "întrucât slujise cu credinţă şi devotament" (*sadâkat* صداقت = *istikâmet* استقات = credinţă, devotament) (*hüküm* - 1609 - combinaţie utilizată pentru a exprima îndeplinirea cu succes de către voievozii români Constantin Movilă şi Gheorghe Duca a unor obligaţii faţă de Poartă, motiv pentru a fi recompensaţi de către autorităţile otomane).

sadâkat ū istikâmetinize lâzim olan budur ki... fermân-ı 'alî'leri bu hizmeti edâ eyleyesiz صداقت و استقاتكزه لازم اولان بودركه فرمان عليلرى اوزره بوحذمتي ادا ايليهسز = "ceea ce este potrivit credinţei şi cinstei voastre este să îndepliniţi această slujbă conform înaltei porunci..." (scrisoare - 1678 - despre funcţia de informare cerută lui Mihail Apafi, principele Transilvaniei).

sadr-ı â'zam tarafından Eflâk boyârları tarafına yazılan emr-nâme-i sâminin suretidir صدر اعظم طرفندن افلاق بويارلرى طرفنه يازيلان امرنامهء سامينك صورتيدر = "este copia ilustrei scrisori-ordin scrisă din partea marelui vizir către boierii Ţării Româneşti" (*sâmi* سامى = înalt, elevat, ilustru; *emr-i sâmi* امر سامى = "ordin ilustru", act emis de marele vizir) (*emr-i sâmi* - 1067/1658 - expresie folosită pentru desemnarea acestui document în *münşe'at*-ul lui Feridun Bey).

Sahh. Yazıldı صحّ يازلدى = "Autentic. S-a scris" (*nişân-ı hümâyûn* - 1714 - autentificarea marelui vizir scrisă aproape indescifrabil sus, în dreapta textului). Vezi ***sahih.***

sâhibe hakkı alıverile صاحبه حقى اليويرله = "să se înapoieze stăpânului dreptul său" (*sâhib* صاحبه = stăpân, posesor, proprietar, protector) (*'ahdnâme* - Polonia, 1607, 1623).

sahihdir صحيحدر = "este autentic" . Sinonim cu ***sahh*** صحّ (adj. *sahih* صحيح = adevărat, corect,

autentic, valid; adv. *sahi* صاحى = adevărat, corect) (*'arzuhâl* - 1715 - formulă încrisă deasupra textului *hüküm*-ului, în colţul din dreapta sus, prin care marele vizir autentifica documentul).

sâkin oldukları evlerinde kendülerin ve âdamlarının kefâf-ı nefsler içün ساكن اولدقلرى اولرنده كندولرين و ادملرنك كفاف نفسلر اچون = pentru nevoile de subzistenţă ale lor şi ale oamenilor care locuiesc în casele lor" (*sâkin* ساكن = locuitor, rezident; *kefâf* كفاف = nevoile minime de supravieţuire; *kefâf-ı nefs* كفاف نفس = destul pentru a satisface nevoile vieţii) (*'ahdnâme* - Anglia, 1601).

salâm ū nizâm سلام و نظام = "pace şi ordine".

salâm ū sadâkat-ı dâ'ima سلام و صداقت دائما = "pace şi prietenie perpetue".

salavât-ı Allah 'aliye صلوات الله عليه = "binecuvântarea lui Allah să fie cu el" (*salât* صلات, pl. *salavât* صلوات = rugăciune).

salla Allah 'aliye صلى الله عليه = "pe care Allah îl salută".

salla Allah ta'âlı 'aliye ū selam صلى الله تعالى عليه و سلم = "căci Allah i-a acordat salutul şi pacea" (formulă prescurtată în documente ***selam*** صلعم).

Sancâk-ı Şerif سنجاق شرف = "Ilustrul Steag", Steagul Profetului ridicat numai pentru război sfânt (*sancâk* سنجاق = steag; subdiviziune a unei provincii otomane; *sancâkbeği*, *sancâkbeyi*

سنجاقبكی = guvernatorul unui sangeac).

sânı Iskender zu'l-karneyn ثانی اسكندر ذوالقرنين = "al doilea Alexandru cel Mare" (titlu folosit sau atribuit sultanilor începând cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea).

sâ'ir Memâlik-i mahrûsam gibi olub سائر ممالك محروسهم كبى اولوب = "fiind ca celelalte ţări ale mele bine păzite" (formulă prin care otomanii asimilau ţările române cu celelalte provincii ale imperiului).

sâ'ir Memâlik-i mahrûsamda olan re'âyâ gibidir سائر ممالك محروسهم اولاٰن رعايا كبيدر = "este la fel ca şi populaţia din celelalte Ţări ale mele bine ocrotite" (*hüküm* - 1672 - formulă prin care otomanii asimilau populaţia din ţările române cu supuşii otomani).

sâ'ir müste'min tâ'ifelerine سائر مستامن طائفهلرنه = "<privilegii acordate> altor grupuri de beneficiari de protecţie" (*tâ'ife* طائفه = clasă, grup, trib) (*'ahdnâme* - Polonia, 1699 - despre clauza naţiunii celei mai favorizate).

sâ'ir müste'min tüccârından harâc alınmaduğu gibi سائر مستامن تجّارندن خراج النمادغى كبى = "aşa cum nu se ia capitaţie de la alţi negustori beneficiari de protecţie" (*'ahdnâme* - Polonia, 1667).

sağ kolda صاغ قولده = "pe flancul drept", "pe mâna dreaptă" (*kol* قول = braţ, flanc, aripă) (*hüküm* - 1618).

Sebeb-i tahrîr-i kitâb-ı sıhhat-nisâb budur ki سبب تحرير كتاب صحّت نصاب بودركه = "Cauza

scrierii cărţii de natură autentică este aceasta că" (*tahrîr* تحرير - 1658 - "act de împuternicire" dat de tribunalul din Ismail, folosit pentru un proces între creştini şi musulmani - formulă de deschidere, scrisă aproape indescifrabil deasupra textului, în stânga).

sebt-i sicil etdi ثبت سجل ايتدى = "a scris în registrul tribunalului" (*sebt* ثبت = înscriere, înregistrare; *sebt-i sicil etmek* ثبت سجل ايتمك = a înregistra, a înscrie).

selefde verilen 'ahdnâmelerde tasrih olunduğu ūzere سلفده ويريلان عهدنامه‌لرده تصريح اولندغى اوزره = "aşa cum s-a specificat în cărţile de legământ acordate mai înainte" (*sâlif* سالف ، *selef* سلف = predecesor; *tasrih* تصريح , pl. *tasrihât* تصريحات = exprimare clară)(*'ahdnâme* - Polonia, 1699).

semere-i sulh ū salâhdan olub سمره صلح و صلاحدن اولوب = "fructul păcii şi prieteniei" (*semer* سمر , *semere* سمره , pl. *semerât* سمرات = fructul unei plante, rezultat) (*'ahdnâme* - Polonia, 1699).

sen ki Maksimilyânûş kırâlsın Rım halkınun gūzide ve hūrmetlūsi ve Âlâmân vilâyetinin imperâdorı ve Çeh ve Islovîn ve Hırvât ve sâ'ir niçe vilâyetlerūn kırâlısın ve hâkimisin سنكه مقسمليانوش قراليسن ريم حلقينك كزيده و حرمتلوسى و الامان ولايتنك ايمپرادوري و چه و اسلوين و خروات و سائر نچه ولايتلرك قرالى‌سن و حاكميسن = "tu care eşti regele Maximilianus, împăratul distins şi respectabil al poporului Romei şi al ţării Germaniei şi regele şi stăpânitorul Cehiei şi Slovaciei şi Hîrvatului şi a altor multe ţinuturi" (*gūzide* كزيده = distins, select; *hūrmetlū* حرمتلو = respectabil, venerabil) (*'ahdnâme* - Imperiul habsburgic, 1562, 1565 - titlurile atribuite lui Maximilian, care formează *inscriptio* în diplomatica *'ahdnâme*-lelor).

sen ki... Nemçe vilâyetinūn ve ana tâbi' olan yerlerūn kırâlı Ferenduş kırâlsın سن كه نمچه ولايتنك و اكه تابع اولان يرلرك قرالى فرندوش قرالسن = "tu care... eşti regele Ferdinand, regele ţării Nemţeşti şi al locurilor supuse ei" (*'ahdnâme - inscriptio* în diplomatica *'ahdnâme*-lelor acordate Imperiul habsburgic).

serhadd olub سرحدّ اولوب = "fiind <zonă de> hotar" (*serhadd* سرحدّ = frontieră).

serir-i saltanatda mūstakil pâdişâh oldı سرر سلطنتده مستقل پادشاه اولدى = "a devenit padişah absolut pe tronul sultanatului" (*serir* سرر = tron, pat; *saltanat* سلطنت = suveranitate, sultanat, autoritate; *mūstakil* مستقل = independent, absolut).

sicil ve hūccet olmıyınca istimâ' olunmıya سجل و حجّت اولمينجه استماع اولنميه = "atâta vreme cât nu există înregistrare şi decizie juridică, să nu fie ascultată <plângerea>" (*sicil* سجل ، pl. *sicillât* سجلاّت = registru juridic; *sicil olunmak* سجل اولنمق = a fi înregistrat; *hüccet* حجّت = document, decizie juridică materializată într-un act scris) (*'ahdnâme* - Polonia, 1607 - despre litigiile dintre negustori).

sicil ve hūccete nazar oluna سجل و حجّته نظر اولنه = "să se ia în consideraţie <numai> înregistrarea şi decizia juridică" (*nazar* نظر = privire, consideraţie) (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

sikke ve hutbe سكّه و خطبه = "monedă şi predică" (*sikke* سكّه = monedă, ban; *hutbe* خطبه = predică după rugăciunea de vineri) (formulă prin care se indica dreptul sultanului de a bate monedă şi de a i se rosti numele în predica de vineri, cele două atribute ale suveranităţii oricărui

sultan).

sikke-i efrenci filori etdi سكّه افرنجى فلورى ايتدى = "<tributul> era trei mii de monede frânceşti florini <în fiecare an>" (*'ahdnâme* - Moldova, 1480-1481 - despre tributul plătit de Ştefan cel Mare).

Silisre ve Âkkermân sancâkları beğleri ve iskele eminleri ve bâcdârları سلسره و آقكرمان سنجاقلرى بكلرى و اسكله امنلرى و باجدارلرى = "guvernatorii sangeacurilor de Silistra şi Cetatea Albă şi intendenţii porturilor şi vameşii" (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

Silisre ve Âkkermân serhadlarının hâkimleri سلسره و آقكرمان سرحدلرنك حاكملرى = "guvernatorii serhaturilor de la Silistra şi Cetatea Albă" (*hâkim* حاكم = guvernator, conducător, judecător) (*'ahdnâme* - Polonia, 1623).

Simû nâm zimmî سمو نام ذمّى = "supusul nemusulman numit Simu".

sınûr husûsı 'arz olundukda سنور حصوصى عرض اولندقده = "când i s-a raportat despre problema hotarului" (gr. *sınır, sınûr* صنور ، صنير ، سنور ، سنير = frontieră, graniţă, hotar; *sınır koymak* سنور قويمق = a fixa graniţa; *sınûrdâş* صنورداش = vecinătate; *sınûrnâme* صنورنامه = "carte de hotar", act acordat de cadiu pentru rezolvarea conflictelor cauzate de problemele de păşunat) (*'arz* - cadiul de Aidos, 1486 - despre Vlad Călugărul, voievodul Ţării Româneşti).

sınûrum kon evvel Âkkermân ve Killi sınûrını görün سنورم قوك اوّل اقكرمن و كلّى سنورنى كورك = "Lăsaţi hotarul meu; vedeţi mai întâi hotarul Cetăţii Albe şi Chiliei" (*'arz* - cadiul de Aidos, 1486 - spusele lui Vlad Călugărul, voievodul Ţării Româneşti, în traducere otomană).

sizin vilâyetinizin bâzergânları dahi سزك ولايتكزك بازركانلرى دخى = "şi negustorii ţării voastre" (*'ahdnâme* - Anglia, 1580, 1601).

sōzūne bir vecihle <itimâd> câ'iz olmamağın سوزكه بر وجهله جائز اولمامغين = "întrucât nu s-a acordat în vreun fel <încredere> cuvântului său" (*câ'iz* جائز = drept, permis, posibil; *câ'iz görmek* جائز كورمك = a aproba) (*hüküm* - 1598).

Sūdde-i sa'âdet penâhımıza سدّه سعادت پناهمزه = "către Refugiul nostru, Pragul Fericirii" (*penâh* پناه = refùgiu, loc de protecţie, azil) (*'ahdnâme* - Franţa, 1604).

Sūdde-i sa'âdetim Istanbulda vâki' olsa سدّه سعادتم استنبولده واقع اولسه = "problema să fie transferată la Istanbul, la Pragul meu al Fericirii" (*'ahdnâme* - Veneţia, 1521, 1540 - despre litigiile dintre negustorii străini şi musulmani).

Sūdde-i sa'âdetim kullarından ve iki cânibin tâcirlerinden gayrı سدّه سعادتم قوللرندن و ايكى جانبك تاجرلرندن غيرى = "în afară de supuşii Pragului fericirii mele şi de negustorii celor două părţi" (*'ahdnâme* - Polonia, 1623).

Sūdde-i sa'âdetime itâ'at ū inkıyâdı dahi hulūsî ūzere olmıyub dimâğı fesâd ūzere olduğin سدّه سعادتمه اطاعت و انقيادي دخى خلوصي اوزره اولميوب دماغى فساد اوزره اولدوغن = "nici supunerea şi credinţa sa faţă de Pragul meu al fericirii nefiind sincere, mintea sa este la răutăţi" (*hüküm* - Transilvania, 1613 - despre Gabriel Bathory).

Sūdde-i sa'âdetime mektûb gōnderūb سدّه سعادتمه مكتوب كوندروب = "trimiţând scrisoare la Pragul meu al fericirii" (*hüküm* - 1613-1614).

sulh ū mūsâlemet صلح و مسالمت = "pace şi reconciliere" (***mūsâlemet*** صلح و مصالمت = pace reciprocă, linişte, reconciliere).

sulh ve emn ū-amân صلح و امن وامآن = "pace şi siguranţă şi protecţie" (1630 - formulă folosită pentru definirea situaţiei Transilvaniei).

sulh ū salâh olması bâbında صلح و صلاح اولماسی بابنده = "în privinţa stabilirii păcii şi prieteniei" (*'ahdnâme* - Polonia, 1525).

sulh ū salâha mugâyır... ziyâde nâ-ma'kûl iş etmeğe mūbâşiret eylediler صلح و صلاحه مغایر زیاده نامعقول ایش ایتمکه مباشرت ایلدیلر = "au început să facă prea multe lucruri lipsite de înţelepciune, contrare stării de pace şi linişte <şi> dreptului de bună vecinătate" (*sulh ü salâh* صلح و صلاح = pace şi prietenie, pace şi linişte) (*kâğıd tercemesi* - 1634 - despre atacurile gaziilor din cetăţile Timişoara şi Lipova asupra Transilvaniei).

sulhnâme صلحنامه = "carte de pace" (*sulh* صلح = pace, reconciliere, acord, înţelegere; *sulhen* صلحاً = de bună voie, paşnic; *sulhetmek* صلح ایتمك = a face pace; *sulhî* صلحی = pacific; *sulhlaşmak* صلحلاشمق = a face pace unul cu altul).

sultân Mehmed Hân Gâzi... hazretleri سلطان محمد خان غازی حزرتلری = "măria-sa sultanul Mehmed han gaziul" (*sultân* سلطان = conducător, suveran, sultan) (*'ahdnâme* - Polonia, 1623).

sultân Mehmedin elin ōpūb سلطان محمدك الك اوپوب = "sărutând mâna sultanului Mehmed".

sultân-ı 'âlem سلطان عالم = "sultanul lumii" (*'âlem* عالم = lume, univers; *sultân-ı 'âlim* سلطان عالم = "preaînţeleptul sultan"; *'âlim* عالم = învăţat, înţelept, savant; *sultân bâ-ikbâl* سلطان بااقبال = "norocosul sultan"; *bâ* با = cu; *iķbâl* اقبال = noroc, soartă bună, succes).

sultân-ı ehl-i Islâm ile keferenin rızâ ve sulhları olur سلطان اهل اسلام ایله کفره‌نك رضا و سلحلری اولور = "necredincioşii consimt să facă pace cu sultanul poporului islamic" (*rızâ* رضا ، رضی = consimţire, aprobare) (*fetvâ* - Ebussuud Efendi).

Suret-i defter ve tezkere emr-i şerif dâde. Fî 25 Za sene 1084 صورتی دفتر و تذکره امر شریف داده فی ۲۵ ذا سنه ۱۰۸٤ = "Copia condicii şi teşcherelei date prin poruncă ilustră. La 25 Zilka'de 1084" (*-dâde* داده = care a fost dat; *Za* ذا = prescurtarea de la a 11-a lună musulmană, *Zilka'de* ذی القعده) (*'arz, defter* - 2 martie 1674 - despre un recensământ care privea sangeacul Oradei; formulă înscrisă în afara textului, în dreapta jos).

Ş

ش

şâh-ı 'âlemin ayâğı toprağına nısâr etdiler شاه عالمك اياغى طپرغنه نثار ايتدلر = "au împrăştiat pe ţărâna de la picioarele şahului lumii".

şâh-ı 'âlemin emrine imtissâl edūb شاه عالمك امرنه امتثّال ايدوب = "supunându-se poruncii şahului lumii" (*imtissâl etmek* امتثّال ايتمك = a se conforma).

şâh-ı 'âli-i cenâb-ı Der-gâh شاه عالى جناب دركاه = "Curtea măreţului şah".

şâh-ı Bağdâd ve 'Irâk çâsâr-ı Rûm Mısıra sultânım شاه بغداد و عراق چاسار روم مصره سلطانم = "sunt şah de Bagdad şi Irak, cezar de Rum, sultan al Egiptului" (inscripţie - 1538 - titluri ale sultanului Süleyman Kanunî).

şâh-ı kişver-gir pâ-bûsı ile şeref-mâsır oldu شاه كشوركير پابوسى ايله شرف ماصير اولدى = "a fost onorat cu sărutarea piciorului şahului cuceritor".

şâhid-i zûr ile telbis ve tezvir etmiyeler شاهد زور ايله تلبيس و تزوير ايتميه‌لر = "să nu se falsifice adevărul prin mărturie falsă" (*şâhid* شاهد = care vede, martor, mărturie; *zûr* زور = greu, dificil, forţat, fals; *şâhid ikâmet etmek* شاهد اقامت ايتمك = a depune mărturie, a mărturisi; *telbis* تلبيس =

acoperire a adevărului, falsificare; *tezvir* تزوير , pl. *tezvirât* تزويرات = minciună, falsificare) (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

şartlarına muhâlif iş sâdır olmıya شرطلرنه محالف ايش صادر اولميه = "să nu se întâmple vreo faptă contrară condiţiilor <tratatului>" (*şart* شرط ، pl. *şartlar* شرطلر , *şerayt* شريط , *şurût* شروط = condiţii) (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

şer'-i şerif-i nebevi muktazasınca شرع شريف نبوى مقتضىسنجه = "potrivit ilustrului şeriat profeţit" (*şer'* شرع ، *şerî'at* شريعت = calea cea dreaptă, porunca lui Allah, legea sfântă musulmană; *şerif* شريف = sacru, nobil, descendent al lui Muhammad; *nebevi* نبوى = aparţinând unui profet, profetic) (*'ahdnâme* - Veneţia, 1521, 1540).

şer'-i şerif muhâlif شرع شريف محالف = "împotriva legii sfinte" (*nişân-ı hümâyûn* - Hanatul Crimeei, 1574 - despre jefuirea şi înrobirea ţărilor române de către otomani).

şerayt-i 'ahd ū amân شريط عهد و امان = "condiţiile legământului şi iertării". Variantă: ***şerayt-i emn ū amân*** شريط امن و امان = "condiţiile iertării şi protecţiei" (*'ahdnâme* - Anglia, 1580, 1601).

şevketlū kerâmetlū mehâbetlū kudretlū veliyy-i ni'metim efendim pâdişâhım شوكتلو كرامتلو مهابتلو قدرتلو ولىّ نعمتم افندم پادشاهم = "augustul, generosul, măreţul, puternicul, binefăcătorul meu Domn, împăratul meu" (*telhisler* - 1776, 1782 - formulă de deschidere).

şevketlū pâdişâhın memleketleri شوكتلو پادشاهك مملكتلرى = "ţările ilustrului împărat" (*'ahdnâme* - Polonia, 1617).

şimdiki hâlde شمدكيحلده = "în situaţia de acum", "în clipa de faţă" (formulă des folosită pentru a deschide *narratio* unui document otoman).

şiretle ifsâd etdi شرتله افساد ايتدى = "s-a revoltat prin vicleşug".

şōyle bileler شويله بلهلر = "Aşa să se ştie" (*'ahdnâme* - Franţa, 1604; Olanda, 1612 - formulă de încheiere şi de ameninţare specifică ordinelor emise de sultan)(*şōyle ki* شويله كه = "astfel că...").

T

ت ط

tâ kıyâmete kadar تا قيامته قدر = "până la sfârşitul lumii", "până la judecata de apoi".

ta'addî ve ta'arruz تعدّى و تعرّض = "atac şi agresiune" (*ta'addî* تعدّى ، تعادّى = opresiune, injusteţe, discordie; *ta'arruz* تعرّض ، pl. *ta'arruzât* تعرّضات = atac, agresiune, molestare, opoziţie; *ta'arruzî* تعرّضى = agresiv; *ta'arruz etmek* تعرّض ايتمك = a ataca).

ta'allul edūb tercūmân hâzır değildir deyū تعلّل ايدوب ترجمان حاضر دگلدر ديو = "să nu caute pretexte spunând că dragomanul nu este prezent" (*hâzır* حاضر = prezent, gata; *ta'allul eylemeyūb* تعلّل ايلميوب = "necăutând pretext") *('ahdnâme* - Veneţia, 1521, 1540; Anglia, 1580, 1601).

ta'yîn eyledūkleri تعيين ايلدكلرى = "pe care i-au numit" (*ta'yîn* تعيين = numit, desemnat; *ta'yîn olunmak* تعيين اولنمق = a fi numit, a fi fixat) *('ahdnâme* - Anglia, 1580).

ta'yîn olunan harâcların sâl-be-sâl vakti ile irsâl edūb تعيين اولنان خراجلرين سال به سال وقتى ايله ارسال ايدب = "trimiţând la timp, an de an, tributul lor care a fost fixat" (*'ahdnâme* - Transilvania, 1575 - desp e tributul Transilvaniei).

tâcirleri vilâyetlerinde getūrdūkleri ve alub gitdikleri metâ'larından... gūmrūk alına

تاجرلری ولایتلرنده کتوردکلری و الوب کیتدکلری متاعلرندن کمرك النه = "să se ia vamă pe mărfurile pe care negustorii le aduc din şi le exportă în ţinuturile lor" (*'ahdnâme* - Franţa, 1604).

tâcirlerin ahvâlı تاجرلرك احوالی = "afacerile negustorilor" (*ahvâl* احوال = condiţii, circumstanţe, afaceri) (*'ahdnâme* - Olanda, 1612).

Tahrir olunmuşdur تحریر اولنمشدر = "A fost înregistrată" (*'ahdnâme* - Olanda, 1680).

tahrir ve mestûr ve mukayyed olandan ziyâde nesne alınmıya تحریر و مستور و مقیّد اولاندن زیاده نسنه النمیه = "să nu se ia mai mult decât ce este scris şi înregistrat şi arătat" (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

Tahriren fî al-'âşır min Safer al-hayır sene bin seksen dört تحریراً فی العاشر من صفر الخیر سنه بیك سكسن دورت = "Scrisă în a zecea <zi> din *Safer* cel norocos anul o mie optzeci şi patru" (ar. *'âşır* عاشر = al zecelea; *min* من = din; *hayır* خیر = noroc, profit, prosperitate) (*'ahdnâme, defter* - Franţa, 1673).

Tahriren fî al-evâ'il şehr Ramazân ül-mubarek sene selâsîn ve ma'e ve elf تحریراً فی الاوائل شهر رمضان المبرك سنه ثلثین و مائه و الف = "Scris în prima decadă a lunii Ramazan cel sfânt, anul 1130" (*selâsîn* ثلثین = 30; *ma'e* مائه = 100; *elf* = 1000) (*'ahdnâme, defter* - Imperiul habsburgic, 1718).

Tahriren fî evâ'il <Ramazâ> n sene 1091 تحریراً فی اوائل ن سنه ١٠٩١ = "Scris în prima decadă a Ramazanului, anul 1091" (*N* ن = prescurtare pentru luna *Ramazân*) (*'ahdnâme, defter* -

Olanda, 1680).

Tahriren fî evâhır şehr Rebi‘ ül-âhır sene seb‘ ve selâsîn ve ma‘e ve elf تحريراً فى اواخر شهر ربيع الاخر سنه سبع و ثلثين و مائه و الف = "Scris în ultima decadă a lunii Ultimul Rebi‘ anul 1137" (*seb‘* سبع ، *seb‘a* سبعه = 7) (*‘ahdnâme, defter* - Imperiul habsburgic, 6-16 ianuarie 1725).

Tahriren fî evâsıt C <emazi ül-ahır> sene 1086 تحريراً فى اواسط ج سنه ١٠٨٦ = "Scris în a doua decadă a ultimului Cemazi anul 1086" (*C* ج = prescurtare pentru luna *Cemazi ül-ahır*) (*‘ahdnâme, defter* - Anglia, 1-11 septembrie 1675).

Tahriren fî evâsıt şehr Rebi‘ ül-âhıra sene âhad ‘aşar ve ma‘e ve elf تحريراً فى اوسط شهر ربيع الاخره سنه احد عشره و مائه و الف = "Scris în a doua decadă a lunii Ultimul Rebi‘ anul 1111" (*‘ahdnâme, defter* - Polonia, 1699).

tahtına geldi تختنه كلدى = "a venit la tronul <imperial>" (*taht* تخت = tron; *tahta geçmek* تخته كچمك, *tahtına gelmek* تختنه كلمك = a urca pe tron).

tâkım-ı ‘asker-i Islâm cem‘ ola طاقيم عسكر اسلام جمع اولا = "să fie adunate detaşamentele de oşteni ai Islamului" (*tâkım* طاقيم ، تاكيم = grup, detaşament; *cem‘ olmak* جمع اولمق = a se aduna).

taleb etdükleri ecilden طلب ايتدكلرى اجلدن = "întrucât au cerut".

tamâm olmadın gide تمام اولمادين كيده = "să plece înainte de a se sfârşi <cei 3 ani>" (*tamâm* تمام = întreg, complet; *tamâm etmek* تمام ايتمك = a îndeplini, a se sfârşi) (*'ahdnâme* - Veneţia, 1521).

târaca verdiler تارجه ويردلر = "a fost dat spre jefuire" (*târaca etmek* تارجه ايتمك = a prăda).

taraf-ı miriden alınmıyub طرف مريدن النميوب = "nefiind luate de către stat" (*'ahdnâme* - Polonia, 1678).

taraf-ı miriye gadr olunmıya طرف مريه غدر اولنميه = "să nu fie prejudiciat statul <otoman>" (*gadr*, غدر = greşeală, injustiţie; *gadr etmek* غدر ايتمك = a acţiona injust) (*'ahdnâme* - Polonia, 1699).

taraf-ı sultânât ile... ittifâk ve 'ahd ve misâk طرف سلطانات ايله اتّفاق و عهد و مساق = "alianţa şi legământul şi înţelegerea cu sultanii" (*fetvâ, hüküm* - Ţara Românească, 1714 - despre reglementările de pace existente între voievozii munteni, aici Constantin Brâncoveanu, şi Poarta otomană).

tarafına 'ubûr olunub طرف عبور اولنوب = "trecându-se în partea..." (*'ubûr* عبور = trecere, traversare; *'ubûr etmek* عبور ايتمك = a traversa).

tarafının bâzergânları طرفنك بازركانلرى = "negustorii <celor două> părţi" (*'ahdnâme* - Polonia).

tarafının tüccârı mahfî yerlerden gelüb gitmeyüb طرفنك تجّارى محفى يرلردن كلوب كيتميوب = "negustorii <celor două> părţi să nu vină şi să nu plece prin locuri ascunse" (*tüccâr* تجّار =

negustor) (*'ahdnâme* - Polonia, 1699).

târihen velâdet-i Hazret-i 'Isa a<leyh-is-selâ>m yazıldı تاریحه ولادت حضرت عیسي عم یازلدی = "a fost scrisă <fiind> datată de la naşterea lui Iisus Hristos - pacea să fie asupra lui" (***târih*** تاریخ , pl. ***tevârîh*** تواریخ = istorie, cronică; dată; *velâdet* ولادت = naştere) (*ricâ-nâmesinin tercemesi* - 1652 - Gh. Rákoczy - formulă de încheiere folosită pentru datarea documentelor după calendarul creştin).

tâtâr tâ'ifesi rencide ederler imiş تاتار طائفەسی رنجده ایدرلر ایمش = "neamul tătărăsc a pricinuit supărare" (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

te'hîr ve terâhi etmeyūb emr-i celîl ūl-kadirim ūzere تآخیر و تراخی ایتمیوب امر جلیل القدرم اوزره = "să nu zăboveşti şi să nu neglijezi <aceasta> potrivit cu măreţia atotputernicei mele porunci" (*te'hir, tehir* تاخیر = amânare; *te'hir etmek* تاخیر ایتمك = a amâna; *terâhi* تراخی = neglijenţă, întârziere).

tecdid-i 'ahd-ı bendeği ū hizmet-kârî تجدید عهد بندگی و حذمتکاری = "reînnoirea legământului de supunere şi slujire" (*bendeği* بندگی = supunere, devoţiune) (*Tevârih* - Idris Bitlisi, ms. persan - despre relaţiile dintre Mircea cel Bătrân şi Bayezid I).

teftiş olundukdan sonra تفتیش اولندقدن صکره = "după ce s-a cercetat". Variantă: *teftiş olundukda* تفتیش اولندقده = "în urma cercetării" (*teftiş* تفتیش = investigaţie, examinare) (*'ahdnâme* - Polonia, 1607, 1623).

tekrâr âher yerde gümrük taleb olunmıyub rencide etmiyeler تكرار آخر يرده كمرك طلب اولنميوب رنجده ايتميه‌لر = "să nu mai fie supăraţi cerându-li-se din nou vamă în alt loc" (*tekrâr* تكرار = repetiţie, din nou; *tekrâr olmak* تكرار اولمق = a se întâmpla din nou) (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

Telhis-i merhûm vezir-i â'zam Yemişci Hasân Pâşânındır تلخيص مرحوم ويزر اعظم يمشجى حسان پاشانكدر = "Este telhisul răposatului mare vizir Yemişci Hasan Paşa" (*telhis* تلخيص , pl. *telhisât* تلخيصات = sumar, abstract, raport scurt al marelui vizir către sultan) (*telhis, defter* - 1601 - formulă de definire a documentelor de tip telhis dintr-un manuscris de la TKSMK, înscrisă desupra textelor propriu-zise).

tercümân mühim maslahat üzere ise ترجمان مهم مصلحت اوزره ايسه = "dacă dragomanul lor este angajat în probleme importante" (*mühim* مهم = important, urgent) (*'ahdnâme* - Anglia, 1580, 1601).

tercümânları yâhud vekilleri hâzır olmayınca ترجمانلرى ياحود وكللرى خاضر اولماينجه = "până ce dragomanul sau reprezentantul lor nu sunt prezenţi" (*'ahdnâme* - Anglia, 1580, 1601).

tercümânların ihzâr ideler ترجمانلرين احضار ايده‌لر = "să-şi trimită dragomanul" (*'ahdnâme* - Anglia, 1580, 1601).

Tevârîh Âl-i 'Osmân تواريخ ال عسمان = "Istoriile dinastiei otomane", "Cronicile Casei lui Osman" (*târih* تارخ , pl. *tevârîh* تواريخ = istorie, cronică; dată).

tevkî'-i refî'i vâsıl olıcak ma'lûm ola ki توقيع رفيع واصل اولجاق معلوم اولا كه = "când va sosi semnul cel înalt, să fie cunoscut" (*hüküm* - Moldova, 1484 - despre expediţia lui Bayezid II în Moldova, pentru cucerirea Chiliei şi Cetăţii Albe - formulă de deschidere).

tevkî'-i refî'i-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki توقيع رفيع واصل اوليجاق معلوم اولا كه = "când va sosi semnul imperial cel înalt, să fie cunoscut" (*hüküm* - Ragusa, 1571 - formulă de deschidere).

ticaret ahvâlı تجرت احوالى = "starea comerţului" (*ahvâl* احوال = condiţii, stare, circumstanţe) (*'ahdnâme* - Polonia, 1699).

ticaret etmek istediklerinde تجرت ايتمك ايستدكلرنده = "când doresc să facă negoţ" (*'ahdnâme* - Polonia, 1607, 1623, 1672)

ticaret ile gelenler mâdâm ki zararları olmıya تجرت ايله كلنلر مادامكه ضررلرى اولميه = "să nu fie păgubiţi atât timp cât ei vin pentru comerţ" (*'ahdnâme* - Polonia, 1699).

ticaret tarikle gelenlere tâtâr tâ'ifesi dahl etmiyûb تجرت طريقله كلنلره تاتار طائفسى دخل ايتميوب = "ceata tătărască să nu-i atace pe cei ce vin pentru comerţ" (*tarik* طريق = cale, metodă; *bir tarikle* بر طريقله = într-un fel, prin anume mijloace) (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

ticaret ve bey' ve şirâların eyledüklerinde تجرت و بيع و شرالرين ايلدكلرنده = "când fac comerţ, vânzări şi cumpărări" (*'ahdnâme* - Polonia, 1699).

timâr almak istiyenler تيمار المق استينلر = "cei care vor să primească un timar" (*hüküm* - 1484 - despre expediţia lui Bayezid II în Moldova, pentru cucerirea Chiliei şi Cetăţii Albe).

toprâk tasarruf etmedikçe طوپراق تصرّف ایتمەدکچه = “nu pentru a lua pământ în posesiune” (*toprak* طوپراق = pământ, sol, teritoriu, ţară; *tasarruf* تصرّف = posesie, putere de dispunere).

tüccâr tâ'ifesinin bir kimesne ile bey' ve şirâsı nizâyı sicil oluna تجّار طائفەسنك بر كمسنه ایله بیع و شراسی نزای سجل اولنه = “plângerea tagmei negustorilor cu cineva pentru vânzare şi cumpărare să fie înregistrată <la tribunal>" (*tüccâr* تجّار = negustor) (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

tüccâr tâ'ifesinin mâbeyinlerinde تجّار طائفەسنك مابینلرنده = "în cadrul tagmei negustorilor". Variantă: *tüccâr tâ'ifesi yânında* تجّار طائفەسی یاننده = "în cadrul tagmei negustorilor" (*yân* یان = parte, direcţie, prezenţă) (*'ahdnâme* - Polonia, 1607, 1699).

Tuna defterdârına hükûm ki تونا دفتردارنه حكم كه = "poruncă către intendentul finanţelor <din zona> Dunării" (*hüküm* - 1613-1614 - despre repararea cetăţii Giurgiu).

Turla suyundan Leh vilâyetine kimesne salıvermiyeler طورلا صویوندن له ولایتنه كمسنه صالیویرمیەلر = "să nu lase pe nimeni să meargă liber în vilaietul leşesc, pe apa Nistrului" (*salıvermek* صالیویرمك = a permite să treacă, a lăsa să meargă liber)(*'ahdnâme* - Polonia, 1623).

Turla suyundan metâ' getürûb طورلا صویوندن متاع كتوروب = "aducându-şi mărfurile lor pe apa Nistrului" (*'ahdnâme* - Polonia, 1640, 1667, 1672).

tuğrâ-ı garrâ-ı sultânât طغراء غرّاء سلطانات = “ilustra semnătură imperială” (*tuğra* طغرا = monograma sultanului, semnătura imperială).

U

ع او

'ubûdiyyet ve itâ'at عبوديت واطاعت = "supunere şi credinţă", "supunere şi ascultare" (*ubûdiyyet* عبوديت = devoţiune către Dzeu prin credinţă şi ascultare, omagiu de fidelitate, prezentare de omagiu, supunere, ascultare; *itâ'at* اطاعت = supunere, ascultare) (*berât-ı hümâyûn* - Ţara Românească, Mihnea II Turcitul, 1577).

'ubûdiyyet ve rıkkiyyet عبوديت و رقّيت = "supunere şi servitute" (*rıkkiyet* رقّيت = servitudine) (*'ahdnâme* - Anglia, 1580, 1583; Iran, 1590).

'ubûdiyyetin muktezâsınca عبوديتك مقتضاسنجه = "conform supunerii tale" (*'ubûdiyyetnâme* عبوديت نامه = "scrisoare de supunere" (Transilvania, Gheorghe Rákoczy II, 1641).

uc beği اوج بكى = "bei de frontieră", comandant al unei regiuni de hotar (*uc* اوج = extremitate, sfârşit, frontieră).

üç yıl tamâm olmadın ol gide اوج ييل تمام اولمادين اول كيده = "înainte de împlinirea a 3 ani, acela să plece" (*'ahdnâme* - Veneţia, 1521).

üç yüz ziyâde selâmetlik resmi taleb olunmıya اوج يوز زياده سلامتلك رسمى طلب اولنميه = "să nu se ceară mai mult de 300 <akçele> ca impozit *selâmetlik*" (*'ahdnâme* - Franţa, 1604).

'uhdemiz 'uhde ve sulhumuz sulhdur عهده‌مز عهده و صلحمز صلحدر = "cuvântul nostru este cuvânt şi pacea noastră este pace" (*nâme* - 1607 - formulă folosită de marele vizir pentru afirmarea principiului *pacta sunt servanda*).

'uhud-ı sâbıka عهود سابقه = "legămintele din trecut".

ulâklar salalar اولاقلر صلەلر = "să se repeadă olăcari".

ulu 'aziz Peygâmberiniz Efendimiz mu'cizât-ı hūrmetiçūn اولو عزيز پيغامبركز افنديمز معجزات حرمتيچون = "din respect faţă de marile minuni ale strălucitului nostru Profet, Stăpânul nostru" (*ulu* اولو, اولى ، *uluğ* اولوغ = mare, uriaş; *mu'cize* معجزه, pl. *mu'cizât* معجزات = minune, miracol) (*'ahdnâme* - Polonia, 1607 - element invocat de sultan în cadrul jurământului).

ulu gazâya niyyet etdim اولو غزايه نيت ايتدم = "am avut de gând să fac mare război sfânt". (*hüküm* - 1484 - despre expediţia lui Bayezid II pentru cucerirea Chiliei şi Cetăţii Albe).

uluğ ulus'nın ve uluğ yurt'nın ve taht-ı Erdel'nin ve ḳop hıristyân'nın uluğ pâdişâhı... olan اولوغ اولوس‌نيك و اولوغ يورت‌نيك و تخت اردل‌نيك و كوب خرستيان‌نيك اولوغ پادشاهى اولان = "celui care este mare padişah al marii naţii şi al marii ţări şi al tronului Transilvaniei şi al mulţimii de creştini" (*nâme* - 1642 - formulă de adresare folosită de Fetih Ghiray, kalgay al hanului Crimeei către Gheorghe Rákoczy I, principele Transilvaniei).

Urûs'nun ve Pûrus'nın ve Litvâ ve Mâzori'nin ve Flânska ve Kiovske'nin ve bârcâ millet-i Mesihiyye'nin uluğ padişâhı اوروسنيك و پورسنك و لتوا و مازورينك و فلانسقه و كيوسقه‌نيك و بارجا ملّة مسيخيه‌نيك اولوغ پديشاهي = "marele împărat al ruşilor şi prusacilor şi al Lituaniei şi al Mazoviei şi al Livoniei şi al Kievului şi, de asemenea, al neamului lui Mesia" (*nâme* - 1650 - Hanul Crimeei către Jan Kazimir IV, regele

Poloniei).

uslûb-u sâbıka ūzere 'amel olunub اسلوب سابقه اوزره عمل اولنوب = "să se procedeze în felul de mai înainte" (*uslûb* اسلوب , *suret* صورت , *vech* وجه = faţă, mod, cale, fel, chip, cauză) (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

V

و

vâkı'ât vâki' oldu واقعات واقع اولدى = "faptele s-au întâmplat <în>" (*vâkı'a* واقعه , pl. *vâkı'ât* واقعات = fapt, eveniment).

vakıti ve temâmı ile Dergâh-ı mu'allama gōndereler وقتى و تمامى ايله دركاه معلّمه كوندره‌لر = "să fie trimise la Înalta mea Curte, la timp şi în întregime" (*vakt, vakit* وقت = timp, oră, circumstanţe; *vaktiyle* وقتيله = în trecut, odată).

vakt ū zamânıyle mu'tâd-ı kadîm ūzere وقت و زمانيله معتاد قديم اوزره = "la timp şi la vreme, potrivit vechiului obicei" (*nişân-ı hümâyûn* - Ţara Românească, 1714 - formulă folosită pentru a indica data la care trebuia plătit tributul de către Ştefan Cantacuzino).

vârislerine teslim eyleyeler وارثلرنه تسلم ايليه‌لر = "să fie predate moştenitorilor" (*vâris* وارث = moştenitor) (*'ahdnâme* - Polonia, 1678 - despre regimul moştenirii).

vasiyet etdi وصيت ايتدى = "a lăsat moştenire" (*vasiyet* وصيت = voinţă, testament; *vasiyet etmek* وصيت ايتمك = a lăsa moştenire prin testament).

Ve ūl-salâm 'ala men ūl-teba' ūl-hūdâ و السلام عله من التبع الهدا = "Şi salutări celui care

urmează calea Domnului" (*selâm* سلام = salutare, pace, siguranţă; *men* من = oricare; *teba'* تبع = cel care se conformează, imitator; *hüda* هدى ، هدا = în arabă, calea dreaptă, drumul salvării, credinţa islamică; *Hüda* خدا = în persană, Dumnezeu). Variantă de transliteraţie: ***ve's-selâm alâ men-it-teba'ūl-hūda*** (*inhâ* - 1678 - formulă de încheiere a scrisorii marelui vizir către Mihail Apafi).

vech-i meşrûh ūzere bu cânibe vârislerine gōnderile وجه مشروح اوزره بو جانبه وارثلرنه کوندریله = "să fie trimise moştenitorilor din această parte în chipul arătat" (*vech* وجه = *uslûb* اسلوب = *suret* صورت = faţă, mod, cale, cauză; *vech-i meşruh üzere* وجه مشروح اوزره = "în chipul arătat") (*'ahdnâme* - Polonia, 1623).

vech-i tahrir-i hurûf budur ki وجه تحرير خروف بودرکه = "motivul <emiterii> scrisorii-notă este acesta că" (*hurûf* - 1677 - formulă de deschidere).

vech-i tezkere budur ki وجه تزکره بودرکه = "motivul <emiterii> teşkerelei este acesta că" (*tezkere* - 1677 - formulă de deschidere).

vefât edenlerin emvâl ve erzâkları وفات ايدنلرك اموال و ارزاقلرى = "bunurile şi proviziile celor care mor" (*vefât* وفات = mort; *vefât etmek* وفات ايتمك = a muri; *ittifâk-ı vefât* اتفاق وفات = testament; *mâl* مال, pl. *emvâl* اموال = avut, avere, bun) (*'ahdnâme* - Polonia, 1699).

vekil-i mutlak وكل مطلق = "reprezentant absolut" (*mutlak* مطلق = absolut, necondiţionat).

Venedik bâzergânlarıyla bir kimesnenin nizâ'ları vâki' olub وندیك بازرگانلریله بر کمسنه‌نك نضاعلری واقع اولوب = "ivindu-se litigii ale unuia <dintre supuşii sultanului> cu negustorii Veneţiei" (*'ahdnâme* - Veneţia, 1521, 1540).

Venedik beğleri dahi eğlemeyüb mecidd cevâbin göndereler وندیك بكلری دخی اكلمیوب مجدّ جوابین كوندره‌لر = "beiii Veneţiei să nu întâzie <ci> să trimită imediat răspuns" (*eğlemek* اكلمك = a întârzia) (*'ahdnâme* - Veneţia, 1521, 1540, 1595).

Venedik Cümhurı tarafından musâlehayı hâvı i'tâ olunan mevâddnâmenin tercümesi suretidir وندیك جمهوری طرفندن مصالحه‌ی حاوی اعطا اولنان موادّ نامه‌نك ترجومه‌سی صورتیدر = "Este copia traducerii scrisorii cu articolele care conţin pacea propusă de către Republica Veneţia" (*'ahdnâme, münşe'ât* - Veneţia, 1669).

Venedik doju ve cümhuriyeti 'inâyet ve ihsân olunan 'ahdnâme-i hümâyûn şevketmakrûnun suretidir وندیك دوژی و جمهریتی عنایت و احسان اولنان عهدنامه‌ء همایون شوكتمقرونك صورتیدر = "Este copia cărţii imperiale de legământ care a fost acordată ca favoare dogelui şi Republicii Veneţia" (*'inâyet olunmak* عنایت اولنمق = a fi dat ca favoare; *ihsân* احسان = acordare; *şevket* شوكت = majestate imperială; *makrûn* مقرون = legat cu, care presupune; *şevketmakrûn* شوكتمقرون = imperial, glorios) (*'ahdnâme, defter* - Veneţia, 1718).

Venedik hükm etdüğü yerler وندیك حكم ایتدكی یرلر = "locurile care sunt sub stăpânirea Veneţiei" (*'ahdnâme* - Veneţia, 1521, 1540).

Venedik tercümânının oğluna وندیك ترجمانی‌نك اوغلنه = "fiului dragomanului Veneţiei" (*'arz, telhis* - 1644-1645 - despre căsătoria uneia din fiicele lui Vasile Lupu cu fiul dragomanului Veneţiei).

Venedikden gelūb temekkūn eden kimesneler وندیکدن کلوب تمکّن ایدن کمسنه‌لر = "cei care, venind din Veneţia, se stabilesc <în Imperiul otoman>" (*'ahdnâme* - Veneţia - 1521, 1540).

Venedikden Inebahtı ve Moraya bir bâzergân وندیکدن اینه‌بختی و موره‌یه بر بازرکان = "un negustor din Veneţia <care vine> la Lepanto şi în Moreea (*'ahdnâme* - Veneţia, 1521, 1540, 1595).

Venediklū kâfirleri şehâdetin kabûl etmezler imiş وندیکلو کافرلری شهادتین قبول ایتمزلر ایمش = "se spune că nu se acceptă mărturia necredincioşilor veneţieni" (*Venediklü* وندیکلو = Veneţian; *şehâdet* شهادت = mărturie, martiraj) (*'ahdnâme* - Veneţia, 1521, 1540).

Venediklū şâhidler ikâmet ederler imiş وندیکلو شاهدلر اقامت ایدرلر ایمش = "s-au stabilit martorii Veneţieni" (*ikâme* اقامه , *ikâmet* اقامت = stabilire, rezidenţă; *ikâme etmek* اقامه ایتمك = a chema în instanţă; *ikâmet etmek* اقامت ایتمك = a sta, a domicilia) (*'ahdnâme* - Veneţia, 1521, 1540).

Venediklūnūn ba'zı harâc-gūzâr kâfirler ile nizâ'lar olub وندیکلونك بعضی خراجکزار کافرلر ایله نضاعلر اولوب = "fiind dispute între Veneţieni şi unii necredincioşi plătitori de tribut" (*'ahdnâme* - Veneţia, 1521, 1540).

Venediklūnūn birbiri arasında nizâ'ları olsa وندیکلونك بربری اراسنده نضاعلری اولسه = "dacă sunt litigii între Veneţieni" (*'ahdnâme* - Veneţia, 1540, 1595).

Venediklünün kendü tercümânları hâzır olmayınca وندیکلونك کندو ترجمانلری خاضر اولماینجه = "atât timp cât dragomanii Veneţianului nu sunt prezenţi" (*'ahdnâme* - Veneţia, 1521, 1540).

verilegelen 'âdet kadim üzere ویریلهکلان عادت قدیم اوزره = "ceea ce li se dădea până acum..., potrivit vechiului obicei" (*berât-ı hümâyûn* - Mihnea II Turcitul, 1577, 1585; Alexandru Iliaş, 1620 - formulă prin care se cerea să se trimită unor înalţi dregători ai Porţii, precum marele vizir şi beilerbeiul Rumeliei, darurile obişnuite).

vilâyet-i Boğdân cizyesine mahsûb olmak üzere ولایت بغدان جزیهسنه محسوب اولمق اوزره = "în contul giziei principatului Moldovei" (*mahsûb* محسوب = calculat, luat în calcul; *mahsûb olmak* محسوب اولمق = a socoti pentru) (*hüküm* - 1716).

vilâyet-i Boğdânın boyârları ve hatmân ve serdâr ve sâ'ir bellü bâşlularına hüküm ki ولایت بغدانك بویارلری و حطمان و سردار و سائر بللو باشلولرینه حکم که = "poruncă <adresată> boierilor şi hatmanului şi serdarului şi celorlalţi notabili ai principatului Moldovei" (*vilâyet* ولایت, pl. *vilâyât* ولایات = ţinut, ţară) (*hüküm* - 1711 - formulă de deschidere).

vilâyet-i Eflâk sâ'ir Memâlik-i mahrûsam gibidir ولایت افلاق سائر ممالك محرسهم کبیدر = "Ţara Românească este ca toate celelalte Ţări ale mele bine păzite" (*hüküm* - 1618).

vilâyet-i Eflâkdan Nikbolı tarafına mürûr eden Eflâk re'âyâsından ولایت افلاقدن نقبولی طرفنه مرور ایدن افلاق رعایاسندن = "de la supuşii Ţării Româneşti care trec din Ţara Românească în partea Nicopolului" (*mürûr* مرور = trecere) (*hüküm* - 1717).

vilâyet-i Lehden gelen bâzergânlar ولايت لهدن كلن بازركانلر = "negustorii care vin din Ţara Leşească".

vilâyetlerinden olanları ولايتلرندن اولانلرى = "cei ce sunt din ţinuturile <Olandei>" (*'ahdnâme* - Olanda, 1612).

vilâyetlerine gōtūrūb vârislerine teslim eyleye ولايتلرنه كتوروب وارثلرنه تسلم ايليه = "ducându-le în ţara lor, să le dea moştenitorilor" (*'ahdnâme* - Polonia, 1623).

Verilen fermân der-kenâr. Sahihdir ويريلان فرمان در كنار . صحيحدر = "Firmanul care a fost dat <este notificat> pe margine. Este autentic" (*sahih* صحيح = adevărat. corect, autentic, valid) (*'arzuhâl* - 1715 - formulă înscrisă deasupra, în colţul din dreapta sus). Vezi şi ***sahh, sahih.***

voyvoda olanlar ويوده اولانلر = "cei ce sunt voievozi" (*'ahdnâme* - Polonia, 1607).

voyvoda vekili olan Lupul'un yânında olub ويوده وكلى اولان لوپولك ياننده اولوب = "aflându-se acum lângă Lupu, locţiitorul voievodului Moldovei" (*hüküm* - 1711 - despre Lupu Costachi, locţiitor al lui Dimitrie Cantemir).

Y
ى

Yânku nâm zimmî يانقو نام ذمّى = "supusul nemusulman numit Iancu" (*hüküm* - 1630-1631).

yâşdan ve kurudan gelmelū olacak ياشدن و قورودن كلملو اولەجق = "care trebuie să vină pe apă şi pe uscat" (*yâş* ياش = umed, apă, lacrimi) (*'ahdnâme* - Veneţia, 1521, 1540).

yarâr yoldâşlar يرار يولداشلر = "însoţitori viteji".

yât ū yarâklarına ve davârlarına ve tahlis olunduğuna يات و يراقلرينه و طوارلرينه و تخليص اولندغنه = "asupra armelor şi proviziilor şi bunurilor şi siguranţei <negustorilor>" (*yât* يات = arme; *yarâk* يراق = provizii, armură; *yât ü yârâk* يات و يراق = arme şi provizii; *davâr* طوار = vite, bunuri, posesiuni; *tahlis* تخليص = păstrare, conservare; *tahlis etmek* تخليص ايتمك = a păstra, a salva)*('ahdnâme* - Polonia, 1699 - despre protecţia negustorilor şi avutului lor).

Yazıldı يازلدى = "S-a scris" (*hüküm, suret* - 1572 - formulă înscrisă în *Mühimme Defteri* în partea de sus a textului, în dreapta copiei *hüküm*-ului).

yedine işbu memhur varaka verilmişdir يدنه اشبو ممهر ورقه ويرلمشدر = "i s-a dat în mână prezentul act pecetluit" (*işbu* اشبو = prezent, actual; *memhur* ممهر = sigilat, pecetluit; *varaka,*

vereka ورقه = act, document, scrisoare) (*tezkere* - 1804).

yedlerinde olan evâmir-i şerifenin mazmûnu dahi mer'i tutıla يدلرنده اولان اوامر شريفه‌نك مضمونى دخى مرعى طوتيله = "să fie respectat conţinutul poruncilor ilustre care sunt în mâinile lor" (*mer'i* مرعى = respectat; *mer'i olmak* مرعى اولمق , *mer'i tutulmak* مرعى طوتيلمق = a fi respectat) (*'ahdnâme* - Polonia, 1699).

yedlerine mühürlü tezkere verildi يدلرنه مهرلو تزكره ويرلدى = "a fost dat teşcherea sigilată în mâinile lui" (*tezkere* - 1677 - formulă justificativă pentru acordarea de trecere liberă unui negustor ardelean).

yemîn eylerim ki يمين ايلرم كه = "eu jur că...". Variantă: *yemîn ederim ki* يمين ايدرم كه (*'ahdnâme* - Veneţia, 1513, 1517, 1521; Polonia, 1607).

yemînler olub 'ahd ü peymân etdiler يمينلر اولوب عهد و پيمان ايتدلر = "făcând jurăminte..., au încheiat legământ şi înţelegere" (*Târih* - Anonim - despre relaţiile dintre Mircea cel Bătrân şi Musa Çelebi).

yeniçerilerden ve gayriden kimesne يكيچريلردن و غيريدن كمسنه = "nimeni dintre ieniceri şi dintre alţi <slujbaşi>" (*'ahdnâme* - Anglia - 1601). Variantă: *yeniçeri kullarımdan <ve> gayriden* يكيچرى قوللرمدن غيريدن = "<nimeni> dintre robii mei ieniceri şi dintre alţi <slujbaşi>" (*'ahdnâme* - Anglia, 1601).

yere beraber ideler يره برابر ايده‌لر = "să facă una cu pământul".

yeri ve gōğū Yârâdan Perverdgâr hakkiçūn یری و گوکو یارادان پروردگار حقّیچون = "pentru dreptatea lui Allah, creatorul pământului şi cerului" (*gök* گوك = cer; *Yârâdan* یارادان = Creator, care creează; *Perverdgâr* پروردگار = Allah) (*'ahdnâme* - Veneţia, 1513, 1517, 1521; Polonia, 1607 - element invocat de sultani în cadrul jurământului).

Yerkōği kal'ası dizdârı یركوكي قلعسي دزداری = "comandantul cetăţii Giurgiu" (*hüküm* - 1613/1614).

yılda bin filori gibi ییلده بیك فلوری كبی = "precum 1000 de florini pe an" (*fetvâ* - Ebussuud Efendi - despre tributul ce trebuia plătit de principii tributari).

yoldâşlığı ile timâr almak istiyenler یولداشلغی ایله تیمار المق استینلر = "cei care vor să primească un timar prin <participarea> la campanie" *(yoldâş* یولداش = însoţitor de călătorie, camarad, tovarăş; *yoldâşlık* یولداشلق = camaraderie, întovărăşire, "campanie") (*hükūm* - 1484 - despre expediţia lui Bayezid II în Moldova, pentru cucerirea Chiliei şi Cetăţii Albe).

Yüce Divân یوچه دیوان = "Înaltul Divan", "Înalta Curte" (*yüce* یوچه ، *yücel* یوجل = înalt, rang înalt).

yūzde ūç akçe gūmrūk verūb یوزده اوچ اقچه كمرك ویروب = "plătind vamă 3% akçe" (*yüzde üç akçe* یوزده اوچ اقچه = "bani 3%") (*'ahdnâme* - Anglia, 1601; Olanda - 1612).

Z

ز ذ ض

zâbitlerimden bir ferd dahl ve ta'arruz eylemiye ضابتلرمدن بر فرد دحل و تعرّض ايلميه = "să nu se amestece şi să nu facă necaz nici un individ dintre slujibaşii mei" (*zâbit* ضابت = ofiţer, slujbaş, cineva capabil să ţină disciplină) (*'ahdnâme* - Franţa, 1604).

zabt oldu ضبت اولدى = "a fost cucerită" (*zabt etmek* ضبت ايتمك = a cuceri, a stăpâni).

zâd ū zevâd زاد و زواد = "provizii şi alimente" (*zâd* زاد = stoc de provizii; *zevâd, zevâde* زواده , زواد = provizii în stoc; *zâd ve yarâk* زاد و يراق = provizii şi necesităţi).

zamân-ı kadimden berū زمان قديمدن برو = "din vremuri vechi încoace" (*hüküm* - Moldova, 1707 - despre obligaţie voievozilor Moldovei de a participa personal la campaniile care au loc în părţile Rumeliei).

Zeyd harbî زيد حربى = "inamicul Zeyd" (*fetvâ* - sec. XVII-XVIII - nume folosit în *fetvâ-le* pentru a desemna bărbaţii).

zikr olunan 'ahd ūzere ذكر اولنان عهد اوزره = "urmând legământul pomenit mai sus" (*'ahdname* - Franţa, 1604).

ziyâde bahâya tutulmıya زياده بهايه طوتلميه = "să nu fie evaluate la un preţ mai mare", "să nu

se reţină mai mult" (*bahâ, pahâ* بها ، پها = preţ, valoare) (*'ahdnâme* - Olanda, 1612; Franţa, 1604).

ziyâde bir akçe ve bir habbe taleb olunmıya زياده بر اقچه و بر حبّه طلب اولنميه = "să nu se ceară un ban şi un bob mai mult" (*'ahdnâme* - Anglia, 1601).

ziyâde vermiyeler زياده ويرميه‌لر = "să nu dea mai mult" (*'ahdnâme* - Anglia, 1601).

TERMENI OTOMANI
DESPRE DREPTUL RĂZBOIULUI ŞI AL PĂCII

LISTA TERMENILOR POLITICO-JURIDICI OTOMANI[1]

'ÂDET عادت (pl. ***'âdat*** عادات) = "obicei", "dare".

'AHD عهد (pl. ***'uhud*** عهود) = "legământ", "pact".

'AHDNÂME-I HŪMÂYÛN عهدنامهء همايون = "carte imperială de legământ".

'AHD ŪZ-ZIMMET عهد الذمّت = "legământ de protecţie-tributară", "legământ de supunere".

ÂKINCI آقينجى (pl. ***âkıncılar*** آقينجلر) = participant la o incursiune de jaf (akîngiu).

[1] Termenii indicaţi cu litere capitale se bucură de intrări speciale. Ceilalţi sunt definiţi, mai mult sau mai puţin, prin trimitere la prima categorie.

AMÂN امان = iertare, protecţie, siguranţă, salv-conduct.

'ANVETEN عنوة = "cu forţa".

ARÂZÎ اراضى = pământ.

'ARZ Ū IL'ÂM عرض و اعلام = "raport şi informare"

'ASKERÎ عسكرى = "oamenii sabiei".

'AVÂ'ID عوائد (sing. ***'â'ide*** عائده) = "cadouri", "daruri", "favoruri", "venituri".

'AZL عزل = "mazilire", schimbare din funcţie.

bâyrâmlık بايراملق = "dare de bairam" (vezi ***ÎDIYYE***).

BERÂT-I HŪMÂYÛN برات همايون = "diplomă imperială".

CÂ'IZE جائذه = "dar", "cadou", "plocon".

câ'ize-i mukarrer جائذهء مقرّر = "dar de mucarer" (vezi ***CÂ'IZE***).

câ'ize-i voyvodalık جائذهء ويودهلق = "dar de domnie" (vezi ***CÂ'IZE***).

CIHÂD جهاد = "efort", "război sfânt".

CIHÂD FETVÂSI جهاد فتواسى = consultaţie juridică pentru "război sfânt".

CIZYE جزيه = capitaţie impusă supuşilor nemusulmani în Islam.

DÂR ŪL-'AHD دارالعهد = "Casa legământului".

DÂR ŪL-CIHÂD دارالجهاد = "Casa războiului sfânt".

DÂR ŪL-HARB دار الحرب = "Casa războiului".

DÂR ŪL-ISLÂM دارالاسلام = "Casa Islamului".

DÂR ŪL-KŪFFÂR دار الكفار (pl. ***diyâr ūl-kūffâr*** ديارالكفار) = "ţinutul necredincioşilor".

DÂR ŪL-MUVÂDA'A دار الموادعه = "Casa împăcării", "Casa armistiţiului".

DÂR ŪZ-ZIMMET دار الذمّت = "Casa protecţiei tributare".

dâr ūl-sulh دار الصلح = "Casa păcii", "Casa reconcilierii" (vezi ***DÂR ŪL-MUVÂDA'A).***

DA'VET دعوت = "somaţie", "invitaţie".

ECNEBI DEVLETLER DEFTERLERI اجنبى دولتلر دفترلرى = "Condicele statelor străine".

EFRENC افرنج (pl. ***efrençiyân*** افرنجيان) = "franc", "european" (***efrenç*** , ***efrenç*** افرنچ ، ***efrenğ*** افرنگ ، ***firenk, frenk*** فرنك).

EHL ŪL-KITÂB اهل الكتاب = "oamenii Cărţii", "Scripturarii".

FARZ ŪL-KIFÂYE فرض الكفايه = "obligaţie de suficienţă", obligaţie colectivă.

FARZ-I 'AYN فرض عين = "obligaţie individuală", obligaţie aplicabilă tuturor.

FAY' , FEY' فیّ = "pradă imobilă".

FETHNÂME فتحنامه = "Carte de cucerire".

FETVÂ فتوا ، فتوى (pl. ***fetâvâ, fetâvî*** فتاوى) = "consultaţie juridică".

GANIMET غنيمت = "prada mobilă", prada luată de la nemusulmani în timpul luptei.

GAZÂ' غزا (pl. ***gazavât*** غزوات) = "expediţie sfântă".

GAZAVÂTNÂME غزواتنامه = "Cronica expediţiilor sfinte".

GAZÎ غازى (pl. ***gazîler*** غازيلر) = "participant la o expediţie sfântă".

GŪMRŪK گمرك = "taxă vamală".

HANEFIYE خنفيه = Şcoala juridico-religioasă hanefită, urmată şi de otomani.

HARÂC خراج = "impozit funciar", "tribut".

HARÂCGŪZÂR خراجگزار = "plătitor de tribut".

HARB حرب (pl. ***hurûb*** حروب) = "război".

HARBÎ حربى (pl. ***harbîler*** حربلر) = inamic potenţial, nemusulman care nu se află sub protecţia unui salv-conduct.

hūdne هدنه = "armistiţiu", pace, linişte (vezi ***MUVÂDA'A***).

HŪKŪM حكم (pl. ***ahkâm*** احكام) = poruncă, ordin.

icâzetnâme اجازتنامه = autorizaţie scrisă (vezi ***IZN-I HŪMÂYÛN***).

ICMÂ' اجماع = "consensul Comunităţii", "consensul învăţaţilor".

'ÎDIYYE عيديه = "dare de bairam" (*îd* عيد = *bâyrâm* بايرام = petrecere, sărbătoare).

IZN-I HŪMÂYÛN اذن همايون = "permisiune imperială"

KÂFIR كافر (pl. ***kâfirler*** كافرلر , ***kūffâr*** كفّار, ***kefere*** كفره) = "necredincios", "infidel", "nemusulman".

KAL'A HIZMETI قلعه خذمتى = "slujba la cetate" (*kal'a ta'miri* قلعه تعميرى = repararea cetăţii; *ta'mir* تعمير , pl. *ta'mirât* تعميرات = "reparaţie", "restaurare").

KÂNÛNNÂME قانوننامه = "carte de legi", cod de reguli juridice (*kânûn* قانون = lege, "drept laic").

KAPITŪLÂSYONLAR قپتلاسيونلر = *Capitulaţii.*

KATL قتل = ucidere, asasinare.

kılıç hakkı قيليج حقّى = "dreptul sabiei" (vezi ***'ANVETEN).***

KITÂB AS-SIYAR كتاب السير = "Cartea regulilor de conduită", "Cartea guvernării statelor".

kıyâs قياس = raţionament prin analogie (vezi ***ICMÂ'***).

KUDÛMIYYE, KUDÛMIYYET قدوميّه = dare oferită cu ocazia instalării în funcţie a unui demnitar otoman (*kudûm* قدوم = "sosit").

KURÂN قرآن = *Coran,* "Cartea sfântă a musulmanilor".

KŪREKÇI كركچى = vâslaş.

maktū' مقطوع = fix, stabilit (despre preţ, tribut) (vezi ***CIZYE).***

MASLAHAT مصلحت (pl. ***masâlih*** مصالح) = "interesul Comunităţii musulmane", interes general, "cauză dreaptă".

MEMÂLIK-I MAHRÛSA ممالك محروسه = "Ţările bine păzite".

memâlik-i Islâm امالك اسلام = "Ţările islamice" (vezi ***MEMÂLIK-I MAHRÛSA).***

mezâhib-i erba'a مزاهب اربعه = cele patru şcoli juridico-religioase sunnite ale Islamului; ***mezheb*** مزهب (pl. ***mezâhib*** مزاهب) = opinie religioasă, doctrină (vezi ***HANEFIYE).***

MILLET ملّت = comunitate religioasă, popor, naţiune, naţionalitate.

millet-i Ermeni ملّت ارمنى = "comunitatea armenilor" (vezi ***MILLET).***

millet-i Rûm ملّت روم = "comunitatea greco-ortodoxă" (vezi ***MILLET).***

millet-i Yahudi ملّت يهودى = "comunitatea evreilor" (vezi ***MILLET).***

misâk ميساق = pact, promisiune solemnă, tratat (vezi ***'AHD).***

mu'âfiyyet معافيت = scutire (vezi ***SERBESTIYYET).***

MU'ÂHEDÂT HŪMÂYÛN MECMU'ASI معاهدات همايون مجمعسى = "Culegere de tratate imperiale".

mu'âhede معاهده = tratat (*mu'âkede* معاقده = realizare mutuală a unui contract, tratat, înţelegere; alianţă) (vezi ***'AHD).***

MU'ÂHID معاهد (pl. ***mu'âhidîn*** معاهدين) = "beneficiar al unui legământ", "semnatar al unui tratat" (în pers. pl *mu'âhidîn* معاهدين = "părţi contractante"; *mu'âkid* معاقد = cel care a făcut mutual un contract sau o înţelegere).

mū'min مومن (pl. ***mū'minîn*** مومنين) = credincios (vezi ***KÂFIR)***

mu'tâd معتاد = obicei, uzaj (vezi ***'ÂDET).***

mūcehid مجاهد = luptător, participant la război sfânt (vezi ***GÂZÎ).***

mūctehid مجتهد = răspânditor al legilor Islamului, jurisconsult (vezi ***ICMÂ').***

mūfti مفتى = demnitar otoman însărcinat cu acordarea de consultaţii în probleme religioase şi juridice (vezi ***FETVÂ*** şi ***ŞEYH ŪL-ISLÂM***).

MŪLK-I MEVRÛS ملك موروس= "proprietate moştenită".

mūlk ملك = posesiune, proprietate, suveranitate, stat (vezi ***ARÂZÎ*** şi ***MŪLK-I MEVRÛS***).

MŪRTED مرتد ، ***MURTAD*** مورتاد = apostat, renegat de la Islam.

mūsâlaha مصالحه (pl. ***musâlahât*** مصالحات) = pacificare, reconciliere (***musâlahanâme*** مصالحهنامه = tratat de pace) (vezi ***MUVÂDA'A***).

mūsâleme مسالمه (pl. ***mūsâlemat*** مسالمت) = împăcare, linişte, pace (vezi ***MUVÂDA'A***).

Mushaf مصحف = *Coranul*, carte (vezi ***KURÂN***).

mūslim مسلم (pl. ***mūslimîn*** مسلمين) = musulman, muhamedan (vezi ***HARBÎ***).

MŪSTE'MIN مستأمن = "beneficiar de *amân*", "cel care cere protecţie", "străin în Casa islamului".

MŪŞRIK مشرك (pl. ***mūşrikîn*** مشركين) = politeist, păgân.

mūtâreke متاركه = armistiţiu (vezi ***MUVÂDA'A***).

MUVÂDA'A موادعه = împăcare, pace, reconciliere, armistiţiu.

MUZÂFÂT-I MEMÂLIK-I MAHRÛSA مضافات ممالك محروسه = "anexe ale Ţărilor bine păzite".

NIZÂM نظام = "reguli", "regulamente".

'OSMÂNLILIK عثمانليلق = "otomanism".

'ōrf-ū sultânî عرف سلطانى ، ***'ōrf-ū pâdişâhî*** عرف پادشاهى = "voinţa sultanului", "dreptul

împăratului" (vezi *HŪKŪM, KÂNÛNNÂME)*.

PENCIK پنجك = "cincimea din pradă" (în special din captivi) rezervată sultanului, conform *şeriat*-ului.

PEŞKEŞ پشكش = "plocon", "dar"; cadou oferit unui superior, plocon oferit de un tributar suzeranului său.

peymân پيمان = jurământ, promisiune, înţelegere (vezi *'AHD)*.

RE'ÂYÂ رعايا (sing. *ra'iyet* رعيّت) = supuşi plătitori de impozite din Imperiul otoman.

riddet ردّت = apostazie (vezi ***MURTAD***).

RIKÂBIYYE ركابيه = **"darea pentru scară de şa"** (*rikâb* ركاب pl. *rukub* ركب = "scară de şa"; *rikâb-ı hümâyûn* ركاب همايون = "Scara împărătească de şa"; *rikâbdâr* ركابدار = funcţionar otoman însărcinat cu misiunea de a ţine scara de şa când sultanul încăleca).

RISÂLE رساله = pamflet, memoriu, tratat de politică.

risâle-i mu'âhedât رسالهء معاهدات = "Culegere de tratate" (vezi ***MU'ÂHEDÂT HŪMÂYÛN MECMU'ASI)***.

RŪŞVET رشوت = mită (*rüşvet almak* المق رشوت , *rüşvet yemek* رشوت ايمك = a lua mită; *rüşvetçi* رشوتچى = corupt, cel ce ia mită).

salâh صلاح = pace, împăcare (vezi ***MUVÂDA'A)***.

SIYAR سير = ramura *şeri'at*-ului care se ocupa de relaţiile musulmanilor cu nemusulmanii.

siyâsetnâme سياستنامه = "Tratat de politică" (vezi ***RISÂLE)***.

sulh صلح = pace, împăcare (***sulhnâme*** صلحنامه = "carte de pace", tratat) (vezi

MUVÂDA'A).

sulhen صلحاً = "de bună voie", "pe cale paşnică" (vezi *'ANVETEN).*

SUNNA, SŪNNET سنّه ، سنّت = practici şi reguli juridico-religioase derivate din acţiunile şi cuvintele Profetului.

ŞEHID شهد = "martir".

ŞERÎ'AT شريعت ، *ŞER'* شرع = "legea sfântă musulmană", "calea cea dreaptă", "porunca lui Allah" (*şer'-i şerif* شرع شريف = "legea sacră").

ŞEYH ŪL-ISLÂM شيخ الاسلام = demnitar otoman aflat în fruntea ierarhiei învăţaţilor, "capul ulemalelor" (*şeyh* شيخ = bătrân, învăţat desăvârşit, şeful unui ordin religios).

TEKFÛR تكفور = conducător infidel, principe creştin.

TELHIS تلحص = rezumat, sinteză, prescurtare (pl. *telhisât* تلحصات).

TIMÂR تيمار = posesiunea unor venituri, beneficiu militar.

uc beği اوج بكى = "bei de margine" (vezi *AKINCI).*

ulemâ' علماء (sing. *'âlim* عالم) = oameni învăţaţi, specialişti în teologia musulmană (vezi *ŞEYH ŪL-ISLÂM).*

VERGŪ ويرگو ، *VERGI* ويرگى = dar, dare, taxă, tribut.

ZIMMÎ ذمّى , *EHL-I ZIMMET* اهل ذمّت = supuşi nemusulmani protejaţi (*zimmet* ذمّت = obligaţie, protecţie; obligaţia unui supus nemusulman de a plăti tribut şi a se supune sultanului).

'ÂDET **("obicei").** Cuvânt de origine arabă preluat de otomani şi folosit de aceştia (alături de *mu'tad, kadim* şi de alte formule standard) pentru a desemna în general "cutuma" şi în special acele "obiceiuri" instituite în domeniul financiar. În acest ultim caz, *'adet* a ajuns să desemneze în textele otomane direct un "impozit", o "taxă" sau o "dare", cu predilecţie cele cu caracter cutumiar. Un exemplu: *'âdet-i ağnâm* era dreptul cutumiar perceput asupra oilor şi cornutelor mici. În documentele otomane era folosit, de asemenea, când se invocau obiceiurile ţărilor române: *'âdet-i beled üzere* ("potrivit obiceiului ţării") sau *hilaf-ı 'âdet-i beled* ("contrar obiceiului ţării"). Astfel, în diploma de investitură a lui Mihnea II Turcitul din 1586 sultanul promitea respectarea cutumelor autohtone: "Şi oricare au fost vechile obiceiuri ale zisului vilaiet, potrivit lor să se acţioneze". În alte situaţii, *'âdet* era folosit pentru a desemna "dări" şi "obiceiuri" instituite în relaţiile dintre voievozi şi sultani. De notat că acest cuvânt de origine arabă a pătruns şi în limba română, fiind utilizat în izvoarele narative (Grigore Ureche menţiona "adetul ţării") şi de cancelarie, alături de "obiceiu", "obicină" sau "datină". **Bibliografie:** Gemil, *Documente turc.*, passim; Veliman, *Documente turc.*, passim; Mehmet, *Documente turc.*, I, doc. 151; Maxim, *CTO*, doc. 14; Ureche, *Letopiseţ*, p. 135, 161; Neculce, *Letopiseţ*, pp. 355-356; *Genealogia Cantacuzinilor*, pp. 219, 540-1; Barkan, *Kanunlar,* index; Beldiceanu, *Kilia*, p. 224; Berindei, Veinstein, *Documents* p. 307; Georgescu, *Coutume*, pp. 562-563; Panaite, *Pace şi război în Islam*, pp. 381-394.

'AHD **("legământ").** Termen de origine arabă folosit în izvoarele otomane pentru a desemna în general un "legământ", un "pact", un "acord" etc. *'Ahd*, la fel ca şi *mu'ahada*, derivă din verbul *'ahada*, care indică în general o acţiune ce trebuia să aibă loc între două părţi. De altfel, deşi tratatele de pace şi comerţ aveau denumirea solemnă şi oficială de "cărţi imperiale de legământ" (*'ahdnâme-i hümâyûn*), care aveau aerul unui act unilateral, în interiorul documentului apar termeni ce sugerează "contractul şi alianţa" (*akd ü ittifak*) sau "legământul şi înţelegerea" (*'ahd ü misak*) dintre două părţi. De asemenea, clauzele *'ahdnâme*-lelor încheiate de otomani cu statele europeme, atât cele de natură politico-militară, cât şi cele comerciale, erau numite cel mai adesea "condiţiile legământului şi iertării" (*şerayt-i 'ahd ü amân*). În *Coran*, cuvântul *'ahd* este folosit mai ales cu semnificaţii religioase, desemnând "pactul" încheiat între Allah şi credincioşii musulmani. În practica de cancelararie arabă, *'ahd* era folosit atât în

probleme de politică internă (cu sens de dispoziţie, ordin, poruncă, cerere solemnă, decret imperial) cât şi în politica externă, mai ales pentru reglementarea relaţiilor cu statele şi comunităţile de nemusulmani (cu semnificaţiile de înţelegere, legământ, pact, convenţie, tratat, jurământ etc.). Conform dreptului islamic, relaţiile paşnice dintre musulmani şi nemusulmani se puteau reglementa printr-o formă de "legământ" (*'ahd*). Jurisconsulţii musulmani au încercat - de multe ori sub o formă ambiguă - să delimiteze înţelegerile temporare de pace (cu caracter de armistiţiu) de reglementările care confirmau o pace permanentă. În acest sens, în textele juridice se face referire, în general, la două tipuri de *'ahd: 'ahd ūz-zimmet*, care într-o traducere liberă înseamnă "legământ de protecţie tributară", şi *muvâda'a* (cu sinonimele *sulh, hūdne, mu'âhade, mutârake* etc.), tradus "armistiţiu" sau "legământ de coexistenţă paşnică temporară". **Bibliografie**: J. Schacht, art. *'Ahd*, în EI-2, vol. I, p. 263; M. Fayda, M.S. Kütükoğlu, art. *'Ahdnâme*, în IA, vol. I, pp. 535-540; Maxim, *"Capitulaţiile"*, pp. 34-68; Maxim, Panaite, *Pax Ottomanica*, I, pp. 13-16; Panaite, *Pace şi război în Islam*, pp. 191-193.

'AHD ŪZ-ZIMMET **("legământ de protecţie-tributară", "legământ de supunere").** Concept greu de definit în condiţiile în care, din punct de vedere juridic, *zimmet* avea cel puţin trei semnificaţii: privilegiu, "legământ" sau "contract" şi "iertare", fiind adeseori confundat cu *amân* şi *'ahd*. În sens larg, prin *'ahd ūz-zimmet* se consemna realizarea unei "păci permanente", ale cărei stipulaţii principale se rezumau la obligaţia nemusulmanilor de a se supune suveranului musulman plătind tribut (*cizye, harâc*) şi la angajamentul părţii musulmane de a-i proteja (*zimmet*). Juriştii musulmani erau unanimi în a sublinia că starea de război dintre Islam şi nemusulmani nu putea fi anulată definitiv, în afară de convertirea "necredincişilor", decât prin încheierea unui *'ahd ūz-zimmet*, care presupunea, în esenţă, supunerea faţă de suveranul musulman. Un *'ahd ūz-zimmet* din perioada Islamului timpuriu avea natura unui "contract": "Pentru ei protecţie (*zimmet)* şi asupra lor capitaţie (*cizye*)", găsim în "legământul" făcut de Profetul Muhammad cu evreii din Taimâ. Practica din timpul lui Muhammad, a celor patru califi ortodocşi şi a succesorilor lor a fost codificată la sfârşitul secolului al VIII-lea şi începutul secolului al IX-lea sub forma aşa-numitului "Pact al lui 'Umar", cel mai celebru document de tipul *'ahd ūz-zimmet*, care va deveni de altfel un model pentru toţi suveranii musulmani (inclusiv otomani) în momentele de reglementare a statutului "minorităţilor

confesionale". Acest document era un veritabil contract, care impunea drepturi şi obligaţii precise celor două părţi contractante, statul islamic şi grupul de nemusulmani. Să remarcăm, însă, aidoma lui H. Laoust, că deşi "Pactul lui 'Umar" garanta "inviolabilitate" asupra vieţii, libertăţii şi avutului nemusulmanilor, el nu stabilea egalitatea între musulmani şi "infideli". În acest sens, Ahmed Özel mergea prea departe apreciind că "legământul de protecţie tributară" (*zimmet 'ahdı*, în turca modernă) a constituit baza juridică pentru calitatea de "cetăţeni" acordată nemusulmanilor din "Casa Islamului". Actul emis de Mehmed II pentru genovezii din Galata după cucerirea Constantinopolului (1453) este considerat de Ahmed Akgündüz ca un veritabil *'ahd üz-zimmet* structurat conform regulilor afirmate în textele juridice de tipul *Kitâb as-Siyar*. Tot în această categorie trebuie incluse actele emise de sultani (numite, de regulă, *'ahdnâme-i hümayûn* sau *berât-ı hümayûn*) prin care era reglementat regimul aplicat comunităţilor de nemusulmani, în general, privilegiile mânăstirilor creştine aflate în teritoriile otomane, în special, statut scos în evidenţă şi de cazurile Mânăstirii Sfânta Ecaterina de la Muntele Sinai şi Mânăstirii Sfântul Ioan Prodromul din Serres. Din această categorie de *'ahd* ar trebui considerate ca făcând parte "legămintele" dintre sultanii otomani şi voievozii moldo-valahi şi ardeleni, *'ahd*-uri amintite în sursele otomane din secolele XVI-XVIII (*berât-ı hümâyûn, hüküm, fetvâ* etc.), când românii erau asimilaţi *zimmî*-ilor din întreg imperiul. **Bibliografie:** Hamidullah, *Documents*, doc. 17; Özel, *Islam Hukuku*, pp. 204-205, 211, 216-218; Peters, *Islam*, p. 36; Lewis, *Islam*, I, pp. 234-235; Laoust, *Ibn Taimîya*, p. 267; Maxim, *Ţările Române şi Înalta Poartă*, pp. 169-173; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 1. Kitâp, pp. 476-479; Nicolas Oikonomides, *Monastères et moines lors de la conquête ottomane*, în *SF*, XXXV, 1976, pp. 1-10; Zdenka Veselá-Prenosilova, *À propos de la protection exercée par le gouvernement ottoman sur le Monastère de Ste. Cathérine au Sinai*, în "Archiv Orientální" (Praha), 37, 1969, pp. 326-338; idem, *Sur les possessions du Monastère de Ste. Cathérine au Sinai et de leurs employés*, în *Rapports, co-rapports ,communications tchécoslavaques pour le IVe Congrès de l'Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen* (Separatum), Prague, 1979, pp. 477-485; Klaus Schwarz, *Osmanische Sultansurkunden des Sinai-Klosters in türkisher Sprache*, Freiburg im Breisgau, 1970; S.M. Stern, *Two Ayyubid Decrees from Sinai*, în *Documents from Islamic Chanceries*, ed. S.M. Stern, Cambridge, Mss., 1965, pp. 10-25; I. Beldiceanu-Steinherr, *La prise de Serres et le firman de 1372 en*

faveur du monastère de Saint-Jean-Prodrome, în "Acta Historica. Societas Academica Dacoromana" (Munich), IV, 1965, pp. 15-24; E.A. Zachariadou, *Early Ottoman Documents of the Prodromos Monastery (Serres)*, în *SF*, XXVIII, 1969, pp. 1-12; P. Wittek, P. Lemerle, *Recherches sur l'histoire et le statut des monastères athonites sous la domination turque*, în AHDO, III, 1948, pp. 411-472; M. Maxim, *Ţările Române şi Înalta Poartă*, Bucureşti, 1993; Panaite, *Pace şi război în Islam*, pp. 193-197.

'AHDNÂME-I HÜMÂYÛN **("carte imperială de legământ").** *'Ahdnâme* este un termen compus dintr-un cuvânt arab, *'ahd* (pl. *'uhud),* care înseamnă legământ, jurământ, pact, şi un cuvânt persan, *nâme* = scrisoare, carte. În sensul cel mai larg, *'ahdnâme* era documentul în care se consemna existenţa unui "contract-legământ" (*'ahd, akd, akd-ı 'ahd, sulh*) între sultan sau marele vizir (ca reprezentanţi ai statului otoman) şi un individ, o comunitate, un stat. Acest tip de act oficial era folosit şi în relaţiile din interiorul imperiului, dar mai ales în relaţiilor otomanilor cu exteriorul. Au fost deci emise *'ahdnâme*-le pentru numirea în funcţie a unui înalt demnitar sau pentru desemnarea unui succesor de către sultanul în funcţie, pentru reglementarea statutului unor comunităţi religioase nemusulmane, inclusiv mânăstirilor creştine. Cel mai des, însă, *'ahdnâme*-lele erau folosite pentru a desemna înţelegerile de pace (şi comerţ) încheiate de otomani cu principii străini, fie ei musulmani sau nemusulmani, fie ei tributari sau nu. "Tratatele" prin care Poarta şi-a reglementat, deopotrivă şi în acelaşi timp, relaţiile de pace, alianţele, problemele comerciale, regimul străinilor (şi pe care, astăzi, istoricii şi juriştii le numesc tratate de pace, tratate de alianţă, tratate de prietenie, tratate de comerţ, tratate de rezidenţă, tratate de vasalitate etc.), în cancelaria otomană purtau un singur nume: *'ahdnâme-i hümâyûn* ("carte imperială de legământ"). Prin urmare, şi relaţiile de pace cu Ungaria, Polonia, Imperiul habsburgic, Rusia şi Iran, şi relaţiile de pace şi comerţ cu Veneţia, Franţa, Anglia, Olanda, şi raporturile de protecţie-tributară cu Ragusa, Ţara Românească, Moldova, Transilvania şi Hanatul Crimeei au fost reglementate de otomani prin *'ahdnâme-i hümâyûn*. Din punct de vedere juridico-diplomatic, prin *'ahdnâme* se concretiza în scris "protecţia", "iertarea" (*amân*) şi "legământul" (*'ahd)* sultanului otoman. Redactarea unei *'ahdnâme*, care în practica cancelariei otomane se încadra în categoria documentelor *nişân-ı hümâyûn*, chiar dacă se făcea în mod mai elaborat şi mai ornat, era - conform diplomaticii osmane -

asemănătoare, în linii esenţiale, cu redactarea şi emiterea unui *fermân.* Structura generală a unei *'ahdnâme* din a doua jumătate a secolului al XVI-lea şi din secolul al XVII-lea prin care se ratifica încheierea unei păci cu un stat străin cuprindea: *invocatio (da'vet),* invocarea numele lui Allah; *tuğrâ* (în persană, *nişân*), semnătura sultanului plasată deasupra textului; *intitulatio (unvân),* titlul integral al sultanului; *inscriptio (elkâb),* funcţia, titlurile onorifice şi rangul persoanei căreia îi era adresată 'ahdnâme-aua; salutatio *(dua)*, o scurtă binecuvântare a persoanei care primea documentul; *narratio,* rezumatul cererii formalate de cealaltă parte; *dispositio (emr, hükûm),* acordul sultanului privind condiţiile păcii şi înşirarea clauzelor tratatului; jurământul solemn al sultanului; *datatio (ta'rih),* data emiterii documentului; *locus,* locul emiterii actului. Înţelegerile de pace şi comerţ dintre Poarta otomană şi statele nemusulmane (în osmană, *'ahdnâme*; în terminologia diplomatică vest-europeană, *Capitulaţii*) sunt izvoarele cele mai importante pentru descifrarea dreptului păcii şi regimului negustorilor străini în practica diplomaţiei otomane. Majoritatea tratatelor încheiate de Poarta otomană cu statele europene au văzut lumina tiparului, fie după textele păstrate în limba turco-osmană (facsimilate, transcrise în cractere arabe sau transliterate în caractere latine), fie după cele emise sau traduse în limbile diplomatice ale vremii (latină, italiană, greacă, apoi franceză şi engleză). Uneori s-au realizat adevărate ediţii critice, care cuprind textul osman facsimilat, transcris şi transliterat, însoţit de o traducere într-o limbă de circulaţie. Cea mai lungă serie de tratate încheiate de Poarta otomană cu un stat european ale căror originale au ajuns până la noi este cea a tratatele osmano-polone din perioada 1489-1699. Cu foarte puţine excepţii, aceste documente se găsesc în original la Arhiva Centrală de Acte Vechi din Varşovia, *'ahdnâme*-lele emise în limba turco-osmană nebucurându-se încă de ediţii critice, care presupun publicarea lor în facsimil, transliterare şi traducere. Dintre tratatele austro-otomane, trei originale de *'ahdnâme* din secolul al XVI-lea (1559, 1562, 1565) au devenit accesibile prin publicarea lor recentă după textele aflate în arhivele vieneze. Serii de *'ahdnâme*-le acordate de sultanii otomani principilor europeni, începând în special cu secolul al XVII-lea, se păstrează în antologii generale de documente osmane de cancelarie (cunoscute în literatura otomană sub titlul de *Münşeat Mecmuası* = "Colecţie epistolară") sau în culegeri speciale care cuprindeau numai tratate încheiate de Înalta Poartă cu principii creştini. De asemnea, la "Arhiva Otomană a Preşedinţiei Consiliului de Miniştri" (*Başbakanlık Osmanlı Arşivi*) din Istanbul sunt

catalogate 111 "Condici ale Statelor Străine" (*Düvel-i Ecnebiye Defterleri* sau *Ecnebi Devletler Defterleri)* unde sunt înscrise cópii de 'ahd*nâme*-le acordate de Înalta Poartă principilor creştini. Tot *'ahdnâme-i hümâyûn* au fost desemnate şi înţelegerile de pace încheiate în secolul al XV-lea şi în prima jumătate a secolului al XVI-lea între sultanii otomani şi voievozii munteni şi moldoveni fie în urma unor conflicte militare, fie la schimbarea voievozilor sau sultanilor. Singurul text de *'ahdnâme* din secolul al XV-lea, care a fost descoperit şi publicat de Aurel Decei, este cel acordat lui Ştefan cel Mare, în 1480-1481, de către Mehmed II. Izvoarele narative ne oferă însă informaţii abundente despre aceste *'ahd*-uri. **Bibliografie:** Feridun, *Münşeat,* II, pp. 385, 414-7; Skilliter, *Harborne*, p. 236; Wansborough, *Safe-Conduct;* Shaybânî, *Kitâb as-Siyar*, III, pp. 306-7; M. Khadduri, art. *Hudna*, în EI-2, III, p. 566; L. Fekete, *Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatk der türkischen Botmässigkeit in Ungarn. Faksimiles*, Budapest, 1926, p. XXIX-LV; Guboglu, *Paleografia*, pp. 56-67; J. Matuz, *Das Kanzleiwesen Sultan Süleymans des Prächtigen*, Wiesbaden, 1974, pp. 93-101; Schaendlinger, *Die Schreiben*, p. XIII-XXIX; V.L. Ménage, *On the Constituient Elements of Certain Sixteenth Century Ottoman Documents*, în *BSOAS*, XLVIII, 2, 1985, pp. 281-304; Zachariadou, *Trade and Crusade*, pp. 179-185, 180-4; Inalcık, art. *Imtiyâzât*, p. 1208; Ongun Zarif, *Şehzade Ahmed'in yayalara verdiği ahitnâme*, in TV, 2 Cilt, 9 Sayı, 1942; Groot, *OEDR*, p. 246; Maxim, *"Capitulaţiile"*, pp. 34-68; M. Maxim, *Ţările Române şi Înalta Poartă,* Bucureşti, 1993; Panaite, *Pace şi război în Islam,* pp. 34-46, 197-218.

AKINCI **("participant la incursiunile de jaf").** Termen prin care era desemnat un participant la incursiunile militare organizate de otomani în "Casa războiului" cu scop de recunoştere sau jaf. Originea se găseşte în cuvântul turc *akın* prin care erau desemnate la otomani "raidurile" întreprinse în teritoriul inamic. Printre izvoarele otomane cele mai semnificative pentru aceste trupe se numără registrele de *akıncı*-ii. Un exemplu notabil este registrul *akıncı*-ilor din Rumelia, mai precis din Tracia occidentală, Macedonia şi Grecia, din 1586, care marca pe sate urmaşii din familia Mihaloğlu de *akıncı* (B. Cvetkova, A. Razboynikov). *Akıncı*-ii erau corpuri otomane speciale de cavalerie uşoară cu misiunea de a jefui teritoriile inamice. Izvoarele turceşti îi atestă în special în zonele otomane din Europa, dar trebuie să amintim că una din informaţiile des citate (G.M. Angiolello) se referă la campania lui Mehmed II împotriva lui Uzun Hasan din

1473. Ştirile despre corpurile de *akıncılar* merg mai în spate de perioada otomană, în vremea selgiuchizilor, care au folosit triburile de turcomani din Anatolia ca "premergători" în luptele cu bizantinii. În izvoarele germane din a doua jumătate a secolului al XV-lea, *akıncı*-ii de la graniţa cu Ungaria erau numiţi *Renner und Brenner* ("corsari şi incendiatori") sau *Sackmann* ("jefuitori"). În timp de pace, acţionau cu mişcări foarte rapide în regiunile de frontieră, efectuând regulat incursiuni în "Casa războiului", în orice lună a anului. Mijloacele de subzistenţă a acestor trupe erau obţinute exclusiv din prada obţinută prin *akın*-uri. Într-o scrisoare din 1521, celebrul Mehmed, paşa de Nicopol, confirma acest lucru în faţa marelui vizir: "...traiul meu,..., fiind <asigurat> din aceasta...", adică de pe urma incursiunilor de jaf. Consecinţa imediată era indisciplina care caracteriza acest corp militar. În compensaţie, unor trupe de *akıncı*-ii - probabil cele mai merituoase şi mai disciplinate - li se acordau scutiri de anumite impozite practicate în imperiu (*rüsûm-i 'örfiyye, 'avâriz-i divâniyye* etc.), după cum reiese şi din documentele din anii 1544-1545 publicate de M. Berindei şi G. Veinstein. În timpul unei "expediţii sfinte" de amploare (condusă uneori de sultan sau marele vizir), *akıncı*-ii aveau de îndeplinit mai multe sarcini, dintre care se detaşează misiune de recunoştere la depărtare de circa 3-4 zile în faţa oştirii otomane, împiedicarea distrugerii de către inamic a proviziilor şi ogoarelor de pe drumul de înaintare a armatei, asigurarea protecţiei armatei la traversarea unor râuri sau prin trecători, obţinerea de informaţii din tabăra inamică, mai ales prin luarea de prizonieri. În perioada de început a istoriei otomane, în Rumelia s-au format adevărate "dinastii" de *akıncı* (A. Decei), inclusiv prin convertirea la Islam a unor şefi locali creştini. Printre cele mai cunoscute erau familiile Evrenosoğlu, Mihaloğlu, Malkoçoğlu şi Turahanoğlu. Cronicile bizantine şi otomane din secolul al XV-lea ne-au obişnuit cu imagini în care expediţiile sfinte otomane conduse de sultani şi direcţionate împotriva statelor din Balcani de-a lungul secolelor XIV-XV erau precedate aproape întotdeauna de incursiuni în teritoriile "infidelilor" inamici, raduri care presupuneau jaful şi înrobirea *kâfir*-ilor. În contextul internaţional de la sfârşitul secolului al XIV-lea şi din secolul al XV-lea şi al luptelor interne pentru tron, Ţara Românească s-a găsit, la rându-i, ameninţată permanent de trupele otomane de *akıncılar* staţionate în sudul Dunării, trupe îndreptate spre teritoriul ei ori de câte ori voievodul sprijinit de otomani fusese detronat de un altul sprijinit de unguri. Ei au reuşit nu o dată să readucă voievozii munteni sub control otoman. Mai mult, conform lui Aşıkpaşazade, chiar momentul de început al plăţii

tributului de către Mircea cel Bătrân a fost o consecinţă a unor *akın*-uri. "El <sultanul> a pornit cu noroc spre vilaietul Ţării Româneşti, ajungând pâmă la malul Dunării *(Tuna)*. Apoi i-a trimis pe *akıncı*-ii, iar el a stat şi a construit cetatea Giurgiu (*Yerkökü)*. *Akıncı*-ii s-au întors cu o pradă bogată. Beiul Ţării Româneşti, la rândul său, a trimis haraciul cu un sol *(elçi)*. El s-a supus cu totul şi i-a trimis pe fiii săi (*oğlanların)* la Poartă pentru slujbă". În 1422, Murad II "l-a pus pe Evrenosoğlu (Ali bey) la hotar *(uc)*, iar pe Firuz bey l-a pus în partea Ţării Româneşti. Aceştia, făcând incursiuni *(akın)*, s-au săturat de prăzi". Practic, pentru a ţine sub control voievozii munteni din această perioadă, sultanii ordonau efectuarea periodică a unor expediţii de jaf, numite *akın* în turceşte, la nord de Dunăre: "Şi astfel să ştiţi - scria Alexandru Aldea braşovenilor, cerându-le ajutorul -, iată că turcii au năpădit la Dunăre prin tote vadurile şi vin asupra ţării, ca să prade şi ca să risipească". Pentru pedepsirea lui Vlad Dracul (1436-1442; 1443-1447), care atacase Silistra, Murad II (1421-1451) îi poruncea supusului său Firuzbeyoğlu Mehmed-bey ca, "de câte ori va avea prilej, să treacă (Dunărea - n.ns.) cu gaziii săi şi să lovească, să nimicească şi să pârjolească vilaietul acestuia - scria cronicarul otoman Aşıpaşazade, iar pe cei pe care îi va găsi atât dintre bărbaţi, cât şi dintre femei, să-i facă robi". Era vorba, evident, despre un *akın*. Consecinţele nu se vor lăsa aşteptate prea mult. Vlad Dracul a venit la Poartă şi i s-a închinat sultanului, acceptând reluarea plăţii tributului. Ideologia *cihâd*-ului şi-a pus amprenta şi aici, astfel încât *akın*-urile erau numite adesea "expediţii sfinte". Astfel, *akın*-urile conduse de Mihaloğlu Ali Bey, care în nenumărate rânduri a trecut în stânga Dunării pentru a jafui şi înrobi, au căpătat în vizunea cronicarului Suzi Çelebi (m. 931/1524) caracter de epopee, fiind descrise de acesta într-o lucrare specială intitulată "Cronica expediţiilor sfinte ale lui Mihaloğlu Ali Bey" (*Gazavât-nâme-i Mihaloğlu Ali Bey)*, actorii fiind la rându-le numiţi "gazii". Dispariţia trupelor de *akıncılar* s-a datorat - după părerea cronicarului otoman Mustafa Naima -, victoriei lui Mihai Viteazul la Giurgiu, la 25 octombrie 1595: "Majoritatea trupelor de *akıncı*, aflându-se pe ţărmul de dincolo, nici un singur ins nu s-a salvat, şi în vremea aceea rădăcina *akıncı*-ilor tăindu-se, s-au stins". Bineînţeles, este vorba de un proces care s-a desfăşurat pe o perioadă mai lungă de timp şi pe aria geografică mai amplă, proces care trebuie legat de schimbările care au loc în tactica militară în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Cazurile de absenteism la chemările de mobilizare lansate de sultan se fac simţite în rândul *akıncı*-ilor încă din vremea lui Süleyman Kanunî. Oricum, în zona Dunării, după 1595,

au fost folosiţi tătarii crimeeni, în locul ogeacului *akıncı*-ilor. Izvoarele otomane de prima jumătate a secolului al XVII-lea, subliniate de Aurel Decei, surprind procesul de transformare a trupelor de *akıncılar* în trupe regulate otomane (artilerişti, armurieri etc.). **Bibliografie:** Chalcocondil, *Expuneri*, passim; Ducas, *Istoria*, passim; Aşıkpaşazade, *Tevârih-i Âl-i Osmân*; Tocilescu, *534 documente*, passim; Suzi Çelebi, *Gazavât-nâme-i Mihaloğlu Ali Bey*, în *Cronici turceşti*, I; Mehmet, *Documente turc.*, I, passim; *Neşri Tarihi*, passim; B. Cvetkova, A. Razboynikov, *Fontes Turcici Historiae Bulgaricae*, Sofia, 1972, pp. 39-41; Sertoğlu, *ROTA*, art. *Akıncı;* Pakalın, *Sözlüğü*, I, p. 36; A. Decei, art. *Akındji*, în EI-2, I, pp. 350-351; Decei, *Mircea*, pp. 140-155; Decei, *Imp. otoman*, p. 114-115; Berindei, Veinstein, *Documents*, pp. 308-309; Beldiceanu-Steinherr, *Penğyek*, pp. 28-32.

AMÂN **("iertare", "protecţie", "siguranţă", "salv-conduct").** Termen împrumutat de otomani din limba arabă cu dublu sens: cel abstract de "iertare", "protecţie", "siguranţă" şi cel concret, diplomatic, de "salv-conduct". *Amân*-ul a fost o noţiune fundamentală a dreptului islamic al păcii şi războiului. Explicaţia este simplă: prin caracteristicile sale, pe care vom încerca să le definim mai jos, *amân*-ul era legat atât de practica războiului cât şi de practica încheierii unor înţelegeri de pace (fie ele, "legăminte de protecţie tributară" sau "armistiţii"). În plus, *amân*-ul stătea şi la baza regimului străinilor în Islam (*müste'min*). În documentele din perioada marii expansiuni arabe (iar, ulterior, otomane), termenii *amân*, *zimmet* şi *'ahd* erau consideraţi a fi sinonimi, fiind utilizaţi adesea unul în locul celuilalt. Diferenţierea lor juridică se va produce abia în tratatele de drept şi întrucât va rămâne de multe ori fără ecou în practică, va crea multe confuzii juridice cu privire la relaţiile dintre musulmani şi nemusulmani. De exemplu, otomanii - mai mult practicieni, decât teoreticieni ai păcii şi războiului - au folosit des termenul *amân* împreună cu *'ahd*, pentru a exprima "iertarea", "legământul" şi "pacea" acordate unui suveran creştin (*'ahd ü amân*), sau alături de *emn*, pentru a consemna "liniştea, siguranţa şi protecţia" garantate unor tributari răsculaţi împotriva sultanului (*emn ü amân*), sau, foarte des, pentru a marca "iertarea" inamicilor care au capitulat în faţa trupelor osmane. "Credinţa şi împărăţia mea cer respectarea legământului şi iertării (*'ahd ü amân*)" afirma Süleyman Kanunî într-o scrisoare din 17 februarie 1565. De asemenea, într-o traducere a unei scrisori a lui Ferdinand I (1521-1564) către marele vizir Rustem Paşa putem citi: "lumea ştie cum anume am păzit legământul

şi protecţia (*'ahd ū amân*)". Majoritatea învăţaţilor considera că *amân*-ul individual putea fi acordat de orice musulman, fie el bărbat, femeie sau chiar sclav. În schimb, numai *imâm*-ul sau locţiitorul său la comanda trupelor puteau acorda *amân* colectiv, deci unui grup de nemusulmani (asediaţi, trupe inamice) sau unui principe nemusulman. Întrucât otomanii puteau invoca, pentru a încălca condiţiile de capitulare, faptul că predarea nu s-a făcut la nivelul ierarhic competent în a garanta *amân*, în practică îi putem găsi pe creştini preocupaţi de a capitula doar în faţa "adevăratului comandant" sau, cel mai sigur, în faţa sultanului. În izvoarele otomane, expresia "Toate lucrurile şi familiile lor le-au aşternut *la ţărâna de la picioarele şahului lumii*" (subl.ns.) însoţea, aproape invariabil, capitularea condiţionată sau necondiţionată, întrucât sultanul era "instanţa" cea mai autorizată în stabilirea viitoarelor raporturi dintre învinşi şi învingători. După criteriul momentului garantării "protecţiei" unui *harbî*, existau două feluri de *amân* : *amân* acordat în timp de pace şi *amân* acordat în timp de război. În timpul desfăşurării ostilităţilor (asediul unei cetăţi, expediţia de cucerire a unui teritoriu din "Casa războiului", expediţia de pedepsire a unor tributari "rebeli" etc.), se putea garanta *amân* grupurilor de nemusulmani care locuiau în cetatea, oraşul, regiunea sau chiar ţara respectivă, ca o formă de "iertare" şi, totodată, "protecţie" a vieţii, libertăţii, avutului, cultului religios şi, uneori, a entităţii statale. *Amân*-ul acordat în timp de "pace" se constituia, practic, într-un permis de trecere liberă (salv-conduct) acordat *harbî*-ilor la trecerea lor în *dâr ül-Islam,* prin care se garanta protecţie asupra vieţii, libertăţii şi mărfurilor lor, pe o durată specificată. După criteriul numărului beneficiarilor, *amân*-ul practicat şi teoretizat în tratatele de drept islamic şi în manualele de diplomatică musulmană era de două feluri: *amân* individual sau special şi a*mân* colectiv sau general. *Amân*-ul individual acordat în timp de pace este corespondentul salv-conductului din diplomatica europeană şi s-a practicat sub forma unui "permis de trecere liberă" ("scrisori de protecţie") în "Casa Islamului". *Amân*-ul colectiv era "protecţia" acordată unui grup mare de *harbî*, fie locuitorii unui oraş, fie chiar un întreg popor de *harbî*. De asemenea, să mai amintim că juriştii musulmani au teoretizat - tot pe baza practicii - patru modalităţi de acordare a *amân*-ului: fie direct - *prin semne, prin voce, în scris*, fie indirect - *prin intermediar* (alt musulman sau chiar un supus nemusulman). Otomanii au folosit din abundenţă regula *amân*-ului în relaţiile cu nemusulmanii, atât în timp de pace, cât şi în timp de război, chiar dacă uneori aceasta s-a produs într-o formă implicită, şi nu explicită. Astfel, se poate

observa uşor cât de abundent folosesc cronicarii otomani noţiunea *amân* ori de câte ori relatează asediul şi predarea unor cetăţi, ceea ce ne îndeamnă să afirmăm că instituţia *amân*-ului era o invariabilă a dreptului războiului şi păcii, şi în perioada otomană. Doar două exemple apropiate nouă. În 1484, când "necredincioşii" din Chilia "au cerut iertare (*amân*)..., padişahul, la rândul său, i-a iertat". La fel, Cetatea Albă, predându-se, "a cerut îndurare şi (sultanul Bayezid II - n.ns.) i-a acordat-o". Iar în 1529, Buda a fost luată cu "cerere de iertare (*amân*)". Totodată, se poate spune că, strict juridic, otomanii au fundamentat statutul comunităţilor musulmane din imperiu (în special, sistemul *millet)* pe instituţia *amân*-ului. De asemenea, *'ahdnâme*-lele (*Capitulaţiile*) acordate statelor creştine - despre care vom vorbi mai jos - erau, implicit, purtătoarele unui *amân* colectiv garantat de sultani străinilor atât timp cât se aflau în teritoriile şi mările otomane. Şi statutul juridic al ţărilor române faţă de Poartă avea la bază, conform dreptului islamic al păcii şi războiului, regula *amân*-ului. De altfel, instituţia *amân*-ului era poate cel mai strâns legată de procesul încheierii unui tratat de pace între musulmani (inclusiv de către otomani) şi principii creştini. În textele osmane ale *'ahdnâme*-lelor, prin care se ratificau practic înţelegeri de pace negociate anterior, cel mai adesea nu se uită a se invoca ca punct de plecare *amân*-ul sultanului. Acesta era piatra de temelie, pe care, ulterior, se puteau construi în general "condiţiile legământului şi iertării" (*şerayt-i 'ahd ü-amân*). Trebuie să precizăm, însă, că *amân*-ul apare explicit - cu siguranţă şi datorită unei cunoaşteri mai exacte a prescipţiilor *şeriat*-ului după cucerirea lumii arabe - începând cu textele osmane din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Aceasta nu înseamnă că el nu era prezent, în mod implicit, în înţelegerile de pace anterioare. **Bibliografie:** Abu Yusuf, *Kitâb,* pp. 187-8; 290-295; 313-318; *Shaybânî's Siyar*, p. 170; Wansborough, *Safe-Conduct*, pp. 29-30; Kıvamî, *Fetihnâme*, în *Crestomaţie turcă*, pp. 180, 182-3; Shaybânî, *Kitâb as-Siyar,* I, pp. 176-414; III, pp. 364-399; J. Schacht, art. *Amân*, în EI-2, vol. I, pp. 441-442; Mehmet, *Documente turc.*, I, doc. 26, 64; Maxim, *CTO*, doc. 14; D. Ayalon, art. *Harb. III. Le sultanat mamluk*, în EI-2, III, p. 192; Cantemir, *Imp.otoman*, I, p. 96, n. 4; Peters, *Islam*, p. 29-32; Mehmed Subhi, *Tarih*, în *Cronici turc.*, III, p. 263; Morabia, *Ğihâd*, p. 331-334; Armanazi, *Islam*, p.103; Decei, *Imp. otoman,* p. 365, n. 3; Caurroy, *Législation,* IV/18, pp. 304-314; Neşri, *Tarih*, în *Cronici turc.*, I, p. 130; Aşıkpaşazade, *Tarih*, în *Cronici turc.*, I, pp. 98-99; Kâtip Çelebi, *Tarih el-Yunan*, în *Cronici turc.*, II, p.122; L. Hadrovics, *Le peuple serbe*

et son Eglise sous la domination turque, Paris, 1947, p. 73; Inalcık, *Imtiyâzât*, pp. 1210-1211; Şakiroğlu, *1521*, p. 398; Skilliter, *Harborne*, p. 236; Feridun, *Münşeat*, II, pp. 385, 414-417; Panaite, *Război şi pace în Islam*, pp. 188-193.

'ANVETEN ("cu forţa"). Termen arab folosit atât în Islamul clasic cât şi în cel otoman pentru a desemna cucerirea cu forţa a unui teritoriu. În textele juridice clasice sunt identificate de regulă două modalităţi de "cucerire" sau impunere a stăpânirii musulmane: "prin forţă" (*'anveten*) sau "de bună voie" (*sulhen*). Diferenţa de statut pe care metoda de cucerire o aducea teritoriului în cauză era subliniată în textele juridice. Yahyâ Ben Âdam, aşezând la poluri opuse pământurile *fey'* şi pământurile "luate printr-un tratat de pace", le definea pe ultimele ca fiind acele "teritorii luate în mod paşnic, <ai căror> locuitori trebuie să plătească numai obligaţiile lor din tratat. Ei sunt lăsaţi pe pământurile lor, şi nu le va fi nimic impus atâta timp cât ei respectă tratatul de pace şi achită obligaţiile lor musulmanilor". Declanşarea războiului, în urma refuzului principelui nemusulman de a accepta plata tributului, diminua considerabil dreptul la existenţă statală a infidelilor. Mai mult, în cazul în care nemusulmanii vor fi fost supuşi "cu forţa", statutul acestora, ca indivizi, comunităţi sau state, urma a fi decis, în mod unilateral, de suveranul musulman. Având în vedere că asupra nemusulmanilor învinşi se obţineau drepturi suplimentare, drepturi care ţineau în general de dreptul medieval al învingătorului asupra învinsului, în izvoarele arabe sau otomane se accentua sau chiar se inventa în mod abuziv "cucerirea prin forţă". În acest fel puteau fi legitimate pretenţiile ulterioare, de schimbare a statutului politico-juridic al nemusulmanilor. Această noţiune are strânsă legătură şi cu istoria relaţiilor dintre Poartă şi ţările române. Izvoarele ne oferă informaţii divergente şi contradictorii despre modalitatea în care otomanii şi-au impus controlul asupra ţărilor române sau, în termeni otomani, despre cum au fost "cucerite" acestea. În istoriografia turcă contemporană s-a afirmat uneori că tuturor celor trei principate româneşti le-a fost impusă plata unui tribut în urma "cuceririi" lor "cu forţa" de către sultani. Mai mult, s-a oferit drept termen de comparaţie Ragusa, care acceptase să plătească tribut, dar numai în urma încheierii unui tratat de pace (C. Orhonlu). Pentru Ţara Românească, izvoarele otomane folosesc termenul de "cucerire" atuncp când se referă la momentul expediţiei conduse de Mehmed II, din 1462, prin care Vlad Ţepeş a fost înlocuit cu Radu cel Frumos. Dar, începând cu mijlocul secolului al XVI-lea,

frecvenţa afirmării "dreptului sabiei" (*kılıç hakkı)* asupra Ţării Româneşti creşte în mod simţitor, atât în documentele oficiale cât şi în cronicile otomane. Mai mult, acest drept a fost extins şi asupra Moldovei şi Transilvaniei. Astfel, în 1559, Süleyman Kanunî afirma că "vilaietele Ţara Românească şi Moldova sunt ţări şi vilaiete ale mele, care *au fost cucerite şi cotropite cu sabia mea* - călăuză a victoriei" (*vilâyet-i Eflâk ve Bogdan benim şimşir-i zafer-rehberim ile feth ü-teshîr olmuş memleket ü vilâyetimdir*) (subl.ns.). Chiar şi în actele cele mai solemne şi mai importante pentru statutul ţărilor române faţă de Poartă (precum *berât-ı hümâyûn*) se afirma şi, în acelaşi timp, se reclama tranşant "dreptul sabiei" asupra teritoriilor româneşti. Momentul expediţiei lui Süleyman Kanunî din 1538 a fost considerat de otomani un punct de cotitură pentru statutul politico-juridic al Moldovei faţă de Poartă. Oricum, de la această dată, ca argument pentru o tot mai accentuată ingerinţă în treburile interne, sultanii au început să invoce faptul că "vilaietul Moldovei (este) ţara noastră *cucerită prin sabia noastră* victorioasă şi cuceritoare", aşa cum citim într-o scrisoare a lui Selim II către Sigismund II, regele Poloniei, din 25 martie 1568. De subliniat că această afirmaţie era cel mai des făcută în scrisorile trimise regilor Poloniei, care, la rândul lor, emiteau propriile pretenţii asupra ţării Moldovei.

Ideea "dreptului săbiei" asupra Moldovei va fi consemnată şi în cronicile otomane din secolele XVII-XVIII. În viziunea cronicarilor otomani Nasuk Matrakçi, Mustafa Ali şi Ibrahim Peçevi "capitularea" Sucevei, punct final al planului de trădare conceput de o parte a boierimii moldovene, ostile lui Petru Rareş, şi capturarea fabulosului tezaur domnesc justificau dreptul lui Süleyman Kanunî de a hotărî unilateral, în 1538, asupra viitorului statut al statului moldovean. Mai mult, prin emiterea "Scrisorii de cucerire a Moldovei" (*Fetih-nâme-i Kara-Boğdân*) la 29 octombrie 1538, sultanul, care se intitula în inscripţia de la Bender "cuceritorul ţării Bogdan", urmărea să anuleze drepturile pe care marea boierime le câştigase prin "închinarea condiţionată" a Moldovei (Tahsin Gemil). Ca urmare, în izvoarele otomane îl vedem pe Süleyman Kanunî în drept, din punctul de vedere al dreptului islamic al păcii şi războiului, să acorde "iertare (*amân*) întregii populaţii a Moldovei" şi să hotărască viitorul statut al Moldovei în cadrul imperiului. Nici Transilvania, în ciuda unui evident statut de autonomie statală, nu a scăpat de atributul de "ţară cucerită", căpătat tot în vremea lui Süleyman Kanunî (1520-1566). Astfel, în 1613, marele vizir Nasuh paşa afirma într-o scrisoare adresată braşovenilor, deci direct celor vizaţi de acestă pretenţie, că "vilaietul Transilvaniei este cucerit cu propria sabie a norocosului,

onoratului şi mărețului nostru padişah (Süleyman Kanunî - n.ns.)". Partea românească nu a acceptat această uniformizare a metodelor prin care țările române au intrat sub controlul Porții otomane. Diferențierea va fi subliniată târziu, de învățații moldoveni din secolul al XVIII-lea, începând cu Dimitrie Cantemir şi Ion Neculce, şi va fi operată în favoarea Moldovei. Astfel, Cantemir accepta că Țara Românească a fost supusă "prin puterea armelor", în schimb nega cu tărie această pretenție pentru moldoveni, care "s-au supus de bună voie protecțiunii turcilor". Pe aceeaşi linie se înscrie şi Alexandru Beldiman, care sublinia diferența dintre Moldova şi locurile din imediata apropiere a acesteia, pe care sultanul le "luase cu puterea armeloru". Chiar şi la unii cronicari otomani apar opinii diferite cu privire la modalitatea de supunere a Moldovei, uneori chiar la acelaşi autor. Astfel, Kara-Çelebi-Zade (m. 1658), într-un capitol din *Süleyman-nâme* consacrat "războaielor sfinte" din 1484 şi 1538, vorbea, "despre supunerea Țării Moldovei *cu puterea săbiei*" (subl. ns.). În schimb, într-o altă lucrare consemna "anexarea" Moldovei "fără împotrivire". Occidentalii au preluat, şi ei, această viziune. Astfel, Bois-le-Comte, într-un "Memoriu asupra țărilor române", din 10 mai 1834, către contele de Rigny afirma că Valahia a fost cucerită *"par les armes"* de către Mehmed II în 1460, în schimb "la Moldavie *se soumettant volontairement* au grand Soliman, pour se soustraire à une conquête devenue inévitable (1536)". Oricum, începând cu Süleyman Kanunî, indiferent de metoda folosită de otomani, şi Țara Românească şi Moldova "au trecut definitiv sub dominația lor", fiind cucerite. **Bibliografie:** Yahyâ b. Âdam, *Kitâb*, p. 26 (19); d'Ohsson, *Tableau*, V, pp. 57-8; Morabia, *Ğihâd*, pp. 454-455; Inalcık, *Policy*, p. 231; Mehmet, *Documente turc.*, I, doc. 21, 87; Maxim, *CTO*, doc. 14; Orhonlu, art. *Kharâdj*, p. 1086; Veliman, *Carte de legământ*, p. 29; *Cronici turc.*, I, pp. 229-300, 353-4, 480; Guboglu, *Paleografia*, doc. 7; Kara-Çelebi-Zade, *Ravdat ül-Ebrar*, în *Cronici turc.*, I, p. 547; Kara-Çelebi-Zade, *Süleyman-nâme*, în *Cronici turc.*, I, p. 532; Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II, Vol. I, doc. CXXVII; Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVII, doc. DXI; Decei, *Imp. otoman*, p. 175; Guboglu, *Arhive-Braşov*, doc. II; Beldiman, *Tractaturile*, p. 451; Cantemir, *Imp. otoman*, I, p. 98; Panaite, *Război şi pace în Islam*, pp. 409-412.

***ARÂZÎ* ("pământ", "teren").** Termen de origine arabă folosit şi de otomani pentru a acoperi semnificațiile concrete sau abstracte de "pământ", "teren", "teritoriu", "proprietate". Conform concepției hanefite, *imâm*-ul avea drept de decizie asupra tuturor

pământurilor cucerite sau declarate a fi fost cucerite, dar el trebuia să adopte acea hotărâre care ar fi corespuns cel mai bine intereselor comunităţii musulmane. În Islamul marilor cuceriri arabe, în funcţie de specificul zonei şi a conjuncturilor politico-militare, califii au ales soluţii diferite pentru teritoriile cucerite: le-au lăsat indigenilor în schimbul plăţii unui "impozit funciar" (*harâc*), le-au împărţit participanţilor la război, după ce a oprit "cincimea" (opinie susţinută în special de şafiiţi), le-au declarat proprietate a întregii comunităţi musulmane (la hanefiţi şi, mai ales, la malikiţi). În acest sens, putem face trimitere la juristul hanefit Abu Yusuf Ya'kub, care ne relatează conflictul dintre Umar ibn al-Khattâb, al doilea calif ortodox (634-644), şi războinicii arabi în legătură cu regimul ce trebuia aplicat pământurilor ocupate cu forţa în Siria, Irak şi Egipt. Umar, care nu acceptase împărţirea pământurilor, invocând iniţial versetele coranice LIX/7-10, încerca să explice: "Pentru împărţirea acestei prăzi (*fey'*), Allah v-a dat spre asociere pe cei care vor veni după voi; dacă v-aş împărţi vouă (pământurile), lor nu le va rămâne nimic..." Decizia califului de a nu împărţi pământurile a fost "o binefacere pentru toţi musulmanii". În virtutea acestei decizii, deşi "pacea" fusese impusă cu forţa, nemusulmanii au putut fi trataţi ca *zimmii* care plăteau *harâc* individual sau, uneori, colectiv, în zonele unde fusese aplicat regimul de *'ahd*. În urma teoretizării practicii din vremea marilor cuceriri arabe, juriştii musulmani (Abu Yusuf Ya'kub, de exemplu) distingeau trei categorii de pământuri: pământuri *'öşr* (*'öşriye*), devenite astfel în urma distribuirii de proprietăţi individuale (*mülk*) cuceritorilor; pământuri de *harâc* lăsate în proprietatea nemusulmanilor în schimbul plăţii unui impozit numit *harâc*; pământuri care rămâneau în proprietate comună, deci în mâna statului (*arz-ı memleket)*, întrebuinţate ca fiefuri militare. Lucrurile sunt departe de a fi atât de clare, precum par. Ambiguitatea specifică textelor juridice, criteriile diferite folosite de istorici pentru evaluarea acestor concepte au lăsat loc nuanţelor şi, mai grav, confuziilor. Disjuncţia fundamentală care merită a fi reţinută din perspectiva dreptului păcii şi al războiului rămâne cea dintre "pământurile de dijmă" (*arâzî-i öşriye*), date în posesie musulmanilor, şi "pământurile de haraci" (*arâzî-i harâciye*), lăsate în posesia nemusulmanilor, fie că aceste terenuri au fost cucerite cu forţa, fie că au fost luate prin "legământ". În continuare se pot face alte şi alte subdiviziuni, pentru care există o literatură bogată. În Imperiul otoman, statul era cel ce exercita dreptul suprem de proprietate asupra pământului. În vremea lui Mehmed II, în Imperiul otoman s-au cristalizat mai multe feluri de proprietăţi funciare. Pământurile care se aflau

în proprietatea statului (a sultanului), şi care alcătuiau marea majoritate a terenurilor disponibile, erau numite *arâzî-i miriye, arâzî-i emiriye* sau *arâzî-i memleket,* veniturile obţinute în urma exploatării acestor pământuri revenind direct fiscului *(bayt ul-mal)*, fiind destinate întreţinerii armatei permanente şi funcţionarilor plătiţi din visterie. Sultanul avea drept de dispunere nelimitat, putând acorda oricărui supus, orice fel şi oricât teren, cu sau fără condiţii. Au apărut astfel pământurile proprietăţi private *(plenum dominium)*, numite *mülk* sau *temlik*, care au început să se transmită din generaţie în generaţie. În principiu, puterea centrală nu avea drept de imixtiune. Totuşi, în epoca lui Mehmed II, există destule cazuri de redistribuire a unor pământuri *mülk* ca imaruri). Cât priveşte teritoriile "cucerite" de la nemusulmani, acestea erau împărţite după criteriile juridice valabile în Islamul clasic în aceleaşi două categorii: a) *arâzî-i harâciye,* adică "pământuri de haraci", prin care erau desemnate teritoriile anexate prin înţelegere de pace ai căror locuitori erau supuşi la tribut; b) *arâzî-i 'öşriye* = "pământuri de dijmă", în care erau înglobate pământurile cucerite cu sabia, împărţite musulmanilor şi supuse la plata unui impozit reprezentând a zecea parte din recoltă *('öşr, 'üşr* = zeciuială, a zecea parte). **Bibliografie:** Abu Yusuf, *Kitâb*, pp. 36, 43-65, 103-4, 302; Mehmet, *Kanunnâme*, p. 138-146; d'Ohsson, *Tableau*, V, p. 97; Decei, *Imp. otoman*, p. 213; Max von Berchem, *La propriété territoriale el l'impôt foncier sous les premiers califes*, Geneve, 1886 (a cărui analiză se bazează, mai ales, pe tratatul şafiitului al-Mawerdi); A.N. Poliak, *Classification of Lands in the Islamic Law and its Technical Terms*, în "American Journal of Semitic Languages and Literatures", 1, 1940, pp. 50-63; Sourdel, *Islamul clasic*, I, p. 261; Decei, *Sulhnâme*, p. 138, n. 4; Sertoğlu, *ROTA*, art. *Arâzî*, p. 15.

'ARZ Ü I'LÂM **("raport şi informare").** În terminologia otomană, funcţia de informare la care erau obligaţi beii de provincie şi principii nemusulmani tributari era definită prin doi termeni: *arz* (raport, prezentare, arătare, demonstraţie) şi *i'lâm* (sentinţă, comunicare, informare). Această sarcină care revenea principilor tributari consta în procurarea de informaţii despre orice acţiune a statelor nemusulmane din zonă contrară intereselor Imperiului musulman. Odată cu intrarea în relaţii de protecţie-tributară (relaţii de vasalitate, după terminologia vest-europeană), voievozilor români li s-a cerut să trimită regulat la Poartă arzuri despre eventualele pregătiri de război ale puterilor vecine (Ungaria, Polonia, Imperiul habsburgic, Rusia). Nici

Ştefan cel Mare nu a fost scutit de îndeplinirea acestei obligaţii, mai ales după încheirea păcii cu Bayezid II, în 1486. Astfel, în două scrisori din anul 903/1497, ale căror copii se păstrează la Arhiva Muzeului Palatului Topkapı, voievodul Moldovei (*Boğdân voyvodası*) îi trimitea veşti sultanului atât despre Ungaria, cât şi despre Polonia, în special despre concentrările de trupe din Ardeal, respectiv din Cracovia şi Camenița. Era însă un moment în care Ştefan ştia bine că, pentru Moldova, pericolul venea nu dinspre otomani, ci dinspre statele creştine. Peste numai câţiva ani, Ştefăniţă asigura Poarta că "Pentru ştiri grabnice avem oameni trimişi ca să iscodească." Cu cât gradul de control exercitat de sultani asupra ţărilor române se va accentua de-a lungul secolelor XVI-XVIII, Poarta va impune principilor ca obligaţie de prim rang transmiterea de informaţii despre statele vecine. Bineînţeles, conştiinţa apartenenţei la Creştinătate şi-a spus cuvântul şi pe această linie. Astfel încât, în ciuda presiunilor exercitate de Poartă, tot mai crescânde cu cât gradul de dependenţă va fi mai accentuat, principii români vor evita îndeplinirea acestei sarcini, ori de câte ori va fi posibil. Mai mult, se poate afirma că ţările române au reprezentat întotdeauna o placă turnantă nu numai pentru transmiterea informaţiilor dinspre Europa spre Imperiul otoman, ci şi o sursă bine informată a statelor creştine despre situaţia din imperiu. De exemplu, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, între voievozii (sau boierii) munteni şi braşoveni, în condiţiile în care existau relaţii de prietenie, "veştile de la Turci" sunt transmise fără echivoc. Pe de altă parte, principii de la sud de Carpaţi le cereau reciprocitate în a le comunica "ce şcii din părţile acelea." Dar şi Moldova, între Polonia şi Imperiul otoman, a jucat un rol similar. Era un risc asumat de voievozii români, în ciuda interdicţiei sub care se aflau principii tributari de a informa pe ceilalţi necredincioşi despre starea de inferioritate a musulmanilor, interdicţie formulată în textele juridice musulmane şi exacerbată în practica otomană. **Bibliografie:** *Shaybânî's Siyar*, p. 153; Morabia, *Ğihâd*, p. 317; Maxim, *Obligaţiile*, pp. 101-102; Nigâr, *Belgeler*, doc. 1, 2; Tocilescu, *534 documente*, doc. 138, 408, 409; Bogdan, *Documente. Braşov*, I, doc. CXII; Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II, Vol. I, doc. CLXVIi; Mehmet, *Documente turc.*, I, doc. 10, 35; Gemil, *Documente turc.*, p. 106-107.

'ASKERÎ **("oamenii sabiei", clasa militarilor).** Termen folosit pentru a desemna categoria militară a societăţii otomane, în opoziţie cu supuşii producători de bunuri, *re'âyâ*, separaţi şi situaţi

deasupra restului populaţiei, din punct de vedere ierarhic. Diviziunea *'askerî - re'âyâ* era o caracteristică fundamentală a societăţii otomane. Norman Itzkowitz considera că cele două categorii sociale s-au structurat încă din prima etapă a existenţei statului otoman, numidu-le "conducătorii" (*'askerî*), respectiv "conduşii". *'Askerî* s-a dezvoltat ca grup social privilegiat din rândul *gazi*-ilor participanţi la expediţiile sfinte, în condiţiile expansiunii otomane rapide din prima jumătate a secolului al XIV-lea, din necesităţi legate de expansiunea şi administrarea imperiului (nevoie mare de oşteni călări, dar şi de funcţionari pentru organizarea teritoriilor cucerite). În consecinţă grupul *askerî* includea în principiu armata şi funcţionarii publici. Era un categorie socială formată din voinţa sultanului, membrii săi fiind plătiţi de sultan şi scutiţi de taxe (nu era un grup aristocratic cu drepturi structurate istoric). Pe lângă legile civile şi penale la care se supuneau toţi otomanii, statutul *'askerî* era reglementat prin legi speciale, emise de sultan, de tipul *kânûn-ı sipâhiyân*. Un otoman putea deveni *'askerî* chiar din rândul *re'âyâ*-lelor, deşi legile organice ale imperiului precizau că un supus (*ra'iyyet*) nu putea fi admis direct în grupul *askerî* sau putea să-şi piardă statutul de *'askerî*. Cel care avea dreptul "promovării" şi "degradării" dintr-o categorie în altă era numai sultanul. Scheletul grupului *'askerî* era alcătuit din cavaleria provincială otomană, numită şi cavaleria timarială. În schimbul serviciului militar, timarioţilor le erau acordate venituri din taxele agricole colectate din provincii. Statutul de *'askerî* şi-a pierdut aproape total sensurile din perioada clasică odată cu transformările ce aveau loc în societatea otomană, datorită cărora delimitările dintre categorii nu mai sunt atât de stricte.

Bibliografie: B. Lewis, art. *'Askarî*, în EI-2, vol. I, p. 73-74; Nicoară Beldiceanu, *L'organisation de l'Empire Ottoman (XIVe-XVe siècles)*, în *Empire Ottoman* (Mantran), pp. 130-132; Inalcık, *Methods of Conquest*, p. 112; Itzkowitz, *Ottoman Empire*, p. 40.

'AVÂ'ID **("cadouri", "daruri", "venituri).** Termen folosit cel mai adesea la plural (sing. *'âide*) pentru a desemna în general rentele, profiturile sau avantajele obţinute de o anumită persoană, iar în special "cadourile", "darurile", "veniturile" obţinute de demnitarii otomani. Pe această linie, termenul desemna şi "veniturile" realizate de anumiţi dregători otomani cu ocazia confirmării pe tron a voievozilor români sau "darurile" trimise de voievozii moldo-munteni şi transilvăneni membrilor familiei hanului tătar din Crimeea (han, kalgay, mama hanului). De exemplu, în 1642 era consemnată cutuma trimiterii de daruri de către voievozii

Transilvaniei către hanul tătar. Într-un document din mai 1720, sultanul poruncea voievodului Moldovei să achite "avaieturile - ce se dau potrivit obiceiului - cuvenite pe 2 ani hanului amintit mai sus şi mamei sale". Şi în privinţa acestei dări, în primele decenii ale secolului al XVIII-lea, abuzul s-a manifestat prin cererea unor sume mai mari decât se stabilise în urma unei îndelungate practici cutumiare, fapt semnalat la Poartă prin arzuri de către voievozii moldo-munteni. O asemenea acţiune întreprinde Mihai Racoviţă în 1725, care îl reclama efectiv pe hanul Crimeei că "a cerut mult decât era vechiul obicei" (*kanûn-ı kadîmden ziyâde taleb),* deşi "din trecut şi până în acest moment, din partea voievozilor Moldovei dându-se mereu, potrivit vechiului obicei, avaieturi sultanilor ce sunt hani ai Crimeei şi kalgay, nu s-a întâmplat să se ceară mai mult". Porunca sultanului dată în toamna aceluiaşi an, care făcea trimitere in extenso la arzul voievodului moldovean, încerca o restabilire a ordinii în această direcţie. În raportul unui medic francez din Crimeea din anii 1706-1724 se preciza că "beii Valahiei şi Moldovei trimeteau hanului "tous les ans un present" de circa 20000 ecus. Termenul *'avâ'id* era în mare parte sinonim cu *peşkeş.* De altfel, în reglementările de pace osmano-polone, precum cea de la Jarucha din 1617, se specifica obligaţia Poloniei de a da "peşkeşurile" către tătari "aşa cum s-a obişnuit până acum". Acest concept a pătruns şi în domeniul financiar intern al ţărilor române, ajungând să desemneze în izvoare din secolul al XVIII-lea, sub forma *avaet,* taxa plătită pentru numiri în slujbe şi, în general, pentru obţinerea de beneficii. Astfel la Pseudo-E. Kogălniceanu găsim: "Luîndu-şi gelatul avaetul lui, după obiceiu, au dat trupul de l-au îngropat." **Bibliografie:** Gemil, *Documente turc.,* doc. 67, 109; Veliman, *Documente turc.*, doc. 40, 53; Hurmuzaki, *Documente,* VI, doc. XXX.

***'AZL* ("mazilire").** Termen folosit în textele otomane pentru a marca schimbarea din funcţie a unui demnitar otoman. A intrat şi în limba română, poate şi datorită frecventei puneri în practică a acestei metode faţă de domni, sub forma bine cunoscută de "mazilire". "Mazilirea" sau uciderea (*katl)* au devenit "sancţiunile" cel mai des folosite pentru principii tributari bănuiţi de violarea *'ahd*-ului încheiat cu sultanul, mai ales din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, odată cu accentuarea gradului de dependenţă al ţărilor române faţă de Poartă. Domnii erau consideraţi răspunzători direcţi şi individuali ai încălcării *'ahd*-ului. În acest sens, la preluarea domniei de către Ioan vodă cel Cumplit, sultanul Selim II ţinea să-i reamintească acestuia într-un

hükûm din 14 august 1572: "câtă vreme tu depui cu sinceritate eforturi şi străduinţe pentru ocrotirea şi protejarea raialelor de acolo, nu există pentru tine mazilire *('azl)*." Dintre atitudinile împărtăşite de domnii români puşi în faţa mazilirii indignarea iese cel mai mult în evidenţă. Şi degeaba se jeluia Mihnea II Turcitul, într-o scrisoare adresată unui dregător otoman la 18 septembrie 1584, publicată de N. Bănescu, că "nu am săvârşit nici o faptă rea în seviciu (şi totuşi)... am fost mazilit din acel sangeac (!?) (Valahia)". Încă din 14 ianuarie 1584, Ecaterina îi scria Mărioarei Adorno că mazilirea nu a avut o cauză anume: "şi nu ne-au scos pentru vre-o pricină oarecare". Poarta ştia mai bine care îi erau interesele şi care om, ridicat pe tronul statului tributar, putea să i le apere mai bine. Începând cu documentele oficiale din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, sultanii porneau de la noua realitate instaurată în raporturile de forţe româno-otomane, reflectată totuşi în mod exagerat în concepţia juridică otomană. În consecinţă, afirma Selim II (1566-1574), "întocmai ca şi beii şi ceilalţi supuşi ai mei, numiţi pentru paza şi ocrotirea lor şi pentru stăpânirea şi protejarea lor, mazilirea sau numirea şi a celor de acolo, precum şi treburile privitoare la prinderea şi slobozirea lor atârnă de înălţimea noastră şi ne privesc pe noi". Mazilirea a devenit o practică atât de des întâlnită în relaţiile dintre sultani şi voievozi încât încă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea încep a fi consemnate obiceiuri legate de înlocuirea voievozilor. Printre ele putem număra surghiunirea pe insula Rhodos şi preluarea averii "mazilului" de către "domnul ce vine după dânsul" (după cum putem citi într-o scrisoare a lui Dosoftei, patriarh de Ierusalim, din 1691). Mazilirea se putea face cu sau fără consultarea boierilor. În 1711, după revolta lui Dimitrie Cantemir, boierul Lupul vornicul avea destulă apă la moară pentru a se plânge marelui vizir că Poarta "pre domnii cei buni îi mazileşte făr<ă> voia boiarilor ţării", numind adeseori la întâmplare oameni infideli acesteia. Şi totuşi Poarta avea grijă să mascheze abuzul, subliniind adesea deplina legalitate în care putea avea loc mazilirea. Astfel, în firmanele de întărire a domniei se afirma de regulă că mazilirea nu va fi făcută niciodată fără motiv. **Bibliografie:** Bănescu, *Mihnea II*, p. 181; Hurmuzaki, *Documente*, XIV/1, doc. VXLIII, CCCCLVIII; Gemil, *Documente turc.*, doc. 219; Mehmet, *Documente turc.*, I, doc. 103, 122; Cantemir, *Viaţa*, p. 65, 193; Decei, *Imp. otoman*, p. 110; Miron Costin, *Letopiseţ*, p. 102; Veliman, *Documente turc.*, doc. 11; *Cronici turc.*, I, p. 363; Neculce, *Letopiseţ*, p. 622; Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I/1, doc. LXXXIX, XC, XCI, CXII.

BERÂT-I HÜMÂYÛN ("diplomă imperială"). Formulă alcătuită din cuvântul de origine arabă *berât*, prin care în osmană erau desemnate anumite ordine emise de sultan, şi din adjectivul persan *hümâyûn* ("împărătesc"), care a fost tradusă tradusă prin "diplomă imperială", "privilegiu împărătesc", "scrisoare imperială". Ca document avea o largă arie de întrebuinţare în perioada otomană. Era actul prin care în practica otomană internă erau numiţi în funcţie slujbaşii otomani, de la paşa de cel mai înalt rang până la angajatul unei moschei (în acest context având sens de certificat, patent, titlu de privilegii sau procură). Acest tip de act mai era numit în cancelaria otomană şi *berât-ı âlişan* sau *berât-ı şerif* ("diplomă ilustră"), iar supusul otoman căruia îi fusese acordat un astfel de document, *berâtlı* ("privilegiat", "deţinătorul unui privilegiu"). Această practică a fost codificată legislativ în vremea lui Mehmed II: "În acest an <1475-1476> s-a legiferat acordarea de diplome imperiale" *(berâvât-ı hümâyûn virilmek bu senede kanun oldu)*. Câteva exemple sunt, poate, necesare. La 28 martie 1529, *serasker*-ul a fos numit printr-un *berât* (A. Decei). La 1 iunie 1650/ *gurre-i Cemazi ül-ahır* 1060, un anume Ibrahim era numit de Mehmed IV în funcţia de *defter-kethüdalığı* din eyaletul Timişoara printr-un *berât-ı hümâyûn,* al cărui original s-a păstrat până astăzi. Berât-ul era folosit şi în practica relaţiilor cu principii creştini, tributari sau nu (cazul Elisabetei I a Angliei, în 1580). *Berât-ı hümâyûn* primeau atât guvernatorii de provincii otomane cât şi principii tributari (inclusiv cei musulmani, precum hanii Crimeei). Câteva "diplome ilustre" (*berât-ı şerif)* acordate hanilor crimeeni cu ocazia numirii în funcţie au fost publicate în antologia lui Ahmed Feridun Bey. În relaţiile româno-otomane *berât*-ul, ca "diplomă de investitură" a voievozilor a înlocuit treptat în secolele XVI-XVIII vechiul document *'ahdnâme,* care reglementase în secolul al XV-lea şi în prima jumătate a secolului al XVI-lea relaţiile cu Poarta. Întrucât sultanii otomani au identificat tot mai mult ţările române cu provinciile otomane, *berât*-ele acordate domnilor români ajung a se confunda cu documentele de acelaşi tip acordate altor demnitari otomani de rang similar, în special beilor de provincii (I. Matei). Trebuie să notăm, totuşi, că aceste diplome de investitură păstrau spiritul vechilor *'ahdnâme*-le, transformând aceste *berâvât-ı hümâyûn* în "acte garante ale drepturilor autonome ale ţărilor Române faţă de Poartă", ca şi *'ahdnâme*-lele (M. Maxim). De altfel, în diplomele de investitură acordate principilor Transilvaniei în secolele XVI-XVII, se folosesc ambii termeni: *berât* şi *'ahdnâme.* În izvoarele în limba latina aceste berate erau numite *diploma,* iar în cele în limba franceză *diplôme.* De exemplu, în iunie 1690, actul prin care

Tököly urma să fie numit principe al Transilvaniei era numit *diploma)*. Sau, într-un text în limba franceză din 15 aprilie 1658 se preciza că anterior, în 1647, sultanul trimisese un gentilom grec "elevé à Constantinople pour Prince en Moldavie avec un diplôme". Din secolele XVI-XVII dispunem de mai multe texte de *berât-ı hümâyûn* prin care erau recunoscuţi sau numiţi de către sultanii otomani principii Moldovei, Ţării Româneşti şi Transilvaniei. Au fost descoperite şi publicate cópiile *berât*-elor (tc. *beravât)* prin care Murad III (1574-1595) îl confirma, în două rânduri, la domnia Ţării Româneşti pe Mihnea al II-lea "Turcitul", în 985 *cemazi ül-evvel evahır* / 6-15 august 1577 (în prima domnie), respectiv la 22 *ramazan* 994/6 septembrie 1586 (în a doua domnie). Primul a fost descoperit de Tahsin Gemil într-o culegere de documente de tip *münşeat* de la sfârşitul secolului XVI, care se păstrează la Bayazid Kütüphanesi, Istanbul, fd. Veliyüddin Efendi, no. 1970, f. 9-10 şi sub formă de microfilm la Arhivele Naţionale din Bucureşti, coleţia microfilme Turcia, r. 74, c. 8-9. Al doilea a fost descoperit de Mihai Maxim la *Başbakanlık Osmalı Arşivi*, în "Condica emanând de la finanţe" (*Maliyeden Müdevver Defteri*) no. 17932, p. 11-12 (ANB, m. Turcia, r. 155, c. 618-620). Pentru Moldova, avem la dispoziţie *berât*-ul acordat lui Alexandru Iliaş, în 1620. Seria cea mai lungă de *berât-ı hümâyûn* ("diplome imperiale") conservate până astăzi, şi care de fapt păstrează spiritul unor *'ahdnâme*-le, aparţine voievozilor Transilvaniei. Chiar dacă avem puţine *berâvât* păstrate până astăzi, avem însă zeci de informaţii în alte tipuri de izvoare privind acordarea de berate voievozilor munteni, moldoveni sau transilvăneni, acte fundamentale pentru preluarea domniei. În 1608, Ahmed I îi comunica kadiului din Vadul Ismail că Mihail Movilă a luat domnia "prin favoarea <cuprinsă> în beratul meu împărătesc". Sunt consemnate de asemenea acordarea de berate lui Mihail Apafi, în 1661, lui Ioan Mavrocordat, în 1716, şi lui Grigore II Ghica, în 1734, pentru Ţara Românească. Astfel, într-o poruncă din 26 noiembrie-5 decembrie 1716/1128 *evâsit-i zilhicce* trimisă lui Ioan Mavrocordat, numit ca voievod în Valahia, se specifica: "Totodată, beratul de domnie este pe punctul de a fi scris grabnic şi a-ţi fi trimis de îndată". Însăşi acordarea acestor "diplome de investitură" va deveni o practică invocată în secolul XVIII ca "obicei". În acest sens, voievodul muntean Ştefan Cantacuzino îi scria patriarhului Hrisant Notara, la 25 aprilie 1714, că "a venit de la Ţarigrad preaslăvitul Hasechi-Aga..., aducându-mi împărătescul berat şi caftan, *după obiceiu;* <şi>...a săvârşit Slăvirea Sa toate cele îndătinate după împărăteasca orânduire..." (subl. ns.). În acelaşi sens, Ahmed III îl anunţa pe Ioan Mavrocordat, printr-un *hüküm* din 26

noiembrie-5 decembrie 1716, publicat de Valeriu Veliman, că "beratul de domnie este pe punctul de a fi scris grabnic şi a-ţi fi trimis de îndată". Iar în aprilie 1795, capuchehăile îi invocau sultanului Selim III "obiceiul (*mu'tâd)* ca voievozilor Ţării Româneşti şi Moldovei să li se ofere... înaltul berat". Importanţa acestui document reiese şi din faptul că proaspeţii numiţi pe tronul principatelor ţineau să aibă confirmare dela Poartă. Confirmare care nu se putea face decât prin aceste *berât-ı hümâyûn*. Într-un *'arz* către Poartă din 19 aprilie 1795, Mihai Şuţu, domnul Moldovei cerea printre altele "să fiu onorat şi cinstit precum egalii mei (foştii domni ai Moldovei), prin reînnoirea beratului de supunere." Mai mult, orice voievod şi-ar fi dorit o domnie pe viaţă. De aici încercările de a obţine berate de investitură pe viaţă. Într-o scrisoare în franceză din 17 februarie 1647 se consemna că lui Vasile Lupu i s-a adus "din partea Porţii, o diplomă pentru voievodat pe viaţă" (*un diplôme pour l'Hospodarat à vie*), drept recompensă că a deturnat intenţia regelui Franţei de a intra în conflict împotriva Imperiului otoman. Orice persoană care primea o funcţie statală sau o creştere a salariului de la stat trebuia să plătească un impozit numit *resm-i berât,* taxă pentru diploma care stabilea privilegiul său (C.H. Imber). Această practică a pătruns şi a fost aplicată şi în relaţiile dintre voievozi şi Poartă. Încă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, aşa cum se preciza într-un document din 28 martie 1568, a apărut "obiceiul" de a se trimite unor funcţionari otomani anumite sume de bani cu titlu de "dare a beratului de domnie" (*nişancı*-ului 300 de galbeni, *reis ül-küttâb*-ului 250 de galbeni şi scribului imperial 50 de galbeni) (M. Maxim). **Bibliografie:** Feridun, *Mŭnşeat,* II, p. 41, 41-42, 53-54, 77, 78, 80, 81, 90-95, 132-133; Guboglu, *Crestomaţie turcă,* p. 630; Gemil, *Documente turc.*, doc. 27, 134; Veliman, *Documente turc.*, doc. 22, 74, 217, 218; Hurmuzaki, *Documente,* Supl. II, vol. 3, doc. XV, XLI; Hurmuzaki, *Documente,* V/2, doc. CCCVIII; Hurmuzaki, *Documente*, vol. XIV/1, doc. DLXXXIV; Maxim, *Regimul economic,* p. 1747; C. H. Imber, *Naval Warfare,* p. 214; Decei, *Imp. otoman*, p. 175; L. Fekete, art. *Berât,* în EI-2, vol. I, pp. 1205-1206; Berindei, Veinstein, *Documents,* p. 311; Gemil, *Românii şi otomanii,* p. 26; Matei, *Domination ottomane*, p. 77; Maxim, *Capitulaţiile*, p. 62; Gemil, *Doc. XVI-XVII)*, pp. 353-356; Maxim, *CTO,* doc. 14; Maxim, *L'autonomie*, pp. 229-230; Gökbilgin, *Relations,* pp. 771-772.

CÂ'IZE ("dar", "dare"). Termen cu sens general de "dar" prin care erau desemnate sumele fixe de bani plătite visteriei statului în schimbul şi cu prilejul numirii într-o funcţie în cadrul sistemului administartiv otoman. Cu aceeaşi denumire erau desemnate în vechime şi "darurile" oferite poeţilor în schimbul versurilor laudative la adresa deţinătorilor otomani ai puterii, în frunte cu sultanul. Încadrarea ţărilor române în sistemul *pax ottomanica* la mijlocul secolului al XVI-lea a adus cu sine adoptarea, printre altele, şi a acestei cutume, astfel încât îi putem vedea pe principii moldo-valahi şi transilvăneni plătind sume mari de bani unor demnitari ai Porţii cu ocazia obţinerii domniei. În celebra *kânûnnâme* din 28 martie 1793 se marca o situaţie preexistentă, potrivit căreia "la mazilirea şi numirea voievozilor Ţării Româneşti şi Moldovei se iau multe giaizele şi avaieturi...", încercându-se acum să se reglemanteze fix aceste cheltuieli: "De azi încolo... să nu se ceară nici o akçe şi nici un obol mai mult decât suma orânduită de această dată..." (*tertîb olunan mikdândan ziyâde). Câ'ize-i voyvodalık* era una din formulele folosite în sursele otomane pentru a desemna "darul de domnie" sau cadoul oferit la Poartă de către principii Ţării Româneşti şi Moldovei cu prilejul numirii lor la tron. Astfel, într-un document din 28 septembrie-7 octombrie 1716, Ahmed III pomenea de "darul de domnie ce se dă potrivit obiceiului" (*mu'tad üzere virilegelen câ'ize-yi voyvodalık*), fără a se preciza suma şi faptul că pentru achitare ei capuchehaia Dumitrachi a trebuit să se împrumute. *Câ'ize-i mukarrer* era expresia folosită în izvoarele otomane pentru a defini darul oferit de dregătorii otomani cu ocazia confirmării sau reconfirmării lor în funcţie. Întrucât din a doua jumătate a secolului al XVI-lea şi voievozii români au început a fi consideraţi bei ai unor provincii otomane, confirmarea lor anuală sau trienală ca domni era însoţită de plata unei anumite sume de bani, numită ca orişiunde în imperiu *câ'ize-i mukarrer*. "Darul de mucarer" îşi are originea în acele daruri întâmplătoare oferite în secolul al XVI-lea de noii voievozi, fie la urcarea lor pe tron, fie la bairamuri, dar instituţionalizarea acestei dări se va produce însă abia în secolul următor (Mihai Maxim). După Dimitrie Cantemir, Miron Barnovschi (1626-1629) a fost primul voievod moldovean care a plătit "darea de mucarer". În secolul al XVIII-lea, aceasă dare va fi numită şi *ibka*, iar plata acesteia va fi consemnată ca obicei în mod regulat (de exemplu, în documente otomane din 1716, 1722, 1732, 1759, 1764). Un excelent document din 27 *şevval* 1144 / 23 aprilire 1732 consemnează "darul" de confirmare în domnie ca fiind un "vechi obicei" (*mu'tad-ı kadim*). El era considerat a fi de 30000 guruşi, atât în 1715, cât şi în 1730.

Pentru obţinerea tronului Ţării Româneşti, în 1715, Nicolae Mavrocordat oferise cu 15000 guruşi "mai mult decât de obicei" (*mu'taddan ziyade*). În "înştiinţarea oficială" amintită mai sus se manifesta surprinderea că la "visteria din afară" s-au înregistrat ca "dar" 100000 guruşi din partea lui Mihai Racoviţă cu prilejul numirii acestuia ca domn în Ţara Românească. Sumele de bani oferite drept "cadouri" unor demnitari ai Porţii de către principii Ţării Româneşti şi Moldovei cu prilejul numirii sau confirmării lor pe tron mai erau numite în documentele otomane şi *kuka akçesi* ("bani de cucă").

Bibliografie: Sertoğlu, *ROTA*, p. 53, 215; Veliman, *Documente turc.*, doc. 20, 47, 69, 139, 151, p. 767; Maxim, *Regimul economic*, pp. 1744-1746.

CIHÂD **("efort", "război sfânt").** În limba arabă, semnificaţia generală a noţiunii de *cihâd* (încă din epoca preislamică) este de "efort susţinut spre un scop determinat" a cărui atingere presupune şi justifică folosirea oricărui mijloc. Ea apare implicit în toate accepţiunile pe care *cihâd*-ul le va primi ulterior. Această semnificaţie generală a reprezentat trunchiul din care au început să crească - conform scopurilor religioase, politice sau juridice urmărite - ramuri, sensuri noi ale noţiunii de *cihâd*: acţiunile credincioşilor musulmani pentru a-şi dovedi credinţa; expediţie militară împotriva arabilor nemusulmani (semnificaţie impusă de lupta lui Muhammad pentru islamizarea arabilor şi întâlnită în surele medineze din Coran); război contra infidelilor (sensul clasic pentru *cihâd* în dreptul islamic); lupta credinciosului pentru autoperfecţionare morală şi religioasă; efortul intelectual din domeniul apologeticii musulmane (în opinia lui L. Massignon, apologetica musulmană, atât cea interioară contra ereticilor cât şi cea exterioară împotriva iudaismului şi creştinismului, era un *cihâd* intelectual); munca juriştilor în căutarea soluţiilor de drept (în condiţiile în care etimologic *fıkh* consta în "mobilizarea inteligenţei jurisconsulţilor", el era un "efort pe calea lui Allah", iar tratatele de drept reprezentau un rezultat al *cihâd*-ului dus în acest domeniu; pentru şiiţi, *cihâd*-ul desemna chiar năzuinţa de cunoaştere sau păstrarea secretelor sectei). Universalizarea religiei şi realizarea unui *Imperium mundi* mahomedan, întărirea comunităţii musulmane şi a credinţei în cuvântul lui Allah puteau fi realizate de musulmani numai prin "efort pe calea lui Allah" (*cihâd*), dar acest efort putea fi depus cu inima (formă ascetică de *cihâd* care se identifică cu lupta musulmanului împotriva tentaţiei răului), prin cuvânt (chemarea la Islam pe calea convingerii, care putea îmbrăca şi forma somaţiei adresate înainte de începerea ostilităţilor), cu

mâinile sau, în ultimă instanţă, cu sabia. Din această perspectivă, *cihâd*-ul cu sabia era cea de-a patra - şi ultima - modalitate şi posibilitate pe care un musulman o are de a depune "efort pe calea lui Allah". Acest tip de *cihâd* era echivalent cu a duce război împotriva necredincioşilor sau duşmanilor din interiorul comunităţii musulmane. În jurul acestei forme de *cihâd* s-a constituit doctrina pe care o putem numi, folosind expresia lansată de însuşi Muhammad, doctrina *cihâd*-ului minor adică a "războiului dus contra nemusulmanilor" la sosirea dintre expediţie militară. Una dintre problemele viu discutate de învăţaţii musulmani a fost poziţia *cihâd*-ului faţă de "stâlpii Islamului" *(erkân-Islâm)*. *Erkân* este pluralul cuvântului *rūkn* şi avea în Islamul otoman mai multe înţelesuri: principii fundamentele (ale religiei, ştiinţei etc.), cei mai înalţi demnitari ai statului, reguli de guvernare. Conform doctrinei sunnite, orice individ, pentru a deveni un bun musulman, trebuie să îndeplinească - mai devreme sau mai târziu, o singură dată sau în permanenţă - cinci obligaţii religioase: profesiunea de credinţă, rugăciunile, dania, postul şi pelerinajul la Mecca. Aceste "obligaţii" au un caracter individual şi au fost teoretizate, de la Muhammad încoace, drept cele cinci elemente de bază ale religiei musulmane. Juriştii musulmani, atât cei sunniţi, cât şi cei şiiţi, au stabilit că *cihâd*-ul era o obligaţie religioasă, dar o "obligaţie colectivă", care, deci, nu făcea parte din sfera "celor cinci temeiuri ale credinţei". În condiţiile în care Muhammad a insistat ca toţi musulmanii să participe la expediţiile militare, unii islamologi apreciază că *cihâd*-ul a fost pentru o vreme unul din "stâlpii Islamului". În schimb, cei mai mulţi învăţaţi musulmani au ajuns să aprecieze *cihâd*-ul ca unul din primele zece elemente care constituie credinţa islamică. Printre excepţiile notabile se numără secta harigiţilor, care a ridicat *cihâd*-ul la rangul de al şaptelea "stâlp al credinţei". Conform ideologiei fatimide, Islamul se baza pe 7 stâlpi, *cihâd*-ul fiind inclus în rândul acestora pe treapta a şaptea. Secta mutazilită, considerată eretică în lumea sunnită, includea *cihâd*-ul în a cincea obligaţie. Această obligaţie era impusă tuturor credincioşilor, fiecare urmând a o îndeplini după puterea lor, indiferent de mijloace folosite. Întrucât, pentru mutaziliţi nu existau diferenţe între "infideli" (*kâfir)* şi "marii păcătoşi" (din rândul musulmanilor), nu se făcea nici o diferenţă între obligaţia de a duce *cihâd* contra infidelilor (*kâfir*) şi aceea de a combate marele păcătos (*fâsik*). Drept urmare, *cihâd*-ul făcea parte din acel "cult disciplinat" (*ibâda*) de care vorbea Ibn Taimiyya, dorit de Allah şi pus în practică de adevăratul credincios prin serviciul său dedicat divinităţii (*al-îbâda* era termenul prin care se desemnau toate vorbele şi

actele interioare şi exterioare ale unui musulman agreate de Allah: rugăciunea, postul, sinceritatea, *cihâd*-ul). Ca "efort pe calea lui Allah" care presupunea propagarea cuvântului divin cu inima, prin cuvânt sau cu mâinile, *cihâd*-ul era o obligaţie pentru fiecare musulman. În teoria juridică, singurul război justificabil era *cihâd*-ul, deci războiul dus în folosul religiei şi comunităţii musulmane şi, eventual, acţiunile armate de reprimare a rebeliunilor. Deci, pentru musulmani teoria *bellum justum* deriva direct din postulatul că în Islam nu putea fi dus alt fel de război în afara "războiului sfânt". Prin natura lui, *cihâd*-ul era un *bellum justum*. Din această cauză, teoretic, nu era necesară o justificare a războaielor declanşate împotriva *harbî*-ilor, atunci când aceştia respinseseră somaţia care le fusese adresată. *Cihâd*-ul urma să fie orientat numai în afara comunităţii musulmane şi a "Casei Islamului", căci el trebuia să urmărească cu asiduitate realizarea scopului final, impunerea *şeriat*-ului în "Casa războiului". În aceste condiţii, orice victorie şi orice înfrângere a armatelor musulmane era pusă pe seama voinţei lui Allah, înfrângerea fiind atribuită adesea unei insuficiente fundamentări juridico-religioase a războiului. Numai un război drept - cel dus împotriva necredincioşilor - putea asigura victoria, prăzi, teritorii, robi. Şi numai un război nedrept - cel dus contra fraţilor musulmani - aducea cu el înfrângerea. **Bibliografie:** M. Khadduri, *War and Peace in the Law of Islam*, Richmond, Virginia, USA, 1955; M. Hamidullah, *Muslim Conduct of State,* 4th Edition, Revised and Enlarged, Lahore, 1953; A. Morabia, *La notion de ğihâd dans l' Islam medieval (des origines a al-Gazali)*, Université de Lille III, Paris, 1975; R. Peters, *Islam and Colonialism. The Doctrine of Jihad in Modern History*, Uitgeverij Mouton's Gravenhage, 1979; A. Ozel, *Islam Hukukunda Ülke Kavramı. Dâr ül-Islam. Dâr ül-harb* (Noţiunea de ţară în dreptul islamic. Casa Islamului. Casa războiului), Istanbul, 1988; L. Massignon, *La guerre sainte supreme de l'Islam arabe*, în *Opera Minora*, Paris, 1969, vol.II, pp. 305-320; A.K.S. Lambton, *A Nineteenth Century View of Jihâd*, în *SI*, XXXII, 1970, pp. 181-193; W.M. Watt, *The Significance of the Theory of Jihâd*, în *AAWG*, 98, 1976, pp. 390-394; B. Lewis, *Politics and War*, în *The Legacy of Islam*, ed. J. Schacht and C.E. Bosworth, 2nd edition, London, 1974, pp. 156-210; E. Kohlberg, *The Development of the Imâmi Shii Doctrine of Jihâd*, în *ZDMG*, 126, 1, 1976, pp. 64-88; M. Canard, *La guerre sainte dans le monde islamique et dans le monde chrétien*, în "Revue Africaine" (Alger), 1936, pp. 605-623; M. Amin, *The Sayings of Prophet Muhammad*, Lahore, 1963; J. Schacht, art. *Idjtihad*, în EI-2, III, pp. 1052-1053; Caurroy, *Législation*, IV/17, p.

212; E. Tyan, art. *Djihâd*, în EI-2, vol. II, 551-553; Boisard, *Islam*, pp. 229-241; *Dictionnaire AFA*, pp. 1814-1831; Cantemir, *Sistemul*, p. 425; Cantemir, *Imp. otoman*, I, p. 107; Cl. Cahen, art. *Harb. II. Sous le califat*, în EI-2, vol. III, p. 185; d'Ohsson, *Tableau*, V, p. 71; as-Shaybânî, *Kitâb as-Siyar*, IV, p.145-149; Laoust, *Ibn Taimîya*, p. 74; Hitti, *Arabes*, p. 49; Mahmassani, *Islamic Doctrine*, p. 17; Fyzee, *Doctrines juridiques shi'ites*, p. 54; Carra de Vaux, *Penseurs*, p. 137; Sulamî, *Kitâb al-djihâd*, p. 214; Goldziher, *Islam*, p. 117; Viorel Panaite, *Din istoria dreptului islamic al popoarelor: doctrina djiihad-ului*, în AIIAI, XXII, 2, 1985, pp. 707-718 (I) şi XXIII, 1, 1986, pp. 409-418 (II); Panaite, *Pace şi război în Islam*, pp. 82-153.

CIHÂD FETVÂSI **("consultaţie juridică pentru război sfânt").** Cu acesată formulă era desemnat documentul emis de cel mai înalt demnitar religios de la curtea otomană (din secolul al XV-lea, *şeyh ül-Islam*-ul), prin care musulmanii erau chemaţi la "război împotriva necredincioşilor". Declararea *cihâd*-ului - care era prin definiţie un *bellum justum* - în faţa comunităţii musulmane prin *fetvâ*-le nu era o regulă necesară şi obligatorie la otomani, după opinia lui Káldy-Nagy, care se referea însă la secolele XIV-XV. Ulterior, cu cât absenteismul şi lipsa de entuziasm pentru "război sfânt" vor fi mai prezente în mediul otoman, cu atât mai mult deţinătorii puterii vor face apel la argumentele juridico-religioase din doctrina *cihâd*-ului pentru legitimarea declanşării războaielor şi mobilizarea trupelor otomane, argumente invocate cel mai convingător de *şeyh ül-Islam*. Astfel, izvoarele pomenesc de *fetvâ*-le, urmate şi de "proclamaţii de război" sau "manifeste" (după formulele observatorilor europeni), care aveau drept rol justificarea în faţa comunităţii musulmane a declanşării unui conflict împotriva unui principe creştin şi creşterea entuziasmului musulmanilor pentru războaiele cu necredincioşii. Un caz găsim în noiembrie 1712, când "expediţia împotriva infidelilor" moscoviţi "urma ilustra *fetvâ* sau decizie pe care muftiul a dat-o", aşa cum se afirma în porunca sultanului din 20 noiembrie 1712 către viziri, paşale şi bei în care le prezinta cauzele războiului cu Rusia şi le comunica mobilizarea şi adunarea trupelor la Adrianopole. De asemenea, o *fetvâ* a fost emisă pentru legitimarea războiului împotriva Rusiei, în anul 1787, ea fiind invocată des în poruncile legate de acest moment, trimise de sultanul Abdul-Hamid I voievozilor români. Înaintea războiului ruso-otoman din 1828-1829, o "proclamaţie" (care îmbrăca forma *hatt-ı şerif*-ului din 21 decembrie 1827) era citită "în moscheile din provinciile

de pe malul drept al Dunării...", chiar dacă ea "n-a produs nici un entuziasm printre Turci, care nu consideră războiul decât ca o problemă personală a sultanului lor actual, pentru care ei nu au veneraţia şi ataşamentul de care s-au bucurat predecesorii săi". În ultimele "consultaţii juridice despre război sfânt" (*cihâd fetvâları*) din perioada otomană, este vorba de cele emise în timpul primului război mondial (1914-1918), legitimând mobilizarea la război proclamată de sultan, *şeyh ül-Islam*-ul statua că în caz de mare pericol pentru Islam, participarea la *cihâd* defensiv era o obligaţie individuală pentru toţi musulmanii valizi (tineri şi bătrâni, bogaţi şi săraci). **Bibliografie:** Gy. Kháldy-Nagy, *The Holy War (jihâd) in the First Centuries of the Ottoman History,* în HUS, vol. III-IV, part 1, 1979-1980, pp. 467-473; Hurmuzaki, *Documente*, VI, doc. LXVIII; Hurmuzaki, *Documente*, XVII, doc. LIV; Pakalin, *Sözlük*, I, p. 291; Maxim, *CTO*, nr. 34; Uzunçarşılı, *Ilmiye teşkilâtı,* p. 203.

***CIZYE* ("capitaţie").** În documentele oficiale ale Islamului marilor cuceriri arabe erau folosiţi doi termeni pentru "tributul" în bani sau în natură plătit de nemusulmani (indivizi, comunităţi, state) suveranului musulman, *cizye* şi *harâc*, fără a se face o diferenţiere clară între cele două concepte. Ulterior, jurisconsulţii musulmani vor încerca să traseze fiecăruia dintre cei doi termeni un contur cât mai distinct, dar confuzia va persista şi la nivelul textelor juridice (Abu Yusuf Ya'kub folosea cuvântul *harâc* şi pentru "capitaţie"). S-a încercat adesea în literatura de specialitate să se definească clar în schimbul căror "privilegii" era plătită *cizye* de către nemusulmani. Islamologii au avansat răspunsuri diferite: *cizye* a fost plătită şi acceptată ca o "compensaţie" pentru respingerea convertirii la Islam (Cl. Cahen); *cizye* a fost plătită de nemusulmanii învinşi ca o răscumpărare a vieţii, pentru evitarea uciderii, plata *harâc*-ului sau *cizye*-lei fiind văzută doar ca o răscumpărarea a persoanei, impusă iniţial infidelilor învinşi (M. M. Bravmann); *cizye* a fost acceptată ca o "recompensă" pentru neparticiparea la viitoarele lupte împotriva altor infideli (M. Maxim). Fiecare dintre ipotezele avansate îşi avea argumentele sale: *cizye* nu putea fi suprimată decât prin convertirea la Islam (Cl. Cahen); pe linia vechilor tradiţii arabe, prizonierii inamici trebuiau să plătească o "recompensă" pentru a nu fi ucişi (M.M. Bravmann); *cizye* era impusă de administraţia financiară a Califatului arab numai bărbaţilor nemusulmani apţi de luptă, de la plata "capitaţiei" fiind exceptaţi femeile, copiii, bătrânii, orbii, sclavii, călugării şi invalizii săraci (Cl. Cahen). În ce ne priveşte, ţinem însă

să punctăm caracterul pur confesional al acestui impozit, întrucât plata sa venea să scoată în evidenţă, fără echivoc, diferenţa dintre "credincios" (*mu'min*) şi "necredincios" (*kâfir*). Treptat, *cizye* s-a identificat tot mai mult cu o răscumpărare a absenţei de pe câmpul de luptă, plătită de nemusulmanii care primiseră protecţia suveranului musulman, găsindu-se astfel o soluţie de compromis între preceptele juridico-religioase şi necesităţile militare (participarea tributarilor la expediţii armate). La nivelul relaţiilor cu un principe nemusulman tributar, participarea la expediţiile militare trebuia, teoretic, să anuleze temporar plata tributului. Poarta otomană a dus, însă, în această privinţă o politică dublicitară, încercând să împace incompatibilitatea dintre plata tributului şi participarea principilor români la expediţiile militare otomane. În Imperiul otoman, *cizye* făcea parte din rândul aşa-numitelor "dări religioase" (*tekâlif-i şer'iye*), alături de *zekât, harâc, gümrük* etc., dar opuse dărilor cutumiare (*tekâlif-i 'örfiye*). Şi tributul plătit de principii munteni, moldoveni sau transilvăneni era considerat o *cizye*, dar o *cizye* colectivă. În vremea lui Brâncoveanu, de exemplu, tributul trimis la Poartă era considerat a fi "banii de gizia ai creştinilor" din Valahia (într-un document din 17 *şevval* 1102 / 14 iulie 1691) sau "din gizia Valahiei" (la 10 ianuarie 1692 / 20 *rebi ül-ahir* 1103). În cancelariile otomane erau alcătuite şi se păstrau aşa-numitele "Condici privind capitaţie" (*Cizye defteri* sau *Defter-i cizye*). Avem asemenea registre referitoare şi la *kaza*-lele dunărene, cea pentru Brăila din anii 994-995/1586-1587, fiind intitulată *Defter-i cizye-i gebran vilâyet-i Berail* ("Condică despre capitaţia necredincioşilor din ţinutul Brăila). Mai mult, asemenea condici erau practicate în secolele XVII-XVIII şi pentru consemnarea tributului plătit de ţările române. S-au păstrat, de exemplu, "Condicile gizielelor Ţării Româneşti şi Moldovei. 1678-1748" (*Eflâk ve Boğdan cizye defterleri. 1089-1161)* şi "Socoteala giziei. Condica tributului Ţării Româneşti şi Moldovei. Data 1701-1702" (*Cizye muhasebesi. Eflâk ve Boğdan cizye defteri. Tarihi 1113)*. **Bibliografie:** BOA, *Cizye defteri*, colecţia Kepeci KPT, nr. 3335/13 şi 3542/21; Mehmet, *Documente turc*, !, doc. 189, 191; ASB, CM, Turcia, r. 81, c. 886-909; Abu Yusuf, *Kitâb*, p. 291; Mawerdi, *Statuts*, pp. 299-331; Hershlag, *Introduction*, p. 12-14; Khadduri, *War and Peace*, pp. 189-190; Courbage, Fargues, *Chrétiens et Juifs*, p. 212; Cl. Cahen, H. Inalcık, art. *Djizya*, în EI-2, II, pp. 573-581; M.M. Bravmann, *Qu'rân IX-29*, în "Arabica", X, 1, 1963, pp. 94-95; M. M. Bravman, *The Ancient Arab Background of the Qur'ânic Concept al-Gizyatu' An Yadin*, în "Arabica, 3, 1966, pp. 307-314 şi 1, 1967, pp. 90-91; *Musulmans de l'Algerie, depuis la domination française*

(*Cap.II: Des personnes selon la loi musulmane*), în "Revue de l'Orient" (Paris), tome II, cahiers V à VIII, 1843, p. 263; Laoust, *Ibn Taimiya*, p. 270; d'Ohsson, *Tableau*, V, pp. 22-23; Akgündüz, *Osmanlı kanunnâmeleri*, I, pp. 167-171; Maxim, *Obligaţiile*, p. 100; Hamidullah, *Documents*, doc. 257, p. 119; Lewis, *Islam*, I, p. 236; Gemil, *Documente turc.*, doc. 11; Panaite, *Pace şi război în Islam*, pp. 163-175, 328-343.

DÂR ŪL-'AHD (**"Casa legământului"**). Expresie folosită în textele juridice musulmane pentru a desemna teritoriile ai căror locuitori încheiaseră "legământ" cu suveranul musulman, fiind tradusă de regulă în literatura de specialitate prin formula "Casa păcii". Realitatea politică şi militară din perioada dinastiei umayyade (661-750) s-a dovedit a fi incompatibilă cu o stare permanentă de război, relaţiile de coexistenţă paşnică între musulmani şi nemusulmani, fie ei indivizi, comunităţi sau state, impunându-se ca o necesitate stringentă. În aceste condiţii, în textele juridice din perioada abbasidă (750-1258) au fost teoretizate, ce-i drept după criterii diferite, şi alte categorii de teritorii, distincte mai mult sau mai puţin de *dâr ūl-Islam* şi *dâr ūl-ḥarb,* noţiuni juridice care veneau să justifice raporturile paşnice instituite în practică între Califatul arab şi unele state sau comunităţi nemusulmane. Dacă la hanefiţii din această perioadă se disting conceptele *dâr ūl-muvadâ'a* şi *dâr ūl-zimmet (aş-Şaybânî)*, la unii jurişti musulmani (în special la cei de rit şafiit, precum aş-Şâfii şi al-Maverdi), dar şi la Yahyâ b. Adam, apare conceptul *dâr ūl-'ahd*, pe care islamologii şi turcologii l-au tradus în mai multe feluri: "Casa păcii", "Casa pactului", "Casa legământului". În celebrele "Statute ale guvernării" (*al-Ahkâm al-Sultaniyya)*, în capitolul al XII-lea, consacrat împărţirii prăzilor, Abu-Hasan Ali al-

Maverdi (m. 1058) teoretiza conceptul *dâr ül-'ahd* ("territoire de traité", în traducerea lui E. Fagnan) în contextul clasificării pământurilor intrate sub stăpânirea musulmanilor. Principalul criteriu care a funcţionat în delimitarea acestor teritorii de "Casa Islamului" şi "Casa războiului" l-a constituit încheierea unui "legământ" (*'ahd)* între suveranul musulman şi principele nemusulman. Nu însă orice fel de *'ahd,* ci unul în care să se fi stipulat că pământul rămâne al lor şi că în schimbul acestui drept ei vor achita un *harâc* (care în aceste condiţii era echivalentul capitaţiei). În acest caz, pământurile lor nu intrau în "Casa Islamului" (*dâr ül-Islam*), ci urmau a fi considerate "teritorii ale legământului" (*dâr ül-'ahd).* Atât timp cât legământul încheiat era respectat, ei nu puteau fi impuşi la plata capitaţiei întrucât ei erau în afara "Casei Islamului". De remarcat că însuşi al-Maverdi recunoştea că la întemeietorul ritului hanefit, Abu Hanifa, nu a găsit o asemenea noţiune, în contextul amintit statutul teritoriilor fiind identic cu cel al zonelor cuprinse în *dâr ül-Islam.* Într-adevăr, după Abu Hanifa, teritoriul locuit de acest tip de nemusulmani, adică de "beneficiari de legământ" (*mu'ahid),* devenea automat "teritoriu al Islamului" (*dâr ül-Islam*), ei erau consideraţi "tributari supuşi la plata capitaţiei *(zimmî),* iar suma plătită era numită *cizye.* Conceptul şafiit *dâr ül-'ahd,* folosit des în istoriografia română şi străină pentru definirea regimului juridic al statelor tributare, a fost considerat capabil să acopere cel mai bine o realitate intermediară, destul de contradictorie, existentă între "Casa Islamului" şi "Casa războiului" (H. Inalcık, N.H. Biegman, M. Maxim). Astfel, în sud-estul Europei, beneficiarele regimului *dâr ül-'ahd*, pe o durată mai lungă sau mai scurtă de timp, cu sau fără *'ahdnâme*-le reînnoite, ar fi fost următoarele teritorii: Ţara Românească (începând cu secolul al XV-lea), Moldova (din a doua jumătate a secolului al XV-lea), Transilvania (între 1541-1690), Ragusa (de-a lungul secolelor XV-XVIII), câteva insule din Marea Egee (în secolele XV-XVI), Serbia (în secolul al XIX-lea). Să remarcăm că Ion Matei, într-un studiu de acum clasic dedicat dominaţiei otomane asupra ţărilor române, opera o diferenţiere clară între acele teritorii şi perioade în care *'ahdnâme*-lele primite au fost permanent reînnoite, iar autonomia a fost completă, şi situaţia în care *'ahdnâme*-lele nu au mai fost reînnoite, iar autonomia a fost fixată prin hatişerifuri de privilegii încălcate adeseori de autorităţile otomane. Adoptându-se noţiunea *dâr ül-'ahd* şi criteriile de definire a acesteia alese de şafiitul al-Maverdi, în istoriografia relaţiilor româno-otomane s-a impus formula "Casa păcii" pentru statutul juridic al ţărilor române (A. Decei, I. Matei, M. Maxim, Tahsin Gemil). Rezervele noastre faţă de acest concept îşi au originea în faptul

că *dâr ül-'ahd* este o noţiune care aparţine unei alte şcoli juridice, cea şafiită, şi în consecinţă nu este de găsit în izvoarele juridice şi istorice otomane, în care se impuseseră opiniile hanefite. **Bibliografie:** Mawerdi, *Statuts,* p. 290-291; H. Inalcık, art. *Dâr al-'ahd*, în EI-2, II, pp. 118-119; D.B. Macdonald - (A. Abel), art. *Dâr al-sulh*, în EI-2, II, pp. 134-135; Parvin, Sommer, *Dâr al-Islam*, p. 4; Decei, *Sulhnâme*, pp. 137-139; Matei, *Domination ottomane*, p. 95; Biegman, *Ragusa*, pp. 30-32; Maxim, *Pays Roumains*, pp. 32-36; Maxim, *Statutul politico-juridic*, pp. 113-119; Maxim, *Ţările Române şi Înalta Poartă*, pp. 143-169; Panaite, *Pacea*, II, pp. 399-402; Panaite, *Pace şi război în Islam*, pp. 409-424.

DÂR ÜL-CIHÂD **("Casa războiului sfânt").** Formulă folosită în izvoarele arabe şi otomane pentru a desemna zonele dintre "Casa Islamului" şi "Casa războiului" marcate de o desfăşurare acerbă a "războiului sfânt", tradusă de regulă "Casa războiului sfânt" ("Théâtre de la guerre sainte" la C. Mostras). Astfel, ca urmare a expediţiilor anuale organizate împotriva creştinilor de către suveranii musulmani, Peninsula Iberică era cunoscută în lumea arabă, în secolul al X-lea, ca *dâr-ı cihâd.* În perioada otomană găsim situaţii similare, prin *dâr ül-cihâd* fiind desemnate oraşele Bagdad, Alger, Belgrad, Tripoli şi Tunis (C. Mostras). Astfel, Belgradul şi împrejurimile sale au căpătat acest apelativ în urma conflictelor dintre Imperiul otoman şi Ungaria, respectiv Imperiul habsburgic. Mehmed Reşid (m. 1735), referindu-se la conflictul austro-otoman de la sfârşitul secolului al XVII-lea, mai precis la anul 1695, caracteriza şesul Belgradului ca făcând parte din *dâr ül-cihâd.* La fel, Tunisul era caracterizat în *'ahdname*-lele de la începutul secolului al XVII-lea ca un "teritoriu al războiului sfânt" (*dâr ül-cihâd).* **Bibliografie:** Caurroy, *Législation*, IV/17, pp. 224-225; M. Canard, art. *al-Awâsim*, în EI-2, I, pp. 783-784; Watt, *Islamic Spain*, pp. 34-35; Mehmed Reşid, *Târih*, în *Cronici turc.*, III, p. 180; Mostras, *Dictionnaire*, p. 88.

DÂR ÜL-HARB **("Casa războiului").** Formulă tradusă, de regulă, "Casa războiului" (de la cuvântul arab *harb* = război), dar şi "teritorii inamice", prin care erau desemnate zonele care nu intraseră sub controlul Imperiului muhamedan, statele care nu încheiaseră vreun tratat de pace cu acesta, teritoriile în care *şeriat*-ul nu era urmat în domeniul cultului religios. Pentru doctrinarii "războiului sfânt", în special pentru hanefiţi, "Casa războiului" se identifica cu tot ce exista în afara "Casei Islamului". Aş-Şaybânî insista mai mult

pe criteriul protecţiei musulmanilor. În izvoarele juridico-religioase otomane, *dâr ül-harb* era o formulă des folosită pentru a desemna teritoriile aflate sub suveranitatea unui principe creştin (Ibrahim al-Halebî, Mouradgea d'Ohsson). Astfel, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea printre ţările europene considerate a fi în "Casa războiului" se numărau şi Veneţia, Imperiul habsburgic şi Polonia. În *fetvâ*-le, opoziţia dintre *dâr ül-harb* şi *dâr ül-Islam* era marcată clar, ea lăsând urme şi în statutul celor care ar fi trecut dintr-o parte în alta, numit cu un termen modern "regimul străinilor". În actele de cancelarie şi în izvoarele narative otomane din secolul al XV-lea, statele europene erau caracterizate ca făcând parte din "Casa necredincioşilor" (*dâr ül-kefere)*. Începând cu secolul al XVI-lea, datorită unei tot mai largi recuperări a *siyar*-lui clasic, atributul *harbî* va fi utilizat din ce în ce mai des în documentele emise de cancelaria divanului imperial (*kanunnâme, 'ahdnâme, hüküm* etc.) şi în cronicile otomane. În consecinţă, întâlnim atât formula juridică clasică *dâr ül-harb* (într-un *hüküm* din 1164 / 1750-1751, de exemplu), cât şi alte expresii, precum *diyâr-ı harbiye* ("ţinuturi duşmane") În *'ahdnâme*-le din secolul al XVII-lea acordate statelor occidentale era folosită des formula *harbî vilâyet* (pl. *harbî vilâyetler*) pentru a desemna ţările care nu încheiaseră "tratate de pace" cu sultanul şi nu beneficiau de privilegii comerciale. Avem la dispoziţie mai multe *hüküm*-uri sultanale din secolele XVI-XVIII din care rezultă că ţările române nu mai făceau parte din "Casa războiului", dar statele creştine vecine (Ungaria, Imperiul habsburgic, Polonia) erau considerate "teritorii ale războiului" (*dâr al-harb).* Să mai notăm că după revolta unui tributar, un teritoriu care fusese în "Casa Islamului" sau "Casa protecţiei-tributare" devenea în anumite cazuri, din nou, "teritoriu al războiului". De exemplu, în contextul revoltei lui Mihai Viteazul şi al războiului cu habsburgii din 1593-1606, Ţara Românească era numită "ţară duşmană" (*dâr ül-harb*) de către cronicarul Mustafa Selaniki. **Bibliografie:** *Cronici turc.*, I, p. 377; Mehmet, *Documente turc.*, I, doc. 105, 265; Gemil, *Documente turc.*, doc. 155; Veliman, *Documente turc.*, doc. 54, 122; Groot, *OEDR*, p. 239-245; A. Abel, art. *Dâr al-harb*, în EI-2, II, pp. 129-130.

DÂR ÜL-ISLÂM **("Casa Islamului").** Noţiune prin care în textele juridice clasice erau desemnate teritoriile unde cultul religios muhamedan era practicat în mod liber sub conducerea unui suveran musulman, iar protecţia musulmanilor era asigurată (aş-Şaybânî). De altfel, din această persepectivă, de transformarea "teritoriilor războiului" în "teritorii ale

Islamului" se putea vorbi doar în momentul în care cultul religios islamic ar fi fost practic în siguranţă. *Dâr ül-Islam* avea ca sinonim *dâr ül-a'dl* ("lumea dreptăţii"), teritoriul unde domina forţa dreptului, ordinea şi armonia, întrucât preceptele lui Allah şi ale Trimisului Său erau urmate întocmai (M. Boisard). Pentru hanefiţi, criteriul principal care marchează un teritoriu ca parte componentă a "Casei Islamului" era cel al suveranităţii. După opinia acestora, în "Casa Islamului" erau incluse şi teritoriile aflate sub suzeranitatea *imâm*-ului, chiar dacă acolo nu locuia nici un musulman. Locuitorii "Casei Islamului" erau musulmani şi nemusulmani "protejaţi" (sing. *zimmî).* În perioada otomană, *dâr ül-Islam* era uzitată ca noţiune juridico-religioasă mai ales în izvoarele juridice (în *kitâb as-siyar* şi în *fetvâ*-le). O găsim, însă, şi în cronicile sau documentele osmane de cancelarie: *dâr ül-Islam* la Şukrüllah, *dâr-ı Islam* sau *diyâr-ı Islam* la Ibn Kemal. Totuşi, pentru a desemna teritoriile aflate sub suveranitatea sultanului, atât cele administrate direct cât şi statele tributare, cel mai des era utilizată expresia *Memâlik-i mahrûsa* (Ţările bine-păzite). Din vremea lui Süleyman Kanunî, în concepţie politico-juridică a Porţii, ţările române erau considerate teritorii incluse în "Casa Islamului" (*dâr ül-Islam*), părţi componente ale Ţărilor bine păzite", "anexe ale ţărilor bine păzite" (*muzâfat-ı Memâlik-i mahrûsa*) sau "proprietate rămasă în moştenirea sultanului" (*mülk-i mevrûs*). Astfel, odată cu expediţia din 1538 împotriva Moldovei şi capitularea Sucevei, în ciuda faptului că "s-au scris acte cu condiţii şi obligaţii", Ibrahim Peçevi afirma că "vilaietul Moldovei a intrat sub stăpânirea ţărilor osmane". O asemenea situaţie nu a fost caracteristică - o arată realitatea practică - teritoriilor din nordul Dunării, cu excepţia zonelor de la frontiera dintre ţările române şi Imperiul otoman, transformate în unităţi administrativ-teritoriale otomane (*sancâk*-uri, *kaza*-le). Diferenţa dintre cele două regimuri juridice a fost insistent subliniată de Mihai Maxim, care făcea trimitere şi la un document din 1585 în care sultanul Murad III afirma că *şeriat*-ul nu putea fi aplicat pe teritoriul Moldovei întrucât aceasta nu făcea parte din "Casa Islamului": "Deoarece Moldova nu este ţinut al Islamului <litigiul> nu poate fi judecat după şeriat" (*Boğdan dâr ül-Islâm olmamağın şer'ile görülmesi mümkün olmayub).* Nu este cazul să mai adăugăm că aprecierea de mai sus, lansată de Murad III în 1585, poate fi extinsă, datorită similitudinilor de statut juridic, şi asupra Ţării Româneşti sau Transilvaniei. Pentru comparaţia cu teritoriile aflate sub administraţie otomană directă, este de ajuns să subliniem că în ţările române cultul religios musulman nu s-a practicat în mod public, *şeriat*-ul nu s-a constituit în ghid pentru jurisprudenţă, iar *cizye* nu era

percepută în mod individual, caracteristici care le elimină fără drept de apel din *dâr ūl-Islam*. Şi totuşi, în viziunea Porţii, acceptată treptat şi de diplomaţia occidentală, ţările române făceau parte, alături de teritoriile din dreapta Dunării, din acelaşi "întreg" care era Imperiul otoman. Statutul juridic al ţărilor române faţă de Poartă trebuie nuanţat în funcţie de datele oferite de realitatea practică, realitate scoasă în evidenţă, atât de evoluţia relaţiilor româno-otomane de la sfârşitul secolului al XIV-lea până în secolul al XVIII-lea, cât şi de comparaţia cu alte cazuri din vecinătate. De fapt, tocmai această situaţie contradictorie ne-a determinat să situăm ţările române la "frontiera" dintre *dâr ūl-Islam* şi *dâr ūl-harb*. Ceea ce se poate afirma cu certitudine este că, din punctul de vedere al dreptului islamic al popoarelor, ţările române au ieşit din "Casa războiului", dar nu au intrat niciodată în "Casa Islamului". Cu atât mai mult această distincţie a fost făcută de factorii politici autohtoni. Exemple pot fi întâlnite în documentele din a doua jumătate a secolului al XV-lea şi în prima jumătate a secolului al XV-lea, publicate de Gr. Tocilescu, potrivit cărora voievozii şi boierii munteni făceau o diferenţă clară între "ţara turcească", identificată cu teritoriile din dreapta Dunării, şi "ţara noastră", adică cea de la nordul Dunării. De exemplu, în 1476, în opinia lui Basarab Laiotă negustorii care veneau din sudul Dunării urmau să treacă "din ţara turcească în ţara noastră". Şi semnificaţia acestor expresii credem că depăşeşte pe cea a unor accepţiuni politico-administrative distincte. Chiar şi în 1635, scriindu-i sultanului Murad IV despre ciocnirea dintre oştenii otomani din Lipova şi forţele ardelene staţionate la Ineu, Gheorghe Rákoczy I vorbeşte de dijmuitorii "din partea islamică" (*Islâm tarafından)* şi cei "din partea maghiară" *(Macar tarafından)*. **Bibliografie:** Halebî, *Mülteka*, p. 336; Caurroy, *Législation*, IV/17, p. 218-219; Bianchi, *Fetvas,* pp. 180-181; d'Ohsson, *Tableau*, V, p. 41; Peçevi, *Târih,* în *Cronici turc.*, I, p. 481; Tocilescu, *534 documente,* doc. 99, 259; Gemil, *Documente turc.*, doc. 100; Maxim, *Teritorii,* I, p. 807; Maxim, *Regimul economic,* p. 1734; Maxim, *Pays Roumains*, pp. 32-36; Maxim, *Statutul politico-juridic*, pp. 113-119; Maxim, *L'autonomie,* p. 210; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, p. 6; Veliman, *Documente turc.*, p.13; Özel, *Isslam Hukuku,* p. 86; Boisard, *Islam* , p. 208; A. Abel, *Dâr al-harb*, în EI-2, II, pp. 129-130; A. Abel, art. *Dâr al-Islam*, în EI-2, II, pp. 130-131; Parvin, Sommer, *Dâr al-Islam*, p. 4-5; Panaite, *Pace şi război în Islam*, pp. 106-112, 278-292, 409-424.

***DÂR ŪL-KŪFFÂR* ("Casa necredincioşilor").** Formulă des folosită în actele de cancelarie şi în izvoarele narative otomane pentru a desemna statele creştine din Europa în general, din Balcani în special, ai căror locuitori erau caracterizaţi de "lipsă de credinţă" (*küfr),* fiind numiţi *küffar* sau *kefere* ("infideli", "necredincioşi"). Putem găsi, astfel, formulele *dâr ül-kefere* ("ţara necredincioşilor") la Şükrullah şi Ibn Kemal; *diyâr-ı küffar* ("ţinuturile necredincioşilor") şi *diyâr-ı küfr* ("teritoriile necredinţei") la Ibn Kemal; *kefere vilâyetlerinden* ("din ţinuturile necredincioşilor") într-un *hüküm* din 1734; *kâfiristân* ("ţara infidelilor"). **Bibliografie:** Şükrullah, *Behcet-üt-Tevârih* (*Frumuseţea istoriilor*), în Veliman, *Mircea*, p. 426; Ibn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osman*, în Veliman, *Mircea*, p. 410-411 şi în Decei, *Mircea*, p. 144; Veliman, *Documente turc.*, doc. 73; Panaite, *Pace şi război în Islam*, pp. 106-112, 278-292.

***DÂR ŪL-MUVÂDA'A* ("Casa reconcilierii", "Casa armistiţiului").** Întrucât în limba arabă *muvadâ'a* înseamnă în arabă "duşmănie abandonată", "reconciliere", "armistiţiu", această formulă poate fi tradusă prin "Casa reconcilierii" sau "Casa armistiţiului". Era denumirea dată teritoriilor locuite de infidelii inamici (*harbî)* cu care musulmanii au încheiat tratate. Această zonă rămânea, totuşi, parte componentă a "Casei războiului" (*dâr ül-harb*), întrucât "pacea" dintre cele două părţi avea un caracter temporar. Acest concept era pomenit de as-Sarakhsî în comentariul său la una din regulile ce priveau *harâc*-ul formulate de hanefitul aş-Şaybânî (m. 805). Asupra locuitorilor acestui teritoriu urma a se percepe un tribut contractat numai prin tratat de pace, în schimbul căruia aceştia îşi păstrau autonomia. Locuitorii din *dâr al-muvâda'a* ("protectoratului", după traducerea lui M. Hamiidullah) se deosebeau de *zimmî*-ii propriu-zişi din "Casa Islamului". Demn de remarcat este şi faptul că statutul de "Casă a armistiţiului" se repercuta şi asupra unui teritoriu cucerit sau făcut vasal de către un stat nemusulman care avea un tratat încheiat cu nemusulmanii (fiind deja *dâr ül-muvadâ'a*). În consecinţă, devenind *dâr ül-muvadâ'a*, nici noul teritoriu nu putea fi atacat de musulmani. Şi reciproca era valabilă. Un teritoriu care aparţinuse "Casei armistiţiului" redevenea în totalitate *dâr ül-harb,* putând fi atacat de musulmani, în cazul în care principele nemusulman rupea tratatul de armistiţiu sau dacă ar fi fost cucerit de *harbî* fără tratat cu musulmanii. De asemenea, dacă o ţară în pace cu musulmanii, deci cu statut de *dâr ül-muvadâ'a*, cucerind un stat *harbî*, îi prelua şi aplica legile, atunci ea îşi pierdea vechiul statut de "Casă a armistiţiului", redevenind *dâr ül-harb.*

Din această perspectivă a dreptului islamic, statele creştine europene, cu care Poarta a încheiat "legăminte" (Veneţia, Ungaria, Imperiul habsburgic, Polonia, Franţa etc.) şi-au schimbat statutul juridic din *dâr ūl-harb* în *dâr ül-muvadâ'a.* Totodată, devine necesară şi reconsiderarea statutului ţărilor române faţă de Poartă prin prisma acestui concept. Astfel, pentru definirea statutului juridic al Ţării Româneşti şi Moldovei faţă de Poartă, adoptarea noţiunii hanefite *dâr ül-muvâda'a* ("Casa armistiţiului") ar corespunde mai bine primei etape din evoluţia relaţiilor româno-otomane, ce ţine până la 1538-1541. Semnificativ este faptul că în 1484, conform opiniei cronicarului Kara-Çelebi-Zade exprimată în *Süleyman-nâme* "la ţările dinastiei osmane se adăugase, prin puterea săbiei, Akkermanul, care ere o cetate de seamă a Moldovei...". O Moldovă care rămâne încă sub incidenţa "răboiului sfânt", deci în " Casa războiului" sau, după încheierea păcii din 1486, în "Casa armistiţiului". **Bibliografie:** Shaybânî, *Kitâb as-Siyar*, IV, pp. 65-66; Caurroy, *Législation*, IV/17, pp. 219-224; Panaite, *Pace şi război în Islam*, pp. 186-187, 409-424.

DÂR ŪZ-ZIMMET **("Casa supunerii", "Casa protecţiei-tributare").** Noţiune care poate fi tradusă în mai multe feluri, datorită complexităţii conceptului *zimmet.* Am optat pentru "Casa supunerii" sau "Casa protecţiei-tributare". Din perspectiva dreptului islamic al păcii, anularea definitivă a "războiului sfânt", ca stare de război între "Casa Islamului" şi "Casa războiului", se producea nu numai în momentul convertirii infidelilor la Islam ("universalizarea religiei"), ci şi prin recunoaşterea supremaţiei Islamului de către comunităţile de nemusulmani, în cadrul Imperiului muhamedan ("universalizarea politică") (W.M. Watt). Muhammad aş-Şaybânî (m. 804) menţiona două categorii de teritorii intermediare: *dâr ül-muvâda'a* ("Casa armistiţiului") şi *dâr üz-zimmet* ("Casa protecţiei-tributare"). Trebuie însă să subliniem că după opinia juriştilor hanefiţi, aceşti termeni nu marcau teritorii din afara "Casei Islamului" sau "Casei războiului", ci zone ("sectoare") distincte, dar înglobate în sferele originare. Ulterior, aceste concepte vor dispare din tratatele hanefite de drept islamic al popoarelor, lăsând loc în epoca otomană doar bipolarismului *dâr ül-Islam / dâr ül-harb*, în care distincţia era operată în special după criteriul "suveranităţii". Încercând să definească statutul teritoriilor locuite de *zimmii,* juriştii musulmani au teoretizat conceptul *dâr ül-zimmet.* El a fost aplicat tuturor comunităţilor de nemusulmani care încheiaseră un "tratat de protecţie-tributară" (*'ahd üz-zimmet)* cu suveranul musulman. Conceptul nu are câtuşi de puţin

un contur atât de clar pe cât pare la prima vedere. Du Caurroy, încercând să limpezească apele, a introdus două nuanţe. *Dâr ūz-zimmet* desemna, în viziunea juriştilor hanefiţi, două categorii de teritorii. În primul rând, cu acest nume putea fi desemnat acel sector din *dâr ūl-Islam* ai căror locuitori nemusulmani acceptaseră să plătească tribut, să se supună puterii şi legilor musulmane, dar care obţinuseră privilegiul să fie conduşi de un şef conaţional, ales şi numit de suveranul musulman. Totodată însă *dâr ūz-zimmet* se putea constitui într-o zonă din *dâr ūl-harb*, ai cărei locuitori nemusulmani erau tributari faţă de suveranul musulman prin intermediul unui principe ales din rândul lor şi nu se supuneau *şeriat*-ului, ci propriilor lor legi şi obiceiuri. În primul caz, acest teritoriu era prin statutul său mai apropiat de "Casa Islamului" (*dâr ūl-Islâm)*, fiind considerat chiar o parte componentă a acesteia. În al doilea caz, statutul de *dâr ūz-zimmet* era recunoscut şi aplicat unei zone care aparţinea mai degrabă de "Casa războiului", decât de "Casa Islamului." Mai mult, conform unei alte reguli, în această situaţie, teritoriul rămânea pe mai departe înglobat în *dâr ūl-harb.* Să subliniem şi reciproca. Un teritoriu *dâr ūz-zimmet*, dar în varianta a doua, deci de state tributare, redevenea *dâr ūl-harb* în momentele în care tributarii îşi încălcau, într-un fel sau altul, legământul (*'ahd)* încheiat cu suveranul musulman. De remarcat că *dâr ūz-zimmet* era un concept aplicat în textele juridice şi statelor tributare faţă de principii nemusulmani, cu sau fără tratat încheiat cu suveranul musulman. În aceste condiţii, o confruntare a conceptului *dâr ūz-zimmet* cu realitatea relaţiilor dintre ţările române şi Imperiul otoman este necesară. Astfel, pentru definirea statutului juridic al ţărilor române faţă de Poartă după 1538-1541, bineînţeles, din punctul de vedere al dreptului islamic al popoarelor, adoptarea noţiunii hanefite *dâr ūz-zimmet* ("Casa supunerii, "Casa protecţiei-tributare") ar corespunde mai bine raporturilor de forţe româno-otomane. **Bibliografie:** Caurroy, *Législation*, IV/17, pp. 219-224; Watt, *Jihâd*, pp. 390-394; Kara-Çelebi-zade, *Süleymannâme*, în *Cronici turc.*, I, p. 532; Panaite, *Pace şi război în Islam,* pp. 175-176, 409-424.

DA'VET **("invitaţie", "chemare", "somaţie").** Termen arab care înseamnă "invitaţie", "chemare", în textele juridice fiind folosit cu sensul de "somaţie". *Da'vet* (în arabă, *da'wa)* îşi are rezervate destule pagini în tratatele despre dreptul islamic al păcii şi războiului. Astfel, hanefitul Abu Yusuf Ya'kub consacra un capitolul din lucarea sa *Kitâb al-harâc* modului de a lupta împotriva politeiştilor şi oamenilor dezordinii, vorbind şi

despre "somaţia care le este adresată". În doctrina clasică, somaţia era considerată "*cihâd*-ul cel mai merituos", căci chemarea la Islam se făcea prin cuvânt, precedând *cihâd*-ul cu armele (Ibn Hazm). Prin posibilităţile oferite *harbî*-ilor înainte de declanşarea ostilităţilor, somaţia constituia primul pas către anularea stării de război (a *cihâd*-ului) şi reglementarea situaţiei dintre musulmani şi nemusulmani pe cale paşnică. O somaţie trebuia să cuprindă, conform practicii cutumiare, două elemente: notificarea pretenţiilor şi declaraţia de război. Mai întâi, musulmanii urmau a formula condiţiile care, odată îndeplinite de către necredincioşi, puteau duce la anularea declanşării războiului. Somaţia exprima poate cel mai bine atitudinea diferenţiată a comunităţii musulmane faţă de locuitorii "Casei războiului", făcând diferenţă între "politeişti" (arabii idolatri) şi "oamenii Cărţii". Prima condiţie, care constituia de fapt prima "invitaţie" pe care musulmanii trebuiau s-o adreseze necredincioşilor, era "convertirea la Islam", numită de d'Ohsson "somaţie religioasă". Chemarea la Islam urma a fi adresată tuturor *harbî*-ilor, deci atât "oamenilor Cărţii" (*ehl al-kitâb*), cât şi idolatrilor. Documentele din perioada marilor cuceriri arabe ne înfăţişează "somaţiile religioase" ca un fel de acte contractuale care prevedeau drepturi şi obligaţii reciproce (martor fiind Allah). Sultanii otomani au adresat "somaţii religioase" şahilor safavizi ai Iranului înainte de războaiele din secolele XVI-XVII, în cadrul unor "cărţi imperiale" (*nâme-i hümâyûn*), chemându-i să adopte sunnitismul şi să accepte supremaţia otomană. Invitaţia la convertire trebuia să se facă timp de trei zile. Dacă somaţia religioasă n-a produs nici un efect, la începutul zilei a patra, nemusulmanii erau invitaţi să accepte plata *cizye*-lei (Ibrahim al-Halebi, d'Ohsson). Somaţia politică nu putea fi adresată, conform *şeriat*-ului, decât popoarelor care aveau o "carte revelată" (*ehl al-kitâb*), respectiv creştinilor şi evreilor. Discuţii contradictorii s-au purtat în textele juridice în legătură cu obligaţia musulmanilor de a soma nemusulmanii înainte de a declanşa ostilităţile. S-a impus însă părerea conform căreia războiul nu se putea declanşa înainte de adresarea unei somaţii, împotriva *harbî*-ilor care nu aveau cunoştinţă de Islam şi, în consecinţă, cărora nu le parveniseră vreodată o "chemare la Islam". Mult mai târziu, Dimitrie Cantemir aprecia, în acest sens, că musulmanii nu se ţin strict de această lege, ci de multe ori o interpretează după "urgenţia evenimentelor", declarând război după ce "au înfipt sabia în corpul inamicului". Totodată, însă, el ţinea să precizeze că această practică - demnă de condamnat - era întâlnită şi la creştini. Declaraţia de război nu era necesară când principele nemusulman viola o clauză a tratatului de pace sau, în genere,

când din partea inamicului se producea un act ostil. Otomanii sunt înfăţişaţi de observatorii europeni ca fiind scrupuloşi în a soma principii creştini înainte de declanşarea ostilităţilor, conştienţi fiind că era "oprit prin lege de a începe război înainte de a înştiinţa pe inamic" (D. Cantemir). Mai mult, otomanii vedeau în această regulă nu numai o stipulaţie a *şeriat*-ului, ci o cutumă internaţională a cărei respectare devenise o necesitate. Izvoarele fac destul loc unor nuanţe impuse de timpul istoric şi spaţiul geografic. În timpul expansiunii otomane din secolele XV-XVI, modul de adresare şi formulele folosite în somaţiile politice nu erau identice. Explicit sau implicit, o somaţie politică presupunea, totuşi, invitarea nemusulmanilor să accepte plata tributului şi supunerea faţă de sultan, devenind un laitmotiv în cronicile bizantine sau otomane. Nu se poate vorbi de o ignorare din partea otomanilor a practicii de a adresa somaţie principilor creştini din sud-estul Europei, chiar în condiţiile în care sultanul presupunea că în zona Balcanilor se ştia foarte bine că "pacea" putea fi obţinută prin plata unui tribut. Observăm însă că "somaţiile" - dacă le putem numi aşa - erau precedate de solii ale principilor creştini trimise la sultanii otomani după demonstraţii impresionante de forţă ale acestora din urmă. De asemnea, de-a lungul secolului al XV-lea, somaţii vor fi adresate adeseori principilor creştini, inclusiv voievozilor munteni sau moldoveni, pentru verificarea supunerii faţă de Poarta otomană, mai ales în momentele de revoltă.

Bibliografie: Watt, *Islam*, p. 33; Watt, *Jihâd*, p. 291; Morabia, *Ğihâd*, pp. 357-358, 519; Abu Yusuf, *Kitâb*, pp. 100, 278, 295-334; Shaybânî, *Kitâb as-Siyar*, I, pp. 53-58; IV, pp. 136-145; d'Ohsson, *Tableau*, V, pp. 53-55, 64-71; Mills, *Histoire de mahométisme*, p. 59; Hamidullah, *Documents*, nr. 15, 65, 79; Peters, *Islam*, pp. 18-19; Lewis, *Islam*, I, p. 228; Rechid, *Islam*, pp. 464-465; Mehmet, *Documente turc.*, I, doc.1; Mehmet, *Documente turc.*, II, doc. 134, 135; Káldy-Nagy, *Holy War*, pp. 471-472; Cantemir, *Imp. otoman*, I, p. 308, 388; Ducas, *Istoria*, p. 422; Critobul, *Mehmed II*, III/1,4-5; IV/15,2; Costin, M., *Letopiseţ*, p. 76; Aşıkpaşazade, *Tevârih*, ed. Fr. Giese, p. 178; Panaite, *Pace şi război în Islam*, pp. 145-153.

ECNEBÎ DEVLETLER DEFTERLERI (**"Condicile Statelor Străine"**). Aceste condici fac parte din seria "Condicilor Divanului Imperial" *(Divân-ı Hümâyûn Defterleri)*, fiind alcătuite într-o cancelarie specială a acestuia, *Divân-i Hümâyûn Amedî Kalemi*, cancelarie a Divanului Imperial care se ocupa de relaţiile cu alte state, inclusiv de corespondenţa sosită. De altfel, cuvântul persan *âmed* însemna "sosit" şi era folosit ca semn oficial în registrele oficiale pentru a marca sosirea unor documente la Poartă, iar *âmedçi* era primitorul general al corepondenţei provinciale adresate marelui vizir. Aceste registre mai erau numite şi *Düvel-i Ecnebiye Defterleri* sau *Divân-ı Hümâyûn Âmedî Kalemi Defterleri.* În "Arhiva Otomană a Preşedinţiei Consiliului de Miniştri" (*Başbakanlık Osmanlı Arşivi)* se păstrează 111 astfel de condici. Colecţia cuprinde, printre alte condici: "Condica tratatelor cu Polonia" (*Lehistan 'Ahdnâmesi Defteri)* din perioada 1016-1173 / 1607-1759; "Condica tratatelor cu Imperiul habsburgic" (*Nemçelü 'Ahd Defteri)* din perioada 975-1210 / 1567-1795, singura serie cu *'ahdnâme*-le şi din secolul al XVI-lea; "Condica tratatelor cu Veneţia" (*Venedik 'Ahdnâme Defteri)* din perioada 1081-1211 / 1670-1796 şi 1131-1189 / 1718-1775; "Condica cu porunci pentru Ragusa" (*Dubrovnik Ahkâm Defteri)* dintre anii 1013-1028 / 1604-1618), *Felemenk 'Ahdnâme Defteri* din perioada 1091-1278 / 1680-1861 etc. În *Ecnebî Defterleri* ("Registrele referitoare la străini") erau consemnate nu numai aspecte privind relaţiile interstatale, ci şi aspecte ale activităţii străinilor, ca rezidenţi în Imperiul otoman. În aceste registre erau copiate, pe lângă *'ahdnâme*-lele acordate statelor europene, şi documente emise de sultani în urma arzurilor înaintate Porţii de către reprezentanţii diplomatici şi consulari ai statelor creştine. Conform unui obicei al cancelariei otomane de a evita emiterea unor acte în cazurile în care arzul fusese respins de sultan sau marele vizir, în aceste *Ecnebî Defterleri* - ca şi în alte "condici" realizate la Poartă - nu se găsesc decât documente favorabile negustorilor străini (S. Faroqhi). Tot în această serie de condici din fondul *Mahzen Defterleri. Ecnebi Devletler Defterleri* ("Condici de depozit. Condici privind satatele străine") se înscriu şi şase "Condici referitoare la România" (*Romanya Defterleri*), trei pentru Ţara Românească (*Eflâk defteri...)* şi trei pentru Moldova *(Boğdan defteri...)*. În aceste registre erau copiate unele firmane referitoare la Ţara Românească şi Moldova, emise după 1649 (ele se găsesc sub formă de microfilme şi la ANB, o parte din documentele cuprinse între 1711-1821 fiind publicate de Valeriu Veliman). **Bibliografie:** *BOA Rehberi*, pp. 142-147; Faroqhi, *Venetian Presence*, p. 318; Veliman,

Documente turc., p. 33.

EFRENC **("franc", "european").** Termen folosit în izvoarele otomane (împreună cu alte variante de scriere - *efrenğ, firenk, frenk)* pentru a-i desemna în general pe "europeni" şi în special pe negustorii străini care veneau în teritoriile otomane pentru comerţ. În *kânûnnâme*-lele, *hüküm*-urile şi registrele vamale din secolele XV-XVI, prin *firenk, efrenç* (pl. *efrençiyân*, *frenk kâfirleri)* se înţelegeau, de regulă, negustorii care proveneau din ţările cu care Imperiul otoman avea relaţii comerciale strânse. În *kânûnnâme*-lele din secolul al XV-lea atributul de *firenk* apare în diferite formule, împreună cu locul de origine al străinului sau cu precizarea statutului său de "inamic" (*harbî)* sau "neplătitor de tribut" *(harâcgüzâr olmıyan).* De exemplu: "francul (*Firenk)* care vine din Veneţia şi Genova", în 1461 sau "francul care nu este plătitor de tribut" (*harâcgüzar olmayan Firenk*), în 1476. În aceleaşi documente erau folosite şi expresii - sinonime cu cele amintite mai sus - dar care fac trimitere la calitatea străinilor de "infideli": "necredinciosul care nu este plătitor de tribut" (*harâcgüzar olmayan kâfir*), în 1476 sau "necredincioşii (*kâfirler*) care vin din Veneţia, Rum şi alte ţări", în 1484 etc. Analizând registrele vamale din cetăţile Caffa şi Akkerman de la sfârşitul secolului al XV-lea şi începutul secolului al XVI-lea, în care apar - printre negustori de religie şi etnie diferite - şi "franci" (*efrençiyân)* din Chios şi Moldova (pe atunci state tributare Porţii), Halil Inalcik se întreba dacă aceştia erau asimilaţi de autorităţile otomane negustorilor străini veniţi din "Casa războiului" şi regreta că nu putea trage o concluzie fermă. B.A. Cvetkova observa, de asemenea, că în unele *kânûnnâme*-le negustorii străini erau desemnaţi fie cu termenul *harbî,* considerat "imprecis" de cercetătoarea bulgară, fie cu expresia *firenk kâfirleri.* Despre semnificaţiile ultimului termen, B.A. Cvetkova era de părere că desemna mai ales comercianţii care proveneau din ţările cu care Poarta întreţinea relaţii comerciale regulate, în special Ragusa şi statele maritime italiene. Aceşti comercianţi aveau propriile "contoare" ("colonii") în oraşele mai mari, participând adesea la comerţul local prin "magazine" deschise în aşezări din Peninsula Balcanică. Abia în secolul al XVIII-lea se impune şi în documentele administrative de cancelarie conceptul juridico-religios *müste'min* pentru a desemna străinii din Imperiul otoman. **Bibliografie:** Anhegger, Inalcık, *Kanunnâme,* doc. 53, 54; Cvetkova, *Villes balkaniques*, p. 68; Lewis, *Middle East*, p. 30; Cl. Cahen, art. *Crusade*, în EI-2, vol. II, p. 65; Sousa, *Capitulatory Regime*, p. 57; Nora

Şeni, *Finances Ottomans et figures levantines*, în *L'accession de la Turquie à la civilisation industrielle: Facteurs internes et externes*, Actes du Colloque d'Istanbul 2-4 dec.1985, publié par J. Thobie, J.L. Bacqué-Grammont, Istanbul, 1987, p. 14; Inalcık, *Closing of the Black Sea*, p. 100.

EHL ŪL-KITÂB (**"oamenii Cărţii", "Scripturarii"**). În textele juridice din Islamul clasic, "necredincioşii" (*küffar)* erau divizaţi în două categorii: politeiştii (*müşrik*; pl. *müşrikûn*) şi "oamenii Cărţii" (*ehl ūl-kitâb*). După definiţia hanbalitului Ibn Taimiyya (m. 1328), *ehl ūl-kitâb* erau toţi cei care credeau în Profeţie în general, dar tratau ca impostori anumiţi Profeţi, ca Iisus şi Muhammad. În rândul "Scripturarilor" intrau toate popoarele care primiseră o "Carte revelată" (în primul rând, evreii cu Tora, creştinii cu Evanghelia), dar şi sabeenii (*sâbi'ûn*) şi zoroastrienii (*macûs*), ba chiar şi idolatrii din India, după unii jurişti. De regulă, faţă de "oamenii Cărţii", în textele juridice se manifestă o atitudine mult mai tolerantă în comparaţie cu cea faţă de "idolatri". Astfel, în afara convertirii la Islam, pentru creştini şi evrei exista şi alternativa supunerii şi plăţii *cizye*-lei, numită de d'Ohsson "somaţie politică". Din această persepectivă, versetul IX/29 din *Coran* - la care de obicei se face referire pentru a sublinia caracterul belicos al Islamului - poate fi considerat un argument pentru această atitudine: "Luptaţi-vă împotriva celor ce nu cred în Allah şi în ziua de apoi şi nu opresc ceea ce a oprit Allah şi Trimisul Său şi nu mărturisesc mărturia adevărului dintre cei cărora li s-a dat Scriptura, până ce vor plăti *cizye* direct (cu mâinile lor) şi să fie umiliţi". **Bibliografie:** Laoust, *Ibn Taimîya*, p. 93; G. Vajda, art. *Ahl al-Kitâb*, în EI-2, vol. I, pp. 272-274); W. Björkman, art. *Kâfir*, în EI-2, vol. IV, pp. 425-427; Panaite, *Djihâd*, I, p. 714; Panaite, *Pacea*, I, p. 573.

FARZ ŪL-KIFÂYE (**"obligaţie colectivă", "obligaţie de suficienţă"**). Întrucât, practic, era imposibil ca toţi musulmanii să poată lua parte la activităţile războinice, *cihâd*-ul cu sabia, ca ofensivă armată împotriva infidelilor devenea în concepţia majorităţii învăţaţilor o "oblligaţie de suficienţă" (*farz ūl-kifâye*), impusă comunităţii musulmane în ansamblul ei. În sprijinul acestei afirmaţii se invocau adeseori versete din *Coran* şi "tradiţii", conform cărora Profetul nu a plecat niciodată la luptă fără a lăsa pe cineva în spate. În cazul în care exista un număr suficient de musulmani care să poarte "războiul sfânt" ofensiv, prescris de jurişti a se desfăşura anual, *cihâd*-ul îşi pierdea caracterul de obligaţie religioasă faţă de ceilalţi musulmani. Realitatea practică şi-a impus limitele şi în apariţia acestei stipulaţii teoretice. Exista oare o comunitate umană care să poată realiza şi menţine o stare permanentă de mobilizare? Practic, statul islamic, în frunte cu suveranul său, era cel care trebuia să se preocupe de îndeplinirea acestei obligaţii. Lui îi revenea sarcina organizării armatei musulmane care, în calitate de reprezentantă a *Ummei*, urma să poarte "război sfânt" împotriva statelor nemusulmane. Ca obligaţie religioasă, *cihâd*-ul viza pe orice musulman. Totuşi, pentru a participa la un *cihâd* ofensiv existau mai multe condiţii. Printre cei exceptaţi de la *cihâd*, ca obligaţie colectivă, învăţaţii musulmani îi numesc întotdeauna pe minori, femei şi bătrâni, pe bolnavi şi handicapaţi, pe sclavi şi debitori, mai rar pe cei care nu posedau mijloace necesare pentru expediţie (cal, provizii, echipament) sau pe cel mai bun jurist al oraşului (doar hanefiţii).

Bibliografie: Sulamî, *Kitâb al-djihâd*, pp. 216-217; Bannâ', *Five Tracts*, p. 147-149; Caurroy, *Législation*, IV/17, pp. 236-7; Morabia, *Ğihâd*, pp. 337, 342-351; Tyan, *Djihâd*, p. 552; L. Gardet, *Dieu et la destinée de l'homme*, Paris, 1967, pp. 446-447; Williams, *Islamic Civilization*, p. 268; Khadduri, *War and Peace*, pp. 83-93; Peters, *Islam*, p. 17; Panaite, *Djihâd*, I, p. 412; Panaite, *Pace şi război în Islam*, pp. 125-131.

FARZ-I 'AYN (**"obligaţie individuală"**). Transformarea *cihâd*-ului din obligaţie colectivă în obligaţie individuală a fost invocată de autorităţile musulmane, iar uneori chiar teoretizată de jurisconsulţi în manieră propagandistică, mai ales în momentele critice ale istoriei Islamului. O asemenea situaţie s-a ivit în timpul cruciadelor, iar lucrarea scrisă de as-Sulamî (1039-1106) şi intitulată *Kitâb al-cihâd* nu poate fi desprinsă din acest context. Acesta, analizând consecinţele primei cruciade asupra lumii musulmane, subordona toată doctrina *cihâd*-ului ideii de "război

sfânt" defensiv, aplicându-i acestuia în mod constant caracterul de "obligaţie individuală" (*farz-ı 'ayn*). În cazul în care trupele mobilizate pentru un război ofensiv se dovedeau a nu fi în stare să obţină victoria asupra inamicilor, atunci participarea la *cihâd* devenea o obligaţie individuală. Această "obligaţie" greva în primul rând asupra regiunii atacate de infideli, deci inclusiv asupra mulsulmanilor din cetăţile asediate, apoi - în condiţiile incapacităţii de rezistenţă a musulmanilor - ea urma să se extindă şi asupra zonelor vecine sau chiar asupra întregii comunităţi (Ibrahim al-Halebî) Dacă nici în aceste condiţii *cihâd*-ul nu putea fi îndeplinit cu succes, atunci el devenea o "obligaţie personală", precum rugăciunea. *Cihâd*-ul rămânea o obligaţie pentru fiecare musulman până la strângerea unei forţe suficiente pentru declanşarea războiului împotriva infidelilor. În caz de atac inamic, deci de *cihâd* defensiv, participarea la război devenea de asemenea o "datorie individuală" pentru toţi musulmanii, inclusiv pentru sclavi, femei, copii, infirmi, ba chiar şi pentru supuşii nemusulmani (*zimmî).* Una din concluziile relevante pentru istoria otomană este că absenteismul a fost cauza reală pentru proclamarea *cihâd*-ului drept obligaţie individuală. Încă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, sultanii otomani însoţeau chemarea la război (mobilizarea) cu ameninţări de pedepsire severă în caz de neparticipare. Cazul timarioţilor care încep a fi refractari în a-şi părăsi gospodăriile în schimbul unei prăzi incerte este relevant. În timpul războiului cu Iranul de la începutul secolului al XVII-lea, dintre 1603-1612, marele vizir Bosnalı Lala Mehmed Paşa (1604-1606) îl informa pe Ahmed I printr-un *telhis* despre atitudinea refractară a foştilor demnitari şi a multor "oameni ai săbiei" faţă de plecarea în "campania împărătească" (*sefer-i hümâyûn*). Adeseori, *şeyh ül-Islâm*-ii erau solicitaţi de sultani să emită *fetvâ*-le de blamre a celor care evitau participarea la "războaiele sfinte". Un exemplu notabil îl găsim în timpul războiului de la sfârşitul secolului al XVII-lea, dintre anii 1683-1699. În 1690, după eşecul asediului Vienei, Imperiul otoman se afla într-o situaţie critică. În consecinţă, războiul cu alianţa statelor creştine a fost declarat *cihâd* defensiv, dus "pentru apărarea legii lui Muhammad". În aceste condiţii, urmărind să mobilizeze noi trupe, Süleyman II ţinea să reamintească supuşilor săi, printr-un *hüküm* din 1690, că participarea la "război sfânt" nu mai era o "obligaţie colectivă" ci o "obligaţie individuală" (*farz-ı ayn*). În ultimele "consultaţii juridice despre război sfânt" (*cihâd fetvâları)* din perioada otomană, este vorba de cele emise în timpul primului război mondial (1914-1918), legitimând mobilizarea la război proclamată de sultan, *şeyh ül-Islam*-ul statua că în caz de mare pericol pentru Islam, participarea la

cihâd defensiv este o obligaţie individuală pentru toţi musulmanii valizi (tineri şi bătrâni, bogaţi şi săraci). Pentru *imâm*, în calitate de şef al comunităţii musulmane, *cihâd*-ul era în permanenţă o obligaţie individuală (*farz-ı 'ayn*). În acest sens, celebrul jurist şafiit al-Maverdî (m. 1058) înscria printre cele 10 obligaţii ale califului "apărarea frontierelor" şi "războiul sfânt contra celor care se încăpăţânează să respingă Islamul după somaţie". Pentru harigiţi prima obligaţie a califului era să împingă continuu, tot mai departe, frontiera dintre "Casa Islamului" şi "Casa războiului". Sultanii otomani au preluat, odată cu ideologia *cihâd*-ului, şi sarcina de a conduce "războiul sfânt", obligaţie care - se poate spune - a fost pusă în practică în linii generale până în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. De faptul că *cihâd*-ul era pentru ei o "obligaţie individuală" suveranii din dinastia lui Osman par a fi fost conştienţi mai ales în secolele XIV-XVI, lucru afirmat cel mai des în "cărţile de cucerire" (*fethnâme*). **Bibliografie:** Sulamî, *Kitâb al-djihâd*, pp. 216-217; Averroes, *Jihad*, pp. 10-11; Morabia, *Ğihâd*, p. 338; Gemil, *Documente turc.*, doc. 184; Bannâ', *Five Tracts*, pp. 47-48; Caurroy, *Législation*, IV/17, pp. 240-241; Maxim, *CTO*, doc. 22, 34; Orhonlu, *Telhisler*, doc. 109; Káldy-Nagy, *Holy War*, p. 472; *BOA*, *Bab-ı Asafi, Nişanci (Tahvil) Kalemi*, nr. 1066; Uzunçarşılı, *Ilmiye teşkilâtı*, p. 203; Hurmuzaki, *Documente*, XVI, doc. DCXII, p. 272; Pakalın, *Sözlük*, I, p. 291; Tyan, *Djihad*, p. 552; Peters, *Islam*, p. 15; al-Mawerdî, *Le droit de califat*, pp. 145-146; Hitti, *Arabes*, p. 49; Ducas, *Istoria*, III/4, p. 38, XXIV/5, p. 186-188; Chalcocondil, *Expuneri istorice*, p. 77; Nişanci Mehmed Paşa, *Osmanlı Sultanları Tarihi*, în *Osmanlı Tarihleri*, I, p. 348; Guboglu, *Izvoare turco-persane*, p. 139; Panaite, *Pace şi război în Islam*, pp. 125-131.

***FAY'*, *FEY'* ("prada imobilă").** În textele juridice se foloseau doi termeni pentru prăzi, *fey'* şi *ganimet*, a căror definire diferă de la jurist la jurist. Criteriul cel mai des uzitat a fost, totuşi, modul de obţinere a prăzii: "Noi am auzit - scria Yahyâ bin Âdam - că *ganimet* este ceea ce musulmanii iau în stăpânire în timpul luptei, prin forţă (*'anveten*); şi că *fey'* este ceea ce ei obţin în urma unui tratat de pace, adică *cizya* şi *harâc*". După opinia lui al-Maverdi, *fey'* era "prada imobilă", adică bunurile luate de musulmani de la inamicii lor nemusulmani fără violenţă, incluzând în primul rând pământurile cucerite şi impozitele percepute de la infideli, în principal *harâc*-ul şi *cizye*. De aici a rezultat şi definiţia din dicţionare potrivit căreia *fey'*-ul era un venit obţinut de statul islamic de la supuşii

nemusulmani. Folosită în principiu în interesul întregii comunităţi musulmane, această "pradă" era destinată să întreţină "maşina de război" a statului islamic. Pentru împărţirea "pământurilor" cucerite, care făceau parte din prada de tip *fey'*, vezi **ARÂZÎ**. **Bibliografie:** Mawerdi, *Statuts*, p. 267, 299; Shaybânî, *Kitâb as-Siyar*, I, pp. 418-428; Laoust, *Ibn Batta*, p. 66; Morabia, *Ğihâd*, p. 329; el-Emary, *Impôt*, pp. 71-100; Belin, *Étude*, pp. 13-14; d'Ohsson, *Tableau*, V, p. 76; F. Lokkekaard, art. *Fay'*, în EI-2, vol. II, pp. 889-890; Panaite, *Pace şi război în Islam*, pp. 132-140.

FETHNÂME ("scrisoare de cucerire"). Termen prin care erau desemnate scrisorile oficiale de cucerire adresate contemporanilor, redactate la curtea otomană în limba persană, arabă sau otomană imediat după bătăliile victorioase şi expediate principilor străini (prieteni sau duşmani) sau propriilor supuşi. În acest caz, *fethnâme*-lele apar ca scrisori-document de variate mărimi, de la câteva foi volante, la câţiva metri lungime. Cât priveşte originea acestui tip de document, s-au emis opinii diferite. Dacă M. Sertoğlu considera trimiterea de "scrisori de biruinţă" un obicei întâlnit exclusiv la statele islamice, A. Rambaud aprecia că *fethnâme*-lele otomane îşi trăgeau seva din "letter-laureati" romano-bizantine, redactate şi difuzate după victoriile împăraţilor din Bizanţ. Mai degrabă, credem, se poate vorbi despre o practică întâlnită deopotrivă şi în Bizanţ şi la otomani şi în alte state islamice. Trimise cu scopul de a se lăuda, a intimida sau, pur şi simplu, de a informa mai mult sau mai puţin amănunţit asupra expediţiilor războinice tocmai încheiate, *fethnâme*-lele prilejuiau, de cele mai multe ori, şi o reafirmare a ideologiei *cihâd*-ului ce guverna statul otoman în secolele XV-XVII. Multe din *fethnâme*-lele celebre din istoria otomană au fost incluse în "culegeri epistolare" (de tip *münşe'at)* alcătuite ulterior la curtea otomană. Dintre cele mai cunoscute "scrisori de cucerire", poate şi pentru că au fost publicate deja (de L. Fekete, Adnan Sadîk Erzi, Tahsin Gemil), amintim pe cele expediate de sultanii: Bayezid I după victoria de la Kossovo din 1389; Murad II după lupta de la Varna din 1444; Mehmed II după cucerirea Constantinopolului în 1453, după expediţiile împotriva Serbiei (1452) şi Albaniei (1478-1479) sau după victoria de la Otluk-beli împotriva lui Uzun Hasan; Bayezid II în urma campaniei din Moreea contra Veneţienilor, din 1499-1500; Süleyman Kanunî după victoria de la Mohaç din 1526 (o copie după textul oficial al *fethnâme*-lei emisă în "ultimele zile ale lunii *zilkade* din anul 932" / 29 august - 7 septembrie 1526 a fost înglobată de Kemalpaşazade în cronica sa *Mohaçnâme*

sub titlul "Copia scrisorii imperiale de cucerire adresată de măria sa sultanul viteaz Süleyman Han către toţi guvernatorii provinciilor din Imperiul Otoman, ca urmare a victoriei de la Mohaç"); Mehmed III după campania de la Eğer (1596) etc. Acest tip de document a fost practicat şi în istoria relaţiilor româno-otomane ori de câte ori sultanii sau marii viziri ţineau să-şi vestească "victoriile" sau "cuceririle" (unele meritând să fie puse între ghilimele) supuşilor şi principilor străini. Cele mai multe dintre *fethnâme*-lele amintite în izvoarele narative nu s-au păstrat în forma lor oficială de cancelarie ci mai ales în colecţii epistolare sau înglobate de cronicarii otomani în scrierile lor. Cunoaştem, de exmplu, "scrisorile de cucerire" emise de Mehmed II în 1462 şi 1476, după expediţiile de pedepsire conduse personal de sultan împotriva lui Vlad Ţepeş (*Eflâk fethnâmesi* din 866/1462, trimisă lui Karaman-oğlu Ibrahim Bey), respectiv Ştefan cel Mare (o *fethnâme* scrisă în limba persană şi adresată lui Uzun-Hasan, emirul din Akkoyunlu, a fost inclusă de L. Fekete în volumul său de documente în limba persană, dar datată greşit în 1415-1416 şi atribuită, în consecinţă, tot greşit, lui Mehmed I, după cum observa M. Guboglu; o altă variantă, trimisă prinţului Abdullah, fiul viitorului sultan Bayazid II, a fost publicată de Tahsin Gemil).

Bibliografie: Tahsin Gemil, *Fetih-nâme a sultanului Mehmed al II-lea privind campania din 1476 împotriva Moldovei*, în RA, LIX, vol. XLIV, 3, 1982, pp. 252-258; *Fâtih Sultan Mehmed'in muhtelif seferlerine ait Fetih-nâmeleri* (Scrisorile de cucerire referitoare la diferite expediţii ale sultanului Mehmed "Cuceritorul"), neşredeneler: Prof.Necati Lugal, Dr.Adnan Erzi, Istanbul, 1953; Feridun, *Münşe'at*, I, pp. 11-13, 170-173; II, pp. 2-3, 12-16; G.Vajda, *Un bulletin de victoire de Bajazet II*, în JA, tome CCXXXVI, 1, 1948, pp. 87-103; Guboglu, *Crestomaţie turcă*, pp. 348-361; Sertoğlu, *ROTA*, art. *Fetihname*, p. 106; Ismail Aka, *Timur'un Ankara savaşî (1402) fethnâmesi* (Cartea de biruinţă a lui Timur privind lupta de la Ankara-1402), în "Belgeler", cilt XI, 1981-1986, Ankara, 1986, s. 15, pp. 1-22; J-L. Bacque-Grammont, *Un "Fetuhnâma" Zu-l-Kâdiride dans les archives ottomans*, în "Turcica", II, 1970, pp. 138-150; Guboglu, *Izvoare turco-persane*, p. 134-145; G.L. Lewis, *The Utility of Ottoman Fethnâmes*, în *Historians of the Middle East*, ed. B. Lewis and P.M. Holt, 1962, pp. 192-196; L. Fekete *Einführung in die persische Paläographie. 101 persische Dokumente*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977, doc. 4, 6, 7, 11, 15; Adnan Sadîk Erzi, *Türkiye Kütüphanelerinden notlar ve vesikalar (II): II. Murad'ın Varna muharebesi hakkînda feth-nâmesi* (Note şi documente din bibliotecile Turciei. II: Scrisoarea de biruinţă a lui Murad II despre lupta de

la Varna), în "Belleten", XIV, 56, 1950, pp. 612-647; A. Ateş, *Istanbul'un fethine dâir Fatih Sultan Mehmed tarafından gönderilen mektublar ve bunlara gelen cevablar* (Scrisorile trimise de către Mehmed II referitoare la cucerirea şi răspunsurile la acestea), în IÜEF.TD, IV, 7, 1952, pp. 11-50; A. Ateş, *Ma'nevî ve Agrîboz fetih-nâmesi*, în *Fatih ve Istanbul*, I, 3-6, 1953-1954, pp. 281-313; Panaite, *Pace şi război în Islam*, pp. 31-34.

FETVÂ ("consultaţie juridică"). *Fetvâ*-ua era consultaţia juridică dată de un muftiu, iar în cazurile importante de "marele muftiu" (*şeyh ül-Islam*), la cererea unui musulman, de la un simplu supus până la marele-vizir şi sultan. După Halil Inalcık, acest tip de document reprezintă cea mai importantă contribuţie a otomanilor la dezvoltarea *şeriat*-ului. Scopul *fetvâ*-lelor era explicarea şi aplicarea *şeriat*-ului la cazuri concrete sau, pur şi simplu, de a face cunoscute textele juridice celor care nu aveau acces direct la ele pentru a le consulta. Practic, *fetvâ*-ua se încheia de cele mai multe ori printr-un răspuns (*el-cevâb*) laconic, afirmativ (*olur* = "se poate") sau negativ (*olmaz* = "nu se poate"). În problemele de stat, *fetvâ*-lele erau destinate a legitima din punct de vedere juridic şi religios deciziile politice ale autorităţilor centrale, fapt subliniat adeseori de observatori europeni ai lumii otomane (A.L. Castellan). Pentru secolul al XVI-lea, *fetvâ*-lele emise de Ebussuud Efendi (n. 898/1492-m. 982/1574) - *şeyh ül-Islam* sub Süleyman Kanunî şi Selim II, între 1545 şi 1575 - sunt izvoare de primă mână pentru dreptul islamic în practica otomană, inclusiv pentru legile păcii şi ale războiului, sau pentru regimul nemusulmanilor (*zimmî* şi *müste'min*). Începând cu secolul al XVII-lea consultaţiile juridice (lat. *responsa*) care răspundeau cel mai bine unor necesităţi practice au fost grupate în aşa-numitele "culegeri de *fetvâ*-le", adevărate manuale de drept islamic pentru *ulema*-lele otomane (H. Krüger). Majoritatea acestora cuprind şi capitole în care sunt adunate cele mai reprezentative "consultaţii juridice" asupra *cihâd*-ului, *zimmî*-ilor, *müste'min*-ilor. În privinţa relaţiilor româno-otomane găsim adesea *fetvâ*-le înglobate în *hükûm*-uri pentru a legitima juridico-religios deciziile sultanale, ilustrând totodată statutul ţărilor române faţă de Poartă. În acest sens este semnificativă *fetvâ*-ua emisă de *şeyh ül-Islam* Imam Mahmud Efendi în 1714, care justifica mazilirea, arestarea şi uciderea lui Constantin Brâncoveanu, sau cea dată de Ebu-Işak Kara Ismail Naim Efendi în 1717, în timpul războiului cu Imperiul habsburgic. **Bibliografie:** Friedrich Selle, *Prozessrecht des 16. Jahrhunderts im Osmanischen Reich. Auf Grund*

von Fetwas des Scheichülislame Ebüssuud und anderer unter des Regierung des Sultans Süleiman des Prächtingen, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1962; Hilmar Krüger, *Fetwa und Siyar*, Wiesbaden, 1978; M.E. Düzdağ, *Şeyhülslam Ebussuud Efendi fetvalar ışıgında 16.asır türk hayatı* (Viaţa turcească din secolul al XVI-lea în lumina fetva-lelor şeyh ül-Islam Ebussuud Efendi), Istanbul, 1983; Hasan Basri Erk, *Meşhur Türk Hukukçuları (Célébres juristes turcs)*, Istanbul, f.a., pp. 117-139; Shaw, *Ottoman Empire*, I, p. 139; Özel, *Hanefi*, p. 120; Inalcık, *Ottoman Empire*, pp. 173-174; Schacht, *Law and Justice*, p. 564; R.C. Repp, *The Mūfti of Istanbul. A Study in the Development of the Ottoman Learned Hierarchy*, Oxford University, 1986; Sertoğlu, *ROTA*, p. 106; U. Heyd, *Some Aspects of the Ottoman Fetvâ*, în BSOAS, XXXII, part 1, 1969, pp. 35-56; E. Tyan, J.R. Walsh, art. *Fatwâ*, EI-2, vol. II, pp. 886-887; d'Ohsson, *Tableau*, V, p. 71; A.L. Castellan, *Moeurs, usages, costumes des Othomans et abrégé de leur histoire*, I, Paris, 1812, pp. 9-10; V. Veliman, *Documente turceşti*, doc. 11, 24; Maxim, *Statutul de 'ahd*, pp. 528-529; Maxim, *Ţările Române şi Înalta Poartă*, p. 161; Panaite, *Pace şi război în Islam*, pp. 29.

GANIMET ("prada mobilă"). Din punctul de vedere al dreptului islamic al războiului, prin acest termen era desemnată prada legală, adică captura de război obţinută pe câmpul de luptă, în timpul unui "război sfânt", singurul *bellum justum* existent în Islam (Ibrahim al-Halebî). În consecinţă, nu constituie "pradă legală" bunurile jefuite şi inamicii înrobiţi în acţiuni singulare, întreprinse fără porunca suveranului musulman. Practic, ea era obiectul împărţirii între participanţii la expediţiile militare. Aurul, argintul, echipamentele militare sunt exemplele oferite de învăţatul al-Hilli (m. 1278). Muhammad a fost nevoit să ţină cont de tradiţiile lumii arabe, în condiţiile în care primii aderenţi la Islam îl vor fi întrebat dacă au voie să jefuiască. În consecinţă, după lupta de la Badr (628 d.Chr.), ca urmare a certurilor ivite cu ocazia împărţirii bunurilor jefuite de la inamici, Muhammad a fost silit să justifice şi să reglementeze regimul prăzii în Sura a VIII-a, numită şi "Sura prăzilor". În textele juridice obţinerea de prăzi era considerată unul din scopurile "războiului sfânt". De asemenea, în viziunea celor mai mulţi dintre istoricii occidentali, obţinerea unui surplus de bunuri materiale era scopul principal al războaielor purtate împotriva necredincioşilor, deşi ele erau proclamate *cihâd* ("efort pe calea lui Allah"). Alfred Morabia îi critica, însă, pe acei istorici europeni care au considerat

prada ca "element esenţial" al războaielor Profetului, insistând şi pe resorturile psiho-sociologice ale credincioşilor musulmani. Caracterul profitabil, din punct de vedere material, al *gazâ*-lelor otomane din secolele XIII-XVI a fost subliniat de toţi cei care s-au aplecat asupra perioadei de început a statutului otoman. Achiziţionarea de robi era, de altfel, un scop esenţial al incursiunilor efectuate în sud-estul Europei (H. Inlacık). În aceste condiţii este explicabilă imaginea pe care o găsim în cronicile otomane şi bizantine din secolele XV-XVI, care îi înfăţişează adeseori pe luptătorii din *gazâ*-lele otomane jefuind şi înrobind teritoriile statelor creştine. Şi în perioada otomană, la fel ca în lumea arabă, prada a fost unul din stimulentele invocate constant de conducătorii expediţiilor împotriva necredincioşilor pentru atragerea de luptători şi creşterea interesului acestora pentru luptă. Dimitrie Cantemir consemna, ca "obicei", practica sultanilor otomani de a promite oştenilor că vor avea dreptul să prade cetăţile inamice care nu capitulează. Să mai amintim că în perioada otomană întâlnim adeseori momente în care se promitea renunţarea la reţinerea "cincimii" înainte de mobilizare şi declanşarea ostilităţilor, încercându-se astfel atragerea unui număr cât mai mare de participanţi la război. O întrebare necesară în contextul discutării conceptului de "pradă mobilă" este legată de modalităţile de împărţire a acesteia. În privinţa locului unde prada putea fi împărţită s-au exprimat două opinii. Şafiiţii considerau că *imâm*-ul putea distribui prăzile în "Casa războiului". După hanefiţi, prada obţinută în timpul *cihâd*-ului devenea proprietate legală a musulmanilor victorioşi numai în momentul în care ea va fi fost transportată în teritoriul musulman. O a doua problemă era cât primea fiecare din pradă. Într-o primă etapă, prada urma a fi divizată, conform regulii impusă de *Coran* şi preluată de jurisconsulţi, în cinci părţi: 1/5 pentru Profet şi familia sa (parte transferată ulterior statului musulman) şi 4/5 luptătorilor în război, ca preţ al victoriei. La nivelul împărţirii celor 4/5 din pradă interveneau şi alte criterii de diferenţiere, legate în special de rolul jucat în timpul luptei propriu-zise. Suveranul musulman îşi aroga dreptul de a acorda, peste partea legală cuvenită fiecărui participant la *cihâd*, o pradă suplimentară celor care s-au evidenţiat în lupta armată. Astfel, el sau comandanţii militari, cărora li se transfera de regulă acest drept, puteau încălca postulatul că prada este un bun al întregii comunităţi, acordând până la un sfert din orice obiect luat de la inamic de un războinic musulman. De exemplu, calul unui inamic trebuia să aparţină musulmanului care l-a învins pe călăreţ. În practică se încerca respectarea *şeriat*-ului, evident cu specificităţi impuse de timpul istoric

şi spaţiul geografic. Ştim, de exemplu, că în Califatul de Cordoba (972-1031) împărţirea prăzii se opera conform dreptului islamic, adică mai întâi se lua cincimea ca parte a statului, apoi se trecea la o repartizare a restului de patru cincimi la fiecare luptător din "expediţiile sfinte", după grad, statut militar şi condiţie socială (Lévi-Provençal). Pentru practica otomană, vezi ***PENCIK.*** **Bibliografie:** Abu Yusuf, *Kitâb*, pp. 26-27, 30, 33, 302-306; Williams, *Islamic Civilisation*, p. 267, 271; d'Ohsson, *Tableau*, V, pp. 76-85; Belin, *Étude*, pp. 13-14; Laoust, *Ibn Batta*, p. 66; Morabia, *Ğihâd*, p. 108, 329; Inalcık, *Emergence*, p. 75; as-Shaybânî, *Kitâb as-Siyar*, I, pp. 418-471; II, pp. 7-531; III, pp. 5-233, 334-361, 398-401; Yahyâ b. Âdam, *Kitâb*, pp. 23-26; Halebî, *Mülteka*, cild 2, pp. 571-585; Chaygan, *Essai*, pp. 137-142; Levi-Provençal, *Espagne musulmane*, III, pp. 1045-1055; Chalcocondil, *Expuneri istorice*, p. 29, 30, 38, 54; Ducas, *Istoria*, p. 34; Tursun Bey, *Târîh*, passim; Aşıkpaşazade, *Tevârih-i Âl-i Osman*, în *Cronici turc.*, I, p. 87, 97; Káldy-Nagy, *Holy War*, p. 472; Savary, *Lois morales*, pp. 238-241; Sourdel, *Islamul clasic*, I, p. 261; Bravman, *Arab Concepts*, p. 164; *Shaybânî's Siyar*, p. 52; F. Lokkegaard, art. *Ghanîma*, în EI-2, vol. II, pp. 1028-1030; Panaite, *Pace şi război în Islam*, pp. 132-140.

GAZÂ' **("expediţie sfântă").** Termen arab cu vechi rădăcini în epoca pre-islamică, care la origine era folosit pentru a desemna expediţiile de jaf împotriva teritoriului inamic. Ulterior, în Islamul timpuriu va ajunge să desemneze expediţiile organizate de Profet şi de cei 4 califi "drepţi" împotriva infidelilor. Până în a doua jumătate a secolului al XVI-lea sultanii otomani au pus în practică ideologia *cihâd*-ului prin organizarea şi conducerea de "expediţii sfinte" (*gazâ*, pl. *gazâvât)* împotriva statelor creştine din Europa. Astfel, toate expediţiile organizate de otomani împotriva voievozilor români în secolele XIV-XVI, în frunte cu cele conduse de sultanii Bayezid I (în 1394 / 1395), Mehmed I (în 1417 sau 1419), Mehmed II (în 1462 şi 1476), Bayezid II (1484) şi Süleyman Kanunî (1538) erau considerate *gazâvât* ("expediţii sfinte"). Câteva formule sunt semnificative. Idris Bitlisi descrie "expediţia sfântă (*gazâ*) în Ţara Românească" a lui Mehmed I, iar pentru cronicarul Mehmed Neşri expediţia condusă de Mehmed II, din 1476, este "a doua luptă sfântă din Moldova". Tot Mehmet Neşri (m. 926/1520), relatând istoria dinastiei otomane în succesiunea firească a sultanilor, scria "povestiri" (sing. *hikâyet)* şi despre "războaiele sfinte" conduse personal de padişahi împotriva Ţării Româneşti şi Moldovei: *Hikâyet-i Gazâ-ı Eflâk* ("Povestea expediţiei sfinte din Ţara Românească"),

pentru 1462; *Hikâyet-i Gazâ-ı Kara Boğdân saniyen* ("Povestea celei de-a doua expediţii sfinte din Moldova"), pentru 1476. Aceste acţiuni armate concrete (*gazavât)* se încadrau, din punctul de vedere al doctrinei *cihâd*-ului, în "efortul" oricărui musulman făcut "pe calea lui Allah" (*fi sebil-i Allah*), ce-i drept un "efort cu sabia". De altfel, formula *niyyet-i gazâ fi sebil-i Allah* ("intenţie de război sfânt pe calea lui Allah") era o invariabilă a cronicilor otomane, precedând orice relatare despre expediţiile îndreptate împotriva ţărilor române. Pentru Kıvâmî, campania din 889/1484, declanşată de Bayezid II pentru cucerirea Chiliei şi Cetăţii Albe, era o "expediţie sfântă" (*gazâ*), în condiţiile în care sultanul avea "intenţia <de a face> război sfânt pe calea lui Allah" (*niyyet-i gazâ fi sebil-i Allah).* Totodată, erau definite "expediţii sfinte" (*gazâvât)* şi acţiunile armate conduse de marii viziri, de beilerbeii Rumeliei sau, pur şi simplu, incursiunile de jaf şi înrobire de la sfârşitul secolul al XIV-lea şi din secolul al XV-lea conduse de "beii de margine", poruncite sau nu de sultanii otomani. De exemplu, Mehmed Neşri consacra câteva rânduri şi "Poveştii înfrângerii lui Süleyman Bey în expediţia sfântă din Moldova" (*Hikâyet-i Inhizam-ı Süleyman Bey der Gazâ-ı Kara Boğdân)*, din 1475. În a doua jumătate a secolului al XV-le, Mihaloğlu Ali Bey şi Malkoçoğlu Bali-bey au fost cei mai cunoscuţi conducători de *gazâ*-le direcţionate împotriva Moldovei, Ungariei şi Poloniei. Chiar şi în prima jumătate a secolului al XVII-lea, ciocnirea dintre oştenii otomani din Lipova (care erau consideraţi gazii) şi trupele căpitanului de Ineu, Bornemissza Pál, era considerată o *gazâ*. De asemenea, la mijlocul secolului al XVII-lea, acţiunile de pedepsire a voievodului Transilvaniei, Gheorghe Rákoczy II (1648-1660), capătau în documentele şi cronicile otomane (la Mehmed Halifa, Hasan Vecihi, Kâtip Çelebi, Silahdar Fındıklılı Mehmed Aga) şi binecunoscuta legitimare specifică "războiului sfânt". Astfel, serdarul Seidi Ahmed paşa, "supunându-se firmanului care cerea să lupte pentru Allah în războiul sfânt şi supunându-se înaltei porunci..., a pornit asupra lui Rákoczyoglu".

Bibliografie: A.S. Levend, *Gazavât-nameler ve Mihaloglu Ali Bey'in Gazavât-nâmesi*, Ankara, 1965; *Neşri Tarihi*, II, pp. 755-758, 829-833; Gemil, *Documente turc.*, doc. 102; *Cronici turc.*, I, II, passim; Guboglu, *Izvoare turco-persane*, p.139; Inalcık, *Ottoman Empire*, p. 56; T.M. Johnstone, art. *Ghazw*, în EI-2, vol. II, pp. 1079-1080; Gemil, *Românii şi otomanii*, p. 25; Standford Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Vol I: Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire. 1280-1808*, London, New York, Melbourne, 1976; R.C. Jennings, *Some Thoughts on the Gazi-Thesis*, în *Festschrift*

Andreas Tietze zum 70. Geburtstag = Wiener Zeitschrift fur die Kunde des Morgenlandes, 76. Band, Wien, 1986, pp. 151-161; J.F. Guilmartin, *Ideology and Conflict: The Wars of the Ottoman Empire, 1453-1606,* în "Journal of Interdisciplinary History", XVIII, 4, 1988, pp. 721-747; Mehmet, *Documente turc.*, I, doc. 4; Kıvamî, *Fethnâme-i sultan Mehmed*, ed. F. Babinger, Istanbul, 1955, pp. 304-307; *Crestomaţie turcă*, pp. 178-179; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri,* II, p. 135, 136; Maxim, *Ţările Române şi Înalta Poartă*, p. 276; Panaite, *Pace şi război în Islam,* pp. 95-105, 278-292.

GAZAVÂT-NÂME **("Cronica expediţiilor sfinte").** Prin acest termen generic este desemnat un gen literar care a înflorit în perioada otomană, dar care înglobează şi alte titluri: *Zafernâme* ("Carte de victorie"), *Nusretnâme* ("Scrisoare de biruinţă"), *Menakibnâme* ("Cartea virtuţilor războinice") sau *Safernâme* ("Carte de expediţie"). Aceste "cronici de cucerire" se adresează posterităţii, autorii lor prezentând în detaliu şi cu exactitate desfăşurarea uneia sau a mai multor campanii războinice conduse de sultani, mari viziri sau beilerbei gen de scrieri este. Aceste scrieri sunt relevante pentru ideologia "războiului sfânt" la otomani. Încă din 1956, Aqâh Sirri Levend cataloga aproximativ 350 de manuscrise de astfel de "Cronici ale expediţiilor sfinte" scrise în perioada 1444-1853. Unele descriu o singură expediţie militară sau o cucerire de rezonanţă a unui important personaj osman (de regulă, ale sultanilor sau marilor viziri). Dintre acestea amintim aici "cronicile" care povestesc cucerirea Constantinopolului (1453), campania militară condusă de Süleyman Kanunî împotriva lui Petru Rareş (1538) sau expediţia lui Osman II în Polonia (1030/1621). Altele trec în revistă şi descriu desfăşurarea mai multor sau chiar tuturor "expediţiilor sfinte" conduse de un sultan otoman. Câteva exemple se impun de la sine: cronica unui anonim despre "expediţiile sfinte" ale lui Murad II, cronica expediţiilor sfinte conduse de sultanul Mehmed II scrisă de Kıvamî ed-din Yusuf (m. ~1488-89), publicată facsimilat de F. Babinger sau cronica campaniilor sfinte ale lui Mihaloğlu Ali Bey. **Bibliografie:** A.S. Levend, *Gazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavât-nâmesi*, TTK Basimevi, Ankara, 1956, pp. 15-177; Tacizâde Câ'fer Çelebi (m. 920/1514), *Mahruse-i Istanbul Fethnâmesi* (Cartea de cucerire a Istanbulului bine-păzit), în TOEM, 20-21, 1329/1911, Istanbul, 1331/1913; *Fetihnâme-i Sultan Mehmed, müellifi: Kıvâmı*, ed. F. Babinger, Istanbul, 1955; *Crestomaţie turcă*, pp. 153-206; *Războieni. 500 de ani de la Campania din 1476*, Bucureşti, 1977, pp. 264-273; Tursun Bey, *Târîh-i Ebû'l Feth*, Hazırlayan:

Dr. A. Mertol Tulum, Istanbul, 1972; *Cronici turceşti*, I, pp. 65-79; *II. Osman adına yazılmış Zafer-nâme* (Cronica victoriei scrisă în cinstea lui Osman II), Prof.Dr. Yaşar Yücel, Ankara, 1983; Nasuh Matrakçi, *Fethnâme-i Kara-Boğdan*, în *Cronici turceşti*, I, pp. 221-232; A. Decei, *Un Fetih-nâme-i Kara-Boğdan (1538) de Nasuh Matrakçi*, în *Fuad Köprülü Armaganı*, Istanbul, 1953, pp. 113-124; *Gazavât-i Sultan Murad bin Mehmed Han. Izlâdi ve Varna savaşları (1443-1444) uzerine Anonim Gazavatnâme*, ed. H.Inalcık - M. Oguz, TTK. Basımevi, Ankara, 1978; H. Inalcık, *Fatih Devri üzerinde tetkikler ve vesikalar* (Cercetări şi documente despre epoca "Cuceritorului"), I, TTK. Basımevi, Ankara, 1954 (2. Baskı, 1987), pp. 185-225; Panaite, *Pace şi război în Islam*, pp. 31-34.

***GAZÎ* ("participant la o expediţie sfântă").** Termen arab folosit pentru a-i desemna pe războinicii care participau la raziile de jaf organizate împotriva triburilor inamice. În Islamul timpuriu, prin *gazî* erau desemnaţi musulmanii care luau parte la o expediţie direcţionată împotriva infidelilor, în special războinicii care luptau la frontiera dintre *dâr ül-Islam* şi *dâr ül-harb* (as-Shaybânî). Ulterior, *gazî* va deveni un titlu onorific acordat numai celor care se distinseseră în "războaiele sfinte". O evoluţie similară găsim în perioada otomană. În perioada selgiuchidă, turcii veniţi din Asia centrală, islamizaţi, au fost împinşi de autoritatea centrală la graniţa cu Bizanţul de-a lungul secolelor XI-XIII pentru a lupta pentru credinţa în Allah şi Muhammad, pentru pradă şi, eventual, pentru alipirea unor noi teritorii. Aceşti practicieni ai războiului de frontieră, participanţi la incursiuni de jaf direcţionate către teritoriile creştine din Anatolia şi Balcani - numite *gazâ* - au fost numiţi, la rându-le, *gazî* sau "turci de frontieră", iar şefii lor "bei de margine" (*uc beğleri).* De menţionat că şi trupele bizantine de graniţă, alcătuite din aşa-numiţii *akritai*, jucau un rol asemănător, chiar dacă treptat sarcina principală va deveni numai apărarea teritoriilor bizantine (A. Pertusi). În secolul al XIV-lea, gaziii îşi vor face simţită prezenţa, odată cu înaintarea otomană în Europa, la frontiera cu statele creştine din Balcani, iar apoi la graniţa cu Ungaria şi Imperiul habsurgic. Pentru o perioadă de circa două sute de ani, de la sfârşitul secolului al XIV-lea şi până la sfârşitul secolului al XVI-lea, gaziii şi Dunărea au avut o istorie comună, care a implicat drept elemente esenţiale ideea de "război sfânt", prada şi martirajul. Ahmedî, unul din cronicarii otomani timpurii, a construit o adevărată ideologie a "războiului sfânt" pentru otomani. Pentru el, regatul *gazî*-ilor se identifica în

totalitate cu statul otoman, numindu-i pe otomani numai *gazî* (pluralul turcesc, *gaziler)* şi ignorând, astfel, orice referire la tradiţia originii tribale a acestora, tradiţie fabricată de altfel mai târziu, în vremea sultanului Murad II (1421-1451). Ideea că *gazî*-ii erau prin excelenţă cei care aveau misiunea de a lupta împotriva "necredincioşilor" era reluată abundent în cronicile otomane. De-a lungul secolelor XV-XVII, denumirea de *gazî* a fost aplicată tuturor participanţilor la "expediţiile sfinte" otomane, întrucât din punct de vedere juridic şi religios, toate conflictele dintre Imperiul otoman şi statele europene erau considerate a fi părţi integrante ale "războiului sfânt" (*cihâd)*. Exemplele abundă, atât în izvoarele de cancelarie, dar mai ales în cronicile otomane. De altfel, armata otomană era numită în întregul ei "oastea dreptei credinţe", iar luptătorii turci "oştenii credinţei celei adevărate". Cel mai des erau desemnaţi *gazî* apărătorii cetăţilor otomane şi oştenii mobilizaţi din teritoriile de la frontiera cu lumea creştină. Ideea că gaziii erau prin excelenţă cei care aveau misiunea de a lupta împotriva "necredincioşilor" va fi continuată în cronicile otomane, chiar şi la sfârşitul secolului al XVII-lea şi la începutul secolului al XVIII-lea. Astfel, Silahdar Fındıklılı Mehmed Aga (m. 1723), relatând cucerirea unor cetăţi din Banat în 1658, îi numea pe cuceritori "vitejii (*gaziler*) distrugători de duşmani pe câmpul de luptă". Şi în anul 1690, Süleyman II îi numea pe oştenii angajaţi în războiul cu Imperiul habsburgic "slujitorii mei consacraţi luptelor sfinte" (*gazâvât kullarım*). De asemenea, chiar şi la sfârşitul secolului al XVII-lea se face simţită o viaţă specifică frontierei, de data aceasta la graniţa austro-otomană, în zona Timişoarei, unde luptau "gazii de serhat". În condiţiile în care una din sarcinile principale ale sultanilor otomani era de a conduce "războiul sfânt", imaginea de conducători ai unei armate de gazii pe care izvoarele otomane o creionează pentru sultani este de înţeles. Titlul de *Gazî* era deja răspândit în lumea turco-musulmană. Suveranii din dinastia Ghaznavizilor (977-1186), din Afganistan, Khorasan şi India de nord-vest erau *gâzii*, iar Mahmud de Ghazna (997-1030) se intitula "mare sultan de *gâzi*", "ciocan împotriva necredincioşilor". Prinţii Danişmend au fost primii dintre turcomani care au purtat titlul *gâzi*, subliniind calitatea lor de "campioni ai credinţei". Sultanii selgiucizi se intitulau "eroi ai Islamului", iar *Ghâzîya* devenise nume propriu pentru femeile din familia princiară. Maxima strălucire o va căpăta însă acest titlu în lumea otomană. El poate fi urmărit în documente de cancelarie, în cronici sau în *fetvâ*-lele prin care acest titlu onorific a fost conferit. În secolele XIII-XVI, sultanii otomanii, conducând personal "războaiele sfinte"

(considerate, de altfel, o obligaţie impusă de *şeriat)*, nu aveau nevoie de *fetvâ*-le pentru a-şi lua titlul de *Gazî*. Ulterior, când megalomania sultanilor a devenit invers proporţională cu eforturile depuse în "războiul sfânt", titlul de *Gazî* a fost acordat prin *fetvâ*-le chiar şi acelor sultani care nu participaseră la vreo expediţie militară victorioasă. Analiza cronicilor otomane din secolul al XV-lea scoate în evidenţă o atitudine diferită a cronicarilor faţă de sultani. De exemplu, Ahmedî şi Nişanci Mehmed Paşa nu folosesc titlul de *Gazî* pentru Osman I, Orhan şi Bayezid I. Alţi cronicari, însă, atribuie titlul de *Gazî* tuturor suveranilor otomani din secolele XIII-XV, începând chiar cu Ertoğrul şi terminând cu Bayezid II. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, când vizirii din familia Köprülü vor fi practic conducători ai armatelor otomane în războaiele cu Imperiul habsburgic, lor le va fi acordat titlul de *Gazî*. **Bibliografie:** Pitcher, *Ottoman Empire*, p. 36; Ahmedî, *Iskender-nâme*, dr. Ismail Ünver, TTK. Basımevi, Ankara, 1983; P. Wittek, *Deux chapitres de l'histoire des Turcs de Roum*, în "Byzantion", XI, fasc. 1, 1936, pp. 285-319; I. Mélikoff, art. *Ghâzî*, în EI-2, II, p. 1068-9; Pakalin, *Sözlük*, p. 654; Beldiceanu-Steinherr, *Selim I*, p. 36; *Cronici turc.*, I, II, passim; Gemil, *Documente turc.*, doc. 100, 186; Mehmet, *Documente turc.*, I, doc. 108; Shaybânî, *Kitâb as-Siyar*, I, pp. 5-28; T.M. Johnstone, art. *Ghazw*, în EI-2, II, pp. 1079-1080; Khadduri, *War and Peace*, pp. 83-93; Morabia, *Ğihâd*, pp. 342-351; A. Pertusi, *Tra storia e leggenda; aktítai e ghâzi sulla frontiera orientale de Bisanzio* ,în *XIVe Cungrés International des Etudes Byzantines. 6-12 setembre 1971*, *Rapports II*, p.27-70; H. Baset et E. Lévi-Provençal, *Chella: une nécropole mérinide*, în "Hesperis", 1-2, 1922, pp. 1-93; Lewis, *Islam*, II, p. 16; Coles, *Ottoman Impact*, p. 34-36; Herbelot de Malainville, *Biblioteque Orientale ou Dictionnaire Universel, contenant géneralment tout ce qui regarde la connaissance des peuples de l'Orient*, Maestricht, DCCLXXVI (1776), p. 338; Turan, *Les souverains seldjoukides*, p. 85; *Osmanlı Tarihleri*, I, passim; *Neşri Tarihi*, pp. 24-26; Suha Umur, *Osmanlı Padişahı Tuğraları*, Istanbul, 1980; Sugar, *Ottoman Rule*, p. 8; Tahsin Gemil, *Românii şi Otomanii*, p. 144; Panaite, *Pace şi război în Islam*, pp. 140-144, 278-292.

***GŪMRŪK* ("taxă vamală").** Termenul a fost preluat de arabi şi de otomani de la bizantini, care numeau acest impozit *kommerkion* (derivat, la rându-i, din latinescul *commercium*). Ca impozit pur fiscal, *gümrük resmi* era impus pe valoarea bunurilor importate (sau exportate), diferenţierea dintre cuantumuri făcându-se

numai după naţionalitatea sau categoria juridică a proprietarului, fiind lipsite de interes caracterul mărfii şi locul de origine. În tratatele de drept islamic, cuantumul vămii era invariabil şi favorabil musulmanilor. Astfel, într-unul din cele mai vechi texte de acest tip, este vorba de lucrarea lui Yahya b. Adam *Kitâb al-harâc,* una din tradiţiile consemnate stipula: “Percepeţi de la negustorii musulmani 5 dirhame la 200, şi de la ce este peste 200 luaţi 1 dirhame la 40 dirhame. De la negustorii *ehl al-harâc* strângeţi jumătate de *'öşr* şi de la negustorii politeişti - care nu plătesc *harâc* - <percepeţi> *'öşr*-ul <întreg>“. Cuantumul aceastor vămi s-ar traduce în procente astfel: 10% pentru negustorii *harbî;* 5% pentru negustorii *zimmî*; 2,5% pentru negustorii musulmani. Despre taxa plătită de *harbî*-ii care veneau să facă negoţ în “Casa Islamului”, se scria că acesta trebuia să dea dijma *('öşr)* pe mărfurile sale, adică 10% pentru toate produsele vândute în “Casa Islamului” care depăşeau în valoare 200 dirhame. Imâmul putea însă mări sau micşora această taxă. Abu Yusuf Ya'kub accentua pe ideea impozitării numai a mărfurilor, adică a lucrurilor destinate vânzării, evident tot cu 10% (“l'impôt du dixième”), şi numai de către vameş. Bunurile de folos personal ale solului unui prinţ creştin sau, în general, ale unui beneficiar de *amân* nu trebuiau impozitate: “nu se va impozita decât ceea ce ei au adus în scop comercial. Dacă tratatele de drept islamic scrise de învăţaţii musulmani în secolele VIII-IX reflectă o practică a timpului, fixarea taxei vamale la 10% neavând o conotaţie religioasă ci aliniindu-se la uzajul internaţinal al secolului al VIII-lea, în special practicii bizantine, după cum sublinia Alfred Morabia, scrierile juridico-religioase ale epocii otomane (Molla Hüsrev, Ibrahim al-Halebî, Şeyhzâde) erau - din punctul de vedere al dreptului comercial - complet în afara timpului şi spaţiului istoric. Ele consemnează aceleaşi cuantumuri vamale teoretizate în secolele VIII-IX. În *kânûnnâme*-lele emise de Mehmed II şi urmaşii săi (publicate în mai multe rânduri), cuantumul taxelor vamale nu era uniform ci reflecta cutumele vremii, dar proporţiile din *şeriat* rămâneau, în linii mari, aceleaşi (deşi se produce o apropiere între musulmani şi tributari): 4-5% pentru creştinii netributari (*harbî)*; 1-3% pentru nemusulmanii tributari (*harâc-güzar)*; 1-2% pentru musulmani. Astfel, în *Gümrük Kanunnâmesi* din 886/1481, considerată de A. Akgündüz ca aparţinând lui Mehmed II (1451-1481), fiind inclusă în *kanunnâme*-lele generale, 2% era procentul ce trebuia plătit atât de musulmani, cât şi de tributari (*harâcgüzar*), faţă de 4% negustorii “franci” (*Firenk bâzirgânı).* În 918/1513, de la negustori se luau 2 *akçe*-le la 100 de la musulmani (*müsliman*), 4 *akçe*-le la 100 *akçe*-le de la *zimmî* şi 5 *akçe*-le la 100

de la *harbî*. Practic, fiecare oraş sau port otoman dispunea de regulamente vamale care fixau, printre altele, şi taxele care trebuiau percepute pe mărfurile care intrau şi ieşeau din localitate. Discriminarea între impozitele plătite de musulmani şi nemusulmani se menţine. Astfel, în registrele vamale de la Szolnok din 1575, negustorii musulmani plăteau vamă 1/2 de akçe pe cap de ovină, în timp ce negustorii veneţieni, unguri şi ardeleni plăteau o akçe. În *Capitulaţiile* acordate statelor occidentale în a doua jumătate a secolului al XVI-lea se făcea referire în general la trei feluri de taxe ce trebuiau a fi plătite de negustori în Imperiul otoman: *gümrük, konsolosluk hakki* şi *selâmlık*. Principala taxă pe care negustorii străini trebuiau să o plătească la intrarea sau ieşirea în şi din teritoriile otomane era însă *gümrük*. În tratatele de pace şi comerţ se insista pe respectarea regimului vamal, atât de către autorităţile otomane, cât şi de către negustorii străini. Privitor la cuantumul *gümrük*-ului şi a altor taxe impuse negustorilor, în textele *'ahdnâme*-lelor se foloseşte cel mai adesea formula "potrivit obiceiului şi legii" (*'adet ve kanun üzere*), care scoate în evidenţă adevăratul izvor al regimului vamal, cutuma: "paying our lawfull toll and custome", găsim în textul din iunie 1580 pentru Anglia. Până în secolul al XVII-lea nu era precizat nici un procent. Se insista, însă, asupra perceperii *gümrük*-ului doar o singură dată în timpul activităţilor comerciale: la intrare, în cazul importurilor; la ieşire, în cazul exporturilor. Au existat diferenţe vizibile între vama cerută conform şeriatului, stipulaţiile din *'ahdnâme*-le şi vama percepută în practică. De exemplu, ragusanii au reclamat aplicarea procentului de 2%, conform *'ahdnâme*-lei din 1512, întrucât în practică li se cerea când 4%, când 5%. Selim I a răspuns afirmativ. Din secolul XVII, cuantumul *gümrük*-ului va fi precizat şi în textele *Capitulaţiilor* acordate statelor occidentale şi fixat, ca un privilegiu, la 3%: pentru negustorii englezi încă din 1601, pentru supuşii Imperiului habsburgic, Spaniei şi Flandrei în 1616, pentru negustorii genovezi în 1665, pentru negustorii francezi abia în 1673 etc. Negustorii străini "protejaţi", care navigau sub pavilion englez urmau să plătească tot 5 %. Să mai subliniem că începând cu sfârşitul secolului al XVI-lea în *'ahdnâme*-lele acordate statelor creştine se subliniază, uneori de mai multe ori în acelaşi tratat (ceea ce trădează abuzurile autorităţilor locale otomane), scutirea negustorilor străini de o serie de impozite impuse supuşilor otomani, precum *kassâbiyye (kasâb akçesi), reftiyye (reft akçesi), bâc, yasakçi* etc. **Bibliografie:** Yahya b. Adam, *Kitâb al-kharâdj*, no. 639, p. 109; as-Shaybânî, *Kitab as-Siyar*, IV, p. 67-81 (4236-4271); Abu Yusuf, *Kitâb*, p. 204-213, 291; Akgündüz, *Osmanlı*

Kanunnameleri, vol. 1, pp. 381-2, vol. 3, pp. 382-4; Morabia, *Ğihâd*, p. 469; Feridun, *Münşe'at*, II, p. 382, 416; Inalcık, *Imtiyâzât*, pp. 1212-1214; Khadduri, *War and Peace*, pp. 225-228; Maxim, *Chrétiens*, p. 87. Anhegger, Inalcık, *Kanunnâme*, pp. 78-9; Beldiceanu, *Actes*, I, pp. 151-2; Biegman, *Ragusa*, p. 47; H. Antoniades-Bibicou, *Recherches sur les douanes a Byzance. L'octava, le "kommerkion" et les commerciaires*, Paris, 1963, p. 66, 104-106; Kraelitz, *Kanunnâme*, pp. 13-48; Mehmet, *Kanunnâme*, p. 155; Noradounghian, *Actes*, I, pp. 124-132; Hurewitz, *Middle East*, p. 9.

HANEFIYE **("<Şcoala> hanefită").** Datorită diferenţelor sociale, de drept cutumiar, de practici specifice unor mari zone geografice, în dreptul islamic sunnit s-au structurat de-a lungul secolelor VIII-IX patru "şcoli" juridice (*mazahib*) ale căror nume derivă de la fondatorii lor: şcoala hanefită (Abu Hanifa - m. 150/767); şcoala malikită (Ibn Malik - m. 179/795); şcoala shafi'ită (aş-Şafii - m. 204/820); şcoala hanbalită (Ibn Hanbal - m. 241/ 855). Numele şcolii hanefite de drept islamic vine de la întemeietorul ei Abu Hanifa al-Nu'mân b. Thâbit (n. 80/699 - m. 150/767), care la mijlocul secolului al VIII-lea devenea principala autoritate juridică a *şeriat*-ului în oraşul Kufa. Se cunosc puţine date biografice despre Abu Hanifa, şi cele mai multe sunt contradictorii. Chiar despre moartea sa există mai multe variante, deşi este sigur că a decedat în timpul detenţiei sale într-o închisoare din Bagdad. Joseph Schacht considera drept cauză probabilă a închiderii lui Abu Hanifa - deşi au circulat mai multe legende în acest sens - remarcile imprudente pe care marele învăţat le-ar fi făcut la adresa puterii în timpul răscoalei Alizilor din anul 145/762 Nu ne-a rămas nici o lucrare scrisă de la Abu Hanifa. Dar învăţătura lui în domeniul dreptului islamic a fost preluată şi dezvoltată de discipolul său, Abu Yusuf Ya'kub (n. 113/731 - m. 182/798). În calitate de jurisconsult la Kufa şi Bagdad,

acesta scria la porunca califului Harun ar-Rashid (786-809) o carte fundamentală pentru dreptul islamic al păcii şi războiului, intitulată *Kitâb al-harâc* ("Cartea impozitului funciar"). Prin opera sa, care cuprinde şi alte lucrări, Abu Yusuf Ya'kub a fost - după aprecierea învăţaţilor arabi care l-au urmat - primul şi adevăratul sistematizator al şcolii hanefite de drept islamic. Dar cea mai completă sinteză a tezelor lui Abu Hanifa privind relaţiile cu nemuslmanii a fost realizată de celălalt mare discipol al său, *kadi*-ul Muhammad as-Shaybânî (n. 132/749 - m. 189/805). Lucrarea sa fundamentală este *Kitâb as-Siyâr al-Kabîr* ("Marea carte a guvernării statelor") şi ne-a parvenit prin intermediul comentariilor realizate în secolul al XI-lea de Muhammad ibn Ahmad as-Sarakhsî (n. 400/1009 - m. 483/1090). Numele celor doi învăţaţi arabi nu pot fi disociate. Masivul cod de legi este primul adevărat tratat de drept islamic al popoarelor, deoarece autorul depăşeşte naraţiunea vechilor practici glorioase realizând pentru prima dată "codificarea normelor juridice islamice pentru conduita unui viitor imperiu" (A. Morabia). Este şi motivul pentru care toţi cei care l-au studiat, de la J. von Hammer-Purgstall (cu ocazia recenzării traducerii turceşti a comentariilor lui as-Sarakhsî în 1241/1825) încoace, l-au numit "Hugo Grotius al Islamului". Muhammad Munîb 'Ayntâbi (m. 1238/1822) a realizat în anii 1211-1213/1796-1798 prima traducere din arabă în limba turco-osmană a comentariilor lui as-Sarakhsî, prezentându-şi traducerea lui Selim III prin intermediul marelui vizir şi al *şeyh ül-Islam*-ului. Dintre cele patru şcoli sunnite de drept, otomanii au adoptat ritul hanefit, şi nu întâmplător. Una din cauzele adoptării unei şcoli juridice diferite de cele urmate de selgiuchizi era dorinţa de ruptură faţă de aceştia, care preferaseră pe hanbaliţi şi şafiiţi. Mult mai important este însă argumentul metodelor de interpretare juridică acceptate de hanefiţi. Şcoala hanefită se distingea de celelalte şcoli sunnite de drept prin tendinţa de a pune pe primul plan raţiunea, speculaţia juridică, libertatea cercetării surselor primare; toate, în detrimentul revelaţiei divine. În consecinţă, şcoala hanefită, fiind cea mai tolerantă şi flexibilă datorită faptului că oferea o mare libertate *ulema*-lelor în folosirea "raţionamentului prin analogie" (*kıyas*) şi "opiniei personale"(*ra'y*), venea ca o mănuşă conducătorilor statului otoman, interesaţi în a deţine o cât mai mare independenţă în politica lor executivă şi legislativă, internă şi externă (H. Inalcık). Din schema evoluţiei gândirii juridice hanefite publicată de Y. Meron, reiese clar că tratatele de drept islamic scrise de otomani în secolele XV-XVII îşi trag seva din scrierile anterioare de profil, fie că ele provin din Asia Centrală, din Irak, Siria sau Egipt. Tratatele de drept islamic cele mai reprezentative realizate în Imperiul

otoman în secolele XV-XVII aparţin lui Molla Hüsrev şi Ibrahim al-Halebi. Molla Hüsrev (m. 885/1480) (numele său a fost transliterat şi Khosrew, Hosrov, Hosrou, Hosrowa), a cărui origine este nelămurită încă, a parcurs întreaga ierarhie a *ulema*-lelor otomane: *kâdı* de Adrianopole, *kâdı-asker* de Rumelia, pentru a fi adus de Mehmed II la cea mai înaltă treaptă, de "cap al învăţaţilor" (*şeyh ül-Islam*), în 1469, funcţie în care a activat timp de 20 de ani, până la moartea sa. S-a bucurat de o largă autoritate în timpul vieţii, dar şi după dispariţia sa. De altfel, însuşi Mehmed II îl numea "Abu Hanifa al timpului nostru". Principala lucrare care ne-a parvenit de la Molla Hüsrev este intitulată *Dürer ül-hukkâm fî şerh gürer ül-ahkâm* şi a fost scrisă între anii 1473-1479. În ea sunt reluate şi sistematizate opinii din dreptul islamic vechi şi clasic, nu numai cele aparţinând juriştilor hanefiţi, începând chiar cu Abu Bakr, urmaşul Profetului Muhammad. În secolul al XIX-lea, tratatul de drept islamic scris de Molla Hüsrev a fost tradus din arabă în turco-osmană şi tipărit în mai multe rânduri la Istanbul. Conform obiceiului, învăţatul osman consacră, printre altele, şi capitole distincte - ce-i drept, scurte - aspectelor legate de relaţiile cu nemusulmanii: "războiul sfânt" (*kitâb al-cihâd)*, "tributul" plătit de nemusulmani (*fasl fi al-cizye*), regimul străinilor (*bâb al-müste'min*). În secolul al XVI-lea, marele jurist-teolog Ibrahim al-Halebi (m. 956/1549) a fost cel care, alături de *şeyh ül-Islam*-ul Ebussuud Efendi, a pus o amprentă puternică asupra dreptului islamic, contribuind decisiv la implantarea acestuia în lumea otomană. S-a născut la Alep, dar a activat în special la Cairo până la cucerirea Egiptului de către Selim I în 1517. Atunci s-a mutat la Istanbul, unde va rămâne până la moartea sa, la venerabila vârstă de 90 de ani. Opera fundamentală a lui Ibrahim al-Halebî, considerată a fi "the fully developed doctrine of Hanafi Law" (J. Schacht), se numea *Mülteka el-Abhur* ("Confluenţa mărilor"). Titlul se datora faptului că acest tratat de drept islamic reunea opiniile a şase jurişti arabi care scriseseră în secolele XI-XIV, ale căror lucrări erau privite de al-Halebî ca şase "mări". În ordine cronologică, cei şase jurişti musulmani sunt: al-Kudurî (m. 428/1037), al-Marghinânî (m. 593/1197), Tac al-Şari'a (m. 661/1263), Madj ed-Dîn (m. 683/1284), Muzafer al-Dîn ibn Sa'dî (m. 692/1293) şi al-Nasafi (m. 710/1310). Efortul său de sinteză a fost apreciat ulterior de toţi cei care l-au tradus şi comentat. Cel care a tradus pentru prima dată, repectiv la sfârşitul secolului al XVIII-lea, într-o limbă europeană această scriere juridică - marcând astfel un pas decisiv în cunoaşterea dreptului musulman de către europeni - a fost Ignace Mouragea d'Ohsson sub titlul *Tableau général de l'Empire Ottoman.* Louis

Milliot îl critică sever pe d'Ohsson, întrucât prin structura pe care a imprimat-o traducerii sale a lăsat impresia că *Mülteka el-abhur* era o reuniune de coduri de legi (religios, civil, penal, politic şi militar). Lucrarea celebrului jurist din secolul al XVI-lea a fost tradusă din arabă în limba turco-osmană de către Mehmet Mevkufati sub titlul *Şerh-i Mülteka el-Ebhur* ("Comentariu la Confluenţa mărilor"). Ultima ediţie a acestei scrieri este recentă şi prima în care textul arab este însoţit de o traducere în limba turcă modernă. Respectând tradiţia *şeriat*-ului, Ibrahim al-Halebî consacra capitole distincte diferitelor aspecte ale dreptului islamic, inclusiv problemelor care priveau relaţiile cu nemusulmanii: *Kitâb as-siyar, Bâb al-uşr ve al-haraç, Bâb-ı ahkâm al-müste'min.* În ciuda acestor scrieri importante pentru Islam, otomanii au avut o contribuţie slabă în domeniul ştiinţelor juridice. În virtutea interzicerii inovaţiilor în ştiinţele religioase încă din secolul al X-lea, operele *ulema*-lelor otomane nu vor fi decât rezumate, compilaţii, adnotări sau comentarii ale tratatelor de drept islamic scrise anterior. **Bibliografie:** Bianchi, *Fetvas*, p. 173; Chaygan, *Essai*, pp. 36-41; Miquel, *Géografie humaine*, p. 26; Sourdel, *Islamul clasic*, I, p. 153, 180, 219 şi III, p.233; Morabia, *Ğihâd*, pp. 178-9; *The Islamic Law of Nations. Shaybani's Siyar*, translated by M. Khadduri, Baltimore, Maryland, 1966; es-Serahsî, *Şerh es-Siyeru'l-kebîr*, türkçeye tercüme: Mehmed Münib 'Ayntâbî, Cild I-II, Kostantiniye, 1241/1825; Muhammad ibn al-Hasan ach-Chaibânî, *Le Grand Livre de la Conduite de l'Etat (Kitâb as-Siyar al- Kabîr). Commenté par...as-Sarakhsî.* Traduit par M. Hamidullah, Tome I-IV, Editions Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1989-1991; Rechid, *Islam*, p. 384; Armanazi, *Islam*, p. 42; J. Schacht, art. *Abu Hanifa*, în EI-2, vol. I, p. 126-128; A. Özel, *Hanefi Fikih Alimleri (Juriştii hanefiţi)*, Ankara, 1990, p. 11-13; Abou Yousuf Ya'koub, *Le livre de l' impôt foncier (Kitâb al-kharâdj)*, Traduit et annoté par E. Fagnan, Paris, 1921; H. Kruse, *Die Begrundung der islamischen Volkerrechtslehre - Muhammad al-Shaybani -"Hugo Grotius der Moslimen"*, în "Saeculum" (Munich), 5, 1954, pp. 221-241; F.A. Belin (sau M. Belin), *Étude sur la proprieté foncière en pays musulman et spécialement en Turquie*, Paris, 1862; L. Milliot, *Introduction à l'étude de droit musulman*, Paris, 1953; Schacht, *Islamic Law*, p. 112; Shaw, *Ottoman Empire*, I, p. 144; Abel, *Djizya*, p. 7; Molla Hüsrev, *Dürer ül-hukkâm fî şerh gürer ül-ahkâm*, I-II, Kostantiniye, 1258 (1842-1843); J. Schacht, art. *al-Halebî*, în EI-2, vol. III, p. 90; Maxim, *Statutul de 'ahd*, pp. 526-527; Maxim, *Ţările Române şi Înalta Poartă*, p. 145, 153-154; F. le Blanc Hackluya, *Histoire de l'Islamisme*, Paris, 1892, pp. 29-30; M. d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Ottoman*, vol. I-

VII, Paris, 1784-1824; M. Du Caurroy, *Législation musulmane sunnite: rite hanéfi*, în JA, IV, 12 (1848) - V, 2 (1853); M. Mevkufati, *Şerh-i Mülteka el-Ebhur*, Cild I-II, Kostantiniye, 1254 (1838-1839); Ibrahim Halebî, *Şerh-i Mülteka el-Ebhur (Mevkufat)*, Tercüme ve Açıklamalar Yard.Doç.Dr. Nedim Yılmaz, Cild 1-4, Istanbul, 1993; Inalcık, *Ottoman Empire*, p. 181; Cardahi, *Droit*, p. 513-514.

***HARÂC* ("tribut").** În tratatele de drept islamic, termenul *harâc* apare în strânsă legătură cu statutul nemusulmanilor care au acceptat supremaţia Islamului. El înseamnă "impozit" în general, "impozit funciar" în special. Conform unei clasificări întâlnită adeseori în literatura de specialitate, *harâc* era de două feluri: a) "capitaţie" (tc. *harâc-ı ruûs* sau *cizye*) percepută de la nemusulmanii care au acceptat suveranitatea statului islamic; b) "impozit funciar" (tc. *harâc-ı arâzî)* impus pe pământurile cucerite de musulmani prin forţă sau pe cale paşnică, şi care fuseseră lăsate în posesia nemusulmanilor. Impozitul funciar consta dintr-o sumă variabilă, fixată fie după cantitatea produselor obţinute, fie după suprafaţa pământului, tuturor nemusulmanilor care, conform înţelegerii, rămâneau în posesia pământului, dreptul de proprietate trecând pe seama suveranului musulman. Să subliniem două argumente care imprimau un caracter "laic" acestui tip de *harâc* (considerat a fi totuşi un impozit ce aparţinea *şeriat*-ului): *harâc-ı arâzî* nu era anulat în cazul convertirii nemusulmanilor la Islam; *harâc-ı arâzî* era plătit şi de musulmanii posesori de pământuri. Pentru o perioadă mai scurtă sau mai lungă de timp, otomanii au încasat "sume de bani" (calificate drept *harâc*) de la majoritatea statelor creştine din centrul şi sud-estul Europei. De regulă, acest tribut era consemnat în tratatele de pace (*'ahdnâme*) încheiate în urma unor războaie relativ victorioase ale otomanilor. Dar, în ciuda unei terminologii uniforme (*cizye, harâc,* dar şi *virgü* = dare, impozit), sumele de bani plătite de principii nemusulmani sultanilor otomani aveau totuşi semnificaţii diferite. Unele state creştine au plătit tribut în schimbul păstrării unor teritorii, precum Veneţia (pentru posesiunile din Albania, pentru Cipru între 1517 şi 1571 şi pentru Zante până în 1699), Imperiul habsburgic (pentru părţile din Ungaria între 1547-1606) sau Iranul safavid care va plăti tribut pentru anumite teritorii din Armenia şi Caucaz începând cu 1612. Altele au trimis sume de bani doar pentru răscumpărarea protecţiei în faţa incursiunilor de jaf otomane sau tătărăşti, precum Polonia (care până în 1699 a plătit regulat hanului Crimeei, cu excepţia unei perioade scurte, între 1672-1678, când "tributul" a fost

plătit direct sultanului) sau Rusia (care a plătit tot hanului Crimeei, frecvent până în 1592 şi ocazional până în 1700). Obligaţia fundamentală a voievozilor români faţă de Poartă era, conform statutului de "plătitori de tribut" (*harâcgüzar)*, plata la timp a tributului. Ea avea un pronunţat caracter juridic. Ca urmare, consemnarea acestei obligaţii - care greva în primul rând asupra voievozilor - este o invariabilă a documentelor solemne prin care era reglementat în mod sumar statutul fiecărei ţări româneşti faţă de Poartă: *'ahdnâme-i hümâyûn* (în secolele XV-XVI); *berât-ı hümâyûn* (în secolele XVI-XVIII); *hatt-ı şerif, senet* (în secolele XVIII-XIX). Jurisconsulţii musulmani au codificat două modalităţi de plată ale *cizye*-lei şi *harâc*-ului întâlnite în practică: taxă individuală şi impozit colectiv. Ca impozite individuale, *cizye* şi *harâc* se impuneau supuşilor nemusulmani ai imperiului islamic (inclusiv, în Imperiul otoman), bărbaţi şi posesori de pământ, aflaţi sub administraţie musulmană directă. La nivelul autonomiilor etno-confesionale, teritoriale şi statale, "tributul colectiv", fix şi stabilit în urma unui "acord" (*sulh)* cu suveranul musulman, subsuma atât capitaţia (cu multiplele ei semnificaţii), cât şi impozitul funciar. El urma a fi vărsat anual, printr-un intermediar, visteriei publice a statului islamic. Din punctul de vedere al dreptului islamic, tributul plătit de ţările române se încadra în categoria *harâc maktû'*, adică a "tributului colectiv", perceput de la nemusulmani într-o sumă globală, teoretic fixă, prin intermediul unui reprezentant, în speţă voievozii. Era şi cazul Raguzei sau insulelelor din Marea Egee. Practic, în cazul "tributului colectiv", musulmanii (inclusiv otomanii) nu erau interesaţi de modul de percepere, "intermediarii" putându-l strânge fie ca *cizye* ("capitaţie") fie ca "impozit funciar" (*harâc*). În acest sens, cea mai autorizată opinie aparţine marelui *şeyh ül-Islam* Ebussuud Efendi, care într-o *fetvâ,* parte integrantă a unei serii de consultaţii juridice despre taxele otomane, vorbea şi despre "darea" (*vergü)* anuală a Moldovei, Ţării Româneşti şi Transilvaniei, care făcea parte din "dările" impuse necredincioşilor în urma păcilor încheiate cu ei de către sultan. **Bibliografie:** Mawerdi, *Statuts*, pp. 299-331; Hershlag, *Introduction*, pp. 12-14; Ahmed el-Emary, *La conception de l'impôt chez les musulmans,* Paris, 1930, pp. 92-100; Khadduri, *War and Peace*, p. 190; d'Ohsson, *Tableau,* V, pp. 19-20; Akgündüz, *Osmanlı kanunnâmeleri*, I, pp. 167-171; Veliman, *O carte de legământ*, p. 34; Mehmet, *Documente turc.*, I, doc. 161, 291; Decei, *Sulhnâme,* p. 135-138; Pitcher, *Ottoman Empire*, p. 132; Gemil, *Documente turc.*, doc. 117; M. Berza, *Haraciul Moldovei şi Ţării Româneşti în sec. XV-XIX*, în SMIM, II, 1957, pp. 7-48; M.A. Mehmet, *Un document turc concernant*

le kharatch de Moldavie et de la Valachie aux XVe-XVIe siècles, în RESEE, V, 1-2, 1967, pp. 265-274; M. Guboglu, *Le tribut payé par les Principautés Roumaines a la Porte jusqu'au début du XVIe siècle d'après les sources turques*, în REI, 37, 1, 1969, pp. 49-80 (cu o versiune revăzută şi mărită în *Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'a Armağanı*, Istanbul, 1985, pp. 59-143); M. Maxim, *Haraciul Moldovei şi Ţării Româneşti în ultimul sfert al veacului XVI*, în SMIM, vol. XII, 1994, pp. 3-46; Berindei, Veinstein, *Documents*, pp. 320-321; Cl. Cahen, C. Orhonlu, art. *Kharâdj*, în EI-2, IV, pp. 1062-1087; *Dicţionar diplomatic*, art. *Haraci*, p. 472; Panaite, *Pace şi război în Islam*, pp. 163-176, 328-343.

HARÂCGÜZÂR **("tributar", "plătitor de tribut")**. Formula era folosită în cronicile şi în documentele otomane de cancelarie pentru a desemna în special principii nemusulmani care acceptaseră suzeranitatea sultanului şi, prin urmare, plata unui tribut. În timpul expansiunii teritoriale, otomanii au practicat, aidoma altor făuritori de imperii, o politică de "încorporare graduală". După Halil Inalcık, prima etapă era cea de *stat tributar*, când nemusulmanii îşi păstrau autonomia statală în schimbul plăţii unei *cizye* colective, iar *şeriat*-ul nu se aplica în teritoriul lor. A doua etapă avea drept rezultat instituirea unui *regim de provincie musulmană*, teritoriu în care legea musulmană era dominantă, iar *cizye* era percepută, cel mai adesea, individual. Izvoarele otomane probează, atât terminologic, cât şi prin invariabilele obligaţii care grevau asupra principilor creştini din sud-estul Europei în perioada secolelor XIV-XVI, existenţa unui statut standard aplicat de otomani micilor state creştine din Balcani, statut născut mai mult dintr-o practică cutumiară îndelung exersată decât din litera *şeriat*-ului, deşi pentru musulmani regimul de "stat tributar" însemna, totodată, respectarea *Sunnei* Profetului (în special, a *'ahd*-ul acordat Nadjrân-ului). Cele mai vizibile cazuri, care pot deveni oricând termeni de comparaţie pentru statutul juridic al ţărilor române faţă de Poartă, sunt: Bizanţul, "tributar" sultanilor otomani între 1372-1453; Serbia, din 1372 (după înfrângerea de la Çirmen, când noul despot, Lazăr Grebljanović, accepta să plătească haraci lui Murad I) până în 1459; Ţaratele bulgare, în deceniile 8-10 ale secolului XIV; Bosnia între anii 1389 şi 1463 (Melissenos spunea că Murad II "o bună parte a făcut-o tributară"); Albania între 1385 şi 1478 (cu întreruperi); Ragusa (Dubrovnik) după 1430 (anul 1365 fiind considerat de istorici ca pură ficţiune); despotatul de Moreea în secolul XV; unele insule din Marea Egee în secolul XV (Lesbos, Lemnos, Imbros) şi în secolul

XVI (Naxos, Chios, Andros). Denumirea acestui statut era, în terminologie otomană, de *harâcgüzâr*. Dar şi în izvoarele occidentale din secolele XVI-XVIII, şi facem trimitere aici la rapoartele ambasadorilor Franţei la Istanbul, "tributar" era cel mai folosit atribut pentru caracterizarea statutului politico-juridic al domnilor, ţărilor române şi locuitorilor din Moldova, Ţara Românească şi Transilvania faţă de Poartă ("princes tributaires du Grand Seigneur"; "provinces tributaires du Grand Seigneur"; "le mot de tributaires est pour les Valaques et pour les Moldaves"). Definirea unui stat nemusulman ca "stat tributar" avea la bază, evident, acceptarea plăţii haraciului de către principele "necredincios". În acel moment, el devenea *harâcgüzâr*. În relaţiile dintre Imperiul otoman şi ţările române, sintagma "tributar" acoperea însă un spectru mult mai larg de obligaţii (sing. *hizmet)* politico-militare şi economico-financiare. Cele mai semnificative pentru statutul juridic al ţărilor române faţă de Poartă erau: plata tributului, alinierea la politica externă otomană, "slujba" militară şi funcţia de informare. De menţionat că majoritatea cronicarilor otomani asociau conceptul de "tributar" cu cel de "legământ" (*'ahd)*. De la mijlocul secolului al XVI-lea, expresia "supuşi plătitori de haraci" (*harâcgüzâr ra'iyyet)* era folosită de otomani pentru a-i desemna pe toţi locuitorii ţărilor române. **Bibliografie:** Chalcocondil, *Expuneri istorice*, pp. 150, 153, 189-193, 202, 205-206, 241-2, 263, 267-268; Iorga, *Istoria vieţii bizantine*, pp. 550-599; Zakythinos, *Morée*, I, pp. 241-285, II, pp. 71-90; Decei, *Imp. otoman*, pp. 51-52, 56, 86, 88-9, 91, 94-95, 109-110, 112-113 108-109; Melissenos, *Cronica*, p. 233; Ducas, *Istoria*, pp. 38, 256, 260, 288, 396, 410-411, 418-419; Slot, *Archipelagus Turbatus*, pp. 78-79, 99-100; Critobul, *Mehmed II*, pp. 178-180, 184 186, 208, 216, 246; Mihailović, *Memoirs*, p. 87, 97, 137, 177; Sphrantzes, *Memorii*, XXXVI/2-7, XXXVII/1; Moxa, *Cronica universală*, p. 190; Tursun-bey, *Târih*, în *Crestomaţie turcă*, pp. 186-195; Melissenos, *Cronica*, I/23, p.231; *Cronici turc.*, I, passim; Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I, vol. 1, doc. XVII, CCXXVII, DXXVII; Decei, *Deux documents turcs*, p. 396-402, 410-3; Inalcık, *Ottoman Empire*, p. 27; Alexandrescu, *Khatt-ı şerifs*, p. 253; Maxim, *Statutul politico-juridic*, passim; Maxim, *L'autonomie*, p. 213; Gemil, *Documente turc.*, p. 13; M. Berza, *Variaţiile exploatării Tării Româneşti de către Poarta Otomană în secolele XVI-XVIII*, în St.Rdl, XI, 2, 1958; C.C. Giurescu, *Despre caracterul relaţiilor dintre români şi turci*, în *Probleme controversate în istoriografia română*, Bucureşti, 1977, pp. 87-122; Maxim, *Regimul economic*, pp. 1731-1765; Gemil, *Românii şi otomanii*, pp. 190-221; Guboglu, *Le tribut*, p. 58-59; Danişmend, *OT Kronolojisi*, I, p. 287, 300;

Sertoglu, *ROTA*, art. *Ragusa*, p. 267; Biegman, *Ragusa*, pp. 25-28; Bojović, *Ragusa I, II* ; Matei, *Domination*, I, p. 87; Inalcık, *Methods of Conquest*, p. 103; Panaite, *Pace şi război în Islam*, pp. 328-343.

HARB **("război").** Termen arab preluat şi de otomani, care are un sens concret ("luptă", "bătălie") şi unul abstract ("stare de război"). Pentru ca tot potenţialul comunităţii musulmane să fie direcţionat împotriva *harbî*-ilor, inamicii din afara "Casei Islamului", s-a impus interzicerea oricăror lupte dintre musulmani, căci, logic, doctrina nu putea concepe ca un grup de credincioşi să verse sângele altui grup de musulmani. Ruperea unităţii islamice încă de la mijlocul secolului al VIII-lea, cu apogeul proclamării califatelor independente de Bagdad în secolul al X-lea, a pus pe tapet problema calificării războaielor survenite în interiorul comunităţii musulmane. Ideea esenţială a războaielor dintre musulmani era legitimitatea. Pe linia acesteia se înscriu toate aprecierile făcute de jurisconsulţi, indiferent de nuanţa religioasă. Era necesară justificarea revoltelor împotriva deţinătorilor puterii, dar, nu mai puţin, şi a expediţiile de pedepsire iniţiate de suveranul musulman împotriva rebelilor. Pentru şiiţi, legitimarea luptelor dintre musulmani a fost o operaţiune simplă, întrucât cei care respingeau învăţătura şiită erau calificaţi drept "infideli". Şeyh Mufid (m. 1022/1023 d.Chr.) a teoretizat chiar şi o a treia categorie de teritorii, numind-o *dâr ül-imâm*, "care cuprindea acele zone în care domina adevărata credinţă (şiitismul), în timp ce *dâr ül-Islam* era alcătuit din teritoriile unde era practicat Islamul, altul decât şiitismul". În vitutea spiritului de dreptate (invocat adeseori în textele şiite, alături de *cihâd*), lumea sunnită, fiind considerată responsabilă pentru persecuţiile suferite de adepţii lui Ali (656-661), a fost inclusă în categoria "dizidentului", inamic intern. Era, deci, pe deplin legitim războiul dus împotriva musulmanilor sunniţi, situaţi - în viziunea învăţatului şiit numit mai sus - în afara "Casei *imâm*-ului". Pentru sunniţi, adepţi ai postulatului că Allah nu iubeşte dezordinea indiferent de persoana care o produce, definirea războaielor dintre musulmani drept *cihâd* a constituit o importantă dilemă. Condiţia primordială consta în aplicarea calificativului de "infideli" musulmanilor împotriva cărora se declanşau ostilităţile, întrucât numai împotriva "infidelităţii" (de tipul "încălcării cuvântului lui Allah") se putea duce "război sfânt". Deşi nu au respins total ideea *cihâd*-ului coercitiv, mai ales pentru justificarea acţiunilor represive ale autorităţii de drept, terminologia preferată de juriştii sunniţi pentru desemnarea luptelor intercomunitare rămâne, totuşi, *kitâl*

(luptă) sau *harb*. În acest sens, teoretizând luptele interne dintre membrii comunităţii musulmane (*Umma*), şafiitul al-Maverdi (m. 1058) le numea "războaie de interes general" (*hurûb al-masâtih*) şi le grupa în trei categorii: "În afara *cihâd*-ului contra politeiştilor, mai sunt trei feluri de războaie: împotriva apostaţilor, împotriva rebelilor şi împotriva răufăcătorilor".

Bibliografie: Mawerdi, *Statuts*, p. 109; M. Khadduri, Cl. Cahen, D. Ayalon, V.J. Parry, C. E. Bosworth, S.A.A. Rizvi, J. Burton-Page, art. *Harb*, în EI-2, vol. III, pp. 184-208; Tyan, *Djihâd*, pp. 551-552; A.K.S. Lambton, *A Nineteenth Century View of Jihâd*, în *SI*, XXXII, 1970, pp. 181-193; E. Kohlberg, *The Development of the Imâmi Shii Doctrine of Jihâd*, în *ZDMG*, 126, 1, 1976, pp. 64-88; Morabia, *Ğihâd*, pp. 488-502.

HARBÎ **("inamic")**. Una din disjuncţiile fundamentale ale dreptului islamic al păcii şi războiului a fost operată între *müslim* ("supus al lui Allah") şi *harbî* ("inamic"). Erau numiţi *harbî* sau *ehl ül-harb* ("oamenii războiului"), termeni derivaţi din cuvântul arab *harb* ("război"), toţi locuitorii "Casei războiului", dar şi tributarii rebeli şi musulmanii apostaţi ale căror teritorii deveneau *dâr ül-harb* în urma rebeliunii, respectiv apostaziei. În condiţiile în care, conform doctrinei *cihâd*-ului, "Casa războiului" era destinată a se diminua progresiv printr-un război permanent în folosul "Casei Islamului", până când nu va mai fi existat decât un singur imperiu, cel islamic, *harbî* era asociat cu inamicul potenţial al musulmanilor. Era deci, după terminologia dreptului roman, un *hostis*. Pentru a desemna locuitorii "Casei războiului", în izvoarele otomane, alături de *küffar* sau *kefere*, era folosit termenul *harbî*, cu varianta *harbî kefere,* adică "infideli inamici", cum găsim într-un *fermân* din 1582. *Harbî* era identificat, în general, cu infidelul (*kâfir*) care nu plătea tribut (*cizye, harâc)* statului otoman şi trăia în "Casa războiului". Adoptând această viziune, hanefiţii otomani îi numeau *harbî* atât pe supuşii statelor creştine care nu încheiaseră tratate de pace şi comerţ cu otomanii cât şi pe supuşii unui principe care avea "legământ" cu sultanul. Să subliniem că acest atribut era aplicat nu numai locuitorilor "Casei războiului", ţărilor şi ţinuturilor locuite de aceştia (*harbî vilâyetler),* ci şi corăbiilor (*harbî gemiler*), mărfurilor (*metâ'-i harbî),* negustorilor care veneau în Imperiul otoman (*harbî tüccar),* aşa cum putem spicui în *'ahdnâme*-le acordate Franţei, Angliei sau Olandei în secolul al XVII-lea. Unii jurişti, aparţinând celorlalte şcoli juridice, folosind criteriul "tratatelor", îi desemnau *harbî* numai pe necredincioşii care nu încheiaseră "legământ" cu musulmanii sau nu

primiseră *amân* de la aceştia. B.A. Cvetkova observa că în unele *kânûnnâme*-le din secolele XV-XVII, negustorii străini erau desemnaţi de asemenea cu termenul *harbî* sau prin expresia *firenk kâfirleri.* Despre semnificaţiile primului termen, B.A. Cvetkova considera că el desemna în legislaţia otomană acele persoane care aparţineau "Casei războiului sfânt" *(dâr al-cihâd)* şi bănuia că legislatorul a vrut să desemneze prin acest termen pe negustorii străini care veneau din ţările cu care imperiul nu avea înţelegeri de pace şi comerţ. Muntenii şi moldovenii s-au găsit în postura de *harbî*, în condiţiile în care Ţara Românească şi Moldova erau considerate "teritorii ale războiului" (*dâr ül-harb)* în perioada de început a relaţiilor cu otomanii, deci la sfârşitul secolului al XIV-lea şi în cursul secolului al XV-lea, în momentele de conflict deschis cu Poarta, când împotriva ţărilor române erau îndreptate "expediţii sfinte" (*gazavât). **Bibliografie:** Cvetkova, *Villes balkaniques,* p. 68; Morabia, *Ğihâd*, p. 331; Groot, *OEDR*, pp. 239-245; Biegman, *Ragusa*, pp. 124-125; d'Ohsson, *Tableau*, V, p. 70; Caurroy, *Législation*, în *JA,* IV série, tome XII, 1948, p. 13, 219; Panaite, *Străinii*, p. 31; Laoust, *Ibn Batta*, p. 50; L. Gardet, art. *Islâm I. Définition*, în EI-2, IV, pp. 179-182.

***HŪKŪM* ("poruncă").** Cuvânt arab care a căpătat în funcţii de domeniul în care a fost utilizat diverse accepţiuni filizofice, administrative, politice. În perioada otomană, era termen predilect pentru desemnarea ordinelor emise de autoritatea supremă în statul, sultanul. Din secolul al XVI-lea şi domnii români erau destinatarii direcţi ai *hüküm*-urilor sultanale. Formal, nu exista nici o diferenţă între *hüküm*-urile adresate voievozilor români şi cele trimise unor demnitari otomani, fie ei *bey, sancâkbey, beylerbey* sau *kadı*. Problemele de zi cu zi dintre Poartă şi domni nu aşteptau emiterea de documente solemne, *'ahdnâme*-le sau *berâte,* ci erau rezolvate prin simple "porunci" trimise de la Poartă. Să mai notăm că poruncile sultanale erau invocate ca sursă de drept ori de câte ori principii nu le respectau, dar şi când autorităţile otomane locale comiteau abuzuri asupra teritoriilor româneşti şi locuitorilor acestora. Trebuie subliniată, de asemenea, relaţia dintre dreptul sultanal de a legifera, exprimat şi prin *hüküm*, şi "obiceiuri". Poruncile sultanale puteau confirma obiceuri mai vechi, impune cutume otomane sau stabili "obiceiuri" noi în relaţiile româno-otomane. De regulă, *hüküm*-urile priveau numai o situaţie anume şi se mărgineau la domnia sultanului emiţător şi a voievodului receptor. Valabilitatea acestora se putea însă prelungi prin adoptarea tacită a conţinutului ca "obicei". Un exerciţiu

îndelungat avea drept consecinţă prefacerea unei dispoziţii singulare într-o regulă cutumiară. În felul acesta se puteau institui "obiceiuri" noi în relaţiile româno-otomane într-un timp extrem de scurt. Mare parte din *hüküm*-urile emise de Poartă erau rezumate şi înscrise în "Condici de afaceri importante" (*Mühimme defterleri*). În arhivele otomane cópii de *hüküm*-uri erau păstrate şi în alte tipuri de "condici", precum *Hüküm-nâme-i mecmu'ası* ("Colecţii de porunci") sau *Ahkâm-ı defterleri* ("Registre de porunci" În arabă, prin cuvântul *ahkâm,* care este pluralul de la *hüküm,* erau desemnate sentinţele judiciare, poruncile, decretele, regulile juridice. *Ahkâm-ı defterleri* (sau *Kuyûd-ı ahkâm)* erau numite acele condici în care erau înregistrate, după criterii tematice, cópii ale unor porunci emise de Divanul imperial *(Divân-ı hümâyûn)* în numele sultanului, porunci care priveau de regulă administraţia provincială otomană. Bineînţeles, ele se păstrau în cancelaria Divanului imperial. Astăzi, registre cu documente din perioada secolelor XVI-XIX, cu ştiri despre provinciile otomane din Balcani, se găsesc la *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*. Ţările române nu au făcut excepţia. În acest sens, putem nota condica cu porunci referitoare la Moldova intitulată *Romanya nâm-ı diğer Boğdânlu'nun ahkâm defteri* ("Condică de porunci a Moldovei, cu alt nume România"). **Bibliografie:** ANB, CM, Turcia, r. 93; H. Busse, U. Heyd, P. Hardy, art. *Farmân,* în EI-2, vol. II, pp. 822-825; A.M. Goichon, H. Fleisch, art. *Hukm,* în EI-2, vol. III, pp. 568-570.

***ICMÂ'* ("consensul comunităţii", "consensul învăţaţilor").** *Icmâ'* face parte, alături de "raţionamentul prin analogie" *(kıyâs)*, din rândul "surselor legale derivate, cu caracter raţional". Aceşti doi termeni au suscitat multe discuţii încă din perioada Islamului clasic, în care speculaţiile juridice au avut un cuvânt greu de spus. Teoretic, *icmâ'* a fost definită ca fiind "acordul unanim al *Ummei*", dar tehnic vorbind, ea nu putea fi decât doctrina şi opinia unanimă a teologilor recunoscuţi într-o anumită epocă. Termenul *kıyâs* poate fi mai bine înţeles dacă îl raportăm la cuvântul origine, adică la verbul arab *kâsa* care înseamnă "a măsura un lucru prin raportare la altul". Şi în turceşte, *kıyas etmek* înseamnă "a compara". Rezultatul palpabil al acestor surse formale ale dreptului islamic constă în suita impresionantă de tratate de drept. Evident, fără constantul efort de raţionalizare depus de jurisconsulţii musulmani acest rezultat nu ar fi fost posibil. **Bibliografie:** Milliot, *Droit musulman*, p. 125-133-134, 181; M. Bernard, art. *Idjmâ'*, în El-2, III, pp. 1046-1052; Laoust, *Ibn Taimîya*, p. 80, 83, 103-105, 111-114, 170; Yusuf, *Shar'iat*, pp. 19-21; Bravmann, *Arab Concepts*, pp. 194-198; Fyzee, *Doctrines juridiques shi'ites*, p. 63; G.F. Hourani, *The Basis of Authority of Consensus in Sunnite Islam*, în SI, XXI, 1964, pp. 13-61; Bernard Weiss, *Al-Âmîdî on the Basis of Authority of Consensus*, în *Essays on Islamic Civilization*, pp. 342-356; M. Bernard, art. *Kıyâs*, în El-2, V, pp. 238-242; Tyan, *Méthodologie*, pp. 82-83.

***ÎDIYYE* ("darea de bairam").** Termen folosit pentru a desemna darurile trimise la Poartă, inclusiv de către voievozii români, cu prilejul bairamurilor, mari sărbători religioase ale religiei musulmane. *Bâyrâm* înseamnă "petrecere", "festival", "sărbătoare religioasă" şi are ca sinonim cuvântul arab *îd*. În secolul al XVIII-lea, aceste daruri trimise la Poartă au fost numite *îdiyye.* Otomanii aveau două sărbători pe an cu numele bairam, dar nu la date fixe. *Ramazan Bâyrâm* ("Petrecerea Postului") marca sărbătorirea ultimelor trei zile ale postului instituit în luna *Ramazan*, a noua lună a anului musulman, perioadă în timpul căreia musulmanii posteau de la răsăritul la apusul soarelui. Această sărbătoare mai era numită *Şeker Bâyrâm* ("Sărbătoarea zahărului") sau *Îd-i fıtr* ("Sărbătoarea sfârşitului de post"), prin *fıtr* înţelegându-se sfârşitul unui post religios. *Kurban Bâyrâm* ("Petrecerea Sacrificiului") cădea în a 70-a zi după *Ramazan Bâyrâm.* Acest al doilea bairam mai era numit şi *Îd-i Adha*, numele venind de la multele animale, în special oi, sacrificate cu această ocazie. Trimiterea de daruri cu ocazia bairamului era un obicei

urmat şi de solii străini aflaţi la Poartă. Astfel a procedat ambasadorul Franţei, episcopul d'Acqs, care oferea în 1574, cu ocazia bairamurilor, "bacşişuri" unor funcţionari otomani de rang mai mic. În relaţiile româno-otomane, darea de bairam s-a instituţionalizat printre peşchesurile oficiale oferite de principii români abia în secolul al XVIII-lea (Mihai Maxim), dar originea sa a constat în darurile date cu ocazia sărbătorilor de bairam încă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, fără a avea la acea vreme un caracter obligatoriu şi, deci, regulat. Din documentele otomane rezultă că Moldova şi Ţara Românească plăteau această dare în mod alternativ, un principat la *Ramazan Bâyrâm*, iar celălalt la *Kurban Bâyrâm*. Astfel, în "Cartea de legi" din 28 martie 1793 se preciza: "În ceea ce priveşte *îdiyye*, nefiind <vreo> deosebire între Ţara Românească şi Moldova, ele au dat mereu sume egale, una la *îd-i fitr*, iar alta la *îd-i adha*". Acest peşcheş oficial era consemnat, uneori, şi ca o condiţie pentru acordarea beratului de domnie alături de haraci. Astfel,la 14 iunie 1714, lui Ştefan Cantacuzino i se acorda diploma de investitură la domnia Ţării Româneşti, "cu condiţia să achite... potrivit vechiului obicei... haraciul... şi banii pentru bairam" (*îd-i adha akçelerini)*. Era vorba de "Sărbătoarea sacrificiilor", numită şi bairamul cel mic. La 5-14 ianuarie 1717/ 1129 *evâhir-i muharrem,* Ahmed III îi cerea lui Mihai Racoviţă, domnul Moldovei, să trimită prin mubaşirul însărcinat "darea de bairam a Scării mele frumoase, din anul 1128 (1715 dec. 27-1716 dec. 15), aflată în obligaţia ta" *(zimmetinde olan... îdiyyesi)*. Şi această dare a intrat în acelaşi carusel al măririlor cuantumului pentru păstrarea sau câştigarea tronului. Constantin Brâncoveanu a iniţiat mărirea dării de bairam, astfel încât Ahmed III îi poruncea peste zece ani lui Nicolae Mavrocordat, la 22 ianuarie 1724/1136 *rebiülahir* 25, să trimită noul cuantum, permiţându-i totodată să plătească în trei rate suma de 50000 guruşi, începând cu 1724-1725, datorită greutăţilor ţării: "pe lângă banii pe care fostul voievod Constantin <Brâncoveanu> voievod, mai înainte de aceasta, a făcut să fie înregistraţi ca bani pentru darea de bairam - în afară de adevărata gizie a principatului Ţării Româneşti *(vilâyet-i Eflâk'ın asl-ı cizyesinden mâ-adâ îd-i adhâ mâli olmak üzere kayd itdirdüği)*. În 1727, Nicolae Mavrocordat îl trimitea pe Mihalachi Roset cu bairam-peşcheşul, după cum relatează într-o scrisoare către Hrisant Notara din 14 aprilie 1727. Într-o condică din 9 iulie - 24 august 1759 privind veniturile unor demnitari, care includea şi dările domnilor Moldovei şi Ţării Româneşti, se preciza darea de bairam trimisă defterdarului din partea voievodului Moldovei, Ioan Teodor Callimachi, dare care era "potrivit obiceiului"

(*mu'tâd üzere)* de 2000 guruşi (*Boğdân'lunun tarafından mu'tad üzere îdiyyesi).* Uneori această dare era trimisă odată cu haraciul. Radu Popescu spune că în 1730 "n-au putut să strângă haraciul, ca să-l trimiţă la vreme, la bairam, după obiceiu". Prin "Cartea de legi" din 28 martie 1793, darea de bairam a fost fixată la 60000 guruşi (120 de pungi) atât pentru Ţara Românească cât şi pentru Moldova, dintre care jumătate din sumă trebuia plătită la Visteria împărătească interioară, iar cealaltă slujitorilor Înaltului devlet. Bineînţeles, pentru ca această dare să poată fi plătită, un nou impozit a fost impus contribuabililor autohtoni. În acest sens, Ion Neculce ne relatează cum Antioh Cantemir îl pâra pe Mihai Racoviţă (1703-1705) că a luat "doo biruri şi doo bariiamlîcuri, că le-au luat din ţară". **Bibliografie:** Hurmuzaki, Supl. I, vol. 1, doc. LXXV; Hurmuzaki, XIV/2, doc. DCCCXCIV; Mehmet, *Kanunnâme 1792*, p. 692, n. 11; Veliman, *Documente turc.*, doc. 13, 23, 50, 139; Neculce, *Letopiseţ*, p. 464; Maxim, *Regimul economic*, p. 1743.

***IZN-I HÜMÂYÛN* ("permisiune imperială").** Document emis de cancelaria otomană prin care unui străin i se acorda dreptul de a circula liber în teritoriile otomane. Deşi printr-o *'ahdnâme* cu privilegii comerciale, viaţa şi avutul străinilor care intrau şi circulau în Imperiul otoman erau protejate de o manieră generală, acest *amân* colectiv trebuia completat, de regulă, printr-un *amân* individual. În practica otomană de cancelarie, acest *amân* îmbrăca forma unor *izn-i hümâyûn* ("permisiune împărătească"), *icâzet-nâme* ("autorizaţie scrisă)" sau *yol-tezkere* ("permis de drum"), care erau un fel de autorizaţii sultanale de călătorie acordate individual străinilor (*müste'min).* Şi navele comercianţilor străini aveau nevoie uneori de acte speciale, *izn-i sefine fermânı* fiind, de exemplu, firmanul imperial prin care se acorda unei corăbii permisiunea de a trece prin strâmtori. Străinii, în special negustorii, aveau nevoie şi de un document emis de cancelaria ambasadelor şi consulatelor statelor europene. În *'ahdnâme*-lele acordate Veneţiei, începând cu cele din secolul al XVI-lea, apare o clauză în care se preciza obligativitatea unui negustor de a obţine o "autorizaţie" (*icâzet-nâme*) de la bail, dacă dorea să circule în interiorul Imperiului otoman. *Icâzet-nâme* avea şi înţelesul de "diplomă" emisă de o *medrese,* prin care deţinătorul era autorizat să predea. **Bibliografie:** Şakiroğlu, *1521*, p. 398; Inalcık, *Imtiyâzât,* p. 1210.

KÂFIR (**"necredincios"**). În Islamul timpuriu, disjuncţia primară a fost făcută între "credincios" (*mümin)* şi "infidel" (*kâfir).* Imperiul otoman era un stat islamic, iar concepţia otomană despre statutul nemusulmanilor nu putea fi decât una religioasă. Odată cu islamizarea, turcii au preluat şi disjuncţia coranică operată de Muhammad între "credincioşi" şi "necredincioşi", astfel încât izvoarele otomane se aliniază, din acest punct de vedere, tradiţiei islamice. În consecinţă, atât în cronicile otomane cât şi în documentele de cancelarie, ca să nu mai vorbim de izvoarele juridico-religioase, *küffar*, cu variantele de plural *kefere, kâfirler* (sing. *kâfir*), tradus "infideli", "necredincioşi", era termenul cel mai folosit pentru a-i desemna pe toţi cei de altă credinţă decât cea musulmană. Aceştia erau definiţi în opoziţie cu "credincioşii" (*müminîn; sing. mu'min*) sau "musulmanii" (sing. *müslim*, pl. *müslimân, müslimîn, müslimler*). În acest sens, Dimitrie Cantemir nota că turcii "dau la toţi creştinii numele insultător de ghiauri, infideli, cum şi kiafir hulitor de Dumnezeu...". De altfel, Ignace Mouradgea d'Ohsson nu făcea decât să ia act de această mentalitate juridică, atunci când în introducere la *Tableau général de l'Empire Ottoman*, punctând "*De la distiction que fait la loi dans ses prononcés, entre les differentes Religions de la Terre, les Nations elles-mêmes et les diverses Conditions de l'Homme*", opera prima disjuncţie majoră ("generală") între "credincioşi" (*müminîn*) şi "necredincioşi" (*küffar*). Valahii şi moldovenii, chiar când erau surprinşi de izvoare cu diverse activităţi în sudul Dunării, erau încadraţi în categoria *küffar*. Astfel, într-un document din 15 aprilie 1520 sunt amintiţi "necredincioşii moldoveni şi munteni" care iarna îşi trec turmele peste Dunăre pentru hibernare. Uneori sultanii otomani au afirmat că "toţi necredincioşii formează o comunitate" (*cümle kefere millet vâhide*), dar numai atunci când era vorba de valabilitatea mărturiei unui *müste'min* împotriva unui *zimmî* (formulă folosită în *'ahdnâme*-lele acordate Veneţiei de Bayezid II şi Selim I, în 1503 şi 1513). Strict juridic, existau însă două categorii distincte de "necredincioşi": "infideli" care locuiau în "Casa războiului" (*harbî küffar* sau, pur şi simplu, *harbî)* şi "infideli" care locuiau în "Casa Islamului" (numiţi în osmană *kefere ki dâr ül-harb'dan olmıya, zimmî* sau *re'âyâ*). **Bibliografie:** Şakiroğlu, *1503*, pp. 1559-1569; Gökbilgin, *Belgeler II*, pp. 47-50; Ménage, *Capitulation*, p. 378; d'Ohsson, *Tableau,* I, pp. 12-33; Morabia, *Ğihâd*, p. 313; Papadopoulos, *Studies and documents*, p. 22; Courbage, Fargues, *Chrétiens et Juifs*, p. 207; Cantemir, *Imp. otoman*, I, p. 66, n. 7; Beldiceanu-Steinherr, Beldiceanu, *Actes du règne du Selim I*, p. 101; Panaite, *Război şi pace în Islam,* pp. 106-113.

KAL'A HIZMETI **("slujba la cetate").** Termen generic prin care în imperiul otoman era desemnată obligaţia supuşilor de a întreţine cetatea cea mai apropiată. O mai găsim şi sub denumirea *kal'a ta'miri*, unde *tâmir* însemna "reparaţie", "restaurare", deci "repararea cetăţii". În a doua jumătate a secolului al XVI-lea această sarcină a început a fi impusă şi voievozilor români (M. Maxim). Această obligaţie se va menţine chiar şi la începutul secolului al XIX-lea. În 1817, în corespondenţa consulară franceză se vorbeşte despre fortăreţele turceşti de pe Dunăre şi despre întreţinerea lor care pica în sarcina voievozilor munteni: "Ces malheureuses provinces..., qui ont déjà tant souffert par le long séjour de l'armée Russe, se truvent, non seulement obligées d'obtempére à tout ce que demandent les Pachas de ces forteresses, mais encore de satisfaire la cupidité de Princes grecs qui les gouvernent." **Bibliografie:** Hurmuzaki, XVI, doc. MCMLXX, p. 1023; Maxim, *Regimul economic*, p. 1734; Maxim, *Obligaţiile*, pp. 99-109.

KÂNÛNNÂME **("carte de legi").** Termen folosit pentru denumirea codurilor de reguli juridice laice fixate în scris în Imperiul otoman. Pentru a marca diferenţa faţă de *şeriat* ("legea sfântă"), juriştii au tradus *kânûn*-ul prin "legea civilă" sau "dreptul laic" şi l-au definit ca fiind concretizarea în formă scrisă (*kânûnnâme, hüküm*) a puterii sultanului (*'örf-i pâdişâhî, 'örf-i sultânî)* de a emite legi, de a abroga sau întări un obicei (*'adet)*, de a confirma pe plan intern tratatele încheiate cu nemusulmanii. Prin *kânûn-u 'osmân* se înţelegeau acele dispoziţii juridice emise din voinţa suveranului otoman, ale cărui elemente principale erau de drept cutumiar şi de drept canonic. Halil Inalcık împărţea aceste "legi" de tip *'örf* în trei categorii: "coduri de legi" (*kânûnnâme*) cu caracter general, valabile pentru tot imperiul; *kânûnnâme*-le pentru provincii şi oraşe; *hüküm*-uri cu legi speciale. *Kânûnnâme*-le erau incluse ca preambul în registrele de recensământ, precum cel ce privea *livâ*-ua Silistrei şi Akkermanului din *evail-i ramâzân* 977 / 7-16 februarie 1570. În mai multe rânduri au văzut lumina tiparului, uneori în ediţii critice, *kânûnnâme*-lele generale din vremea sultanilor Mehmed II, Bayezid II, Selim I şi Süleyman Kanunî. Aceste realizări juridice, unele de excepţie, vor constitui şi pentru secolul al XVII-lea un model, care va îmbrăca adeseori forma culegerilor de legi. S-au publicat de adesemenea multe *kânûnnâme*-le referitoare la subiecte restrânse (provincii, oraşe etc.), care reflectă mai puţin terminologia şi regulile *şeriat*-ului, şi mai mult practicile cutumiare locale. **Bibliografie:**

Mehmed Arif Bey, *Kanunnâme-i 'Âl-i Osman*, în TOEM, I, 1330/1912, nr. 13, pp. 1-16 şi nr. 14, pp. 17-32; Fr. Kraelitz, *Kanunnamé des Sultans Mehmeds des Eroberers*, în MOG, Vienne, I, 1921, pp. 13-48; N. Beldiceanu, *Code de lois coutumières de Mehmed II*, Wiesbaden, 1967; A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukı Tahlilleri. 1 Kitâb* (Cărţile otomane de legi şi analiza lor juridică. Cartea 1), Fey Vakfı, Istanbul, 1990; A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri. I. Kitâb: Osmanlı Hukukunda Giriş ve Fâtih Devri Kanunnâmeleri* (Introducere în dreptul otoman şi cărţile de legi din epoca "Cuceritorului"), Istanbul, 1990; A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri, II. Kitâb: II. Bâyezid Devri Kanunnâmeleri*, Istanbul, 1990; A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri, III. Kitâb: Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnâmeleri*, Istanbul, 1991; A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri, IV. Kitâb: Kanunî Sultan Süleyman Devri Kanunnâmeleri, I. Kasım. Mekezi ve Umumî Kanunnâmeler*, Istanbul, 1992; A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri, V. Kitâb: Kanunî Sultan Süleyman Devri Kanunnâmeleri. II.Kasım. Kanunı Eyâlet Kanunnâmeleri*, Istanbul, 1992; Selami Pulaha, Yaşar Yücel, *Le code (Kanunnâme) de Selim ler (1512-1520) et certaines autres lois de deuxième moitie du XVIe siécle. I Selim Kanunnâmesi (1512-1520) ve XVI yüzyılın ikinci yarısının kimi kanunları*, în "Belgeler", Cilt XII, Sayı: 16, 1987, pp. 1-100 (separat, Ankara, 1988); A. Tevkii, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, în "Millî Tetebüler Mecmuası", Istanbul, I, 1-2, 1331/1911 (ANB, CM, Turcia, r. 7, c. 2-58); R. Anhegger, H. Inalcık, *Kanunnâme-i Sultanı ber muceb-i örf-i Osmanı*, Ankara, 1956; Ö.L. Barkan, *XV ve XVI-inci asırlarda Osmanlı Imparatorlugunda zirai ekonominin hukukî ve malî esasları. Birinci Cilt: Kanunlar*, Istanbul, 1945; M. Berindei, M. Kalus-Martin, G. Veinstein, *Actes de Murad III sur la région de Vidin et remarques sur les qânunottomans*, în SF, XXXV, 1976, pp. 11-68; M. Berindei, G. Veinstein, *Règlements fiscaux et fiscalité de la province de Bender-Aqerman. 1570*, în CMRS, XXII, 2-3, 1981, pp. 251-328; Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, Oxford, 1973, pp. 164-8; Halil Inalcık, *Osmanlı Hukukuna Giriş. Örf-i Sultanı Hukuk ve Fatih'in Kanunları*, în AÜSBFD, XIII, 2, 1958, pp. 102-126; H. Inalcık, art. *Kânûn*, în EI-2, vol. IV, pp. 580-4; H. Inalcık, art. *Kânûnnâme*, în EI-2, vol. IV, pp. 584-8; Inalcık, *Süleyman*, pp. 115-6.

KAPITÜLASYONLAR **("Capitulaţii").** Termenul *Capitulaţie* derivă din cuvintele *caput*, *capitulum* (pl. *capitula*), care în limba latină înseamnă capitol", "paragraf" (Testa). În diplomatica europeană

medievală, *capitulatio* era un document care conţinea mai multe capitole (*capitula*). În consecinţă, datorită structurării lor pe articole, şi nu din alte motive, şi tratatele încheiate între state vor fi numite *Capitulaţii* sau *Capitulaţie*, nu numai *pactum* (în italiană, *patto*, în franceză, *pacte*). Toate *'ahdnâme*-lele osmane prin care au fost reglementate relaţiile de pace şi comerţ de-a lungul secolelor XV-XVII conţineau o înşiruire a "condiţiilor" (sing. *şart;* pl. *şartlar, şurut, şerâyt)* sau "problemelor" (*hûsûslar*). Privind *'ahdnâme*-lele primite de la sultanii otomani ca tratate, europenii le-au desemnat cu un termen folosit în propriile lor cancelarii, cel de *Capitulaţii*. Un argument vizibil este semnul egal dintre cele două concepte pus chiar în traducerile contemporane emiterii. Astfel, comparând textul osman al privilegiilor acordate negustorilor englezi în 1580 cu traducerea în limba italiană din 5 aprilie 1583 găsim că formula *'ahdnâme-i hümâyûn* era tradusă prin *Imperiale Capitulazione*. Iar întregul act era intitulat *Capitoli dati alla Regina d'Inghiltera*. Traducând textele osmane ale *'ahdnâme*-lelor, europenii le-au împărţit totodată în "articole" sau "capitole". În consecinţă, dacă la nivelul cancelariilor europene orice document împărţit pe capitole era susceptibil de a fi numit *Capitulaţie*, la nivelul diplomaţiei internaţionale, tratatele de pace - care de regulă erau structurate pe articole - vor fi numite cel mai des *Capitulaţii*. Inevitabil, europenii au aplicat această denumire şi *'ahdnâme*-lelor primite de la otomani. La nivelul relaţiilor statelor occidentale cu Imperiul otoman, termenii *Capitulaţie* şi *Capitulaţii* au căpătat şi alte semnificaţii. În literatura de specialitate s-a impus pluralul *Capitulaţii* pentru a desemna ansamblul privilegiilor comerciale şi imunităţilor juridice care defineau regimul străinilor în statele musulmane, în general, în Imperiul otoman, în special. În consecinţă, orice reînnoire a clauzelor unei *Capitulaţii* cerută de suveranii statelor occidentale se confunda cu o reînnoire a "privilegiilor" de care supuşii lor beneficiau în Imperiul otoman. La rândul lor, otomanii le vor numi *imtiyâzât ecnebi* (privilegii pentru străini), iar ulterior vor adopta termenul european *kapitülasyonlar* pentru a desemna privilegiile şi imunităţile de care occidentalii se bucurau în teritoriile otomane. De aici, s-a mai făcut un pas, în urma căruia însă a avut loc o restrângere şi mai drastică a semnificaţiei noţiunii de *Capitulaţie*. Într-o serie de lucrări consacrate regimului *Capitulaţiilor* în Imperiul otoman, termenul *Capitulaţie* a fost definit, de data aceasta la singular, ca fiind numai acel "tratat" prin care fusese reglementat comerţul şi statutul străinilor în teritoriile otomane. Pornind de la premisa că termenul "capitulaţie" are aceiaşi rădăcină cu cel de "capitulare" (în italiană *capitulazione* înseamnă şi

"capitulare", nu numai "tratat"), s-a avansat ideea - care a fost de altfel respinsă cu argumente pertinente (Sousa) - că prin *Capitulaţie* trebuie să se înţeleagă acele acte diplomatice prin care sultanii otomani ar fi cedat în faţa presiunii puterilor occidentale şi ar fi renunţat la unele drepturi suverane. În secolele XV-XVII, termenii *'ahdnâme-i hümâyûn* (specific cancelariei otomane) şi *Capitulaţie* (specific cancelariilor europene) aveau un punct comun. Ei acopereau ca semnificaţie înţelegerile de pace şi comerţ încheiate între Poarta otomană şi statele creştine, privite ce-i drept din unghiuri opuse şi fără să îmbrace forma diplomatică reclamată de dreptul internaţional modern. În ce priveşte relaţiile Imperiului otoman cu ţările române, trebuie spus că nu trebuie acreditate ca reale "Capitulaţiile" (aici termenul trebuie scris între ghilimele) prezentate la Congresul de la Focşani din 1772, texte compuse şi antedatate de boierii moldo-munteni pentru anii 1391-1393, 1460, 1512-1513, 1634. De exemplu, "Capitulaţiile" Moldovei au fost incluse de Vornicului Alexandru Beldiman în scrierea sa intitulată *Tractaturile prin care s'au închinatu ţera de către Bogdan V Domn al Moldovei, împerăţind Sultan Bajazet II, de Nicolae Costin*, lucrarea fiind descoperită - cum pretindea Kogălniceanu - printre "izvodele Logofetului Neculaiu Costin". **Bibliografie:** Mas-Latrie, *Traités*, pp. 28-30, 66-69, 283-284; Skilliter, *Harborne*, pp. 86-89, 232-239; Belin, *Capitulations*, pp. 7-17; Maxim, *Ţările Române şi Înalta Poartă*, pp. 25-55; 76-111; Testa, *Traités*, I, p. 6; Pélissié du Rausas, *Capitulations*, I, p. 1, 28; Sousa, *Capitulatory Regime*, p. 2-3; Hershlag, *Introduction*, p. 44; Hurmuzaki, *Documente*, vol. IV/1, doc. CCCCLXIV; Hurmuzaki, *Documente*, vol. VI, doc. LVI; vol. VIII, doc. CXCI, CXXXIII; Supl. I, vol. I, doc. CXXIV; E. Blochet, *Catalogue des manuscrits turcs: Bibliothèque Nationale*, I-II, Paris, 1932, passim; Sertoğlu, *ROTA*, p. 164; Inalcık, *Imtiyâzât*, p. 1217; Panaitescu, *Route commerciale*, p. 53; *Dicţionar diplomatic*, p. 167; Anghel, *Drept*, p. 45; Abi-Chahla, *Capitulations*, p. 123; Liebesny, *Privileges*, p. 314; Ekrem, *Kapitülasyonlar*, p. 402; Panaite, *Război şi pace în Islam*, pp. 197-206.

KATL **("ucidere").** Uciderea era "sancţiunea" cea mai severă folosită de sultani pentru pedepsirea unui demnitar otoman. Ea a fost aplicată uneori şi principilor tributari, bănuiţi de violarea *'ahd*-ului încheiat cu sultanul, aceştia fiind consideraţi răspunzători direcţi şi individuali ai încălcării *'ahd*-ului. Atunci când se opta pentru sancţionarea principilor tributari rebeli prin "ucidere" (*katl)*, porunca sultanului trebuia să se întemeieze, aşa cum apare a fi fost conştient şi un

demnitar otoman de la sfârşitul secolului XVII, pe o "*fetvâ* de la muftiul nostru", întrucât ea ar fi oferit acea legitimare juridico-religioasă atât de necesară acţiunii politice în lumea musulmană. Şi în secolul XV, după cucerirea capitalei Jajce, executarea regelui Bosniei, Ştefan Tomaşević (1461-1463), vasal al lui Mehmed II (considerat rebel în 1463, în urma refuzului de a plăti haraciul), necesita o *fetvâ* din partea *şeyhului* Ali Bastânı. Din a doua jumătate a secolului XVI, odată cu includerea ţărilor române în sistemul *Pax. Ottomanica* ca provincii tributare, domnii vor suporta, în situaţiile extreme, pedeapsa *katl*. În acest sens, avem la dispoziţie câteva "consultaţii juridice" (*fetvâ*-le) emise de *şeyh ül-Islam*, ce-i drept numai din secolele XVII-XVIII. Despre cazul lui Miron Barnovschi (1626-1629; 1633) şi dilema sultanului de a ucide, împreună cu voievodul moldovean, şi pe boierii partizani lui ne vorbeşte Miron Costin: "Stătusă voia împărăţiei, pe toţi câţi veniseră cu dânsul, ori să-i puie supt sabie, ori să-i dea pe la cătărgi. Ce, cine era muftiul, capul legii turceşti, n-au pozvolitu, ce au zis: «Ce-i vinovată gloata ? Capul să să piiardză, să vor potoli gloatele»". Acuzaţiile formulate la adresa lui Constantin Brâncoveanu în 1714 i-au atras acestuia drept pedeapsă, "potrivit şeriatului - sintetizat în *fetvá*-ua lui Imam Mahmud Efendi -,... uciderea (*katl)* voievodului menţionat, întârzierea ei fiind un mare păcat". Pedeapsa cu moartea trebuia să se aplice, însă, şi supuşilor care se ridicau împotriva voievodului, considerat de Poartă a fi tot mai mult un reprezentant al sultanului în principatele româneşti. Iată una din legitimările juridice surpinse de Dimitrie Cantemir: "Mufti dă fetvâ: «cel ce se răzvrăteşte împotriva domnului rânduit de împărat, împotriva împăratului se răzvrăteşte, ci răzvrătirea împotriva împăratului se pedepseşte cu moartea; aşadar răzvrătiţii împotriva domnului Moldovei - şi era vorba de Constantin Cantemir (1685-1693) - sunt a se pedepsi cu moartea». Şi scrie dedesupt: «*Katl*, Moarte»". Resemnarea domnilor în faţă puterii sultnale a devenit treptat singura soluţie. "Ce să face ? - se întreba fatalist Ion Mavrocordat într-o scrisoare către Hrisant Notara din 9 decembrie 1710, cu prilejul detronării lui Nicolae Mavrocordat. De oare ce şi bunul Dumnezeu, care toate le cârmuieşte, aşa a găsit cu cale, e nevoie ca şi noi să răbdăm şi să primim cu gând netulburat cele hotărâte de dânsul". Vina lumească aparţine însă hanului tătar şi lui Dimitrie Cantemir. **Bibliografie:** Bănescu, *Mihnea II,* p. 181; Hurmuzaki, *Documente*, XIV/1, doc. VXLIII, CCCCLVIII; Gemil, *Documente turc.*, doc. 219; Mehmet, *Documente turc.*, I, doc. 103, 122; Cantemir, *Viaţa*, p. 65, 193; Decei, *Imp. otoman*, p. 110; Miron Costin, *Letopiseţ,* p. 102; Veliman,

Documente turc., doc. 11; *Cronici turc.*, I, p. 363; Neculce, *Letopiseţ,* p. 622; Hurmuzaki, *Documente,* Supl. I/1, doc. LXXXIX, XC, XCI, CXII.

KITÂB AS-SIYAR **("Cartea regulilor de conduită", "Cartea guvernării statelor").** În Islamul clasic, scrierile despre dreptul ginţilor erau abundente. Alfred Morabia sublinia acest lucru, remarcând că practic, de-a lungul secolelor VIII-X, nici o lucrare de drept (*fikh*), culegere de tradiţii sau expunere a instituţiilor islamice nu era lipsită de o secţiune consacrată *siyar*-ului sau *cihâd*-ului. Prescripţiile despre dreptul războiului şi al păcii, dar şi despre alte noţiuni strâns legate de acesta (*hükümet, harâc, cizye* etc.), nu ocupau un loc determinat în scrierile juridice, care de regulă se ocupau în mod global de ramurile dreptului islamic, dar erau o prezenţă constantă în acestea (H. Kruse). Astfel, în cadrul tratatelor generale de drept islamic, legile războiului şi păcii erau expuse în câteva "capitole" sau "cărţi" (*kitâb*), care purtau în titlu denumirile de *siyar, cihâd, cizye, harâc, müste'min* etc. Mai rare, dar cu atât mai meritorii, erau lucrările consacrate integral definirii conduitei pe care musulmanii trebuiau să o urmeze în relaţiile lor cu popoarele nemusulmane (în arabă, *siyar).* Ele erau intitulate, cel mai des, *Kitâb as-siyar* ("Cartea regulilor de conduită" sau "Cartea guvernării statelor"), *Kitâb al-cihâd* ("Cartea războiului sfânt") sau *Kitâb al-harâc* ("Cartea impozitului funciar"). Bineînţeles, aceste texte juridice sunt inegale, şi cantitativ, şi calitativ. Învăţaţii tratau în mod diferit problemele ce priveau relaţiile dintre musulmani şi nemusulmani, cu mai multe sau mai puţine detalii, într-un mod mai sistematizat sau, din contra, mai confuz.. O *Kitâb al-harâc* ne-a parvenit de la un jurist-teolog contemporan cu hanefitul Abu Yusuf Ya'kub, numit Yahyâ bin Adâm (m. 818). Lucrarea sa despre tribut (impozitul funciar), practic un ghid juridic pentru organizarea financiară a statului musulman, a fost tradusă din arabă, alături de alte lucrări similare, de A. Ben Shemesh. Dintre tratatele de drept islamic, mai importante pentru istoria otomană sunt cele scrise de hanefiţi deoarece otomanii au adoptat în plan juridic şcoala întemeiată de Abu Hanifa (în turcă, Ebu Hanife). Să subliniem însă că dreptul islamic al păcii şi războiului nu era diferit, în trăsăturile sale esenţiale, de la o şcoală juridică la alta, nici măcar de la o sectă la alta. De altfel, tezele fundamentale ale dreptului islamic al păcii şi războiului din primele lucrări hanefite sau ale altor şcoli juridice (şafiită, malikită, hanbalită), deci din secolele VII-IX (care, conform lui Ya'kov Meron, alcătuiesc "dreptul vechi" musulman), au fost reluate,

comentate şi eventual sistematizate de alţi învăţaţi musulmani în secolele X-XII (abia ele formează, după acelaşi autor amintit mai sus, "dreptul islamic clasic"). În această perioadă, mai precis din secolul al XI-lea, apare şi "literatura politică" care, criticând disfuncţionalităţile relevate de practică, explica rolul şi locul - totuşi, ideale - ale instituţiilor de drept public musulman în structura puterii imperiale. Din această categorie face parte şi lucrarea fundamentală a şafiitului al-Mâwardî (în turcă, el-Maverdi) (n. 364/974-m. 450/1058), intitulată *al-Ahkâm al-Sultâniyah* ("Statutele guvernării"), care a fost considerată de unii islamologi "le plus important traité de droit public du sunnisme" (A. Morabia). Tot din această perioadă s-au impus prin claritate paginile despre legile păcii şi ale războiului în Islam scrise de *kadi*-ul Ibn Ruşd/ Averroes (n. 1126-m. 1198), care din punct de vedere juridic aparţinea şcolii malikite din Spania. Este vorba, mai precis, de capitolul consacrat "războiului sfânt" dintr-o scriere juridică mai apmlă a celebrului filozof arab (vezi şi ***HANEFIYE***). **Bibliografie:** Y. Meron, *The Development of Legal Thought in Hanefi Texts*, în SI, XXX, 1969, pp. 73-119; Miquel, *Géographie humaine*, p. 21; Morabia, *Ğihàd*, p. 289-290, 295; Decei, *Sulhnâme*, p. 136; Mawerdi (Aboul-Hasan Ali), *Les Statuts Gouvernementaux ou règles de droit public et administratif*, Traduction et notes de E. Fagnan, Alger, Paris, 1915; El-Mawerdi, *Le droit du Califat*, Paris, 1925; *Jihad in Mediaeval and Modern Islam. The Chapter on Jihad from Averroes' legal handbook "Bidâyat al-Mudjtahid"...* Translated and annotated by Rudolph Peters, E.J. Brill, Leiden, 1977, pp. 9-25; *Taxation in Islam. Volume I: Yahya bin Adâm's Kitâb al-kharâj*, edited, translated and provided with an Introduction and notes by A. Ben Shemesh, Revised Second Edition, Leiden: E.J. Brill, 1967, pp. 23-109; Panaite, *Război şi pace în Islam*, pp. 23-29.

KUDÛMIYYE. Originea acestui termen se află în cuvântul arab *kudûm,* care însemna "sosit". *Kudûmiyyet* (vulgar *kudûmiyye)* erau numite darurile pe care o comunitate le oferea suveranului la sosirea sa în acel loc. Este un termen care avea mai multe semnificaţii fiscale, toate fiind legate de momentul instalării în funcţie a unui oarecare demnitar otoman. Astfel era numit şi darul oferit de populaţia unei aşezări sau unei provincii cu ocazia sosirii unui funcţionar otoman numit de la centru, şi impozitul ilegal cerut cu forţa de guvernatorii de provincii la preluarea funcţiei de *valii*, începând cu secolul al XVII-lea, şi care va fi desfiinţat de Mahmud II (1808-1839). Prin extensie, s-a ajuns ca şi domnii români să plătească la un moment

dat o dare la numirea sau cu ocazia schimbării din funcţie a unor demnitari otomani. Radu Greceanu nota trimiterea de "pocloane *după obiceiu*" de către Constantin Brâncoveanu, la numirea unor noi mari viziri (în 1697 şi 1702). Astfel, în vara anului 1759, voievozii Moldovei şi Ţării Româneşti plăteau proaspătului *defterdarbaşı* câte 2000 de guruşi fiecare, prin intermediul capuchehaielelor de la Istanbul. În *kânûnnâme*-aua din 28 martie 1793 se consemna: "...atunci când, în funcţie de necesităţi, se schimbau marele vizir şi ceilalţi slujitori ai statului, <di> se dădea mereau, de demult (*öteden berü... virigelmiş)* , potrivit rangurilor lor, câte o sumă drept *kudûmiyye,* din partea voievozilor Ţării Româneşti şi Moldovei..." Erau bani daţi "sub nume de felicitare pe posturi", care înlocuiau vechile darurile în natură cu bani lichizi ("preţ de blană", "preţ de boccea"). Abuzul şi-a spus cuvântul şi în această direcţie, astfel că instabilitatea s-a manisfestat la cote maxime în perioada fanariotă atât în privinţa cuantumului ("de o vreme încoace *(bir vaktden beru)...* sunt sume diferite"), cât şi a numărului de funţionari care puteau să beneficieze de această cutumă. În 1793 se încerca stabilizarea, fixându-se un număr de 12 dregători în frunte cu marele vizir. Se instituia o listă care mergea de la marele vizir, care urma să primească 10000 guruşi (20 pungi), şi *reis-ül-küttab* 30000 guruşi (6 pungi) până la şeful biroului de corespondeţă *(amedi efendi)*, care trebuia să primească 250 guruşi. În momentul numirii în funcţie, nimeni nu trebuia "să nu primească, nici mai mult, nici mai puţin" şi, în orice caz "să nu se ceară niciodată mai mult." **Bibliografie:** Radu logofătul Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu Voievod (1688-1714)*, ed. Aurora Ilieş, Bucureşti, 1970, p. 121, 141; Veliman, *Documente turc.*, doc. 139, 210, p. 773; Sertoğlu, *ROTA*, p. 182.

KURÂN **("Coran").** *Coranul (al-Kurân)* este scrierea sfântă a musulmanilor, dar este mai mult decât o simplă "carte de religie"; el este concretizarea în limba arabă a cuvântului lui Allah, cuvânt revelat lui Muhammad. Ca sursă a dreptului islamic, *Coranul* ocupă locul fundamental. Toate principiile enunţate în *Coran* sunt imuabile, orice acţiune sau interpretare contrară fiind considerate "o noutate blamabilă" (*bid'a*), cu alt cuvânt, o erezie. Respectul deosebit al comunităţii musulmane faţă de *Coran* trebuia să se manifeste şi prin grija musulmanilor de a-l feri de contactul cu necredincioşii. În acestă privinţă, în textele juridice a apărut dilema dacă este sau nu interzis ca musulmanii să meargă în "Casa războiului" cu un exemplar al Coranului. Bazându-se pe o "tradiţie", majoritatea

învăţaţilor musulmani nu permiteau scoaterea *Coranului* din *dâr al-Islam*. Abu Hanifa şi discipolii săi - mai târziu, deci, şi otomanii - nu au interzis musulmanilor să ia *Coranul* în "Casa războiului", dar puneau o condiţie: aceasta să se facă sub protecţia unei armate puternice. În *Coran* se regăsesc multe din regulile care aveau rolul de a ghida comunitatea musulmană (*Umma*) în relaţiile ei cu nemusulmanii. Din acestă cauză *Coranul* s-a constituit în una din sursele cele mai importante şi necesare pentru descifrarea principiilor juridico-religioase care urmau să guverneze relaţile dintre musulmani şi nemusulmani. Trebuie spus însă că unele din versete au un caracter contradictoriu. Cauza, explicată chiar de juriştii din Islamul clasic, constă în amprenta pe care conjuncturile politico-militare şi-au pus-o asupra prescripţiilor despre atitudinea musulmanilor faţă de nemusulmani în general, despre legile războiului şi păcii în special (R. Peters, E. Tyan). W. Montgomery Watt, urmărind pas cu pas - paralel cu textele coranice - traiectoria politică a Profetului, al cărui scop politic principal între anii 622 şi 632 a fost crearea unui stat şi a unei comunităţi de credincioşi, observa o determinare directă între succesele sau insuccesele militare şi diplomatice ale acestuia şi versetele din *Coran*. De exemplu, versetele IX/29-32, în care se simte o ostilitate evidentă faţă de creştini, au fost invocate cel mai des de factorii politici pentru legitimarea războaielor cu nemusulmanii. În spatele lor se află, însă, rezistenţa pe care au opus-o comunităţile creştine din nordul peninsulei (aflate sub influenţă bizantină), în comparaţie cu cele din sudul şi centrul Arabiei, care încheiaseră "tratate de protecţie tributară" cu Muhammad. Pe de altă parte, Mahmud Shaltût, un exeget musulman al *Coranului*, care îşi punea problema modului în care teoria a fost aplicată în practică, afirma că numai în epoca Profetului şi a primilor doi califi ortodocşi, Abu Bakr şi 'Umar, a avut loc o aplicare strictă în practică a prescripţiilor expuse în Coran. Ulterior, musulmanii vor fi siliţi de realitatea raporturilor de forţe şi de ivirea unor situaţii noi să adopte în privinţa *cihâd*-ului o practică de o întindere mult mai mare decât aceea prescrisă de Allah. Pentru încheierea păcii şi respectarea legămintelor, dar şi pentru ruperea tratatelor, sultanii, marii viziri sau *şeyh ül-Islam*-ii otomani au făcut apel la *Coran*, unde au găsit întotdeauna legitimările necesare. Astfel, într-o relatare retrospectivă asupra înţelegerilor de pace cu Uzun Hasan, făcută după victoria din 1474 asupra acestuia, Mehmed II îşi justifica atitudinea anterioară favorabilă păcii prin versetul Coran VIII/63, conform căruia: "dacă ei preferă pace, înclină-te de asemenea către pace şi încrede-te în Allah". Peste numai câţiva ani, acelaşi sultan îl avertiza pe Ştefan cel

Mare să respecte legământul proaspăt convenit în chiar textul *'ahdnâme*-lei acordate voievodului moldovean în 1480-1481, invocând nimic altceva decât versetul Coran XVII/34. Celebrul verset Coran IX/29 era cel mai des invocat de musulmani, inclusiv de otomani, în somaţiile adresate infidelilor sau în momentele de încheiere a unor înţelegeri de pace cu principii tributari. Îl găsim, de exemplu, în finalul somaţiei adresate împăratului bizantin Heraclius. Deşi impropriu, Idris Bitlisi îl invoca pentru definirea şi legitimarea încheierii înţelegerii de pace dintre Bayezid I şi voievodul Ţării Româneşti, la sfârşitul secolului al XIV-lea. **Bibliografie:** *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meâli*, Hazırlayanlar: Prof.Dr. Ali Özek (şi alţi cinci colaboratori), Medine-i Münevere, 1412/1992; *Le Koran*. Préface par J. Grosjean. Introduction, traduction et notes par D. Masson, Paris, 1972; *Coranul*, traducere din arabă: dr. Silvestru Octavian Isopescul, Cernăuţi, 1912 (Copyright, Editura ETA, Cluj-Napoca, 1992; *The Glorious Kur'an*, Lahore, 1973; J. Schacht, *Law and Justice*, în *The Cambridge History of Islam*, II, Cambridge, 1970, p. 565; Fr. Buhl, art. *al-Kur'ân*, în EI-1, II, pp. 1124-1139; Milliot, *Droit*, p. 105; Laoust, *Ibn Taimîya*, pp. 61, 72; Khann, *Maxims*, p. 72; J. Schacht, *Law and Justice*, în *The Cambridge History of Islam*, II, Cambridge, 1970, pp. 542, 565; Peters, *Jihad*, p.284; Tyan, *Djihad*, p. 551; Watt, *Jihâd*, pp. 290-291; Watt, *Mahomet. Mecca*, p. 48; Watt, *Mahomet. Medine*, p. 377, 389; M.A. Draz, *Initiation au Koran*, Paris, 1951; Morabia, *Ğihâd*, pp. 178-223; W.M. Watt, *The Christianity criticized in the Qur'ân*, în *Atti del Terzo Congresso di Studi arabi e islamici*, Naples, 1967, pp. 651-6; Averroes, *Jihâd*, p. 25; Shaltût, *Koran*, pp. 26-27, 52; Decei, *Sulhnâme*, pp. 122-124; Mokri, *Farman*, pp. 75-76; Hamidullah, *Documents*, doc. 15; Decei, *Mircea*, p. 143; Panaite, *Război şi pace în Islam*, pp. 22-23, 65-72.

KÜREKÇI **("vâslaş").** În Imperiul otoman, necesarul de "vâslaşi" pentru flota imperială era acoperit în mai multe moduri. Astfel, în cazul campaniei franco-turceşti din 1552, Gilles Veinstein identifica patru surse de recrutare a vâslaşilor: prizonieri de război înrolaţi cu forţa, voluntari plătiţi, condamnaţi penal la galere şi supuşi chemaţi în contul obligaţiilor fiscale specifice războiului (*'avâriz*). "Darea vâslaşilor" făcea parte din rândul corvezilor de transport, fiind impusă în zonele riverane şi maritime în sumă de circa 53-100 de aspri (echivalentul a 1-1,5 galbeni). În cazul principilor români, tributari ai Porţii, această obligaţie fiscală era impusă sub forma în livrarea unui anumit număr de vâslaşi. Astfel, voievozilor munteani li s-a cerut vâslaşi de mai

multe ori între 1543 şi 1584. În 1543, voievodului Ţării Româneşti i se cereau vâslaşi pentru corăbiile de pe Nistru şi pentru flota dunăreană. Să remarcăm că deja peste doi ani, este vorba de un *hüküm* din 31 martie 1545, lui Mircea Ciobanul i se cerea să rezolve solicitările de vâslaşi, după obicei (*üslûb üzere)*: "porunca mea augustă ţi-a fost trimisă mai înainte pentru a-ţi ordona să recrutezi numărul de vâslaşi care trebuie furnizat de vilaietul Ţării Româneşti pentru expediţia mea imperială, după obicei". **Bibliografie:** Maxim, *Obligaţii,* pp. 104-105; Berindei, Veinstein, *Documents,* doc. 64; Veinstein, *1552,* pp. 40-43.

***MASLAHAT* ("interesul Comunităţii musulmane").** Practica politică şi militară a avut o înrâurire atât de mare asupra dreptului războiului şi păcii în Islam, încât "interesul comunităţii" (în arabă, *maslaha,* pl. *masâlih)* a căpătat o tot mai mare preponderenţă asupra celorlale izvoare juridice. În consecinţă, principiul "utilităţii publice" a devenit nu numai o justificare suficientă şi un fundament valabil pentru crearea regulilor juridice, ci practic el va dicta jurisconsulţilor musulmani cum să utilizeze sursele formale ale dreptului islamic (*Coran, Sunna, icmâ'* şi *kıyas*). În condiţiile în care principiul fundamental al doctrinei *cihâd*-ului era stare permanentă de război până la instaurarea păcii finale, această stare nu putea fi anulată decât dacă pentru *Umma* acest act era avantajos. Una din situaţiile în care pacea devenea "mai utilă musulmanilor" decât războiul, specificată în textele juridice, consta în neputinţa forţelor musulmane de a-i învinge pe necredincioşi. Abu Yusuf Ya'kub folosea expresia "avantajoasă Islamului şi religiei", şi pentru pacea încheiată de *imâm*, prin care i-ar fi putut convinge "cu blândeţea" pe infideli să se convertească sau să devină tributari. Conform uzanţelor vremii, la care se alinia şi pragmatismul otoman, în domeniul reglementării păcii raţiunea de stat prima întotdeauna. Imediat după preluarea domniei, în 1451, Mehmed II a încheiat

înţelegeri de pace atât cu Bizanţul, cât şi cu emirii anatolieni, "socotind deocamdată aceasta - ne spune Critobul din Imbros - de folos pentru domnia lui", adică pentru consolidarea propriei sale puteri în interiorul statului otoman. De asemenea, otomanii au căutat să evite - ori de câte ori a fost posibil - lupta pe două fronturi în acelaşi timp. Avem, astfel, un şir de "păci" care îşi datorează existenţa numai prin declanşarea unor ostilităţi între otomani şi terţe state musulmane sau creştine. Un exemplu: seria de "păci" încheiate de sultanii otomani în secolele XVI-XVII cu unele puteri europene (de exemplu, cu Veneţia în 1503; cu Spania în 1578; cu Imperiul habsburgic în 1606 etc.) a fost determinată, printre altele, de ameninţarea, pregătirea sau declanşarea unor conflicte de lungă durată cu Iranul safavid. Astfel încât formula "această pace şi înţelegere folositoare" (*bu hayırlı sulh ū salâh*) era justificat utilizată în textul tratatului de la Zsitvatörök (1606) cu Imperiul habsburgic, având în vedere situaţia critică de moment în care se găseau otomanii. Pe termen lung, însă, această pace nu marchează câtuşi de puţin avantaje teritoriale, politice sau militare pentru Imperiul otoman. În Islamul timpuriu orice pace încheiată cu statele nemusulmane fie în stare de superioritate, fie în stare de inferioritate era legitimă atât timp cât ea se dovedea a fi în interesul comunităţii musulmane. Ce este însă specific lumii musulmane, inclusiv în perioada otomană, rămâne necesitatea de a legitima în faţa comunităţii utilitatea unei "păci" cu necredincioşii, în orice situaţie ar fi fost ea încheiată, dar mai ales dacă stipulaţiile tratatului ar fi fost în defavoarea statului islamic. În acest scop, în Califatul arab, iar apoi în Imperiul otoman, se putea obţine o *fetvâ* de la un "om al legii" (în genere de la *şeyh ūl-Islam*) împănată cu argumente din *Coran* sau *Sunna*, care să legitimeze practic orice acţiune politică a suveranului musulman, dacă acesta invoca principiul *maslaha*, adică apărarea intereselor comunităţii. Formal, trebuia acţionat în aşa fel încât interesul statului să primeze, fără însă a fi încălcat *şeriat*-ul. Dualitatea "stat" (*devlet)* - "religie" (*dîn*) era caracteristică Islamului, inclusiv Imperiului otoman, cele două componente fiind invocate în aceeaşi măsură ori de câte ori apăreau pe tapet acţiuni politico-militare sau diplomatice decisive. Nu era însă o trăsătură specifică otomanilor ca în timpul negocierilor pentru încheierea unei păci, fiecare parte să urmărească apărarea propriilor interese. Parafrazându-l pe Dimitrie Cantemir, putem sublinia că încheierea unei păci cu un principe nemusulman trebuia să se bucure în mod special de atenţie din partea otomanilor astfel încât ea să nu contravină nici *şeriat*-ului şi nici intereselor imperiului. **Bibliografie:** Laoust, *Ibn Taimîya*, pp. 245-250; Tyan,

Méthodologie, pp. 100-101; Shaybânî, *Kitâb as-Siyar* , III, p. 237; Abu Yusuf, *Kitâb,* p. 320; d'Ohsson, *Tableau*, V, p. 61; Armanazi, *Islam,* p. 98; Cantemir, *Imp. otoman,* I, p. 254, n. 1; Veliman, *Documente turc.*, doc. 240; *Redhouse,* p. 342, 467, 860; Bishai, *Peace Agreements*, pp. 53-54; Morabia, *Ğihâd*, p. 317; *Mihai. Documente,* I, doc. 29, 75; *Silahdar Târihi*, în *Cronici turc.*, II, p. 329; Mehmed Halifa, *Tarih-i Gîlmani*, în *Cronici turc.*, II, pp. 190-191; *BOA, Düvel-i Ecnebiye Defterleri*, nr. 57/1, doc. 3, p. 5; Feridun, *Münşe'at*, II, p. 324; Fekete, *Esterhazy*, p. 14; Critobul, *Mehmed II*, I, 5, 3.

MEMÂLIK-I MAHRÛSA **("Ţările bine păzite").** Expresie folosită în izvoarele otomane pentru a desemna teritoriile asupra cărora se exercita dreptul suveran al sultanului otoman. Din prima jumătate a secolului al XVI-lea, ţările române ajung a fi considerate părţi componente ale "Ţărilor bine păzite", alături şi cu acelaşi statut ca alte provincii otomane. Sunt celebre scrisorile adresate regelui Poloniei de către Süleyman Kanunî şi marele vizir Ibrahim paşa în anii '30 ai secolului al XVI-lea, înainte de expediţia îndreptată împotriva lui Petru Rareş, din 1538, moment care, de regulă, este socotit un punct de cotitură în relaţiile Imperiului otoman cu Moldova, cu implicaţii şi asupra relaţiilor acestuia cu Ţara Românească şi Transilvania. Un extras din scrisoarea din 18 aprilie - 17 mai 1531, adresată de Süleyman Kanunî lui Sigismund I, regele Poloniei, sună astfel: "posesiunile lor (ale voievozilor Moldovei şi Ţării Româneşti - n.ns.) fac parte din celelalte ţări ale noastre, cu acelaşi statut ca Bosnia şi Semendria, constituind proprietatea noastră". Iată, de asemenea, alte câteva exemple extrase din documentele oficiale otomane din secolele XVI-XVII, în care această formulă era uzitată din abundenţă: "vilaietele Moldova, Ţara Românescă şi Transilvania fac parte din ţările şi vilaietele noastre întocmai ca celelalte ţări bine păzite, aflate sub stăpânirea noastră proprie", se susţinea într-o scrisoare a lui Selim II către Sigismund II, regele Poloniei, din *zilhicce evail* 979 / 15-24 aprilie 1572; "...Ţara Românească este ca toate celelalte Ţări ale mele bine păzite" (*vilâyet-i Eflâk sair Memâiik-i Mahrûsam gibidir),* afirma Osman II într-un *hüküm* din 7 *cemazi ül-ahır* 1027 / 1 iunie 1618. De subliniat că apartenenţa ţărilor române la "Ţările bine păzite" era invocată des de Poarta otomană pentru protejarea teritoriului românesc şi a populaţiei, atât faţă de ingerinţele unor autorităţi otomane de la sud de Dunăre, cât şi faţă de pretenţiile asupra ţările române ridicate de statele creştine vecine. **Bibliografie:**

Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II, Vol. I, doc. IX; Mehmet, *Documente turc.*, I, doc. 103; Gemil, *Documente turc.*, doc. 72, 196; Veliman, *Carte de legământ*, p. 36.

MILLET **("comunitate", "popor", "grupare religioasă", "naţiune").** Sistemul *millet* a fost definit de regulă ca fiind modul adoptat de otomani pentru organizarea şi conducerea minorităţilor religioase. În limba arabă, *milla* însemna "sectă sau credinţă religioasă". De exemplu, în *Coran*, *millat-ı Ibrahim* desemna "poporul lui Abraham", iar în Islamul clasic termenul *millet* era aplicat atât evreilor şi creştinilor cât şi musulmanilor. În practica otomană de dinainte de perioada reformelor din secolul al XIX-lea, *millet* nu se referea cu predilecţie la nemusulmani şi nu desemna în mod exclusiv o comunitate protejată autonomă de supuşi otomani nemusulmani, aşa cum susţine tradiţia *millet*-urilor şi cum găsim în cea mai mare parte a literaturii consacrate acestui subiect. Benjamin Braude observa că, în ciuda tradiţiei, *millet* era folosit în izvoarele otomane (de exemplu, în corespondenţa sultanilor Süleyman Kanunî şi Murad III cu suveranii creştini sau la cronicarul Raşid din secolul al XVIII-lea) mai ales pentru desemnarea popoarelor creştine din "Casa războiului", în disjuncţie faţă de supuşii nemusulmani otomani, în special faţă de evreii otomani. De exemplu, dogele Veneţiei sau suveranii Franţei şi Angliei erau numiţi "ilustru printre *millet*-ul Creştin", "mândria *millet*-ului Creştin". Deşi *millet* era folosit şi pentru desemnarea supuşilor nemusulmani otomani (într-o scrisoare a lui Orhan, fiul prinţului Süleyman, din 1412 către Mânăstirea Sf. Paul de la Muntele Athos se folosea formula "mândria *millet*-ului creştin"; în secolul al XVI-lea, comunitatea evreilor era numită şi *Musevi millet* sau *Yahudi millet)*, totuşi cazurile sunt prea rare în concepţia lui B. Braude pentru ca să se concluzioneze că el era apanajul comunităţilor nemusulmane din imperiu. Să punctăm totuşi elementele tradiţiei sistemului *millet*, căci dincolo de terminologie, comunităţile de nemusulmani - mai mult sau mai puţin organizate în mod centralizat - au constituit o realitate vie a Imperiului otoman. Până în secolul al XIX-lea, structurarea *millet*-urilor avea la bază, în primul rând, criterii religioase, care le estompau pe cele etnice. Din această cauză, este necesar să precizăm că sensul modern de "naţiune" ("naţionalitate") poate fi aplicat conceptului *millet* abia în secolul al XIX-lea. Halil Inalcık avansa ideea existenţei a patru perioade în evoluţia relaţiilor otomanilor cu grupările de nemusulmani înglobate în imperiu: a) etapa "politicii *istimâlet*" (secolul al XIV-lea -

prima jumătate a secolului al XV-lea), care consta în atragerea de către otomani a populaţiei creştine din teritoriile cucerite prin păstrarea legilor şi obiceiurile preexistente, prin acordarea de privilegii, prin recunoaşterea şi integrarea bisericii ortodoxe în sistemul administrativ otoman; b) perioada sistemului *millet* (1453 - secolul al XVI-lea), când statul otoman centralizat a reuşit să impună pentru un număr mare de *zimmî*-ii, o organizare şi o conducere de la centru (din Istanbul) a celor trei comunităţi religioase nemusulmane (greco-ortodoxă, evreiască, armeană); c) perioada descentralizării (secolele XVII-XVIII), proces accentuat în cadrul Bisericii Ortodoxe odată cu apariţia mitropoliilor din provincii; d) perioada reorganizării comunităţilor nemusulmane (secolul al XIX-lea - 1923). Originea sistemului *millet*-urilor în Imperiul otoman a fost considerată a fi, de cei mai mulţi islamologi occidentali, regimul *zimmî* aplicat - conform dreptului islamic al popoarelor - necredincioşilor care acceptaseră plata *cizye*-lei şi supunerea faţă de suveranul musulman. Conform tradiţiei, reconsiderată - după cum am văzut - tot mai mult în ultimele lucrări de specialitate, în secolele XV-XVIII au existat patru *millet*-uri. Unul era format din musulmani, iar celelalte trei *millet*-uri aparţineau celor trei comunităţi mari de nemusulmani: greco-ortodocşi (*Rum milleti* sau *Millet-i Rum*), evrei (*Yahudî milleti* sau *Millet-i Yahudî*) şi armeni (*Ermeni milleti*). Toţi creştinii ortodocşi deveniţi într-un fel sau altul supuşi ai statului otoman, care alcătuiau practic majoritatea populaţiei nemusulmane din sud-estul Europei, erau consideraţi ca formând o singură "comunitate" numită de regulă *millet-i Rum* sau *Rum milleti.* Conform tradiţiei, organizarea *millet*-ului greco-ortodox a avut loc imediat după cucerirea Constantinopolului, în 1454. Administrarea comunităţii greco-ortodoxe şi legătura dintre membrii acesteia şi statul otoman erau realizate printr-o "oligarhie de patriarhi", alcătuită din mai mulţi patriarhi, fiecare cu sediul într-unul din marile centre cultural-religioase otomane (Constantinopol, Antiohia, Alexandria, Ierusalim). Statutul clericilor ortodocşi se conturează bine dacă analizăm raporturile lor cu coreligionarii laici, pe de o parte, şi raporturile cu autorităţile otomane, pe de altă parte. Drepturile de care se bucura biserica ortodoxă asupra comunităţii ortodoxe, considerate de mulţi specialişti adevărate "privilegii", ţineau de domeniul dogmatic, cultului şi disciplinei ecleziastic, de autonomia financiară şi administrativă. Pe de altă parte, în raport cu autorităţile otomane, clericii nemusulmani - în special cei superiori - beneficiau de privilegii specifice. Printre ele se număra scutirea, aidoma celor musulmani, de plata unor impozite impuse, de altfel, laicilor. Unul dintre

aceste impozite era chiar *cizye*, care venea să marcheze, în mod obişnuit, diferenţa dintre musulmani şi nemusulmani. La fel ca nemusulmanii greco-ortodocşi din Imperiul otoman, nici evreii nu au cunoscut o organizare şi conducere centralizate, deşi tradiţia - adoptată masiv de istorici (P.F. Sugar) - consemnează existenţa unui *Millet-i Yâhudî* şi numirea unui "rabin-şef" (*haham-başı*) încă din 1453. O parte din evreii din Istanbul au fost aduşi imediat după 1453, din Adrianopol şi Salonic, şi aşezaţi în cartierele Balat şi Bahçekapısı. Evreii erau organizaţi în comunităţi existente deja în teritoriile cucerite de otomani în secolele XIV-XV, care au suferit adeseori un proces de colonizare, la care s-au adăugat grupuri masive imigrate din Peninsula Iberică după 1492. *Millet*-ul armenienilor gregorieni, care au fost aduşi la Istanbul după 1453 din Amasra, Karaman, Tokad, Sıvas, Bayburt şi aşezaţi în cartierele Sulumanastır, Samatya, Lânga, Yenikapı, Kumkapı, Balat, Hasköy, îi cuprindea pe monofiziţi, pe nestorieni, iacobiţi şi romano-catolici. Vezi şi ***ZIMMÎ***.

Bibliografie: Miquel, *Islam*, p. 238, 244; Inalcık, *Greek Orthodox Patriarch*, pp. 409-411; Courbage, Fargues, *Chrétiens et Juifs*, pp. 191-246; Maxim, *Ţările Române şi Înalta Poartă*, p. 80; Laoust, *Ibn Taimiya*, pp. 265-277; T. Stoianovich, *Factors in the Decline of Ottoman Society in the Balkans*, in "Slavonic Review" (University of Washington), vol. XXI, 1962; B. Braude, *Foundation Myths of the Millet System*, în *Christians and Jews*, pp. 69; A. Ubicini, *Letters on Turkey*, London, 1856, I, pp. 18-26; Davison, *Christian-Muslim Equality*, p. 128; Ayverdî, *Istanbul Mahalleleri*, p. 79; Sugar, *Ottoman Rule*, p. 48; *Christians and Jews in the Ottoman Empire. The Functioning of a Plural Society. Vol.I: The Central Lands*, edited by Benjamin Braude şi Bernard Lewis, New York, London, 1982; N.J. Pantazopoulos, *Church and Law in the Balkan Peninsula during the Ottoman Rule*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1967; Th.H. Papadopoulos, *Studies and Documents relating to the History of the Greek Church and People under Turkish Domination*, Brussels, 1952; Josef Kabrda, *Les documents turcs relatifs aux droits fiscaux des Métropolites orthodoxes en Bulgarie au XVIIIe siècle*, în "Archiv Orientální" (Praha), 26/1, 1958, pp. 59-80; J. Kabrda, *Le système fiscal de l' Église Orthodoxe dans l'Empire Ottoman*, Brno, 1969; Zdenka Veselá-Prenosilova, *A propos de la protection exercée par le gouvernement ottoman sur le Monastère de Ste. Cathérine au Sinai*, în "Archiv Orientální" (Praha), 37, 1969, pp. 326-338; Kemal Karpat, *An Inquiry into the Social Foundations of Nationalism in the Ottoman State: from Social Estates to Classes, from Millets to Nations*, Princeton University, 1973.

MU'ÂHEDÂT HŪMÂYÛN MECMU'ASI **("Culegere de tratate imperiale").** Titlu generic prin care pot fi desemnate acele antologii de tratate practicate în forme diferite în cancelariile otomane, la fel ca în cele europene, începând mai ales cu secolul al XVII-lea. Acestea au jucat un rol important în evoluţia dreptului osman al ginţilor şi depistarea influenţelor europene asupra acestuia. În Europa începuse deja din secolul XVII-XVIII să fie alcătuite antologii care aveau ambiţia să cuprindă "toate" tratatele de pace încheiate până la publicarea respectivei lucrări (J. du Mont, Comte d'Hauterive et Baron F. de Cussy etc.). Tot în secolul al XVII-lea, în Occident, în limbi de circulaţie, apar primele culegeri de tratate încheiate de Imperiul otoman cu statele creştine, în special cu cele din Europa occidentală. De exemplu, în arhivele din Paris se află un manuscris intitulat *Traitez fits entre le Grand Seigneur et les Roys de France, Potentats et Republiques de l'Europe depuis le regne du Roy François premier 1528 jusqu'à Louis treize 1631*. Printre alte piese diplomatice, găsim aici textele unor tratate încheiate cu genovezii din Galata (1453 - *Capitolatione fatta dal l'Imperatore Sultan Mechemet con Perati: l'anno 897)*, cu Veneţia (1540), cu Franţa (1535 ?, 1569). Secolul al XIX-lea a fost marcat de implicarea într-o măsură şi mai mare a Europei occidentale în "chestiunea orientală" şi de disputa iscată în jurul regimului *Capitulaţiilor*. Antologiile de tratate axate numai pe relaţiile Imperiului otoman cu statele europene au devenit o necesitate. Unele vor fi publicate în Occident (în special Londra şi Paris), altele la Istanbul, unele în limbi de circulaţie (engleză, franceză), altele în limba turco-osmană. Să subliniem, însă, că aceste antologii, chiar şi mare parte din cele tipărite în limba turco-osmană, nu au fost realizate după originale sau măcar copii osmane de *'ahdnâme*-le, ci, paradoxal, după traduceri în franceză sau engleză, contemporane sau nu emiterii lor oficiale. De exemplu, antologia *Kapitulasyonlar. Tarihî, menşei, asılları* (Capitulaţiile. Istorie, origine, izvoare), tipărită la Istanbul în 1330/1911-1912, cuprinde traducerea în limba turco-osmană a textelor principalelor "Capitulaţii" acordate Franţei în secolele XVI-XVIII, traducere efectuată de Macar Iskender şi Ali Reşad după textele în franceză ale acestor acte. În categoria *Mu'âhedât hūmâyûn mecmu'ası* trebuie incluse în primul rând acele culegeri de tratate realizate în Imperiul otoman de-a lungul secolelor XVII-XVIII, care sunt păstrate sub formă de manuscrise. Aceste antologii conţin *'ahdnâme*-le acordate fie unui singur stat, fie mai multor state europene, de-a lungul unei anumite perioade de timp

sau într-un moment istoric dat. În prima categorie, putem înscrie un manuscris aflat în una din marile biblioteci din Istanbul, intitulat *Mu'âhedât-ı hümâyûn <mecmu'ası>. 975-1200 Osmanlı devleti ile Nemçe ve sair devletler arasında 'akd olunan bazî mu'ahedeler* ("<Colecţie> de tratate împărăteşti. Unele tratate încheiate de statul otoman cu Imperiul habsburgic, <Rusia> şi alte state între anii 1567-1796"). În a doua categorie putem înscrie un manuscris interesant, care se apropie în spirit de a doua categorie invocată mai sus, dar care este ancorat mult mai puternic în realitatea politico-diplomatică de la sfârşitul secolului al XVII-lea şi din prima jumătate a secolului următor, se găseşte la Arhiva Muzeului Palatului Topkapı din Istanbul. El cuprinde nouă texte de *'ahdnâme*-le fixate în timpul negocierilor (sing. *mukâleme*; pl. *mukâlemât)* care au avut loc în perioada amintită mai sus între Înalta Poartă şi opt state europene: Franţa (*Franca*), Anglia (*Ingiltere*), Olanda (*Nederlanda*), Imperiul habsburgic (*Roma Imparotoru, Roma Imparatorluğu*), Rusia (*Moskov, Moskof*), Veneţia (*Venedik*), Raguza (*Dubrovnik*), Polonia (*Leh kıralı*). La Bibliothèque Nationale de France sunt păstrate mai multe astfel de *Recueil de pièces officielles*, care pe lângă *'ahdnâmeler* cuprind şi alte acte diplomatice importante, în concepţia autorilor, pentru negocieri între puterile europene şi Imperiul otoman. Aceste culegeri de texte diplomatice îşi dovedeau utilitatea imediată în timpul negocierilor de pace pentru încheierea unor noi tratate. **Bibliografie:** AMAE, Paris, fol. 1-319, 400-451: MOL/HNA, r. F 5; BN, Paris, A.F., Turquie, 130, 118, 119 etc.; TKSMK, fd. Bagdad, nr. 237, 18 fol. şi mf. la ANB, CM, Turcia, r. 51, c. 647-663; Bibl. Academiei Ungare, Secţia Orientală, Török Qu. 31; Hurmuzaki, *Documente,* Supl. II, vol 3, doc. CX, CIX; *Treaties between Turkey and foreign Powers.1535-1855,* (Foreign Office), London, 1855; I. de Testa, *Recueil des traités de la Porte Ottomane avec les puissances étrangères,* Vol. I-VIII, Paris, 1864-1896; vol. IX-X, par A. de Testa et L. de Testa, Paris, 1898-1901; Grégoire Aristarchi Bey, *Législation ottomane ou recueil des lois, règlements, ordonnances, traités, capitulations et autre documents officiels de l'Empire Ottomane,* Vol. I-VII, Publiée par Demétrius Nicolaides, Constantinople, 1873-1888; *Mu'âhedât Mecmu'ası* (Culegere de tratate), Cilt I-V, Istanbul, 1294-1298/1877-1881; Gabriel Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman,* vol. I (1300-1789), Paris, 1897; vol. II (1789-1856), Paris, 1900; vol. III (1856-1878), Paris, 1902; vol. IV (1878-1902), Paris, 1903; *Kapitulasyonlar. Tarihî, menşei, asılları* (Capitulaţiile. Istorie, origine, izvoare), Der-Sa'adet, Istanbul, 1330/1911-1912; Reşat Ekrem,

Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar (1300-1920) ve Lozan Muahedesi (24 Temmuz 1923) (Tratatele otomane şi Capitulaţiile (1300-1920) şi Tratatul de la Laussane (24 iulie 1923), Istanbul, 1934; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyası Tarih Metinleri. Cilt I: Osmanlı Imparatorluğu Andlaşmaları* (Texte de drept internaţional şi de istorie politică. Vol. I: Tratatele Imperiului otoman), Ankara, 1953; Necdet Kurdakul, *Osmanlı Devletin'de Ticaret Andlaşmaları ve Kapitülasyonlar* (Tratatele de comerţ cu statul otoman şi Capitulaţiile), Istanbul, 1981.

***MU'AHID* ("beneficiar de legământ", "semnatar al unui tratat").** "Infidelii" (*küffar*) care încheiau un "legământ" cu musulmanii erau numiţi "oamenii tratatului" (*ehl al-'ahd; mu'ahidîn*), termen derivat din arabicul *'ahd* (legământ, jurământ, pact). Această noţiune era folosită în limba turco-osmană pentru a desemna fiecare din părţile care au încheiat un tratat de pace (de altfel, dualul *mu'ahideyn* desemna "cele două părţi semnatare ale unui tratat"). Conform textelor juridice existau două categorii de "oameni ai legământului": a) *zimmî* (supuşii nemusulmani ai sultanului) şi b) *müste'min* (străinul). În cronicile otomane erau desemnaţi cu termenul *mu'ahidîn* mai ales "tributarii", adică nemusulmanii care au depus jurământ de credinţă faţă de sultan, promiţându-i că îi vor fi supuşi şi îi vor plăti tribut. Astfel, în sursele otomane românii erau numiţi *mu'ahidîn*, termen tradus şi prin expresia "beneficiari ai unui tratat", întrucât ei încheiaseră "legăminte" cu sultanii şi primiseră adeseori - în perioada timpurie a relaţiilor cu otomanii - *'ahdnâme-le*. Iniţial, respectiv în secolele XV-XVI, termenul *mu'ahid* s-a aplicat numai voievozilor. Ulterior, el a fost extins, aidoma noţiunii *harâcgüzar* ("plătitor de tribut"), la întreaga populaţie, astfel încât valahii, moldovenii şi transilvănenii erau consideraţi "oameni ai legământului" (Halil Inalcık). Concepţia otomană potrivit căreia românii făceau parte din categoria "necredincioşilor care au încheiat legământ cu musulmanii" (*keferesi ehl-i Islam ile mu'ahidîn olan*) se menţine chiar şi în secolul al XVIII-lea. Găsim, de exemplu, această formula într-o *fetvâ* emisă de *şeyh ül-Islam* şi inclusă într-un *hüküm* din 1129 *evâil cemazi ül-evvel* / 1717 aprilie 13-22. **Bibliografie:** Inalcık, art. *Ahl al-'ahd*, în EI-2, p. 1290-1291; Morabia, *Ğihâd*, p. 290; Veliman, *Documente turc.*, doc. 24; Kelekian, *DTF*, p. 1189; Maxim, *Ţările Române şi Înalta Poartă*, passim.

***MÜLK-I MEVRÛS* ("proprietate**

moştenită"). Expresie folosită în izvoarele otomane pentru a întări dreptul sultanilor de proprietari asupra teritoriilor româneşti. Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea se va afirma tot mai des că ţările române sunt "proprietăţi" ale sultanilor otomani, pentru ca în secolul al XVIII-lea, formula *mülk-i mevrûs* să se impună tot mai mult în documentele otomane. Într-un *hüküm* din 1162/1749, Mahmud I, reconfirmând domnia lui Grigore II Ghica pentru încă trei ani, invoca drept argument: "principatul Ţării Româneşti este proprietatea mea rămasă moştenire (*mülk-i mevrûsum olmak*) de la măreţii mei strămoşi". De subliniat că această formulă era invocată des de otomani în timpul negocierilor de pace cu Rusia şi Imperiul habsburgic, în special în secolul al XVIII-lea, pentru a contracara - chiar dacă fără succes în unele momente - pretenţiile ridicate de cele două mari puteri creştine asupra unor teritoriile moldovene şi muntene. Chiar şi la începutul secolului al XIX-lea, Ţara Românească şi Moldova erau considerate de autorităţile otomane - şi cităm aici opinia ambasadorului otoman la Paris, Abdurahim Muhib efendi, exprimată într-un raport din 1223 *Ramazan* 21/1808 noiembrie 10 - "proprietăţi <rămase în> moştenirea imperială" (*mülk-i mevrûs-ı şâhâne olan*). Această concepţia a fost adoptată şi de diplomaţia occidentală, astfel încât cele două principate extra-carpatice erau considerate în izvoarele diplomatice din secolele XVI-XIX ca părţi componente ale imperiului otoman, şi în nici caz ca entităţi statele distincte. Astfel încât în momentele negocierilor de pace şi ale încheierii tratatelor de la Passarowitz (1719) şi Bucureşti (1812) nu se vorbeşte de "răşluiri teritoriale" în defavoarea Moldovei sau Ţării Romneşti, ci pur şi simplu de cedări ale unor teritorii ale Imperiului otoman către Imperiul habsburgic, respectiv Imperiul rus. **Bibliografie:** Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II, Vol. I, doc. IX; Veliman, *Documente turc.*, doc. 120, 237; Panaite, *Război şi pace în Islam*, pp. 412-415.

MÜRTED **("apostat).** Termen de origine arabă (ar. *murtad)*, folosit pentru a desemna pe musulmanul care şi-a renegat credinţa. Semnificaţiile termenului *mürted* erau însă mult mai numeroase. Apostaţi erau şi cei care l-au insultat pe Profet (Abu Yusuf), pe însoţitorii săi sau pe cei patru califi ortodocşi (Ibn Batta). Akbar (1556-1605), împăratul mogul al unei Indii parţial musulmane, a fost acuzat de apostazie întrucât a abolit *cizya* şi a manifestat o toleranţă religioasă care a dus la reînvierea unor practici hinduse. În ereziografia musulmană au fost introduse destule nuanţe. În acest sens, amintim clasificarea tradiţionalistului al-Baghdâdî (m. 1037), care opera o disjuncţie între "schismatici" şi

"apostaţi". În prima categorie, intrau şiiţii, harigiţii, mutaziliţii, adică acele secte care se detaşaseră de Islam prin unele "inovaţii" dar nu deviaseră atât de grav. În a doua categorie erau incluşi grupurile extremiste şi unii sufişti consideraţi "apostaţi". Odată intraţi în comunitatea musulmană, proaspeţii convertiţi puteau ieşi din *Umma* prin apostazie, adică prin renegarea publică a credinţei islamice (în arabă *ridda*, în turco-osmană *riddet).* În Islamul timpuriu apostazia s-a manifestat, practic, prin refuzul de a achita impozitele prescrise de *şeriat*, în special *zakât*, şi de a se supune agenţilor puterii centrale. În acest fel s-a făcut simţită apostazia în timpul lui Abu Bakr (632-634), care a trebuit să declanşeze adevărate "războaie ale apostaziei" (*hurûb ar-ridda*) împotriva triburilor din Yemen, care tergiversau între Islam şi idolatrie (A. Morabia). Atitudinea *Ummei* faţă de apostaţi trebuia să fie la fel de dură ca cea manifestată în primele ceasuri ale Islamului faţă de arabii idolatri. Apostaţii nu aveau de ales decât între două posibilităţi, revenire la Islam sau moarte, iar pentru atingerea acestui scop suveranul musulman trebuia să conducă împotriva lor un "război permanent". În dreptul islamic s-a mers până la afirmaţia că *cihâd*-ul împotriva infidelilor din *dâr al-harb* putea, chiar trebuia (după aş-Şafii) să fie amânat, pentru ca mai întâi să fie înăbuşită apostazia. În legătură cu avertizarea renegaţilor înainte de a-i combate, Abu Yusuf Ya'kub (m. 798), discipol al lui Abu Hanifa, trecea în revistă opiniile unor jurisconsulţi care l-au precedat, citând atât pe cei care susţineau că apostaţii trebuiau somaţi (întrucât conform *Sunnei* Profetului, renegatul trebuia somat de trei ori), cât şi pe cei care, din contra, negau această obligaţie (urmând tradiţia: "Pe cel care îşi schimbă religia, tăiaţi-l"). Majoritatea învăţaţilor s-a pus de acord asupra pedepsei cu moartea pentru apostazia voluntară a unui musulman major şi în deplinătatea facultăţilor mintale, în cazul în care acesta nu revenea la Islam în timpul celor trei zile acordate pentru pocăinţă. Această pedeapsă urma să fie aplicată numai bărbaţilor; femeile şi copiii erau transformaţi în sclavi chiar dacă nu reveniseră la Islam. Să notăm că în practică sancţiunile erau diferenţiate şi mai puţin severe, în funcţie de rolul şi locul pe care apostaţii îl jucaseră.

Bibliografie: Shaybânî, *Kitâb as-Siyar*, vol. III, pp. 410-509; Halebî, *Mülteka*, 2. cild, pp. 617-624 (subcapitolul *Mürtedler)*; A. Ahmad, *Akbar, heretique ou apostat ?*, în JA, 1, 1961, pp. 21-39; Abu Yusuf, *Kitâb*, p. 198, 275, 281; H. Laoust, *L'hérésiographie musulmane sous les Abbasides*, în "Cahiers de Civilisation Médievale", X, 2, 1967, p. 167; Laoust, *Ibn Batta*, p. 65; Morabia, *Ğihâd*, p. 113-116, 501, 400-401; Mawerdi, *Statuts*, p. 109; d'Ohsson, *Tableau*, V, p.

69; Panaite, *Război şi pace în Islam*, pp. 113-125, 159-163.

MÜSTE'MIN ("beneficiar de amân", "străin"). Din punct de vedere juridic, regimul aplicat străinilor în Imperiul otoman era definit în secolele XV-XVII, în principal, de "dreptul intern" (*şeriat* şi *kânûn)* şi de tratatele de pace şi comerţ încheiate de otomani cu statele europene (*'ahdnâme - Capitulaţii).* Pentru a obţine un tablou complet şi nuanţat nu trebuie ignorate *legile consulare,* emise de statele europene beneficiare ale unor privilegii comerciale începând cu secolul al XVII-lea pentru reglementarea vieţii cetăţenilor lor în Imperiul otoman, şi *normele cutumiare* (Pélissié du Rausas). În tratatele de drept islamic, inclusiv în cele scrise de otomani în secolele XV-XVII, străinul era numit *müste'min*, termen tradus prin "persoană care cere protecţie" sau "beneficiar de *amân"*. Hanefitul otoman Ibrahim al-Halebî (m. 1574) consacra un capitol special regimului juridic al străinilor. Acesta a fost tradus şi comentat de Ignace Mouradgea d'Ohsson sub titlul *Des Étrangers en pays musulman. Müste'min.* Aici sunt expuse sumar principiile juridico-religioase ale *şeriat*-ului care defineau condiţia juridică a unui *harbî* aflat în *dâr al-Islam.* Un *harbî* putea intra în "Casa Islamului" numai prin acordarea unui *amân*, prin care i se garanta protecţie asupra vieţii, libertăţii şi avutului său. Dacă până la acordarea *amân*-ului, nemusulmanii din "Casa războiului" erau consideraţi inamici potenţiali (*hostis, harbî),* odată cu acest moment ei deveneau *müste'min.* În *fetvâ*-le, pentru a defini "străinul" , alături de termenul *müste'min,* se folosea des formula *"harbî* care a trecut cu *amân* din Casa războiului în Casa Islamului". În documentele osmane de cancelarie (*hüküm, 'ahdnâme, kânûnnâme* etc.*)* din secolele XV-XVII, termenul *müste'min* nu era utilizat des pentru a desemna indivizii care veneau în Imperiul otoman din statele creştine. Erau folosite mai degrabă expresii în care se făcea trimitere la locul de origine al străinului sau la statutul său de "neplătitor de tribut" (*harâcgüzar olmayan Firenk; harâcgüzar olmayan kâfir).* Începând cu secolul al XVI-lea, ca urmare a revigorării *şeriat*-ului, apar formule mai apropiate de terminologia legii sfinte musulmane, precum "necredincioşii din Casa războiului" (*dâr ül-harb keferesi)* sau "tagma negustorilor care vine din ţinuturile ghiaurilor" (*kefere vilâyetlerinden gelen tüccar ta'ifesi).* Abia în secolul al XVIII-lea se impune şi în documentele de cancelarie conceptul juridico-religios *müste'min* pentru a desemna străinii din Imperiul otoman. Dacă este uşor de argumentat că moldo-valahii şi transilvănenii erau în viziune otomană "infideli" (*küffar, kefere*) şi "beneficiari ai

unui tratat" (*mu'ahidîn*), intrăm pe un teren alunecos în momentul în care încercăm să răspundem la întrebarea ce regim aveau aceştia în teritoriile otomane: supuşi nemusulmani ai sultanului (sing. *zimmî)* sau străini (sing. *müste'min*). Izvoarele ne oferă aceeaşi notă de ambiguitate în privinţa regimului juridic al românilor în teritoriile otomane, specifică şi altor probleme legate de statutul juridic al ţărilor române faţă de Poartă. O ambiguitate care s-a manifestat atât la nivelul teoriei juridice, deşi într-o măsură mai mică, cât şi la nivelul documentelor oficiale otomane. Mai mult, realitatea practică nu ne oferă, la rându-i, un contur clar pentru statutul românilor în teritoriile otomane. Două par a fi principalele cauze ale acestei situaţii. Pe de o parte, în practica juridică otomană nu exista o delimitare clară între statutul *müste'min*-ilor şi regimul *zimmî*-ilor, de tipul celei promovate în textele juridice musulmane. Pe de altă parte, ambiguitatea dintre *müste'min şi zimmî* era accentuată în cazul românesc şi de statutul "statelor tributare", un statut intermediar între "Casa Islamului" şi "Casa războiului". Avea loc, în consecinţă, o situare a regimului juridic al infidelilor din "statele tributare" la graniţa dintre regimul străinilor şi cel al supuşilor nemusulmani. Am putea afirma, totuşi, că în secolul al XV-lea şi în prima jumătate a secolului al XVI-lea, regimul aplicat de Poartă celor veniţi din Ţara Românească şi Moldova în teritoriile aflate sub administraţie directă otomană era mai aproape de statutul străinilor (*müste'min*). Schimbarea se va produce în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, când românii au început să fie consideraţi mai aproape de condiţia supuşilor nemusulmani ai sultanilor (*zimmî)*. Pe durată lungă, practic, nu poate fi pus semnul egal nici între condiţia românilor şi regimul de *müste'min* şi nici între condiţia românilor şi regimul de *zimmî*. **Bibliografie:** Veliman, *Documente turc.*, doc. 29, 61, 73, 99, 122, 140; Barkan, *Kanunnâme*, doc. XCIII; Berindei, Kalus-Martin, Veinstein, *Actes.Vidin*, p. 54; Anhegger, Inalcık, *Kanunnâme*, doc. 53, 55, 56; Bianchi, *Fetvas*, pp. 180-1; d'Ohsson, *Tableau*, I, pp. 37-44; Halebî, *Mülteka*, 2, pp. 593-596; Mevkufat, *Şerh*, pp. 336-338; Özel, *Islam Hukuk*, p. 207; Pélissié du Rausas, *Capitulations*, I, p. 124; Gemil, *Documente turc.,* doc. 44, 73, 114, 115, 119, 213; Maxim, *Ţările române şi Înalta Poartă*, pp. 169-196; Inalcık, *Closing of the Black Sea*, p. 100; Guboglu, *Paleografia*, doc. 3, 20; Mehmet, *Documente turc.*, doc. 2, 41; Sertoğlu, *ROTA*, pp. 60-61; Feridun, *Münşe'at*, II, p. 384, 403; Groot, *OEDR*, p. 241; Gökbilgin, *Belgeler I,* p. 126; Şakiroğlu, *1521*, p. 398; Panaite, *Război şi pace în Islam,* pp. 239-277, 395-408.

MÛŞRIK ("politeist"). În afara "oamenilor Cărţii" (*ehl al-kitâb*), în categoria infidelilor erau înglobaţi "politeiştii" sau "idolatrii", termeni care au căpătat în anumite condiţii şi alte semnificaţii. Astfel, conform unei tradiţii toţi cei "care insultă pe Arabi sunt politeişti". În textele juridice musulmane timpurii găsim şi formule de tipul "adoratori ai focului sau pietrelor" şi "arabi adoratori de idoli". În cronicile otomane *mûşrik* a ajuns să fie sinonim cu *kâfir*, desemnând pe toţi nemusulmanii, inclusiv pe Scripturari. Un motiv, invocat uneori, era caracterul trinităţii creştine, care era identificată, uneori, cu politeismul. Diferenţa dintre "oamenii Cărţii" şi "politeişti" ("idolatri") era exprimată în Islamul timpuriu poate cel mai bine prin caracterul diferit al somaţiei. În primul rând, jurisconsulţii au luat în calcul, pe baza practicii Profetului şi a primilor califi, două categorii de "infideli" (*kefere*): "arabii idolatri" şi "oamenii Cărţii" (*ehl al-kitâb*). Arabii adoratori de idoli nu au fost acceptaţi de Muhammad decât dacă aderau la Islam; în schimb, popoarele din afara Arabiei au fost priviţi ca "oameni ai Cărţii", care puteau intra în componenţa noului stat şi ca "minoritate protejată". Dacă pentru creştini şi evrei (principalele grupuri religioase care aveau o "carte revelată") exista şi alternativa supunerii şi plăţii *cizye*-lei, pentru "arabii adoratori de idoli" (care întruneau calităţi etnice şi religioase incompatibile, căci potrivit *şeriat*-ului, un arab nu putea fi decât musulman sau cel mult "scripturar") şi pentru apostaţi (musulmanii care îşi renegau credinţa) nu existau decât două posibilităţi: "Islam sau sabie" (după as-Shaybânî), "convertire sau moarte" (în varianta lui Abu Yusuf Ya'kub). Chemarea la Islam urma a fi adresată tuturor *harbî*-ilor, deci atât "oamenilor Cărţii" cât şi politeiştilor, dar ultimii (la fel ca apostaţii şi rebelii) nu beneficiau de "somaţia politică". **Bibliografie:** Abu Yusuf, *Kitâb*, passim; Lewis, *Islam*, II, p. 195; Decei, *Sulhnâme*, p. 138; d'Ohsson, *Tableau*, V, pp. 53-54.

MUVÂDA'A **("împăcare", "reconciliere", "armistiţiu", "pace", "linişte").** Conform dreptului islamic al războiului (doctrinei *cihâd*-ului), între "Casa Islamului" şi "Casa războiului" exista o stare permanentă de război care nu putea fi anulată decât în cazul convertirii la Islam sau acceptării unui tribut permanent de către infideli. În aceste două situaţii, musulmanii nu numai că puteau anula starea de război, dar mai mult, *erau obligaţi să o facă*. Această obligativitate era impusă de faptul că scopul "războiului sfânt", *pax islamica*, fusese atins. În acest context, se ridică întrebarea dacă era posibilă (permisă) întreruperea

cihâd-ului înainte ca scopul să fi fost îndeplinit? Răspunsul este afirmativ, iar tratatele de drept islamic al popoarelor "determină şi împrejurările între care se poate... să se încheie pace". Este exprimarea lui Dimitrie Cantemir, care invoca *Coranul* ca sursă originară şi generică pentru dreptul islamic al popoarelor. Numai că, în virtutea postulatelor de mai sus, această "pace" avea un caracter temporar. Terminologia folosită în textele juridice şi istorice din Islamul clasic şi din cel otoman pentru a desemna în mod abstract o "stare de pace", o pace temporară, un armistiţiu care furniza condiţii prealabile încheierii unui păci permanente între musulmani şi nemusulmani este extrem de bogată: *hüdne*, *sulh*, *muvâda'a, mu'âhede, mühâdene* etc. Toţi aceşti termeni sunt de origine arabă şi sunt în esenţă noţiuni abstracte care implică o idee de calm şi linişte. În evul mediu, mai ales în relaţiile dintre creştini şi musulmani, s-a practicat încheierea unor armistiţii pe durată lungă, care ţineau loc de tratate de pace, noţiunea de armistiţiu având conotaţii cu totul diferite decât în dreptul internaţional modern. Tratatele de drept islamic nu ne oferă, de regulă, date abundente despre înţelegerile de pace pe care musulmanii le încheiau cu principii nemusulmani. Una dintre excepţiile notabile este *Kitâb as-Siyar al-Kabîr*, unde aş-Şaybânî alocă patru capitole problemelor legate de armistiţiu, desemnat de marele jurist hanefit prin termenul *muvâda'a.* Jurisconsulţii musulmani au încercat - de multe ori însă sub o formă ambiguă - să delimiteze înţelegerile temporare de pace (cu caracter de armistiţiu), a căror durată de valabilitate trebuia precizată în mod obligatoriu, de reglemetările care confirmau o pace permanentă. Terminologia şi forma diplomatică nu se pot constitui în criteriile cele mai eficiente pentru deosebirea unor "tratate de armistiţiu" de "legămintele de protecţie tributară". Ele trebuie să lase loc analizei conţinutului pentru definirea clară a celor două concepte. Cu o rezervă: vom găsi uneori aceleaşi dispoziţii, formal identice, în ambele tipuri de "legăminte". Totuşi, dacă un "legămint de protecţie tributară" (*'ahd üz-zimmet)* cuprindea în esenţă schimbul dintre tribut şi protecţie, un "tratat de armistiţiu" conţinea prevederi referitoare la politica externă (neutralitate, alianţe), la frontiere, clauze despre soli, prizonieri, negustori etc. În acest sens, tratatele încheiate de otomani cu Veneţia, Ungaria, Polonia, Imperiul habsburgic, Rusia, chiar şi cu ţările române în perioada timpurie a relaţiilor cu aceste pot fi considerate argumente. **Bibliografie:** Bernard, *L'armistice*, p. 110; Abu Yusuf, *Kitâb*, pp. 319-320, 320-329; Maxim, *Ţările Române şi Înalta Poartă*, pp. 93-94; Shaybânî, *Kitâb as-Siyar*, III, pp. 236-335 (paragrafele 3361-3632); Özel, *Islam Hukuku*, p. 141; Khadduri, art.

Hudna, in EI-2, vol. III, p. 565-566; *Shaybânî's Siyar*, pp. 142-157; Cantemir, *Sistemul*, p. 322-323; d'Ohsson, *Tableau*, V, p. 62; Abu Yusuf, *Kitâb al-kharadj*, pp. 319-320; Averroes, *Jinad*, pp. 21-23; Bishai, *Peace Agreements*, p. 51, 59; Cantemir, *Imp. otoman*, II, p. 415, n. 3; M. Maxim, *Cu privire la înţelegerile de pace româno-otomane din timpul domniei lui Mircea cel Bătrân*, în *Marele Mircea Voievod* (coordonator I.Pătroiu), Bucureşti, 1987, pp. 386-387; Panaite, *Război şi pace în Islam*, pp. 176-188.

***MUZÂFAT-I MEMÂLIK-I MAHRÛSA* ("anexe ale Ţărilor bine păzite").** Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, ţările române încep a fi considerate "anexe ale ţărilor bine păzite" (*muzâfat-ı Memâlik-i mahrûsa*), expresia fiind uzitată din abundenţă în documentele oficiale otomane din secolele XVI-XVIII alături de *Memâlik-i Mahrûsa* ("Ţări bine păzite"). Astfel, într-un *hüküm* al sultanului Murad III, din 3 iulie 1581, către beilerbeiul Budei, Transilvania era socotită ca "fiind dintre anexele Ţărilor mele bine păzite" (*vilâyet-i mezbûre Memâlik-i Mahrûsam muzâfâtından olub*). Moldova face parte "din anexele Ţărilor mele bine protejate" (*Memâlik-i Mahrûsamız muzâfatından Boğdan vilâyeti*), susţinea Ahmed III în 1103 *rebi ül-ahır evâsıt* / 1692 ianuarie 1-10, în faţa hanului Crimeei, Safa Ghiray. De subliniat opinia lui Valeriu Veliman, care considera că atributul "anexă" (*muzâfât)* nu era o simplă figură de stil, ci prezenţa ei anula ideea de dependenţă. Tebuie însă să arătăm că expresia era des folosită fără atributul "anexă", sugerând aceleaşi raporturi între sultan şi voievozii români. Vezi şi ***MEMÂLIK-I MAHRÛSA*.** **Bibliografie:** Gemil, *Documente turc.*, doc. 196; Veliman, *Carte de legământ*, p. 36.

NIZÂM (**"reguli", "regulamente"**). După opinia M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *nizâm*-urile erau forme mai dezvoltate ale legămintelor încheiate în secolele XIV-XVI, regulamente emise în secolul al XVIII-lea pentru a reprima abuzurile supuşilor otomani (în special negustori) comise asupra teritoriilor şi locuitorilor din Principate, fiind "destinate a restabili vechile norme juridice adesea încălcate de-a lungul secolelor şi de a reglementa anumite dispoziţii de fapt după legea ţării". Termenul are însă o semnificaţie mult mai largă. În primul rând, nu trebuie să avem în vedere nişte "reglementări" care apar la un moment dat pe un teren sterp şi care încep sau nu să funcţioneze. Mai degrabă trebuie să considerăm aceste texte, care se prezentau sub forma unor documente de cancelarie des folosite în raporturile dintre centru şi provincie în întreg imperiul otoman (*hüküm, hatt-ı şerif, sened* etc.), ca modalităţi de fixare în scris a unor practici cutumiare instituite de-a lungul vremii în relaţiile romåno-otomane. Apoi, prin formula "rânduiala ţării" *(nizâm-ı memleket)*, folosită des în secolele XVII-XVIII, trebuie să avem în vedere un amalgam de reguli, unele de veche tradiţie românească, unele venind dinspre lumea otomană, altele, în sfârşit, apărute la limita relaţiilor dintre otomani şi principate. Iată spre exemplu, o regulă a cărei invocare în documentele otomane este direct proporţională cu abuzul, potrivit căreia intrarea supuşilor otomani din provinciile de la graniţa cu principatele trebuia să se facă prin firman. Documente din anii 1691, 1720, 1760-1761, 1782 etc. pot fi invocate oricând ca argument. Într-un raport al cadiului de Târnovo, Ahmed Reşid, contemporan cu Brâncoveanu, data exactă este 5 aprilie 1691 / 6 *receb* 1102, se spune că "oprelişteea de a îngădui cuiva din împrejurimi să intre fără firman în ţările Moldova şi Ţara Românească face parte din rânduiala ţării". Această regulă pare a fi fost impusă musulmanilor din Târnovo prin citirea şi înregistrarea la tribunalul şeriatului a poruncii sultanului şi scrisorii marelui vizir ("au fost citite şi înregistrate"; "a avut loc ceremonia în care toată lumea a ascultat cu supunere eminentul lor conţinut"; "s-a asumat obligaţia de a proceda şi acţiona"). Se poruncea, de asemenea: "să nu arătaţi nici cea mai mică zăbavă şi trândăvie în trimiterea de ajutoare atunci când din partea duşmanului (*cânib-i düşmenden,* adică nemţii şi moscoviţii - n.ns.) se va ivi semn de rea intenţie şi de atac asupra sus-menţionatelor ţări". În faţa încălcării pământurilor Moldovei, în 1720, boierii cereau sultanului ca "rânduiala principatului *(nizâm-ı memleket)* nefiind tulburată ca mai înainte, să se curme şi să se înlăture răutăţile şi pagubele făptuite de ei asupra noastră." La fel într-un document din 1758 se vorbeşte de "vechea rânduială"

a Moldovei (*nizâm-ı kadîm)*. În iulie-august 1760, deoarece oştenii "se încumetă la felurite fapte potrivnice distinsului şeriat" *(hilâf-ı şer'-i şerif)*, Mustafa III poruncea valiului de Vozia să facă cercetări asupra abuzurilor oştenilor, abuzuri sesizate de naibul Brăilei, numit "Pildă printre naibii versaţi în cunoaşterea legii divine, Meydanî-zâde Nu'man - să-i crească ştiinţa! - însărcinat cu rânduiala Moldovei..." (*Boğdan nizâmına)*. În acelaşi an, pentru a înlătura abuzurile supuşilor otomani asupra Moldovei, autorităţilor de la Vozia şi Tighina le era trimis un *mubaşir*. Acesta urma să vegheze la "reglementarea într-o formă plăcută a nizamului principatului" *(nizâm-ı vilâyetin sûreti)* şi să acţioneze pentru ca "pomenitul *nizâm* să se respecte întocmai şi să se evite de a se acţiona contrar lui". Aceeaşi procedură era aplicată în 1766 de Mustafa III, care reafirma către zabitul şi oştenii din Hotin interdincţia încălcării Moldovei: "a fost desemnat mubaşir... şi astfel <s-a reinstituit> vechea rânduială a principatului Moldovei *(memleket-i Boğdan'ın nizâm-kadîmi)* şi, prin clauze şi legăminte, a fost adus la starea lui dintâi, întocmindu-se şi alcătuindu-se <un> bun nizam". Dar existau şi ale nizámuri: fixarea duratei domniei în principate în secolul al XVIII-lea la 3 ani ("această regulă şi reglementare" / *bu kaide ve nizâm* era menţionată în anul 1749); perceperea dărilor în principate pentru Poartă ("reglementarea sub formă de nizam a problemei orânduirii şi perceperii gizielelor Ţării Româneşti şi Moldovei" era pomenită în 1776 şi 1812); regimul negustorilor otomani din principate este marcat documente din 1760-1761 sau 1775. **Bibliografie:** Gemil, *Documente turc.*; M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Khatt-ı şerifs*, p. 259-260; Veliman, *Documente turc.*, doc. 41, 120, 137, 143, 148, 158, 174, 176, 184, 241.

OSMÂNLILIK (**"otomanism"**). Încercări de modernizare în domeniul condiţiei nemusulmanilor în Imperiul otoman vor avea loc abia în secolul al XIX-lea, mai ales în epoca Tanzimatului. Acum se structurează o adevărată "doctrină a egalităţii" între creştini şi musulmani, pusă pe tapet din trei direcţii diferite: de comunităţile de creştini, de marile puteri creştine şi, în sfârşit, de politicienii otomani înşişi. Încă înainte de inaugurarea Tanzimatului, Mahmud II (1808-1839) considera că toţi supuşii săi erau egali în drepturi şi obligaţii,indiferent de religie. El îşi exprima această concepţie chiar şi în privinţa locuitorilor din Principatele Române, pe care îi considera "son Raya Moldo-Valaque". S-a impus astfel, tot mai mult, conceptul de "cetăţenie otomană" (*osmanlılık* = otomanism), care venea să exprime în documentele oficiale egalitatea, frăţia şi unirea între toţi supuşii sultanului. Acest curent ideologic, care punea accent pe egalitatea dintre creştini şi musulmani, a concurat cu alte două curente ideologice de la sfârşitul secolului al XIX-lea, pan-islamismul (care viza unificarea popoarelor islamice şi purificarea de elementele creştine) şi turkismul (care urmărea crearea unu stat naţional turc). Sultanii erei Tanzimatului (1839-1876) - şi este vorba de Abdul Mecid I (1839-1861) şi Abdul Aziz (1861-1876) - au proclamat egalitatea între toţi supuşii otomani, indiferent de religie, limbă sau rasă, în documente de rezonanţă: *hatt-ı şerif*-ul de la Gülhane din 3 noiembrie 1839 ("şi populaţia islamică şi celelalte naţiuni dintre supuşii Înalţului nostru Sultanat vor fi cinstiţi (cu toţii) fără excepţie cu binefacerile noastre împărăteşti "; în *hatt-ı hümâyûn*-ul din 1856 era interzis a se opera "orice distincţie sau denumire care tindea să facă dintr-o categorie a supuşilor din Imperiul meu inferioară altei categorii, ţinând cont de religie, limbă sau rasă." Punctul culminant al acestei ideologii l-a reprezintat "Constituţia" otomană din 7 *zilhicce* 1293 / 23 decembrie 1876, numită în turceşte *Kânûn-ı Esasî*, adică "Legea fundamentală". În capitolul rezervat dreptului public al otomanilor se statua: "Toţi supuşii imperiului se numesc fără deosebire otomani, oricare ar fi religia pe care o împărtăşesc." Dacă în teorie doctrina egalităţii între toţi supuşii ("cetăţenii") otomani câştiga tot mai rapid şi tot mai mulţi adepţi în rândul guvernanţilor (sultani, mari viziri), în practică transformările în acest domeniu au avut un ritm lent. Abia în 1844, Abdul Mecid I promitea anularea pedepsei cu moartea pentru apostazie, iar în 1855 se desfiinţa *cizya* şi se anula interdicţia de a purta arme. Abia la mijlocul secolului XIX, creştinii ajung a fi numiţi sau aleşi în consiliile locale (*meclisler*), pentru ca în 1856 să pătrundă şi în "Marele Consiliu de Stat" (*Meclis-i Vâlâ-ı Ahkâm-ı*

Adliye). Abia în 1867, erau acceptaţi la liceul Galata Saray să înveţe împreună creştini şi musulmani. Şi, în ciuda acestor paşi făcuţi înainte pe drumul instaurării unei concepţii moderne asupra "cetăţeanului", R.A. Davison aprecia că "nu s-a atins niciodată o egalitate adevărată" între musulmanii şi nemusulmanii din Imperiul otoman. **Bibliografie:** Roderic H. Davison, *Turkish Attitudes concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century*, în "American Historical Review", 59, 4, 1954, pp. 844-854 (retipărit în Roderic H. Davison, *Essays in Ottoman and Turkish History. The Impact of the West, Saqi Books, no date,* pp. 112-132; Carter D. Findley, *The Acid Test of Ottomanism: The Acceptance of Non-Muslims in the Late Ottoman Bureaucracy*, în *Christians and Jews*, pp. 339-368; Steven Rosenthal, *Minorities and Municipal Reform in Istanbul, 1850-1870*, în *Christians and Jews*, pp. 369-386; Enver Ziya Karal, *Non-Muslims Representatives in the First Constitutional Assembly. 1876-1877*, în *Christians and Jews*, pp. 387-400; Maxim, *CTO*, pp. 134-136; Mehmet, *Istoria turcilor*, pp. 341-345; Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I, vol. 5, doc. CCLXXX, p. 599 (text din 21 mai 1837); *La Constitution Ottomane du 7 Zilhidjè 1293 (23 Décembre 1876)*, Expliquée et annotée par A. Ubicini, Paris, 1877, pp. 22-23; Panaite, *Război şi pace în Islam*, pp. 168-171.

PENCIK **("cincimea").** Termenul provine din persanul *pence* (*pençe*), care înseamnă în genere orice grup alcătuit din cinci lucruri sau oameni, în perioada otomană desemnând atât darea percepută pe captivii de război cât şi documentul emis de autorităţile vamale pentru proprietarul unui sclav în momentul plăţii taxei. Şi în practica otomană a repartizării prăzilor luate în timpul luptelor se regăsesc unele stipulaţii ale *şeriat*-ului, printre care reţinerea "cincimii" din valoarea bunurilor luate de musulmani de la inamici. Aceasta era numită în mai multe feluri: *pencik*, *mâl-ı hums* (în arabă şi osmană, *hums* înseamnă 1/5, iar *mâl* "avut", "bunuri"), *hums-i şer'i* ("cincimea şeriatului", formulă care exprimă caracterul religios al acestui impozit) sau pur şi simplu "partea obişnuită". Beneficiarul acestei "cincimi" din prada de război era - conform cronicarilor otomani - "gloriosul şah", "norocosul sultan" (Koca Huseyin), iar autorul operaţiunii de reţinere a "cincimii" era, de regulă, comandantul militar al "expediţiei sfinte" (*sancakbey*, *beylerbey*, marele vizir sau chiar sultanul). De exemplu, din prada luată de otomani după cucerirea Constantinopolului (1453), Mehmed II însuşi "mai întâi îşi ia dintr-însa partea obişnuită pentru sine" (Critobul din Imbros). Într-o altă situaţie, Firuz-Bey, demnitar otoman din Rumelia, care comandase expediţia împotriva lui Mircea cel Bătrân din 1391, şi-a asumat

totodată sarcina să aleagă "a cincea parte (*hums*) pentru sultan" din "nenumăratele prăzi" luate de la "duşmanii credinţei islamice" (Idris Bitlisi). Malkoçoğlu Bali Bey, comandant al "oştii victorioase" în expediţiile sfinte din 1485 în Moldova (Koca Hüseyn) şi 1497 în Polonia (Sa'adeddin) a fost cel care a impus perceperea şi păstrarea *pencik*-ului pentru Bayezid II. Această operaţiune era practic dusă la îndeplinire prin intermediul unor funcţionari otomani însărcinaţi în mod special (în 1595, la Giurgiu, erau numiţi "emini şi scribi" de Mustafa Naima). Perceperea "cincimii" la trecerea Dunării a devenit o practică cutumiară pentru oastea otomană, o dovadă în plus că marele fluviu reprezenta o linie ce separa "Casa Islamului" de "Casa războiului". În 1485, după expediţia din Moldova, Malkoçoğlu Bali Bey a luat *pencik* "pe malul Dunării", iar în 1498, la întoarcerea din teritoriile poloneze, a păstrat a cincea parte din prăzi "în cetatea Chilia", care era - afirmă Sa'adeddin - "la graniţa ţărilor islamice". Un caz revelator este legat de revolta lui Mihai Viteazul, mai precis retragerea armatei otomane şi trecerea Dunării în octombrie 1595, când, conform practicii, la Giurgiu urma să fie reţinută a cincea parte din prăzile şi robii fiecărui musulman care participase la expediţie. O dată în plus se dovedeşte că perceperea *pencik*-ului din prăzile luate la nord de Dunăre, la trecerea marelui fluviu devenise o cutumă puternică, dacă şi în condiţiile retragerii grăbite a oştirii otomane urmărită de voievodul muntean se căuta aplicarea ei. Până la urmă, însă, frica a determinat renunţarea pentru moment la acest "obicei" (Mustafa Naima)**Bibliografie:** Naima, *Tarih*, în *Cronici turc.*, III, p. 17; Sa'adeddin, *Tac-üt-Tevârih*, în *Cronici turc.*, I, p. 332; Koca Hüseyn, *Beda'i ul-veka'i*, în *Cronici turc.*, I, p. 464; Idris Bitlisi, *Heşt Behişt*, în *Cronici turc.*, I, p. 156; Critobul, *Mehmed II*, p. 158 (I, 73/1); Mehmet, *Kanunnâme*, pp. 149-150; I. Beldiceanu-Steinherr, *En marge d'un acte concernant le* pengyek *et les* aqıngı, în REI, XXXVII, I, 1969, pp. 21-47; Lévi-Provençal, *Espagne musulmane*, III, p. 105; *Redhouse*, p. 493, 925; Panaite, *Pace şi război în Islam*, pp. 132-140, 286-288.

PEŞKEŞ **("dar", "cadou", "plocon").** Trimiterea de "daruri" era o cutumă protocolară larg răspândită în evul mediu, pe care o regăsim şi la curtea otomană, fiind practicată atât în raporturile cu marile puteri europene cât şi în relaţiile cu ţările române. În relaţiile internaţionale ea simboliza în general buna înţelegere între doi conducători politici, dar în anumite cazuri darul însemna depunerea unui omagiu faţă de un suveran mai puternic şi asumarea

fidelitaţii faţă de acesta. Nici în lumea turcilor oguzi lucrurile nu au stat altfel, după opinia lui Tahsin Gemil, care făcea trimitere pentru argumentaţie la celebră "Cronică a oguzilor" (*Oğuznâme)* scrisă în secolele IX-XI: "Celui care se supune poruncii mele îi accept darurile şi îl socot prietenul meu", ar fi spus Oğuz han. În relaţiile Imperiului otoman cu ţările române, deşi darurile au fost practicate şi înainte de 1538-1541, structura şi locul peşcheşurilor în cadrul celorlalte obligaţii ale domnilor faţă de Poartă au fost reglementate în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. În acest proces nu actele solemne au jucat rolul esenţial ci procedura cutumiară. Trimiterea de daruri (*peşkeş, avaid/avaiet, hedâyâ)* în acelaşi timp cu tributul pentru sultan şi marii demnitari otomani era consemnată ca "obicei" în multe documente din secolele XVI-XVIII. Confirmarea acestei practici cutumiare se făcea chiar în beratele de investitură acordate voievozilor români, precum cele pentru Mihnea II Turcitul, din 1577 şi 1585, sau pentru Alexandru Iliaş din 1620. Astfel, putem citi în textul din 1577 cum voievodului poaspăt confirmat pe tronul Ţării Româneşti, Mihnea II Turcitul, i se cerea să trimită sultanului "la vreme şi fără lipsuri, ceea ce s-a obişnuit a se da din vechime" (*kadimden verilegelen nesneleri)*, iar unor înalţi dregători ai Porţii - numindu-se pe marele vizir şi pe beilerbeiul Rumeliei - "să trimită an de an... ceea ce li se dădea până acum, fiecăruia în parte, potrivit vechiului obicei". Documentele otomane nu consemnează numai cererea insistentă a Porţii de a se trimite peşcheşurile obişnuite odată cu tributul dar şi trimiterea efectivă a acestora. Astfel, avem izvoare despre trimiterea "peşcheşurilor de haraci" în 1649-1650 de către Matei Basarab, în 1711 de Constantin Brâncoveanu, în 1714 de Ştefan Cantacuzino, toţi procedând "potrivit obiceiului" *('âdet üzere)*. Într-un *telhis* al marelui vizir din 1649-1650 se vorbeşte despre *peşkeş*-ul adus de oamenii lui Matei Basarab, odată cu haraciul, *peşkeş* ce consta - conform obiceiului - din 20 de pungi cu guruşi, o blană de samur şi o blană de râs. După tipologia operată de Mihai Maxim, peşcheşurile erau de două feluri: a) peşcheşuri anuale oficiale, numite şi "peşcheşuri de haraci" pentru că erau trimise odată cu tributul la Poartă. Ele constau din bani, dar şi din şoimi, cai, blănuri scumpe (samur, veveriţă, râs), colţi de morsă, stofe etc., iar destinatarii erau sultanul şi marii dregători (marele vizir, defterdarul etc.); b) peşcheşuri ocazionale, în care erau înglobate darurile oferite la Poarta cu ocazia confirmării pe tron a domnului (ulterior, "darea de mucarer") şi obţinerii beratului de domnie, la schimbarea sultanului, la naşterea şi circumciziunea fiilor sultanului, la întoarcerea

din campaniile victorioase, la venirea unui funcţionar otoman în principate etc. Tendinţele legate de peşcheşuri, care pot fi observate pe durată lungă, erau să crească în cuantum, să se diversifice în privinţa sorturilor, să se înmulţească numărul demnitarilor otomani vizaţi, să se transforme în "dări" regulate, obişnuite (M. Maxim). Numărul şi cuantumul peşcheşurilor au crescut, devenind în secolul al XVIII-lea din ce în ce mai insuportabile pentru domni. Pentru plata lor nu de puţine ori aceştia se îndatorau, sperând într-o recuperare rapidă a lor din ţara dată spre guvernare. Dezamăgirea friza disperarea atunci când scopurile financiare ale domniei nu erau atinse. În acest sens, Nicolae Mavrocordat scria la 3 septembrie 1711 că pentru a achita "peşcheşurile obişnuite" cerute de sultanul Ahmed III "ne-am împovărat noi cu datorii foarte grele, nădăjduind să păstrăm Domnia mulţi ani şi că de acolo ni va fi uşor nu numai a plăti datoriile, ci aşteptând că va urma după vreme nu îndelungată, şi creşterea celor ce avem". Un caz particular era *peşkeş*-ul în şoimi. Un prim document care dă consacrare juridică de "obicei" acestei practici datează din 1523 şi se referă la raporturile moldo-otomane. În el se nota că Ştefăniţă avea "pe lângă sultan un sol, trimis după obicei, cu şoimi...". O chitanţă turcească înregistra pentru anul 1564, un şoim şi opt cai care veneau din Ţara Românească, "după un vechi obicei". "Obiceiul" de a trimite cinci şoimi era respectat în Transilvania, în 1583. Peste două sute de ani, în 1793, se emitea o poruncă pentru voievodul Ţării Româneşti, Alexandru Moruzi (1793-1796; 1799-1801), cerându-i-se să pregătească 25 de şoimi pentru a-i da căpeteniei vânătorilor de la curtea sultanală (*hassa doğancıbaşı)*.

Bibliografie: Veliman, *Documente turc.*, doc. 211; Veress, *Documente*, doc. 125; Gemil, *Documente turc.*, doc. 122; Maxim, *CTO*, doc. 14; Gemil, *Documente XVI-XVII*, pp. 353-356; Feridun, *Münşe'at*, II, p. 398-9; *CSISD*, II, p. 402; Hurmuzaki, XIV/1, doc. CCCCLXX; N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, Bucureşti, 1985, p. 418; Maxim, *Regimul economic*; Maxim, *'Ahidnâme*, p. 11-12; Gemil, *Românii şi otomanii*, pp. 217-218; Andrei Pippidi, *"Şoimii împărăteşti". Un aspect al obligaţiilor ţărilor române faţă de Poartă*, în SMIM, vol. XIV, 1996, pp. 5-18.

RE'ÂYÂ **("supuşi").** Termen de origine arabă (unde înseamnă şi "turmă", "populaţie") folosit cu semnificaţii multiple în izvoarele otomane. Sensul general era de "popor supus unui suveran", astfel că îl putem găsi în documente otomane ca desemnând "populaţia" sau "poporul" condus de regele Poloniei. În Imperiul otoman, sensul termenului *re'âyâ* a evoluat de la "supuşi impozabili" la "supuşi nemusulmani", în special cei creştini (semnificaţia de "populaţie creştină" avansată de J. von Hammer şi M. d'Ohssson este valabilă, dar numai pentru secolul al XIX-lea). *Re'âyâ*-aua nemusulmană era desemnată şi cu termenul *zimmî*, termen specific scrierilor de drept islamic. În secolele XV-XVII, conform opiniei majorităţii turcologilor (Ö.L. Barkan, H. Inalcık, N. Beldiceanu, J. Kabrda etc.) prin *re'âyâ* era desemnată populaţia rurală impozabilă, alcătuită atât din supuşi musulmani (*müsülman re'âyâsı*) cât şi din supuşi nemusulmani (*kâfir re'âyâsı*). Pentru termenul *berâyâ*, care însoţea adesea cuvântul *re'âyâ* în textele otomane s-au avansat mai multe semnificaţii, mai des folosită fiind cea de "cetăţeni liberi ai unui stat musulman". Există, însă, şi alte păreri: termen pentru clasa feudală privilegiată, populaţie scutită de impozite (Mustafa Ozo, Devellioğlu etc.), popor (*re'âyâ* şi *berâyâ* fiind sinonime). Aleksandar Matkovski avansa ideea că *berâyâ* cuprindea diferite categorii sociale, de la cei bogaţi la cei foarte săraci, de la cei privilegiaţi la oamenii simpli, indiferent de religie, etnie, impozite, grup social. Într-o ierarhie a categoriilor sociale din Imperiul otoman, *re'âyâ*-ua era precedată de "oamenii săbiei" (*askerî*), "oamenii cărţii" (*ulema*) şi "oamenii condeiului" (birocraţii), adică de cei care aveau puterea şi erau exceptaţi de taxe (M. Maxim). Practic, în viziunea oficială a Porţii, categoria *re'âyâ*-lelor îngloba pe toţi cei care într-un fel sau altul contribuiau direct, prin taxe, la creşterea veniturilor statului, ca producători agricoli, ca meşteşugari sau negustori. Bineînţeles, având în vedere postulatul "bogăţia este produsă de supuşi", atitudinea statului otoman faţă de *re'âyâ*-le era ghidată de "principiul ocrotirii contribuabililor" (A. Decei), reflectat din plin în documentele de cancelarie. De precizat însă că termenul *re'âyâ* era folosit în particular pentru a-l desemna pe supusul otoman, musulman sau nemusulman, care practica agricultura. În mod special, erau desemnaţi prin acest termen categoria de agricultori care posedau ereditar un *çift*, plătind în consecinţă un impozit caracteristic acestei posesiuni funciare, *resm-i çift*, timariotului "stăpân al pământului". Conceptul *re'âyâ* era aplicat şi populaţiei din teritoriile "tributare" sultanului, astfel încât moldovenii, muntenii, transilvănenii sau ragusanii erau consideraţi ca făcând parte din rândul "supuşilor" sultanului. Din a doua

jumătate a secolului al XVI-lea, din punct de vedere al dreptului islamic, "protecţia" pe care sultanii otomani o invocau asupra locuitorilor ţărilor române începe să capete nuanţele unei relaţii dintre suveran şi supus. De altfel, această schimbare se observă în primul rând în plan terminologic. În consecinţă, românii au fost tot mai des asimilaţi *re'âyâ*-lelor sultanului: "Şi, raiaua Moldovei fiind în totul la fel ca şi raiaua din Ţările mele bine păzite..." (*bi'l-cümle Boğdan re'âyâsı sair gibi Memâlik-i mahrûsam re'âyâsı gibi olub*), afirma Ahmed I, în 1017/1608. La fel, populaţia Dubrovnikului era asimilată supuşilor sultanului: "Ragusanii sunt raialele mele tributare ca şi alte raiale" (*Dubrovniklü sâyr re'âyâ gibi harâcgüzâr re'âyâlarımdır*) (N.H. Biegman). De precizat că moldo-valahii şi transilvănenii erau consideraţi *re'âyâ,* dar nu orice fel de *re'âyâ,* ci o "raia care plăteşte tribut" (*harâcgüzâr olan re'âyâ),* formulă pe care o putem întâlini des în izvoarele otomane. (vezi şi ***HÂRÂCGÜZÂR, ZIMMÎ***). **Bibliografie:** Gemil, *Documente turc.*, doc. 14, 32, 119, 155, 161, 213; *Documente turc.,* I, doc. 41; Beldiceanu-Steinherr, Beldiceanu, *Actes du règne du Selim I*, p. 101; Veliman, Mehmet, *Documente turc.*, doc. 29. Itzkowitz, *Ottoman Empire*, p. 59; *Redhouse*, p. 157, 951; Aleksandar Matkovski, *La signification historique des expressions "raia" et "beraia"*, în *Islam in Balkans...*, Edinburgh, 1979, pp. 55-58; Mehmet, *Kanunnâme*, p. 137; Biegman, *Ragusa*, pp. 124-125; Berindei, Veinstein, *Documents*, pp. 329-330; Biegman, *Ragusan Spying*, p. 238; Maxim, *Teritorii româneşti*, I, pp. 806-807; Decei, *Imp.otoman*, p. 393; Panaite, *Pace şi război în Islam*, pp. 395-409.

RIKÂBIYYE **("darea pentru scară de şa").** În perioada otomană, expresia *rikâb-ı hümâyûn* ("Scara împărătească de şa") era uzitată pentru a desemna metaforic persoana sultanului, semnificând timpul pe care sultanul l-a petrecut pe cal şi amintind în acest fel de calitatea suveranului de războinic. Formula era similară cu "piciorul tronului", folosită de asemenea pentru a desemna curtea suveranului otoman. S-a impus pentru a desemna "suita imperială" alcătuită de regulă din marii dregători din jurul sultanului. După T.X. Bianchi prin *rikâb-ı hümâyûn* se înţelegea şi grupul de funcţionari din eşalonul secund rămaşi la Istanbul în locul marilor demnitari, obligaţi să plece în expediţii militare alături de marele vizir. Exista şi un funcţionar otoman însărcinat cu misiunea de a ţine scara de şa când sultanul încăleca, el fiind numit, bineînţeles, *rikâbdâr*. După Midhat Sertoğlu, cu termenul *rikâbiyye* erau numite de obicei darurile oferite

sultanului de către primul *imbrahor* în prima zi a noului an musulman, deci de *Nevruz*, care pica conform calendarului creştin la 21 martie şi care coincidea din punct de vedere astronomic cu prima zi a primăverii. Tradiţia persană, care transformase această dată în zi de sărbătoare, a fost adoptată şi de otomani. În Imperiul otoman, din punct de vedere administrativ, acest termen a ajuns să desemneze anumite dări percepute cu ocazia numirilor şi destituirilor de dregători. Pe această linie, darurile anuale trimise la Istanbul pentru sultan şi unii membrii ai suitei imperiale de către voievozii munteni şi moldoveni în secolul al XVIII-lea (principi consideraţi de autorităţile otomane bei de provincii) erau numite *rikâbiyye*. Ele intrau automat în Visteria interioară a Porţii. De-a lungul veacului fanariot, cuantumul acestei dări era marcat de o accentuată fluctuaţie, consemnată retroactiv în "cartea de legi" din 28 martie 1793: "*Rikâbiyye*-lele Ţării Româneşti şi Moldovei nefiind într-un singur fel, se lua când mai mult, când mai puţin, în funcţie de necesităţi..." Începând cu 1793 ("de azi încolo"), aidoma celorlalte dări plătite de principii fanarioţi, se încearca o fixare a cuantumului a acestei dări la nivelul de 500 de pungi de akçele pentru Ţara Românească şi 300 de pungi de akçe pentru Moldova "în fiecare an". Banii urmau "să fie predaţi, la timpul şi la vremea lor, la Visteria împărătească interioară". **Bibliografie:** Veliman, *Documente turc.*, doc. 210; Bianchi, *DTF*, II, p. 600; Sertoğlu, ROTA, art. *Rikâbiyye*.

RISÂLE **("memoriu", "raport").** Denumire generică dată scrierilor apărute în perioada declinului otoman (secolele XVI-XVIII), ai căror autori analizau o societate în criză şi avansau soluţii de redresare. Ele mai erau numite *nasihat-nâme* sau *siyâset-nâme*. Acest tip de scriere nu este specific Imperiului otoman. Din perioda Imperiului selgiuchid a făcut carieră *Siyâset-nâme* scrisă de Nizâm al-Mulk, mare vizir al sultanului Mâlik Shâh. În Occident, de asemenea, Hume şi Montesquieu au manifestat un interes aparte pentru declinul societăţilor în ansamblu. Cauza apariţiei scrierilor de tipul *risâle* stă în situaţia de criză ce s-a cristalizat în Imperiul otoman odată cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Pentru un studiu sistematic al acestui tip de izvoare trebuie să se ia în seamă partizanatul politic al autorilor, adică contextul istoric al redactarii; facţiunile politice pe care autorii le-au reprezintat în timpul redactării *risâle*-urilor; facţiunile politice care au folosit aceste scrieri pentru a justifica ideologia promovată. Autorii de *siyâset-nâme*, care făceau parte de regulă din mediul *ulema*-lelor, se

concentrau asupra următoarelor trei direcţii: o analiză a crizei otomane (în special, cauzele slăbirii forţei ofensive); o critică violentă a stării de lucruri; o reclamare insistentă de remediere a situaţiei de criză; o ofertă de mijloace de îndreptare. Numărul *risâle*-urilor creşte odată cu accentuarea crizei otomane. Avem puţine relizări de tipul *siyâset-nâme* în secolul al XVI-lea. În vremea lui Süleyman Kanunî, printre autori la loc de frunte poate fi aşezat Lütfi Paşa, mare vizir între 1538-1540, a cărui scriere de tip *risale* poartă numele *Asaf-nâme* ("Cartea marelui vizir"), care era un ghid practic pentru activitatea viitoare a vizirilor. La sfârşitul secolului al XVI-lea, în timpul sultanilor Murad III (1574-1595) şi Mehmed III (1595-1603) dintre observatorii crizei otomane se detaşează Mustafa Ali (1541-1599), autor a două importante lucrări. Prima, terminată în 1581, se intitula *Nasihat es-Selatin* ("Sfaturi pentru sultani") şi era adresată lui Murad III. În 1596 Mustafa Ali scria a doua lucrare ce purta două titluri *"Mehasin ül-âdâb* ("Reguli pentru acţiuni bune") şi *Âdâb el-mülük* (Reguli pentru împăraţi). Ea are 15 capitole *(fasl)* cu subdiviziuni numite *lâzimât* (cereri, rugăminţi, priorităţi). Tot în această perioadă, mai precis în anii 1595-1596, Hasan al-Kâfi el-Bosnevi Akhisarı (1544-1616) dedica sultanului Mehmed III lucrarea *Usûl el-hikam fi nizam el-alem* (titlu tradus fie "Principii filozofice privind ordinea lumii", fie "Bazele guvernării şi rânduiala lumii", fie "Principes de Sagesse, touchant l'art de gouverner"). Lista continuă cu Aynı Ali Efendi (m. 1018/1602), cu anonima *Kânûnnâme-i Âl-i Osman* şi cu Mustafa Selaniki. Odată ce fenomenul declinului devenea tot mai vizibil în secolele XVII -XVIII, numărul autorilor de *siyâset-nâme* se înmulţeşte. În vremea lui Ahmed I (1603-1617), spre 1609, juristul Hüseyn Hezârfen scria lucrarea *Telhis el-beyan fi Kavanın-ı Âl-i 'Osmân* ("Scurtă prezentare a legilor Casei lui Osman"). În timpul urmaşului său, Osman II (1618-1622), pe la 1620, un anonim realiza *Kitâb-ı Müstetâb* ("Carte frumoasă de urmat"). Un alt anonim din prima jumătate a secolului al XVII-lea alcătuia pe la 1630/1631, în vremea sultanului Murad IV (1623-1640) şi a marelui vizir Hüsrev Paşa (1628-1631), o "Culegere de cărţi de legi", intitulată în turceşte *Kitâb-ı Kânûnnâme*. M.A. Mehmet presupunea că este vorba de Aziz Efendi şi că probabil după această lucrare s-a realizat *Canon du Sultan Suleiman représenté à sultan Mourad IV pour instruction*, traducere în franceză publicată la Paris în 1725 de M. Petis de Crois. Koçi Bey (m. 1650), numit "un Machiavelli al Imperiului otoman" (Gülbende Kuray) sau "Montesquieu al otomanilor", scria un *Risale* la cererea lui Murad IV (1623-1640). În vremea lui Mehmed IV (1648-1687), Kâtib Çelebi (m. 1657) scria

în 1063/1653 una din cele mai importante scrieri de tip *risâle,* intitulată *Dūstūr el-amel li islah el-halel* ("Ghid de acţiune pentru a pune capăt dezordinii"). În secolul al XVIII-lea, mai precis în 1190/1776-1777, deci în timpul domniei lui Abdul-Hamid I (1774-1789), Elhac Ahmed Ali Paşa (1720-1785) scria un *Risâle* în care critica situaţia din imperiu, cu referire directă la consecinţele războiului ruso-turc din 1768-1774 (în principal, evenimentele din Crimeea) şi cele ale războiului cu Iranul (în special, situaţia Bagdadului). Tot cu referire la războiul din 1768-1774 scria un mic "tratat" intitulat *Hūlâset ūl-Itibar,* unde *hūlase, hulâs* înseamnă "sumar", "rezumat", "extras", iar *itibar* "atenţie", "consideraţie", "privire". **Bibliografie:** A.S. Tveretinova, *Social Ideas in Turkish didactic politico-economic treateses of XVI-XVII Centuries*, în "XXV Intern. Congr. of Orient. Papers", Moscova, 1960, 17 p.; Bernard Lewis, *Ottoman Observers of Ottoman Decline*, în "Islamic Studies", 1, 1962, pp. 71-87; M.A. Mehmet, *Un manuscrit turc de la Bibliotèque de l'Academie de la RPR, concernant le situation economique, sociale et politique de l'Empire ottoman (XVIe-XVIIe siècles),* în SAO, 1962 (1963), pp. 209-233; M.A. Mehmet, *La crise ottomane dans la vision du Hasan Kiafi Akhisari (1544-1616)*, în RESEE, 13, 3, 1975, pp. 385-402; Mihai Maxim, *Izvoare noi privind declinul statului otoman: HAB-NÂME şi KITÂB-I MUSTETAB (începutul veacului XVII)*, în AUB. Istorie, XXVII, 1978, pp. 135-8; Rifaat Abou Hadj, *The Ottoman Nasihatnâme as a Discours over Morality*, în "Revue d'histoire maghrebien. Melanges Professeur Robert Mantran", 14, nr. 47-48, 1987, pp. 17-30; Douglas A. Howard, *Ottoman Historiography and the Literature of "Decline" of the Sixteenth and Seventeenth Centuries,* în "Journal of Asian History" (Wiesbaden), vol. 22, 1, 1988, pp. 52-77; Andreas Tietze, *Mustafa Ali's Counsel for Sultans of 1581*, Wien, 1979; Rudolf Tshudi, *Das Asafname des Lūtfi Pascha*, în "Türkische Bibliothek", Band 2, 1910, pp.1-45 (text osman şi traducere germană); S.R.A. Rizvi, *The Siyâsat Nâmah (The Book of Government) of Nizâm al-Mulk Tusi,* în "Islamic Studies" (Pakistan), 20, 2, 1980, pp. 129-136; *Principes de Sagesse, touchant l'art de gouverner*, par... Ac-hissari (Petit Traité traduit du turc par M.Garcin de Tassy), în JA, IV, 1824, pp. 213-226, 283-290; Elhac Ahmed Ali Paşa, *Traité de Politique ottoman*, preparé par les soins de B.Cvetkova, Sofia, 1972; M. Guboglu, *Două manuscrise turceşti de Ahmed Resmî în Biblioteca "V. A. Urechia" din Galaţi, în Centenarul primei biblioteci publice din jud. Galaţi*, Galaţi, 1974, pp. 133-155.; Kâtib Çelebi, *Dūstūr el-amel li islah el-halel* ("Ghid de acţiune pentru a pune capăt dezordinii"), Istanbul,

1280/1864; *Canon du Sultan Suleiman représenté à sultan Mourad IV pour instruction*, traduite du turc an français par M. Petis de Crois, Paris, 1725; Gülbende Kuray, *Türkiye'de Bir Machiavelli: Koçi Bey*, în "Belleten", LII, 205, 1988 (1989), pp. 1655-62.

RÜŞVET **("mită").** Termen folosit în limba turco-osmană pentru a desemna "mita" şi care a pătruns în limba română sub forma "ruşfet". Corupţia a luat amploare în societatea otomană chiar în perioada de apogeu a statului, în vremea lui Süleyman Kanunî şi a marelui vizir Rüstem paşa, proces mărturisit chiar de un alt mare vizir din epocă, Lütfi paşa (1539-1541), în celebra sa *Âsaf-nâme* ("Cartea vizirului"): "Boala mitei e un păcat de moarte pentru deţinătorii puterii, e un rău blestemat fără leac şi e pricina alterării statului". Curând, în vremea lui Murad III (1574-1595), se va ajunge ca însuşi sultanul să ia mită. Ibrahim Peçevi relatează cazul notoriu al vizirului Şemsi paşa, urmaş al dinastiei de Kastamonu, Isfendiyaroğulları (principat anexat de otomani în secolul al XV-lea), accentuând pe caracterul premeditat al faptei: "Azi m-am răzbunat pe dinastia lui Osman - ar fi spus Şemsi paşa. L-am ispitit printr-o îmbucătură de 40000 de galbeni, pe care a înghiţit-o. De aici încolo, aceştia nu vor înceta de-a lua mită, şi cu mită, statul lor nu va avea durabilitate". Cu această denumire - astăzi cu caracter negativ - erau acoperite darurile neoficiale plătite de dcmnii români pentru a-şi păstra domnia începând cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Mai mult, datorită competiţiei pentru tronul celor trei ţări române s-a ajuns ca aceste daruri neoficiale să depăşească haraciul şi peşkeşurile oficiale. **Bibliografie:** Ahmet Mumcu, *Osmanlı devletinde Rüşvet. Özelikle Adlî Rüşvet* (Ruşfetul în statul otoman. Îndeosebi ruşfetul juridic), Ankara, 1969; Decei, *Imp. otoman*, p. 162, 229, 241-243; Danişmend, *OT Kronolojisi*, III, p. 4; Maxim, *Regimul economic*, p. 1735, 1748-1749.

SIYAR. Noţiune care defineşte acea ramură a *şeri'at*-ului care se ocupa de relaţiile musulmanilor cu nemusulmanii. După opinia lui M. Khadduri, *siyar*-ul a devenit în mod definitiv parte componentă a *şeri'at*-ului în momentul în care idealul islamic de construire a unui *Imperium mundi* muhamedan nu a putut fi realizat practic. Iniţial el urma a fi doar un sistem temporar de reguli aplicabil în relaţiile cu nemusulmanii. Numele de *siyar* venea - după opinia hanefitului as-Sarakhsî (m.1090), care încerca să explice titlul lucrării lui aş-Şaybânî (m. 805), *Kitâb as-Siyar al-Kabîr*, pe care urma s-o comenteze - de la "descrierea conduitei (*sira*) musulmanilor în relaţiilor lor cu infidelii, atât cei care locuiesc în teritoriul inamic (*ahl al harb*), cât şi cu cei cu care au fost încheiate tratate (*ahl al-'ahd)*, fie ei beneficiari al unui salv-conduct (*müste'min*), fie tributari (*ahl al-dhimma*). Se înţeleg de asemenea raporturile cu apostaţii (*murtaddûn*)...şi cu rebelii (*ahl al-bagy*)". Cu alte cuvinte, *siyar*-ului din tratatele musulmane de drept se constituia într-un ansamblu de reguli a cărui folosinţă era impusă musulmanilor pentru a le ghida raporturile de pace şi război cu nemusulmanii (indivizi, comunităţi sau state) în teritoriul Islamului şi în afara acestuia (n. Armanazi). Juriştii musulmani au început să se ocupe de relaţiile musulmanilor cu statele nemusulmane după anul 750, când au încercat să teoretizeze - la cererea primilor califi Abbâsizi - o serie de noţiuni, reguli şi instituţii care şi-au făcut simţită prezenţa în perioada anterioară în relaţiile cu nemusulmanii (deci în vremea Profetului Muhammad, a celor patru califi "drepţi" şi a dinastiei ummayade). Aceasta însemna codificarea unor practici întâlnite şi aplicate în mod frecvent în domeniul războiului, păcii, comerţului, regimului străinilor, practici care au căpătat treptat caracter de cutumă. **Bibliografie:** Armanazi, *Islam,* p. 40; Boisard, *Islam*, p. 204; Morabia, *Ğihâd*, p. 285-286, 302; Khadduri, *International Law*, pp. 349-352; Khadduri, *War and Peace*, p. 21; Canard, *La guerre sainte*, p. 606, 622; Jeffery, *Islam*, pp. 386-387; Bishai, *Peace Agreements*, p. 51; Fyzee, *Doctrines juridique shi'ites*, p. 55-56, 60; Milliot, *Droit musulman*, p. 181; Laoust, *Ibn Taimiyya*, p. 61, 80; Bianchi, *Fetvas*, p. 172; David, *Droit*, pp. 457-496; Panaite, *Pace şi război în Islam*, pp. 60-72.

SUNNA (SÜNNET). Noţiune prin care este definită în Islam suma de practici şi reguli care nu îşi au originea în *Coran* ci derivă din cuvintele, obiceiurile şi acţiunile Profetului Muhammad. La origine, *Sunna* era un concept preislamic, potrivit căruia orice personaj mai important din lumea arabă putea să lase moştenire o sumă de cuvinte, atitudini, fapte şi gesturi, care să fie

considerată model de către urmaşi. Dacă acreditām ca adevărată o "tradiţie", Profetul Muhammad era conştient că fiecare act al său urma a deveni un precedent pentru comunitate musulmană. Pornind de la premisa că *Sunna* Profetului exprimă modul de acţiune al acestuia, indicat prin cuvintele, faptele şi gesturile sale, sau prin aprobarea sa tacită, se poate afirma că ea reprezintă, în ultimă instanţă, o sumă de practici cutumiare. Din primul secol al Hegirei, *Sunna* a îmbrăcat forma "Tradiţiei" (*Hadis*), relatare făcută de contemporanii lui Muhammad privind comportamentul acestuia. *Sunna* era ceea ce a vorbit sau a făcut Profetul; *Hadis* era ceea ce se povestea sau se scria că ar fi făcut acesta. Astfel, *Sunna* s-a impus sub forma "tradiţiilor" ca o sursă originară a dreptului islamic pentru a compensa "tăcerile şi omisiunile" *Coranului* cu privire la unele aspecte ale vieţii comunităţii musulmane. Iar domeniul relaţiilor cu nemusulmanii era unul dintre cele mai deficitare. În urma unui efort amplu de codificare, în care un rol important l-a jucat aş-Şafii (m. 820), s-a ajuns la alcătuirea a şase principale culegeri de tradiţii în prima jumătate a secolului al IX-lea. Se va ajunge însă curând la cealaltă extremă. Inventarea de "tradiţii" atribuite Profetului sau primilor patru califi ortodocşi a fost un mijloc complementar *Coranului* de consacrare a unor decizii sociale şi politice impuse de noi conjuncturi istorice. Înmulţirea "tradiţiilor", periculoasă pentru ortodoxia islamică, va duce la apariţia "mişcării tradiţionaliste" în secolele VIII-IX, care va impune criterii restrictive pentru recunoaşterea "tradiţiilor". Printre ele, tradiţia trebuia: să se refere la persoane vechi şi venerabile; să facă trimitere la o acţiune cât mai aproape de vremea Profetului (ideal la autoritatea lui); să fie întărită printr-un "lanţ de garanţi" cât mai credibil. Dorinţa de imitare a vieţii lui Muhammad, sub aspectele ei religioase, politice, diplomatice şi militare, a dominat ulterior mediul dinastic musulman, inclusiv otoman, ignorându-se de multe ori că acţiunile, atitudinea, gesturile, cuvintele Profetului, păstrate sub formă de "tradiţii", au fost dictate de conjuncturi politice, militare, diplomatice, specifice timpului său. La rândul lor, otomanii au invocat *Sunna*, aidoma predecesorilor lor musulmani, ca sursă primară (alături de *Coran)* pentru legitimarea relaţiilor cu alte state, nemusulmane sau musulmane, dar mai ales pentru raporturile cu supuşii nemusulmani ai imperiului. Pentru încheierea păcii şi respectarea legămintelor, dar şi pentru ruperea tratatelor, sultanii, marii viziri sau *şeyh ül-Islam*-ii au făcut apel şi la *Sunna*, unde au găsit legitimările necesare. Astfel, *'ahd*-urile încheiate de Muhammad şi primii patru califi ortodocşi, dintre care se detaşează ca importanţă *'ahd*-ul cu Nadjrân-ul din anul 632 vor deveni modele

pentru *'ahdnâme*-lele acordate de otomani statelor tributare, inclusiv țărilor române. În schimb, tratatul de la Hudaibiyya cu meccanii (628), încheiat pe o durată de zece ani și anulat de Muhammad după numai doi ani, se va constitui în model pentru păcile temporare cu statele creștine și dreptul musulmanilor de a rupe legămintele încheiate cu principii nemusulmani. Astfel, îl găsim invocat în *fetvâ*-ua emisă de *şeyh ül-Islam* Ebussuud Efendi în 1570 pentru legitimarea ruperii tratatului de pace și declanșarea războiului împotriva Veneției și aliaților săi. **Bibliografie:** Bravman, *Arab Concepts*, pp. 159-160; A.J. Wensinck, art. *Sunna,* în EI-1, III, pp. 581-583; Khan, *Maxims,* p. 72; Morabia, *Ğihâd*, pp. 224-275, 565; Jeffery, *Islam,* p. XII; A.J. Wensinck, *Concordance et indices de la tradition musulmane,* 7 vols., Leiden: E.J. Brill, 1936-1969; J. Robson, art. *Hadith,* în EI-2, III, pp. 24-30; I. Bercher, I. Goldziher, *Études sur la Tradition islamique*, Paris, 1952; J. Schacht, *A Reevaluation of Islamic Tradition*, în JRAS, 3-4, 1949, pp. 143-154; Robson, art. *Hadith*, în EI-2, III, pp. 27; Tyan, *Méthodologie*, p. 81; Bishai, *Peace Agreements,* p. 57; Düzdağ, *Fetvâlar*, nr. 478, pp. 108-9; Maxim, *Țările Române și Înalta Poartă*, pp. 146-151; d'Ohsson, *Tableau*, V, pp. 73-74; Panaite, *Pace și război în Islam,* pp. 65-72.

ŞEHID **("martir").** Martirajul a constituit unul din aspectele importante ale doctrinei *cihâd*-ului. Succesul teoriei martirajului poate fi înțeles bine dacă luăm în calcul rolul deosebit pe care îl juca ideea de predestinare în lumea musulmană. Conform textelor juridice, pentru oștenii musulmani unul din scopurile participării la "război sfânt" (*djihâd* sau *gazâ*) era de a câștiga "recompensa divină" promisă de Allah și Trimisul Său celor care vor lupta pentru cauza lui Dumnezeu (as-Sulamî). Pentru a exprima conceptul de martir, Coranul folosea expresia "cel ce este ucis pe calea lui Allah". După definiția lui Ibrahim al-Halebî, devin "martiri" acei credincioși "care nu mor de moarte naturală, ci care o primesc din mâna altuia" (d'Ohsson). În *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane,* Dimitrie Cantemir consemna șapte trepte ale "muceniciei" (*şehadet*), în schimb d'Ohsson împărțea "martirii" doar în două categorii: "martiri militari" și "martiri civili". "Martiri militari" erau acei musulmani uciși în timpul *cihâd*-ului, atât pe mare, cât și pe uscat. Referitor la prima categorie, o tradiție atribuită lui Muhammad considera că un luptător pe mare era martir chiar dacă avea numai rău de mare. Dacă se îneca, îl aștepta o răsplată dublă, cât pentru doi martiri. Există și detalii pentru întregirea imaginii unui adevărat martir. Era martir cel găsit mort pe câmpul de luptă, dar el trebuia să aibă o rană

pe corp sau sângele să-i fi curs din ochi sau urechi În cazul în care gaziii ar fi fost ucişi în luptă cu infidelii, ei s-ar fi bucurat, o dată în plus, de această recompensă spirituală, devenind martiri. În schimb, conform unei tradiţii rămasă de la Profet, cel care moare fără să fi participat la o expediţie militară sau măcar să fi intenţionat aceasta moare într-un fel de "ipocrizie". Din categoria "martirior civili" făceau parte acei musulmani care îşi pierdeau viaţa datorită unor rebeli, tâlhari sau, pur şi simplu, din cauza altui musulman. Tot în această categorie erau incluşi şi musulmanii morţi în timpul unor epidemii, catastrofe naturale sau înecaţi. Şi la otomani, în completarea recompensei materiale (prada), recompensa spirituală era promisă luptătorilor în expediţiile sfinte adeseori de însuşi sultanul sau marele vizir, chiar şi în secolul al XVIII-lea. Astfel, într-un *hüküm* din 1770, februarie 7-16, deci din timpul războiului cu Rusia (1769-1774), sultanul Mustafa III promitea că "cei care îşi dau silinţa şi fac război sfânt pentru adevărata credinţă se bucură de onoare atât în lumea asta, cât şi în lumea de apoi". Întrucât toate expediţiile făcute de otomani la nord de Dunăre - conduse sau nu de sultani - erau considerate "expediţii sfinte", izvoarele osmane îi numesc "martiri" pe toţi oştenii otomani căzuţi în aceste confruntări armate: "Dar mulţi gazii murind ca eroi martiri pe acel câmp al vitejiei - scria Solakzade Mehmed (m. 1068/1657-1658), referindu-se la lupta de la Valea Albă (1476) -, sângele lor s-a scurs asemenea fluviului Geihun (Amu-Daria)". Cronicarii otomani insistau în mod constant asupra legăturii strânse dintre *cihâd - gazâ* şi martiraj. Astfel, în momentul declanşării unui război împotriva "infidelilor", unul din scopurile afirmate de combatanţi era: "să ne jertfim pentru sărbătorirea expediţiei sfinte". Rănile primite de eroii credinţei islamice în timpul expediţiilor sfinte urmau a sta "mărturie" (*şehid* înseamnă şi "mărturie") în ziua Învierii, prin strălucire şi miros de mosc, dovedind că gaziii au îndeplinit o acţiune meritorie pentru triumful Islamului. **Bibliografie:** as-Shaybâni, *Kitâb as-Siyar*, I, pp. 158-166; Sulamî, *Kitâb al-djihâd*, p. 216; Veliman, *Documente turc.*, doc. 168; d'Ohsson, *Tableau*, II, 319-324; *Coran*, II/154; III/157, 169; Cantemir, *Sistemul*, pp. 314-317; Williams, *Islamic Civilisation*, p. 32; Lewis, *Islam*, I, pp. 210-211; *Redhcuse*, p. 647; Kıvamî, *Fetihname*, p. 306-307; *Crestomaţie turcă*, p. 101, 159, 178; *Cronici turceşti*, I-II, passim; Aşıkpaşazade, *Tevârih*, în *Osmanlı Tarihleri*, I, p. 178; Guer, *Moeurs,* II, p. 263; Amin, *Sayings* nr. 59; J. Wensinck, *The Oriental Doctrine of the Martyrs*, Amsterdam, 1921; Abdul-Sattar al-Sayyid, *The Martyr in Islam,* în *The Sixth Conference of the Academy of Islamic Research,* Cairo, 1391/1971, pp. 231-251;

Qasim Ghalib, *The Martyr in Islam,* în *The Sixth Conference of the Academy of Islamic Research,* Cairo, 1391/1971, pp. 251-301; Kohlberg, *Jihad,* pp. 66-67; Panaite, *Pace şi război în Islam,* pp. 144-145, 288-292.

ŞERI'AT (**"legea sfântă musulmană"**). Cuvântul arab *shari'a,* care la origine avea o semnificaţie profană ("drumul" cămilelor spre apă), va ajunge să desemneze în teologia musulmană "calea" poruncită de Allah prin urmarea căreia oamenii îşi puteau obţine mântuirea. Evident, în dogma musulmană, Muhammad, ca "trimis al lui Allah" (*rasûl Allâh*), a fost cel care a făcut cunoscută oamenilor voinţa divină şi a transpus-o într-un "cod de comportare", numit *şeriat.* În teologia musulmană, *şeriat*-ul nu era identificat cu religia. Diferenţierea pornea de la premisa că toţi Profeţii au propovăduit aceeaşi credinţă religioasă, dar fiecăruia îi corespundea anumite legi şi norme pentru practicarea credinţei şi viaţa comunitară, evident în legătură directă cu timpul istoric şi spaţiul geografic. Prin efortul de raţionalizare depus de jurisconsulţii musulmani în secolele VIII-IX a luat naştere *fıkh*, adică interpretarea juridică competentă a *şeriat*-ului, un rezultat al consensului (*icmâ*) jurisconsulţilor, văzuţi ca reprezentanţi ai comunităţii musulmane. Cu alte cuvinte, *fıkh* era termenul arab prin care în mediile islamice era desemnată jurisprudenţa canonică musulmană şi care reprezenta, practic, explicarea *şeriat*-ului de către teologii musulmani. *Şeriat*-ul era "calea" revelată în Coran şi completată prin *Sunna,* "cale" care trebuia urmată de adevăratul credincios. *Fıkh*-ul reprezenta explicarea *şeriat*-ului de către teologii musulmani, astfel încât orice membru al *Ummei* să ştie - după o definiţie atribuită lui Abu Hanifa - ce era permis şi ce era interzis. Se poate spune deci că menirea *fıkh*-ului era, în opoziţie cu "mistica", de exemplu, să rezolve problemele practice ale musulmanului. De exemplu, în privinţa "rugăciunii", mistica (*tasavvuf)* se ocupa de puritatea sufletească a credinciosului, în schimb *fıkh*-ul indica modalităţile practice de îndeplinire a acestei îndatoriri (printre ele, abluţiunea). În opinia lui eş-Şakankiri, evoluţia celor două concepte a dus ulterior la delimitări: *şeriat*-ul a fost înţeles ca totalitatea regulilor de origine profană, iar *fıkh*-ul a devenit un domeniu rezervat jurisconsulţilor. Strânsa determinare dintre religie şi drept existentă în Islam în general, în Islamul medieval în special, ne determină să aderăm la opinia, adeseori exprimată, că în statele islamice fundamentaliste nu puteau şi nu pot exista teorii juridice sau politice independente de *şeriat.*

Despre sursele dreptului islamic, trebuie spus că în secolul al IX-lea, în mediile teologice şi juridice musulmane se impune o idee cu caracter de dogmă, potrivit căreia se născuse o lume nouă şi o dată cu ea un nou sistem juridic, care nu datora nimic sistemelor juridice care îl precedaseră (E. Tyan). Se stabileau atunci, ca unice surse juridice ale dreptului islamic (*usûl al-fıkh;* în arabă *usûl* însemna iniţial "metodă"): *al-Kurân, Sunna, icmâ'* şi *kıyas.* **Bibliografie:** S.G. Vesey-Fitzgerald, *Nature and Sources of the Shari'a,* în *Law in the Middle East,* edited by Majid Khadduri and Herbert J. Liebesny, vol. I. *Origin and Development of Islamic Law,* The Middle East Institute, Washington, D.C., 1955, pp. 85-112; Ebül'ulâ Mardin, *Development of the Shari'a under the Ottoman Empire,* în *Law in the Middle East,* I, pp. 279-291; Savvas-Paşa, *Droit musulman,* pp. 96-291; J. Schacht, art. *Usûl,* în EI-1, vol. IV, pp. 1112-1116; Tyan, *Méthodologie*, pp. 79-111; Chaygan, *Essai*, pp. 25-35; S.M. Yusuf, *The Supremacy of Shari'at Law in Islamic Society*, în *IQ*, 1-2, 1978; N. Çagatay, *Laiklik nedir. Şeriat nedir ?* (*Qu'est-ce que le laicisme, qu'est-ce que le Şeriat ?*), în "Belleten", cilt XLII, 167, 1978, pp. 427-436; I. Goldziher, J. Schacht, art. *Fıkh*, în EI-2, II, pp. 906-912; Morabia, *Ğihâd,* pp. 277-282; J.H. Kramers, *Droit islamique*, pp. 401-414; Milliot, *Droit musulman*, pp. 182-183; Hamiduliah, *Conduct of State*, p. 4; M. el-Shakankiri, *Loi divine, loi humaine et droit dans l'histoire juridique de l'Islam,* în "Revue Historique de Droit Français et Etrangers", 59, 2, 1981, pp. 161-182.

ŞEYH *ÜL-ISLÂM* (**"capul învăţaţilor"**). Mai era numit de către observatorii europeni "şeful cărturarilor-preoţi din Imperiul otoman", "şef religios" sau "marele muftiu". Funcţia îndeplinită de acest înalt demnitar otoman se numea *müftilik. Şeyh ül-Islam* era şeful *ulema*-lelor, autoritatea supremă în materie de *şeri'at* şi probleme religioase, emiţând consultaţii în probleme juridico-religioase *(fetvâ)* la cererea unui musulman, de la un simplu supus până la marele-vizir şi sultan. Numirea *şeyh ül-Islam* şi a muftiilor provinciali era făcută de sultan. Printre *şeyh ül-Islam*-ii celebri se numără şi Kemal-paşa-zâde (m. 940/1534), cunoscut mai mult datorită cronicii sale dedicată istoriei otomane, care a îndeplinit această funcţie timp de 8 ani sub Süleyman Kanunî, între 1525-1534. Dar, atât pentru secolul al XVI-lea cât şi pentru perioada ce i-a urmat, Ebussuud Efendi (n. 898/1492 - m. 982/1574), care a fost *şeyh ül-Islam* între 1545 şi 1575, sub Süleyman Kanunî şi Selim II, şi-a pus cea mai puternică amprentă asupra dreptului otoman, inclusiv asupra aspectelor care

priveau legile păcii şi războiului sau regimul comerţului şi negustorilor străini. Vezi şi **FETVÂ**. **Bibliografie:** R.C. Repp, *The Müfti of Istanbul. A Study in the Development of the Ottoman Learned Hierarchy*, Oxford University, 1986; Gemil, *Documente turc.*, doc. 63; Hasan Basri Erk, *Meşhur Türk Hukukçuları (Célébres juristes turcs)*, Istanbul, fără an; Shaw, *Ottoman Empire*, I, p. 139; Özel, *Hanefi*, p. 120; Schacht, *Law and Justice*, p. 564; M.E. Düzdağ, *Şeyhülslam Ebussuud Efendi fetvÂlar ışığında 16.asır türk hayatı* (Viaţa turcească din secolul al XVI-lea în lumina fetva-lelor şeyh ül-Islam Ebussuud Efendi), Istanbul, 1983; Danişmend, *OT Kronolojisi*, II, pp. 430-431.

TEKFÛR **("lider creştin").** Termen folosit în cronicile otomane din secolele XIV-XV pentru desemnarea conducătorilor creştini locali din Asia Mică. El îşi avea originea în cuvântul armean *takhavor*, care însemna "rege". *Tekfûr* era numit în limba arabă un musulman acuzat de erezie sau blasfemie. De asemenea, cronicarii arabi îl folosiseră pentru a desemna principii din Armenia Mică, apoi împăraţii greci din Constantinopol şi Trapezunt. La cronicarii otomani, şi facem trimitere aici la Enveri, prin *tekfûr* erau desemnaţi toţi conducătorii nemusulmani, de la comandantul de cetate până la basileul din Bizanţ. În mod logic, şi domnii români, ca principi creştini ce se aflau, au ajuns să fie denumiţi *tekfûr* (sau *tekûr)* în izvoarele otomane. De exemplu, cu acest termen îl desemna Mehmed Neşri pe Ştefan cel Mare. **Bibliografie:** *Osmanlı Tarihleri*, passim; *Cronici turc.*, I, p. 127.

TELHIS **("rezumat", "sinteză", "prescurtare").** Raport scurt adresat sultanului, de regulă de către marele vizir, prin care acesta era informat asupra unor probleme importante ale statului. Practic el era scris de un *telhisci*, un funcţionar însărcinat special cu redactarea acestor rezumate. După ce suveranul lua cunoştinţă despre cele raportate,

decizia sa căpăta forma unei rezoluţii scrisă direct pe documentul prezentat lui, pe *telhis*. Această rezoluţie se numea fie *hatt-ı hümâyûn* ("scriere imperială") fie *cevâb* ("răspuns"). În mare măsură *telhis*-urile se încadrau în categoria generală a *arz*-urilor, în sens de raport, trimis de data aceasta de către marele vizir. O astfel de încadrare este sugerată de însuşi titlul unui manuscris: *Telhis suretleri. Sadra'azamlar tarafından padişahlara yazılan arzları* ("Copii de rapoarte vizirale. Arzuri scrise padişahilor de către marii viziri"). Aceste documente se păstrează astăzi fie ca piese de cancelarie originale, izolate, fie sub formă de condici realizate de regulă la sfârşitul perioadei unui vizirat, care cuprind *telhis*-urile emise de unul sau mai mulţi mari viziri. Astfel, la Biblioteca Muzeului Palatului Topkapı (TKSMK) din Istanbul, fond Revan 1303, 83 fol. se păstrează un manuscris redactat în scrierea *nesih*, în anul 1011/1603, şi care se găseşte microfilmat şi la Arhivele Naţionale din Bucureşti. El cuprinde trei colecţii de rapoarte (*Telhisler mecmu'ası)* ce datează de la începutul secolului al XVII-lea. Primele *telhis*-uri aparţin marelui vizir Yemişci Hasan Paşa (1601-1603) (*Telihisât-ı sadr'azam...)*, albanez de origine, redactate între anii 1601-1603 şi adresate lui Mehmed III (f. 1b-41b); urmează *telhis*-urile de la Mehmed paşa, poreclit "boul" (*öküz)*, primul vizirat între 1614-1616, al doilea în 1619, deci în vremea lui Ahmed I (f. 42a-66b); şi, în sfârşit, rapoartele lui Derviş-Mehmed paşa, mare vizir pentru jumătate de an, din iunie până în decembrie 1606. Bineînţeles, *telhis*-urile sunt însoţite de scurte răspunsuri ale lui Mehmed III sau Ahmed I. Cenhiz Orhonlu a publicat în anul 1970, în transliteraţie turco-osmană, o serie lungă de *telhis*-uri din vremea lui Mehmed III şi a lui Ahmed I, mai precis dintre anii 1597-1607, folosind parţial manuscrisul amintit mai sus, un alt manuscris de la Biblioteca Universităţii din Istanbul şi documente disparate de la TKSMA şi BOA. Culegerile de *telhis*-uri cuprind, printre altele, şi ştiri privind numirea şi confirmarea unor voievozi români, alături de alte numiri în funcţii administrative şi militare. Astfel, într-un *telhis* din 1649 marele vizir îl informa pe sultan că domnului român "îi fusese trimise caftan şi scrisoare împărătească de întărire <a domniei>". **Bibliografie:** ANB, CM, Turcia, r. 51, c. 563-646, r. 54, c. 557-617, r. 156, c. 16; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı tarihine aid belgeler. Telhisler (1597-1607)* (Documente referitoare la istoria otomană. Rapoarte), Istanbul, 1970; Tahsin Gemil, *O colecţie de documente otomane importante pentru istoria României (1597-1607),* în AIIAI, XI, 1974, pp. 237-244; Gemil, *Documente turc.*, doc. 121.

***TIMÂR* ("mijloc de subzistenţă", "rentă",**

"beneficiu"). Conceptul de *timâr,* a cărui etimologie a dat bătaie de cap turcologilor, înseamnă în sens juridic larg "venit acordat de sultan unui supus otoman". În perioada otomană, termenul cel mai des folosit pentru a desemna "renta" sau un "mijloc de subzistenţă" era cel de *dirlik.* Foarte rar găsim termenul arab *iktâ.* Sistemul timariot este cunoscut pentru rolul său deosebit în expediţiile terestre pentru care furniza cea mai mare parte a trupelor de cavalerie. Mult mai dependent de suveran decât armatele feudale ale Occidentului, acest instrument militar a avut o eficienţă considerabilă până în secolul al XVI-lea. Printre ivoarele care ne oferă informaţii esenţiale despre *timâr* se numără "Condicile de timare" *(Timâr defterterleri).* Un exemplu notabil este "Condica de timare şi zeamete. Hasurile, zeametele şi timarele ţinutului Vidin scrisă din porunca lui <Mehmed II> Cuceritorul, în 1455, de către Mehmed, fiul lui Mihai Koçi şi scribul Yusuf, fiul lui Mustafa" (*Timâr ve ze'amet defteri. Vidin vilâyeti havass ve ze'amet ve timâri 859'da Fatih iradesile Mehmed bin Mihâl Koçi ve kâtib Yusuf bin Mustafa vasıtasıyla yazılmıştır).* În practica otomană, şi în această privinţă, teoria juridică musulmană a fost adeseori dublată şi trecută pe plan secundar de unele cutume turceşti şi mongole. De exemplu, în secolele XIV-XV se aplica regula împărţirii teritoriilor cucerite între membrii familiei unui "bey de margine" (*uç beyi),* conducător al unor trupe de gazii, celui mai mare fiu fiindu-i rezervată chiar zona de frontieră (*uc*), pentru a continua "expediţiile sfinte" în *dâr al-harb.* Treptat, însă, legislaţia "beneficiilor militare" instituită în timpul Califatului arab, unde instituţia "beneficiilor militare" se numea *iktâ'* , dar practicată şi în Bizanţ (*pronoia*), a fost adoptată de majoritatea statelor musulmane ce i-au urmat, inclusiv de otomani. Despre sistemul timariot şi importanţa lui în istoria economico-socială şi militară a Imperiului otoman s-au scris câteva studii fundamentale în domeniu (V.P. Mutafcieva, A. Dimitrov, H. Inalcık, Ö.L. Barkan etc.), dintre care se detaşează lucrarea lui Nicoară Beldiceanu, *Le Timar dans l'Etat Ottoman (début du XIVe-XVIe siècle).* Principalele izvoare care stau la baza cercetării regimului timariot sunt registrele de recensământ, registrele de acordare a timarelor şi cărţile de legi *(kânûnnâme).* Se pare că registre de recensământ au existat încă din vremea lui Osman I, deşi practic de primele dispunem din vremea lui Murad I. Deţinătorii de timaruri erau numiţi în izvoare: *timâr eren, timâr eri, sâhib-i timâr, sipâhi.* Ei căpătau drept de posesie asupra unui *timâr* prin acte de cancelarie numite *berât, fermân* sau *nisân.* Pentru clasificare, există mai multe criterii. După originea veniturilor, acestea pot fi împărţite în *timâr* rural, *timâr* urban şi *timâr* mixt. După natura serviciului datorat de

stăpânul de *timâr* existau timare civile (acordate unor funcţionari ai statului) şi timare militare (dintre care unele erau acordate în schimbul serviciul pe cal, iar altele erau acordate necavaleriştilor). După suma veniturilor, cele mai importante forme de posesie erau *hass*-ul, *ze'amet*-ul şi, abia la urmă, *timâr*-ul. *Timâr*-ul era o feudă cu caracter militar şi administrativ şi oferea venituri de la 1000 la 19999 aspri. Cele care se încadrau în sumele cuprinse între 1000 şi 5999 de aspri se numeau "timare de sabie" *(kılıç timârı)* sau "fără teşcherea" *(tezkeresiz)*. Pentru veniturile cuprinse între 6000 şi 19999 de aspri, timarioţii primeau ca act o *tezkere*, iar timarele se numeau, în consecinţă, *tezkereli* ("cu teşcherea"). În ce priveşte obligaţiile militare, Nicoară Beldiceanu împărţea timarioţii în cinci categorii. De jos în sus, primii erau *sipâhi*-ii (cu trei subgrupe: între câteva sute de aspri şi 2000 akçe pe an; între 2000 - 3000 akçe pe an şi între 3000 şi 15000 akçe pe an) Mai sus se situau *subaşi*-ii, care aveau un venit cuprins între ~ 15000 şi ~150 000 akçe anual, şi *sancakbey*-ii (între 150000 - 300 000 sau 400000 akçe anual). Urmau veniturile oferite *beylerbeyi*-lor, marilor demnitari şi membrilor familiei imperiale, dar care nu erau timaruri propriu-zise. Din perspectiva stimulentelor *cihâd*-ului, să subliniem doar că promisiunea de "beneficii militare" înainte şi împărţirea acestora după "expediţiile şfinte" erau reguli la otomani. Astfel, Mehmed III promitea în 1598, în porunca (*hūkūm*) adresată pentru mobilizarea unor trupe din sangeacul Silistrei şi efectuarea de incursiuni de jaf în Ţara Românescă, că "serviciile celor care, muncind cu viaţa şi capul lor în slujba mea imperială, au arătat tovărăşie, nu vor fi zadarnice; în funcţie de serviciile lor, vor fi satisfăcuţi prin atribuirea de rente" (*hizmetlerine göre dirlik ile ber-murad kılınurlar*). Principala obligaţie a timarioţilor era să vină la oaste cu echipamentul militar cerut, ale cărui dimensiuni era în funcţie de dimensiunile veniturilor acordate de sultan. Majoritatea efectivelor trimise de timarioţi era alcătuită din cavalerie uşoară. Marii timarioţi trebuiau să fie însoţiţi, printre altele, şi de un anumit număr de cavalerişti grei, adică de cei prevăzuţi cu armură pentru oameni şi cai (cu *bürüme*, adică o cuirasă din plăci mici de metal sau inele fixate pe piele sau stofă), de mai mulţi oşteni simpli, numiţi gebelii (*cebelü)* şi de cortul personal *(tenketür, çadır)*. Sistemul timariot a stat la baza organizării unei părţi a cavaleriei din cadrul armatei otomane, a cavaleriei timariale (*timarlı sipahiler)*, numită şi cavaleria spahiilor de Poartă, cavaleria spahiilor timarioţi sau armata de provincie. Încă din secolul al XVI-lea, s-a înmulţit considerabil numărul timarioţilor care încep a fi refractari în a-şi părăsi gospodăriile în schimbul unei prăzi incerte.

Dezintegrarea sistemului timarial se va agrava în secolul al XVII-lea, observatorii declinului otoman receptând-o ca una din cauzele acestui declin. **Bibliografie:** N. Beldiceanu, *Le Timar dans l'Etat Ottoman (début du XIVe - XVIe siecle)*, Wiesbaden, 1980; Brezeanu, *Imp. bizantin*, pp. 228-229; Cl. Cahen, *Contribution à l'histoire de l'iqtâ'*, în "Annales. ESC", VIII, 1953, pp. 25-52; Inalcık, *Emergence*, p. 76; ANB, r. 53, c. 787-844; Veinstein, *1552*, p. 47; Belin, *Étude*, pp. 113-152; M. Belin, *Du régime des fiefs militaires dans l'islamisme et principalement en Turquie*, în JA, 6e série, 15, 1970, pp. 187-301; H. Inalcık, *Timariotes chrétiens en Albanie au XVe siècle d'aprés un régistrea de timâr ottoman*, în MOS (Vienne), tome 4, 1951, pp. 118-138; V.P. Mutafcieva, A. Dimitrov, *Sur l'état du systéme des Timar des XVI-XVIII siècle*, Sofia, 1968; Ö.L. Barkan, *"Feodal" Düzen ve Osmanlı Timari*, în *Türkiye Iktisat Tarih Semineri. Metinler. Tartışmalar. 8-10 Haziran 1973*, Ankara, 1975; M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Date noi despre transmiterea timarului în Imperiul otoman*, în CLSO, 1, 1990, pp. 37-68; Hurmuzaki, *Documente*, XVI, doc. DCXII; Káldy-Nagy, *Holy War*, p. 472; Decei, *Imp. otoman*, pp. 215-221; *Mihai doc.*, I, doc. 75; Mehmet, *Kanunnâme*, p. 138-146.

***VERGÜ* ("dare").** Termen folosit în izvoarele otomane cu semnificaţiile de "dare", "dar", "taxă", "impozit" etc. Uneori el apare şi cu înţelesul de tribut, înlocuind astfel conceptele strict canonice *cizye* şi *harâc*. Sumele de bani trimise de regii Poloniei hanilor tătari ca răscumpărare a păcii şi anulare a expediţiilor de jaf împotriva teritoriilor poloneze erau numite fie *vergü*, fie *cizye*, fie *harâc*. Neexcluzând posibilitatea să fie vorba de desemnarea cu alt termen a obişnuitului şi vechiului tribut, Mihai Maxim scria despre apariţiei unei *vergü* în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, mai precis între 1582-1592, ca dare nouă plătită de principii români la confirmarea domniei. Urmând logica formării unei cutume, "darul" (numit *vergü* în textele otomane) dat ocazional de Mihnea II Turcitul începând cu anul 1582 a devenit o "dare" obişnuită odată cu Alexandru cel Rău, în 1592. De altfel, în 1592, fiind în competiţie pentru domnia Moldovei cu pretendentul Ionaşcu, Petre Cazacul afirma: "Şi eu pot să dau dare *(vergü)* la Sublima Poartă; pot să dau chiar mai mult decât el". În turca modernă, cuvântul *vergi* se foloseşte mult pentru a desemna impozitele (*vergi beyannamesi* = stabilirea impozitului, *vergi hukuku* = legislaţia despre impozite, *vergi tarhetmek* = a impune o taxă). **Bibliografie:** Maxim, *Regimul economic*, pp. 1745-1747; Mustafa Selaniki, *Tarih*, în *Cronici turc.*, I, p. 366.

ZIMMÎ ("supus nemusulman protejat"). Dacă un *harbî* acceptase să plătească "tribut" (*cizya*) şi să se supună suveranului musulman, el devenea "supus nemusulman protejat", numit în turceşte *zimmî*, întrucât conform teoriei juridice acesta "beneficia" de un "legământ de protecţie-tributară" (în arabă, *'ahd üz-zimmet)*. Termnul *zimmî* îşi are originea în cuvântul arab *dhimma* (tc. *zimmet*), care avea mai multe semnificaţii: "contract", "obligaţie", "datorie", "sarcină", "iertare", "privilegiu", "protecţie" etc. Pentru a beneficia de "protecţia" musulmanilor şi, deci, pentru a nu pierde statutul de "protejaţi", tratatele de drept islamic consemnează în dreptul *zimmii*-lor şase obligaţii "absolut necesare", plus şase obligaţii "recomandabile". Din prima categorie făceau parte: plata "capitaţiei" (*cizye*), prima obligaţie şi cea mai importantă pe care "legământul de protecţie-tributară" o impunea minorităţilor confesionale; respectarea practicilor religioase ale musulmanilor; interdicţia de a profera insulte la adresa personalităţilor şi obiectelor sacre ale Islamului (în special la adresa Profetului Muhammad şi a Coranului); interdicţia de a se căsători cu femei musulmane; interdicţia de a aduce vreun prejudiciu vieţii şi avutului musulmanilor; interdicţia de a ajuta pe locuitorii "Casei războiului", inamici potenţiali ai musulmanilor (*harbî)*. D.B. Macdonald sintetiza statutul de "protejaţi", insistând asupra securitatea vieţii şi avutului, protecţia cultului şi apărarea împotriva atacurilor din afară. Aceasta era consemnată invariabil în "legămintele de protecţie-tributară" (*'ahd üll-zimmet)* încheiate de Profet şi primii patru califi ortodocşi cu anumite comunităţi de nemusulmani din oraşe şi ţinuturi. Aceste practici tolerante urmate în perioada marilor cuceriri arabe vor fi codificate în textele juridice de la sfârşitul secolului al VIII-lea şi din secolul al IX-lea. Căutând a explica această realitate, oarecum surprinzătoare, Abu Yusuf Ya'kub aprecia că protecţia religioasă era una din condiţiile puse de "necredincioşi" pentru a plăti *cizye*, "prin mijlocirea căreia pacea va fi încheiată." În perioada otomană, noţiunea *zimmet* ajunge să desemneze generic obligaţia unui supus nemuslman de a plăti capitaţia şi de a fi fidel statului otoman. Dacă în Islamul clasic, aceşti "necredincioşi" (*küffar*) erau denumiţi "oameni ai protecţiei" (*ehl ül-zimmet, ehl-i zimmet)*, în textele otomane, alături de termenul *zimmî* (*zimmet ehli)*, întâlnim şi alte formule, precum "plătitor de tribut" (*harâcgüzar*), utilizată foarte des, sau "necredincios care nu este din Casa războiului" (pl. *kefere ki dâr ül-harb'den olmıya*). În secolele XV-XVII, *zimmî*-ii au alcătuit, practic, componenta nemusulmană a "supuşilor contribuabili" (*re'âyâ*). Termenul *zimmî* venea să-i deosebească pe supuşii nemusulmani din Imperiul otoman de restul infidelilor

(*kefere*) care continuau să locuiască în "Casa războiului". Pentru o delimitare strictă, ultimii erau numiţi şi *harbî kefere* ("necredincioşi inamici"). Întrucât, strict canonic, *zimmî* erau toţi cei care plăteau "tribut" (*cizye*) în calitate de supuşi ai sultanului otoman, în cronicile şi actele oficiale - începând cu secolul al XVI-lea - muntenii, moldovenii şi transilvănenii erau numiţi tot mai des *zimmî*. Atribuindu-li-se calitatea juridică de *zimmî*, românii au fost asimilaţi, adeseori, cu supuşii otomani din dreapta Dunării şi deosebiţi de supuşii statelor creştine vecine (consideraţi *harbî*, după concepţia hanefită). În acest sens, formula folosită în documentele otomane din secolul al XVII-lea pentru desemnarea românilor aflaţi în sudul Dunării era "*zimmî*-ul numit X": *Simû nâm zimmî* sau *Fuluran nâm zimmî* (în câteva chitanţe de plată a dării de trecere peste Dunăre din anii 1604-1607), *Yanku nâm zimmî* (într-un *hüküm* din 1630-1631). Trebuie spus că deşi din punct de vedere juridic prin conceptul *zimmî* erau desemnaţi în general toţi supuşii nemusulmani al sultanului, el a fost aplicat mai ales creştinilor. Unii specialişti musulmani (inclusiv turci), modernizând noţiunile dreptului islamic medieval al popoarelor, au avansat ideea că *zimmî*-ii făceau parte din rândul "cetăţenilor *Ummei*". Astfel, Ahmed Özel aprecia că "legământul de protecţie tributară" constituia baza juridică pentru calitatea de "cetăţeni" a nemusulmanilor din "Casa Islamului", pierderea "cetăţeniei" fiind o consecinţă a încălcării acestui "contract". În ce ne priveşte, aidoma lui R.A. Davidson, punem între ghilimele termenii de "cetăţenie" şi "cetăţean", care implică drepturi şi obligaţii egale, întrucât nu credem că ei se pot folosi în Imperiul otoman înainte de secolul al XIX-lea. Mai mult, subscriem la opinia că supuşii nemusulmani au avut până în veacul trecut un statut inferior faţă de musulmani, fapt pe care înşişi guvernanţii otomani ţineau să-l sublinieze mai mult sau mai puţin evident. Îmbrăcămintea distinctivă era cazul cel mai vizibil. Interzicerea ocupării unor înalte funcţii administrative în stat ieşea, la fel, în evidenţă. În justiţie, inegalitatea era marcată prin neacceptarea mărturiei unui creştin într-un tribunal şi într-un proces cu un musulman. Deşi, cultele religioase nemusulmane se bucurau de o toleranţă evidentă, nu este mai puţin adevărat că, indirect sau mai puţin vizibil, inegalitatea era prezentă. Ea poate fi scoasă în relief prin cazurile în care repararea bisericilor nu era permisă sau prin menţinerea pedepsei cu moartea pentru musulmanul apostat. Ei erau priviţi atât de musulmanii de rând cât şi de guvernanţi "ca supuşi de clasa a doua". În ciuda acestei inegalităţi, totuşi tratamentul aplicat nemusulmanilor de către otomani era pe departe unul tolerant, luând ca termen de

comparaţie Occidentul medieval sau Iranul safavid. **Bibliografie:** Hamidullah, *Documents*, doc. 267; Özel, *Islam Hukuku*, p. 203, 210-211; Anhegger, Inalcık, *Kanunnâme*, doc. 53, 55, 56; Matkovski, *Raia*, pp. 55-58; Itzkowitz, *Ottoman Empire*, p.59; Mehmet, *Kanunâme*, p. 137; Laoust, *Ibn Taimiya*, pp. 268-270; D.B. MacDonald, art. *Dhimma*, în EI-1, I, p. 984; Cl. Cahen, art. *Dhimma*, în EI-2, vol. II, pp. 234-238; Berindei, Veinstein, *Documents*, pp. 337-338; Abu Yusuf, *Kitâb*, pp. 213-230, 272; Tarazi, *Statut personnel*, pp. 354-37; Davison, *Christian-Muslim Equality*, p. 113-115; Coles, *Ottoman Impact*, p. 54; Carter D. Findley, *The Acid Test of Ottomanism: The Acceptance of Non-Muslims in the Late Ottoman Bureaucracy*, în *Christians and Jews*, pp. 339-368; Steven Rosenthal, *Minorities and Municipal Reform in Istanbul, 1850-1870*, în *Christians and Jews*, pp. 369-386; Enver Ziya Karal, *Non-Muslims Representatives in the First Constitutional Assembly. 1876-1877*, în *Christians and Jews*, pp. 387-400; H. Lazarus-Yafeh, *Studies in al-Gazzali*, Jerusalem, 1975, p 442; Fattal, *Non-musulmans*, p. 169; Mehmet, *Istoria turcilor*, pp. 341-345; Maxim, *Regimul economic*, p. 1735; Gemil, *Documente turc.*, doc. 93; Veliman, *Documente turc.*, doc. 15; Maxim, *Teritorii româneşti*, I, pp. 806-807; Khadduri, *War and Peace*, pp. 195-7; Maxim, *Ţările Române şi Înalta Poartă*, pp. 171-172, 182-183; Panaite, *Pace şi război în Islam*, pp.163-176, 395-408.

ABREVIERI

AARMSI = Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice (Bucureşti).

AAS = Asian and African Studies. Journal of the Israel Oriental Society (Haifa).

AAWG = Abhandlungen der Akademie Wissenschaften in Gottingen. Philologish - Historische Klasse (Göttingen).

AFDI = Annales de la Faculté de Droit d'Istanbul.

AGAD = Archiwum Glowne Akt Dawnych w Warszawa (Arhiva Centrală de Acte Vechi din Varşovia).

AHDO = Archives d'Histoire du Droit Oriental (Bruxelles).

AI = Anale de Istorie (Bucureşti).

AIÉSEE-B = Bulletin d'Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen, Bucarest.

AIIAC = Anuarul Institutului de Istorie (şi Arheologie) Cluj.

AIIAI = Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie "A.D.Xenopol" (Iaşi).

AIPHOS = Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves (Bruxelles).

AJIL = The American Journal of International Law (Washington).

AKW = Archiwum Korone Warszawskie, Tureckie.

ANB = Arhivele Naţionale Bucureşti.

Annales. ESC = Annales. Economies. Sociétés. Civilisations (Paris).

AO = Archiv Orientálni (Prague)

AOH = Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapesta).

AOtt. = Archiwum Ottomanicum (Haga-Leiden).

ar. = arab.

Arabica = Arabica. Revue d'études arabes (Paris).

AUBI = Analele Universităţii din Bucureşti. Istorie.

AÜSBFD = Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (Ankara).

BAR = Biblioteca Academiei Române.

Belgeler = Belgeler. Türk Tarih Belgeleri Dergisi (Ankara).

Belleten = Belleten.Türk Tarih Kurumu (Ankara).

BÉO = Bulletin d'Études Orientales (Damasc).

Bibl. = Biblioteca.

BN = Bibliothèque Nationale de France.

BOA = Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Arhiva Otomană a Preşidenţiei Consiliului de Miniştri), Istanbul.

BS = Balkan Studies (Thessaloniki).

BSOAS = Bulletin of the School of Oriental and African Studies (London).

Buc. = Bucureşti.

Byzantion = Byzantion.Revue internationale des études byzantines (Paris, Liège, Bruxelles).

BZ = Byzantinische Zeitschrift (Leipzig, München).

c. = cadru.

C. = *Coran.*

CCM = Cahiers de Civilisation Médievale.

CICSEE = Cercetări de istorie şi civilizaţie sud-est europeană (Bucureşti).

CLSO = Caietele Laboratorului de Studii Otomane (Bucureşti).

CM = Colecţia Microfilme.

CMRS = Cahiers du monde russe et soviétique (Paris, Mouton, La Haye).

d.Chr. = după Christos.

DED = *Düvel-i Ecnebiye Defterleri* sau *Ecnebi Devletler Defterleri* (Condicile Statelor Străine).

d.H. = după Hegiră.

DO = Dissertationes Orientales (Prague).

DOP = Dumbarton Oaks Papers (Washington D.C.)

DRH = *Documenta Romaniae Historica.*

ÉB = Études Balkanique (Sofia).

ed. = ediţie, editor.

EI-1 = *Encyclopédie de l'Islam,* T.I-IV, ed. H.Th.Houtsma, R.Basset, T.W. Arnold, Leyde, 1913-1936.

EI-2 = *Encyclopédie de l'Islam / The Encyclopaedia of Islaṃ*, nouvelle édition, B.Lewis, Ch.Pellat, J.Schacht, Paris - Leyden : E.J. Brill, T.I-V, 1960 (în curs de apariţie).

ETR = Études Théologiques et Religieuses.

f. - filă

f.a. = fără an.

fd. = fond.

FHDR = *Fontes Historiae Dacoromanae.*

fr. = franceză.

gr. = greacă.

H. = Hegira.

Hurmuzaki, *Documente* = *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki.*

HUS = Harvard Ukrainian Studies.

IA = *Türkiye Diyanet Vakfı Islâm Ansiklopedisi*, vol. I-IX, Istanbul, 1988- (în curs de apariţie).

IJMES = International Journal of Middle East Studies (London-New York).

IQ = The Islamic Quarterly (London).

ITED = Islâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi (Review of the

Institute of Islamic Studies) (Istanbul).

JA = Journal Asiatique (Paris).

JAH = Journal of Asian History (Wiesbaden).

JESHO = Journal of the Economic and Social History of the Orient (Leiden).

JNES = Journal of Near-East Studies.

JPHS = Journal of the Pakistan Historical Society (Karachi).

JRAS = Journal of the Royal Asiatic Society (London).

JTS-TBA = Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları (Harvard University).

K = Karton (carton).

LED = *Lehistan Ahidnâmesi Defteri* (Condica tratatelor cu Polonia din perioada 1016-1173/1607-1759).

MMAM = *Monumenta Medii Aevi Historica.*

MOG = Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte (Viena).

MOL/HNA = Magyar Országos Levéltár /Hungarian National Archives, Budapesta.

m. = mort, decedat.

ms. = manuscris.

n. = nota.

n.ns. = nota noastră.

NAD = *Nemçelü Ahid Defteri* (Condica tratatelor cu Austria din perioada 975-1210/1567-1795).

NÉH = Nouvelles Études d'Histoire (Bucharest).

OA-JOS = Osmanlı Araştırmaları. The Journal of Ottoman Studies (Istanbul).

OCP = Orientalia Christiana Periodica (Roma).

OLP = Orientalia Lovaniensia Periodica (Leuven).

lat.= latină

pers. = persană.

r. = Rola.

RA = Revista Arhivelor (Bucureşti).

RdC = Recueil des cours. Académie de Droit International (Paris).

RdI = Revista de Istorie (Bucureşti).

RÉI = Revue des Études Islamiques (Paris).

RÉR = Revue des Études Roumaines (Paris).

RÉSEE = Revue des Études Sud-Est Européennes (Bucureşti).

RHD = Revue d'histoire diplomatique (Paris).

RHR = Revue de l'Histoire des Religions (Paris).

RHSEE = Revue Historique des Études Sud-Est Européennes (Bucureşti).

RI = Revista Istorică (Bucureşti).

RIDC = Revue Internationale de Droit Comparé.

RIR = Revista Istorică Română (Bucureşti).

RIU = Românii în istoria universală, Iaşi.

RMM = Revue de monde musulman (Paris).

RO = Rocznik Orientalstyczny (Varşovia).

ROMM = Revue de l'Occident musulman et de la Mediterranée.

RRH = Revue Roumaine d'Histoire (Bucarest).

SAI = Studii şi Articole de Istorie (Bucureşti).

SAO = Studia et Acta Orientalia (Bucharest).

s. = seria.

sec. = secol.

SF = Südost Forschungen (München).

SI = Studia Islamica (Paris).

slv. = slavă.

SMIM = Studii şi materiale de istorie medie (Bucureşti).

St.RdI = Studii. Revistă de Istorie (Bucureşti).

subl.ns. = sublinierea noastră.

Supl. = Supliment.

t = teczka (mapă mică).

tc. = turcesc, turceşte.

TED = Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. Tarih Enstitüsü Dergisi.

TKSMA = Topkapı Sarayi Muzesi Arşivi (Arhiva Muzeului Palatului Topkapı din Istanbul).

TKSMK = Topkapı Sarayi Muzesi Kütüphanesi (Biblioteca Muzeului Palatului Topkapı din Istanbul).

TOEM = Tarih-i Osmanı Encümeni Mecmuası (Türk Tarih Encümeni Mecmuası), Istanbul.

TRHS = Transaction of the Royal Historical Society (London).

Turcica = Turcica. Revue des études turques (Paris - Louvain - Strasbourg).

TV = Tarih Vesikaları (Istanbul, Ankara).

vol. = volumul.

ZDMG = Zeitschrift der Morgenlandischen Gesellschaft (Wiesbaden).

BIBLIOGRAFIE

Abel, *Djizya* = A.Abel, *La djizya : tribut ou rançon?*, în SI, XXXII, 1970, pp. 3-21.

Abel, *Nedjrân* = A.Abel, *La convention de Nedjrân et le developement du "droit des gens" dans l' Islam Classique*, în RIDA, 2, 1949, p. 1-17.

Abelous, *Étrangers* = Frédéric Abelous, *L'évolution de la Turquie dans ses rapports avec les étrangers*, Paris, 1928.

Abi-Chahla, *Capitulations* = H. Abi-Chahla, *L'Extinction des capitulations en Turquie et dans les régions arabes*, Paris, 1924.

Abou el-Haj, *Frontier* = Rifa'at Ali Abou-el-Haj, *The Formal Closure of the Ottoman Frontier in Europe: 1699-1703*, în JAOS, 89, 3, 1969, pp. 467-475.

Abou-el-Haj, *Diplomacy* = Rifa'at Ali Abou-el-Haj, *Ottoman Diplomacy at Karlowitz*, în JAOS, 87, 4, 1967, pp. 498-512.

Abou-el-Haj, *Karlowitz* = Rifa'at Ali Abou-el-Haj, *Ottoman Attitudes toward Peace Making: The Karlowitz Case*, în "Der Islam", Bd.51, 1, 1974, p.130-137.

Abrahamowicz, *Katalog* = Z. Abrahamowicz, *Katalog Dokumentow Tureckich... Catalogue des documents turcs. Documents concernant la Pologne et les Pays Voisins de 1455 à 1672*, Warszawa, 1959.

Abu Yusuf, *Kitâb* = Abou Yousuf Ya'koub, *Le livre de l' impôt foncier (Kitâb al-kharâdj)*, Traduit et annoté par E.Fagnan, Paris,1921.

AGAD, 66, 69, 71 = Archiwum Glowne Akt Dawnych w Warszawa (Arhiva Centrală de Acte Vechi din Varşovia), AKW- Tureckie: Karton 66, 69, 71.

Ahmad, *Akbar* = A. Ahmad, *Akbar, hérétique ou apostat?*, în JA, 1, 1961, p.21-39.

Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri, 1-5* = A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri. 1-5 Kitap.* (Cărţile otomane de legi şi analiza lor juridică. Cărţile 1-5), Fey Vakfı, Istanbul, 1990-1992: *I.Kitâb: Osmanlı Hukukunda Giriş ve Fâtih Devri Kanunnâmeleri* (Introducere în dreptul otoman şi cărţile de legi din epoca "Cuceritorului"), Istanbul, 1990; *II.Kitâb: II.Bâyezid Devri Kanunnâmeleri*, Istanbul, 1990; *III.Kitâb: Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnâmeleri*, Istanbul, 1991; *IV.Kitâb: Kanunî Sultan Süleyman Devri Kanunnâmeleri. I.Kasım. Mekezi ve Umumî Kanunnâmeler*, Istanbul, 1992; *V.Kitâb: Kanunî Sultan Süleyman Devri Kanunnâmeleri. II.Kasım. Kanunî Eyâlet Kanunnâmeleri*, Istanbul, 1992.

Akhisarı, *Usûl el-hikam* = Hasan al-Kâfi el-Bosnevi Akhisarı, *Usûl el-hikam fi nizam el-alem* / Bazele guvernării şi rânduiala lumii), Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, ms. Oriental nr.258 (*Principes de Sagesse, touchant l'art de gouverner, par ...Ac-hissari (Petit Traité traduit du turc par M.Garcin de Tassy)*, în JA, IV, 1824, pp.213-226,283-290.

Alexandrescu, *1711, 1714-1821* = M.M. Alexandrescu-Dersca, *Sur le régime de la domination ottomane dans les Principautés Roumaines `a l'époque turco-phanariote (1711, 1714-1821)*, în *XI.Türk Tarih Kongresi...*, 1981, Ankara, 1988, p. 1021-1036.

Alexandrescu, *Hatişerifuri* = M.M. Alexandrescu-Dersca, *Rolul hatişerifurilor de privilegii în limitarea obligaţiilor*

către Poartă, în St.RdI, 11, 6, 1958, p.101-121.

Alexandrescu, *Khatt-i şerifs* = M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *L'origine des khatt-i şerifs de privilèges des Principautés roumaines*, în NEH, VI, 1, 1980, p.251-263.

Amin, *Sayings* = M.Amin, *The Sayings of Prophet Muhammad*, Lahore,1963.

Andreescu, *Dominaţia* = Ştefan Andreescu, *Limitele cronologice ale dominaţiei otomane în Ţările Române*, în RdI, 27, 3, 1974, pp. 399-412.

Angelov, *Conquête* = D.Angelov, *Certains aspects de la conquête des peuples balkaniques par les Turcs*, în BS, vol.XVII, 2, 1956, p.220-275.

Anghel, *Drept* = Ion M. Anghel, *Drept consular*, Bucureşti, 1978.

Anhegger, Inalcik, *Kanunnâme* = R. Anhegger, H. Inalcik, *Kanunnâme-i Sultanî ber muceb-i örf-i Osmanî*, Ankara, 1956.

Anonim Gazavatnâme = *Gazavat-i Sultan Murad bin Mehmed Han. Izlâdi ve Varna savaşları (1443-1444) üzerine Anonim Gazavatnâme*, ed.H.Inalcik- M.Oguz, TTK.Basimevi, Ankara, 1978.

Anquetil Duperron, *Législation* = Anquetil Duperron, *Législation orientale...*, Marc-Michel Rey, Amsterdam, 1778.

Antalffy, *Cronică otomană* = A. Antalffy, *O veche cronică otomană ca izvor pentru istoria românilor*, în RI, XXIII, 7-9, 1937, pp. 217-235.

Antalffy, *Documente* = A. Antalffy, *Două documente din Biblioteca Egipteană de la Cairo despre cucerirea Chiliei şi a Cetăţii Albe în 1484*, în RI, XX, 1934, pp.37-38.

Arberry, *Mysticism* = A.J. Arberry, *Mysticism*, in *The Cambridge History of Islam. Vol. 2: Further Lands. Islamic Society and Civilisation*, edited by P.M.Holt, A.K.S. Lambton, B.Lewis, At The University Press, Cambridge, 1970.

ANB = Arhivele Naţionale Bucureşti, CM, Polonia, r. 1; CM, Turcia, r. 53, c. 894-1004 (*1567-1796 Osmanlı devleti ile Nemçe ve sair devletler arasında akd olunan bazı muahedeler* (Unele tratate încheiate de statul otoman cu Imperiul habsburgic şi alte state. 1567-1796).

Aristarchi Bey, *Législation* = Grégoire Aristarchi Bey, *Législation ottomane ou recueil des lois, règlements, ordonnances, traités, capitulations et autre documents officiels de l'Empire Ottomane,* Vol.I-VII, Publiée par Demétrius Nicolaides, Constantinople, 1873-1888.

Armanazi, *Islam* = Najib Armanazi, *L'Islam et le droit international*, Paris, 1929.

Arminjon, *Étranjers* = Pierre Arminjon, *Étranjers et protéjés dans l'Empire Ottoman. Tome premier: Nationalité, protection, indigénat, condition juridique des individus et des personnes morales*, Paris, 1903.

Arntz, *Roumanie* = E.R.N. Arntz, *De la situation de la Roumanie au point de vue du droit international*, în "Revue de droit international et de legislation comparée", Gand, X, 1877 (retipărit în *Independenţa României. Documente. Vol.III. Presa Străină*, Buc., 1977, pp. 41-61).

Aşıkpaşazade, *Tevârih* = Fr. Giese, *Die altosmanische Chronik des Aşıkpaşazade*, Leipzig, 1929.

Averroes, *Jihad* =*Jihad in Mediaeval and Modern Islam. The Chapter on Jihad from Averroes' legal handbook "Bidâyat al-Mudjtahid"...* Translated and annotated by Rudolph Peters, E.J. Brill, Leiden, 1977, pp.9-25.

Avril, *Protection* = M. le Baron A.d'Avril, *Protection des Chrétiens dans le Levant*, în RHD, XIV, 1900, p.534-653; XV, 1901, pp. 69-87.

Ayverdî, *Istanbul Mahalleleri* = E.H. Ayverdî, *Fatih Devri sonlarında Istanbul Mahalleleri. Şehrin iskânı ve nüfusu*, Ankara, 1958.

Babinger, *Cel dintâi bir* = Franz Babinger, *Cel dintîi bir al Moldovei către sultan* (extras), Bucureşti, 1936.

Bacqué-Grammont, *Fetûhnâme* = J.L.Bacqué-Grammont, *Un «Fetûhnâme» Zû-l Kâdıride dans les archives ottomanes,* în "Turcica", II, 1970, pp.138-150.

Bacqué-Grammont, *Ottomans-Safavides* = J.L.Bacqué-Grammont, *Les Ottomans, les Safavides et leurs voisins. Contribution `a l'histoire des relations internationales dans l'Orient islamique de 1514 `a 1524*, Nederlands Historisch - Achaelogisch Instituut te Istanbul, 1987.

Bănescu, *Mihnea II* = Nicolae Bănescu, *Opt scrisori turceşti ale lui Mihnea II "Turcitul"*, în AARMSI, Seria III, Tom VI, 8, 1926, pp.177-191.

Bannâ', *Five Tracts* = *Five Tracts of Hasan al-Bannâ' (1906-1949). A Selection from the Majmû'at Rasâ'il al-Imâm al-Shahîd Hasan al-Bannâ'*, Translated from the Arabic and annotated by Charles Wendell, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1978.

Bareilles, *Les Turcs* = Bertrand Bareilles, *Les Turcs. Ce que fut leur Empire. Leurs comédies politiques*, Paris, 1917.

Barkan'a Armagan = *Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'a Armagan*, Istanbul, 1985.

Barkan, *Institutions ottomanes* = Ö.L.Barkan, *Caractère religiuex et caractère séculier des institutions ottomanes*, în *Contributions `a l'histoire économique et sociale de l'Empire Ottoman*, Collection Turcica III, publiées et presentées par J.L. Bacqué-Grammont et P.Dumont, Leuven-Paris, 1983, p.11-58.

Barkan, *Kanunlar* = Ö.L. Barkan, *XV ve XVI-ıncı asırlarda Osmanlı Imparatorluğunda ziraî ekonominin hukukî ve malî esasları. Birinci Cilt: Kanunlar* (Bazele juridice şi financiare ale economiei agricole în Impeirul otoman în secolele XV-XVI; I: Legile), Istanbul, 1945.

Bayraktar, *Influence* = Köksal Bayraktar, *L'influence du droit français sur les tentatives du monde juridique turc pour s'occidentaliser,* în "Annales de la Droit d'Istanbul", 42, 1979, 317-322.

Beldiceanu, *Tratate* = Nicoară Beldiceanu, *Problema tratatelor Moldovei cu Poarta Otomană în lumina cronicei lui Peçevi*, în "Balcania" (Bucureşti), V, 1, 1942, pp. 393-407.

Beldiceanu, *1484* = Nicoară Beldiceanu, *La campagne ottomane de 1484: ses préparatifs militaires et sa chronologie*, în RER, 5-6, 1957-1958 (Paris, 1960), p.66-77 .

Beldiceanu, *Actes* = Nicoară Beldiceanu, *Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale `a Paris,* I-II, Paris, 1960-1964.

Beldiceanu, *Conquête* = Nicoară Beldiceanu, *La conquête des cités marchandes de Kilia et Cetatea Albă par Bayezid II*, în SF, XXIII, 1964, p.36-90.

Beldiceanu, *Le monde ottoman* = Nicoará Beldiceanu, *Le monde ottoman des Balkans (1402-1566). Institutions, société, économie*, London,Variorum Reprints, 1966.

Beldiceanu, *Kilia* = Nicoară Beldiceanu, *Kilia şi Cetatea-Albă à travers les documents ottomans,* în REI, XXXVI, 2, 1968, pp. 215-262.

Beldiceanu, *Moldavie 1538* = Nicoară Beldiceanu et G.Zerva, *Une source ottomane relative à la campagne de Süleyman le Législateur contre la Moldavie (1538)*, în "Acta Historica", 1, 1959, pp. 1-17.

Beldiceanu, *Ville ottomane* = Nicoară Beldiceanu, *Recherche sur la ville ottomane au XVe siécle. Étude et actes*, Paris, 1973.

Beldiceanu, *Timar* = Nicoară Beldiceanu, *Le timar dans l'État ottoman (début XIVe-début XVIe siècle)*, Wiesbaden, 1980.

Beldiceanu-Steinherr, Beldiceanu, *Actes du règne du Selim I* = I. Beldiceanu-Steinherr, N. Beldiceanu, *Actes du règne du Selim I concernant quelques échelles danubiennes de Valachie, de Bulgarie et du Dobroudja,* în SF, XXIII, 1964, pp. 91-115.

Beldiceanu-Steinherr, *Adrinople* = Irène Beldiceanu-Steinherr, *La conquête d'Adrinople par les Turcs: la pénétration turque en Thrace et la valeur dea chroniques ottomanes*, în *Travaux et Mémoires*, 1, Paris, 1965, pp. 439-461.

Beldiceanu-Steinherr, *Penğyek* = Irène Beldiceanu-Steinherr, *En marge d'un acte concernant le* penğyek *et les* aqınğı, în REI, XXXVII, I, 1969, pp. 21-47.

Beldiceanu-Steinherr, *Selim I* = I.Beldiceanu-Steinherr, *Le règne de Selim I: tournant dans la vie politique et religieuse de l'Empire Ottoman*, în "Turcica", 6, 1975, pp. 35-48.

Beldiman, *Tractaturile* = Alexandru Beldiman, *Tractaturile prin care s'au închinatu ţera de către Bogdan V Domn al Moldovei, împerăţind Sultan Bajazet II, de Nicolae Costin* (BAR, ms. nr. 566, f. 126v-136).

Belin, *Capitulations* = F.A. Belin, *Des Capitulations et des traités de la France en Orient*, Paris, 1870.

Belin, *Étude* = F.A. Belin, *Étude sur la propriété foncière en pays musulmane et spécialement en Turquie (rite hanéfite)*, Paris, 1862 (şi în JA, XVIII, 1861, pp.477-517; XIX, 74, 1862, pp.156-212; XIX, 75, 1862, pp.257-358).

Belin, *Fetoua* = F.A. Belin, *Fetoua relatif à la condition des Zimmis et particulièrement des chrétiens en pays musulmans, depuis l'établissement de l'islamisme, jusqu'au milieu du XIII siècle de l'hegire*, traduit de l'arabe, în JA, IV/18, 1851, pp. 417-516.

Belin, *Relations diplomatiques* = F.A. Belin, *Relations diplomatiques de la République de Venise avec la Turquie (fragment*), in JA, Septième série, tome VIII, 1876, pp.381-423.

Berchem, *Propriété* = Max von Berchem, *La propriété territoriale el l'impôt foncier sous les premiers califes*, Genève, 1886.

Berindei, *1552* = Mihnea Berindei, *Porte Ottomane,voiévode et boyards de Moldavie en 1552*, în *Quand le Crible était dans la paille...Homage `a Pertev Naili Boratov*, Paris, 1978, p.105-118.

Berindei, Kalus-Martin, Veinstein, *Actes. Vidin* = M.Berindei, M.Kalus-Martin, G. Veinstein, *Actes de Murad III sur la région de Vidin et remarques sur les qânun ottomans,* în SF, XXXV, 1976, pp.11-68.

Berindei, *Route moldave* = Mihnea Berindei, *L'Empire ottoman et la "route moldave" avant la conquête de Chilie et de Cetatea Albă (1484)*, în JTS/TBA, vol.10, 1986, p.47-71.

Berindei, Veinstein, *Documents* = Mihnea Berindei et

Gilles Veinstein, *L'Empire Ottoman et les Pays Roumains. 1544-1545. Étude et documents*, Paris-Cambridge, 1987.

Berindei, Veinstein,*1570* = M. Berindei, G. Veinstein, *Règlements fiscaux et fiscalité de la province de Bender-Aqerman. 1570*, în CMRS, XXII, 2-3, 1981, pp.251-328.

Bernard, *L'armistice* = Rachelle Bernard, *L'armistice dans les guerres internationales*, Genève, 1947.

Berza, *Exploatare* = Mihai Berza, *Variaţiile exploatării Ţării Româneşti de către Poarta Otomană în secolele XVI-XVIII*, în St.RdI, XI, 2, 1958, p. 59-71.

Berza, *Haraciul* =Mihai Berza, *Haraciul Moldovei şi Ţării Româneşti în sec. XV-XIX* , în SMIM, II, 1957, p. 7-47.

Berza, *Turcs* = Mihai Berza, *Turcs, Empire Ottoman et relations roumano - turques dans l'historiographie moldave des XVe - XVIIe siècles*, în RESEE, X, 3, 1972, p.595-627 (retipărit în M. Berza, *Pentru o istorie a vechii culturiromâneşti,* ed. Andrei Pippidi, Bucureşti, 1985).

Besse, *Empire Turc* = Alfred de Besse, *L'Empire Turc. Histoire et statistique. État politique et religieux. Moeurs et usages. Situation actuelle*, Paris, 1854.

Bianchi, *Fetvas* = M. Bianchi, *Recueil des Fetvas, écrit en turc et en arabe, par Hafiz Mohammed ben Ahmad ben Elcheich Moustafa Elkedousy*, în JA, IV, 1824, pp. 171-185.

Bianchi, *DTF* = T.X. Bianchi et J.D. Kieffer, *Dictionnaire Turc-Français à l'usage des agents diplomatiques et consulaires, des commerçants, des navigateurs, et autres voyageurs dans le Levant*, seconde édition, tome I-II Paris, 1850.

Bidian, *Moldova* = Iancu Bidian, *Moldova în tratativele polono-otomane într-un document din anul 1538*, în SMIM, VII (1974), p.309-319.

Biegman, *Ragusa* = N.H.Biegman, *The Turco-Ragusa Relationship. According to the Firmans of Murad III (1575-1595) extant in the State Archives of Dubrovnik*, Mouton, The Hague-Paris, 1967.

Biegman, *Ragusan Spying* = N.H.Biegman, *Ragusan Spying for the Ottoman Empire. Some 16th Century Documents from the State Archive at Dubrovnik*, în "Belleten", XXVII, 106, 1963, pp.237-255.

Binswanger, *Dimma* = Karl Binswanger, *Untersuchungen zum Status der Nichtmuslime im Osmanischen Reich des 16 Jahrhunderts. Mit einer Neudefinition des Begriffes "Dimma"*, München, 1977.

Bishai, *Peace Agreements* = W.B.Bishai, *Negotiations and Peace Agreements between Muslims and Non-Muslims*, în *Medieval and Middle Eastern Studies. In Honor of Aziz Suryal Atiya*, Leiden, 1972, p.50-61.

Blochet, *Catalogue* = E. Blochet, *Catalogue des Manuscrits Turcs de la Bibliothèque Nationale*, Paris, Bibliothèque Nationale, MDCCCCXXXII (1932), Tome Ier: Ancien Fonds, nos. 1-396, Supplément nos. 1-572. Tome II: Supplément nos. 573-1419.

BN = *Bibliothèque Nationale de France. Richelieu, Manuscrits. Division Orientale*, A.F. Turc, 130, 144; Supl. Turc, 118, 119, 1604.

BOA = Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Arhiva Otomană a Preşidenţiei Consiliului de Miniştri), Istanbul; BOA, Amedi Kalemi Odası (Kamil Kepeci tasnifi), 53, p.2-16: *Amedi odası defterlerinden Nemçe çasarına virilen 'ahdnâme-i hümayun kayıtı. Tarihi 1110* (Înregistrarea din condicile cancelariei Amedi a cărţii imperiale de legământ dată împăratului habsburgic. Data

1110); BOA, DED = *Düvel-i Ecnebiye Defterleri* sau *Ecnebi Devletler Defterleri* (Condici ale Statelor Străine): *BOA, DED, 55/1, Lehistan Ahidnâmesi Defteri* (Condica tratatelor cu Polonia din perioada 1016-1173/ 1607-1759); *BOA, DED*, 57/1, *Nemçelü Ahid Defteri* (Condica tratatelor cu Imperiul habsburgic din perioada 975-1210/1567-1795).

BOA Rehberi = *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi* (*Ghidul Arhivei Preşedenţiei Consiliului de Miniştri*), Ankara, 1992.

Bogdan, *Braşov. Documente* = I.Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul în secolele XV şi XVI*, vol.I, Bucureşti, 1905.

Bogdan, *Ştefan. Documente* = I.Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol.I-II, Bucureşti, 1913.

Boisard, *Islam* = M.Boisard, *L' Islam et la morale internationale*, Paris, 1979.

Bojovic, *Dubrovnik I* = Bosko I.Bojovic, *Dubrovnik et les Ottomans (1430-1472). 20 actes de Murad II et de Mehmed II en médio - serbe*, în "Turcica", XIX, 1987, pp.119-173.

Bojovic, *Dubrovnik II* = Bosko I.Bojovic, *Dubrovnik (Raguse) et les Ottomans. II: Onze actes de Mehmed II en vieux-serbe. 1473-1476*, în "Turcica", XXIV, 1992, pp.155-181.

Boratav, *Pomme-Rouge* = Pertev Naili Boratav, *La légende de la Pomme-Rouge et du Pape-de-Rome*, în *Le cuisinier et le philosophe. Hommage `a Maxime Rodinson. Études d' éthnographie historique du Proche-Orient réuni par Jean-Pierre Digard*, Paris, 1982, p.127-134 .

Brătianu, *Paix* = G. I. Brătianu, *Formules d'organisation de la paix dans l'histoire universelle.* Première partie, RHSEE, XXII, 1945, p.67-104 şi Deuxième partie, în RHSEE, XXIII, 1946, p.31-56 (G.I.Brătianu, *Formule de organizare a păcii în istoria universală*, vol.I-II, Bucureşti, 1943-1947).

Brancovici, *Cronica* = Gheorghe Brancovici, *Cronica Românească*, ediţie critică de Damaschin Mioc şi Marieta Adam-Chiper, Bucureşti, 1987.

Braudel, *Mediterana* = Fernand Braudel, *Mediterana şi lumea mediteraneană în ei Filip al II-lea*, vol.I-VI, Bucureşti, 1986 .

Bravmann, *Arab Concepts* = M. M. Bravmann, *The Spiritual Background of Earlyam. Studies in Ancient Arab Concepts*, Leiden: E.J.Brill, 1972.

Bravmann, *Gizya* = M.M.Bravmann, *The Ancient Arab Background of the Qur'anic Concept al-Gizyatu 'an Yadin*, în "Arabica", 3, 1966, p.307-314; 1, 1967, p.90-91; 3, 1967, p.326-327.

Bravmann, *Qur'ân IX-29* = M.M.Bravmann, *A propos de Qur'ân IX-29,* în "Arabica", X, 1, 1963, p.94-5.

Brezeanu, *Imp. bizantin* = Stelian Brezeanu, *O istorie a Imperiului bizantin*, Bucureşti, 1981.

Brierly, *Law of Peace* = J.L.Brierly, *The Law of Nations. An Introduction to the International Law of Peace*, Sixth edition, Oxford, 1963 (first edition: 1928).

Brown, *Foreigners* = P.M.Brown, *Foreigners in Turkey. Their Juridical Status*, Princeton, 1914.

Bruneau, *France* = André Bruneau, *Traditions et la politique de la France au Levant*, Paris, 1931.

Bulliet, *Shaykh al-Islam* = R.W.Bulliet, *The Shaykh al-Islam and the Evolution of Islamic Society*, în SI, XXXV, 1, 1972, p.53-69.

Călători străini I-VIII = *Călători străini despre Ţările*

Române, Bucureşti, I, 1968, ed. M.Holban; II, 1970; III, 1971; IV, 1972; V, 1973; VI, 1976, ed. M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, M.A. Mehmet, Bucureşti, 1976; VII, 1980; VIII, 1983, ed. M. Holban, M.M.Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P.Cernovodeanu.

Cahen, *C IX-29* = Cl. Cahen, *Documents et notules: C IX-29 - Hattâ yu'tûl -gizyata 'an yadin wa-hum sâgirûna*, în "Arabica", IX, 1, 1962, p.76-79.

Cahen, *Islam* = Cl. Cahen, *L'Islam et la Croisade*, în *Relazioni del X Congresso Internazionale di Scienze Storiche,* Roma, 1955, *Storia del Medioevo,* vol.II, Firenze, p. 625-636.

Cahen, *Turcobyzantina* = Cl. Cahen, *Turcobyzantina et Oriens Christianus*, London,Variorum Peprints ,1974.

Cambridge History of Islam = *The Cambridge History of Islam. Vol.1: The Central Lands; Vol.2 : Further Lands.Islamic Society and Civilisation*, edited by P.M.Holt, A.K.S.Lambton, B.Lewis, At The University Press, Cambridge, 1970.

Canard, *Héraclée* = Marius Canard, *La prise d'Héraclée et les relations entre Hârûn ar-Rashîd et l'empereur Nicéphore I*, în "Byzantion", XXXII, 1962, p.345-379.

Canard, *La guerre sainte* = Marius Canard,*La guerre sainte dans le monde islamique et dans le monde chrètien*, în "Revue Africaine" (Alger), 1936, p.605-623.

Canard, *Les relations* = Marius Canard, *Les relations politiques et sociales entre Byzance et les Arabes*, în DOP, 18, 1964, p.35-56.

Canard, *Lettre* = Marius Canard, *Une lettre de Muhammad ibn Tugj al-Ishid émir d'Egypte `a l'empereur Roman Lacapène*, în "Byzantion", XI, fasc.2, 1936, p.717-728.

Canard, *Quelques "`a côté"* = Marius Canard, *Quelques "`a côté" de l'histoire des relations entre Byzance et les Arabes*, în *Studi medievali in onore di Giorgio Levi Della Vida*, Roma,1956, p.98-119 (retipărit în M. Canard, *Byzance et les Musulmans du Proche-Orient*, Variorum Reprints, London, 1973).

Canard, *Un traité* = Marius Canard, *Un traité entre Byzance et l'Egypte au XIIIe siècle et les relations de Michel Paléologue avec les sultans mamluks Baibers et Qalâ'un*, în *Mélanges Gaudefroy-Demombynes,* Le Caire, 1937, p.197-224.

Canard, *L'expansion* = Marius Canard, *L'expansion arabo-islamique et ses répercursions*, Variorum Reprints, London, 1974.

Canard, *MO* = Marius Canard, *Miscellanea Orientalia*, Variorum Reprints, London, 1973.

Cantemir, *Descrierea Moldovei* = Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. de Gh. Guţu, introd. de M.Holban, comentariu istoric de N.Stoicescu, Bucureşti, 1973.

Cantemir, *Imp.otoman* = Dimitrie Cantemir, (Demetriu Cantemiru), *Istoria Imperiului ottomanu. Crescerea si scaderea lui*, cu note forte instructive de ..., tradusa de Dr.Ios.Hodosiu, Vol.I-II, Bucuresci, MDCCCLXXVI (1876) .

Cantemir, *Sistemul* = D.Cantemir, *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, ed. de Virgil Cândea, Bucureşti, 1977.

Cantemir, *Viaţa* = D.Cantemir, *Viaţa lui Constantin Cantemir*, ed. de Radu Albala, Bucureşti, 1973.

Cardahi, *Droit* = Choucri Cardahi, *La conception et la pratique du droit international privé dans l'islam (étude juridique et historique)*, în ADIRC, 60, II, 1937,

p.511-650.

Cardahi, *Law* = Choucri Cardahi, *Conflict of Law*, în *Law in the Middle East. Vol.I. Origin and Development of Islamic Law*, edited by M.Khadduri and H.j.Liebesny, Washington, 1955, pp. 334-348.

Carra de Vaux, *Penseurs* = Carra de Vaux, *Les penseurs de l'Islam,* vol. IV-V, Paris: Paul Geuthner, 1923.

Caurroy, *Législation* = M. Du Caurroy, *Législation musulmane sunnite: rite hanéfi*, în JA, IV série, tome 12, 1848, pp. 5-44; IV/13 (1849), pp. 120-163; IV/16 (1850), pp. 476-519; IV/17 (1851), pp. 211-255, 568-591; IV/18 (1851), pp. 290-321; IV/19 (1852), pp.519-550; V/1 (1853), pp. 39-91; V/2 (1853), pp. 471-528.

Cazacu, Kevonian, *Caffa 1475* = M. Cazacu, K. Kevonian, *La chute de Caffa en 1475 `a la lumière de nouveaux documents*, în CMRS, XVII, 4, 1976, p. 499-538.

Chalcocondil, *Expuneri* = Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, trad.de V.Grecu, Bucureşti, 1958 (în FHDR, IV, pp.450-517).

Charles-Roux, *France* = F. Charles-Roux, *France et Chrétiens d'Orient*, Paris, 1939.

Charney, *Éthique* = Jean-Paul Charney, *Éthique du guerre arabe: valeurs classiques et transpositions actuelles*, în "Revue internationale d'histoire militaire" (Paris), 49, 1980, pp. 163-170.

Charney, *Interprétation* = Jean-Paul Charney, *Temps sociaux et interprétation historique en Islam*, în SI, XXVIII, 1968, pp. 5-29.

Charney, *Sociologie* = Jean-Paul Charney, *Sociologie religieuse de l'Islam*, ed. Sinbad, Paris, 1977.

Charrière, *Négociations* = E.Charrière, *Négociations de la France dans le Levant ou correspondances, mémoires et actes diplomatiques des ambassadeurs de France `a Constantinople* ..., vol.I-IV, Paris, 1848-1860.

Chaygan, *Essai* = M. Chaÿgan, *Essai sur l'histoire de droit public musulman aux premiers siècles de sa formation.* Thèse pour le doctorat, Paris, 1934.

Chopin, Ubicini, *Provinces* = M. Chopin, A. Ubicini, *Provinces danubiennes et roumaines. Bosnie, Servie, Herzegovine, Bulgarie, Slavonie, Illyrie, Croatie, Dalmatie, Montenegro, Albanie,* par M.Chopin. *Valachie, Moldavie, Bukovine, Transylvanie, Bessarabie, par A.Ubicini*, Paris, Firmin Didot Frères Editeure, MDCCCLVI (1856) (retipărire, Iaşi, 1993).

Christians and Jews = *Christians and Jews in the Ottoman Empire. The Functioning of a Plural Society. Vol.I: The Central Lands*, edited by Benjamin Braude şi Bernard Lewis, New York, London, 1982.

Ciobanu, *Vasalitate - suzeranitate* = Veniamin Ciobanu, *Vasalitate - suzeranitate în raporturile româno-polone din deceniile şase şi şapte ale secolului XVI: interpretare juridică şi practică politică*, în AIIAI, XXII/2, 1985, p.409-420 (I); XXIII/1, 1986 (II); şi XXIiI/2, 1986, p.583-598 (III).

Ciocîltan, *Dunărea* = Virgil Ciocîltan, *Competiţia pentru controlul Dunării inferioare. 1412-1420,* în RdI, 10, 1982, p.1090-1100 şi 11, 1982, p.1191-1203.

Ciocîltan, *Gurile Dunării* = Virgil Ciocîltan, *Poarta Osmană şi Gurile Dunării în secolul al XV-lea*, în RdI, 11, 1985, p.1058-1074.

Ciocîltan, *Vlad Dracul* = Virgil Ciocîltan, *Intre sultan şi împărat: Vlad Dracul în 1438,* în RdI, 29, 11, 1976, p. 1767-1790.

Ciucă, *Bogdan III* = Marcel Dumitru Ciucă, *Din relaţiile Moldovei cu Imperiul otoman în timpul domniei lui Bogdan al III-lea*, în RdI, 31, 7, 1978, p.1253-1263.

Ciurea, *Moldova* = D. Ciurea, *Relaţiile externe ale Moldovei în secolul al XVI-lea*, în AIIAI, X, 1973, p.1-47.

Coles, *Ottoman Impact* = P. Coles, *The Ottoman Impact on Europe*, London, 1968.

Colson, *Traités* = Felix Colson, *Précis des droits des Moldaves et des Valaques, fondé sur les droit des gens et sur les traités*, Paris, 1839.

Condurachi, *Soli* = I.D. Condurachi, *Soli şi agenţi ai domnilor Moldovei la Poartă în secolul al XVII-lea*, Bucureşti, 1920.

Constantinescu, *Giurgiu* = N.A. Constantinescu, *Raialele turceşti, cu deosebită privire la raiaua Giurgiu*, în "Anuar de Geografie şi Antropologie", 2, 1912, p.23-66.

Constantinescu, *Petru Rareş* = R. Constantinescu, *Moldova şi Transilvania în vremea lui Petru Rareş. Relaţii politice şi militare (1527-1546)*, Bucureşti, 1978.

Constantinescu, *Suzeranitate* = N.A. Constantinescu, *Începuturile şi stabilirea suzeranităţii turceşti în Moldova*, Bucureşti, 1914.

Constantiniu, *De la Mihai* = Florin Constantiniu, *De la Mihai Vitezul la fanarioţi: observaţii asupra politicii externe româneşti*, în SMIM, VIII, 1975, p.101-136.

Contributions. 1983 = *Contributions à l'histoire économique et sociale de l'Empire Ottoman*, Collection Turcica III, publiées et presentées par J.L. Bacqué-Grammont et P. Dumont, Leuven-Paris, 1983.

Cook, *Tributary States* = W.S. Cook, *The Ottoman Empire and its Tributary States (excepted Egypt). With a Sketch of Greece*, Amsterdam, 1968.

Coran (Isopescul) = *Coranul*, traducere din arabă: dr.Silvestru Octavian Isopescul, Cernăuţi, 1912 (Copyright, Editura ETA, Cluj-Napoca, 1992).

Coran (Masson) = *Le Coran*, Introduction, traduction et notes par D.Masson, Paris: Gallimard, 1972.

Corfus, *Documente XVI* = I. Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1979.

Corfus, *Documente XVII* = I. Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*, Bucureşti, 1983.

Costin, M., *Istorie de Crăiia Ungurească* = în Miron Costin, *Opere*, ed.critică de P.P. Panaitescu, Buc., 1958, pp.277-314.

Costin, M., *Letopiseţ* = Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aron vodă încoace*, în Miron Costin, *Opere*, ed.critică de P.P.Panaitescu, Bucureşti, 1958, pp.41-201.

Costin, N., *Letopiseţ* = Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, editat de C.Stoide şi I.Lăzărescu, Iaşi, 1971.

Courbage, Fargues, *Chrétiens et Juifs* = Youssef Courbage, Philippe Fargues, *Chrétiens et Juifs dans l'Islam arabe et turc*, Paris, 1992.

Crestomaţie turcă = Mihail Guboglu, *Crestomaţie turcă. Izvoare narative privind istoria Europei centrale şi orientale (1263-1683)*, Universitatea din Bucureşti, Facultatea de Istorie, 1977.

Critobul, *Mehmed II* = Critobul din Imbros, *Din domnia lui Mehmed al II-lea. Anii 1451-1467*, ediţie de V.Grecu, Bucureşti,1963 (în FHDR, IV, pp.518-537).

Cronici turc. I = *Cronici turceşti privind Ţările române. Extrase. Vol.I. Sec. XV - mijlocul sec.XVII*, Volum întocmit de Mihail Guboglu şi Mustafa Mehmet, Bucureşti, 1966.

Cronici turc. II = *Cronici turceşti privind Ţările române. Extrase. Vol.II. Sec. XVII - începutul sec.XVIII*, Volum întocmit de Mihail Guboglu, Bucureşti, 1974.

Cronici turc. III = *Cronici turceşti privind Ţările române. Extrase. Vol.III. Sfârşitul sec. XV - începutul sec.XIX*, Volum întocmit de Mustafa Mehmet, Bucureşti, 1980.

CSISD = *Crestomaţie pentru studiul istoriei statului şi dreptului RPR, II, Feudalismul I*, Bucureşti,1958.

CSR = *Cronicile slavo-române din sec.XV-XVI, publicate de Ioan Bogdan.* Ediţie revăzută şi completată de P.P.Panaitescu, Buc., 1959.

Cvetkova, *Villes balkaniques* = B.A.Cvetkova, *Vie économique de villes et ports balkaniques aux XVe et XVIe siècles*, în REI, XXXVIII, 1970, pp. 267-356.

Czartoryski = Czartoryski Library, Cracovia, IV, 859, p.41-44 (*Articles des Traités de la Pologne avec la Porte Ottomane concernant le Commerce, nommément du Traité de Zurawno et,respectif,de celui de Carlowitz*).

D'Ohsson, *Tableau* = Ignace Mouragea d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Ottoman,* vol.I-VII, Paris, 1784-1824

Dalsar, *Dubrovnik muahede* = F.Dalsar, *Selim I'in Dubrovnik Cumhuriyeti ile yaptıgı muahede* (Tratatul încheiat de Selim I cu Republica Dubrovnik), în TV, cilt II, 12, 1943, pp.410-4.

Danişmend, *OT Kronolojisi* = I.H.Danişmend, *Izahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (Cronologia explicativă a istoriei otomane), Cilt 1-5, Türkiye Yayınevi, Istanbul, 1947-1948 (reeditare,1971).

Daponte, *Cronicul* = *Cronicul lui Chesarie Daponte de la 1648-1704*, în C.Erbiceanu,*Cronicarii greci carii au scris despre români în epoca fanariotă*, textul grecesc şi traducerea românească, Bucureşti, 1988, pp.5-63.

David, *Droit* = René David, *Les grands systèmes de droit contemporains*, Septième édition, Dalloz, Paris, 1978.

Davison, *Christian - Muslim Equality* = Roderic H. Davison, *Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century*, în "American Historical Review", 59, 4, 1954, p.844-864 (reprinted în Roderic H.Davison, *Essays in Ottoman and Turkish History. The Impact of the West*, Saqi Books, no date, p.112-132).

Davison, *Reform* = Roderic H.Davison, *Reform in the Ottoman Empire. 1856 -1876* , Gordian Press, New York, 1973.

Decei, *Ankara* = Aurel Decei, *A participat Mircea cel Bătrân la lupta de la Ankara?*, în RIR, VII, fasc.III-IV, 1937, pp. 339-357 (şi în Decei, *RRO*, pp. 5-14).

Decei, *Două doc.* = A. Decei, *Două documente turceşti privitoare la expediţiile sultanilor Baiazid I şi Murad al II-lea în Ţările Române*, în Decei, *RRO*, pp. 209-222 (prima ediţie, în franceză, în RRH, XIII, 3, 1974, pp. 395-413).

Decei, *Imp. otoman* = Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman până la 1656*, Bucureşti, 1978.

Decei, *Mihai* = Aurel Decei,*Relaţiile lui Mihai Viteazul cu*

Imperiul Otoman, în RRH, XIV, 3, 1975, p.457-482 (în Decei, *RRO*, p.223-245).

Decei, *RRO* = Aurel Decei, *Relaţii româno - orientale. Culegere de studii*, Bucureşti, 1978.

Decei, Veliman, *Mihai* = V.Veliman, A.Decei, *Izvoare turceşti despre Mihai Viteazul*, în RA , vol.XXXVII, anul LII, 2, 1975, pp.157-168.

Decei,*Mircea* = Aurel Decei, *Expediţia lui Mircea cel Bătrân împotriva acîngiilor de la Karinovasi (1393)*, în Decei, *RRO*, pp. 140-155 (prima ediţie, în franceză, în RER, I, 1953, p.130-151).

Decei, *Sulhname* = A. Decei, *Tratatul de pace - sulhname - încheiat între sultanul Mehmed al II-lea şi Ştefan cel Mare la 1479*, în RIR, XV, 1945, fasc.IV, pp.465-494 ((şi în Decei, *RRO*, pp.118-139).

Delilbaşı, *Ahidnâme* = Melik Delilbaşı, *Ortaçag'da Türk hükümdarları tarafından batılılara ahidnamelerle verilen imtiyazlara genel bakış* (O privire generală asupra privilegiilor acordate occidentalilor prin ahidnamele de către suveranii turci în evul mediu), în "Belleten", XLVII, 185, 1983, p.95-104.

Deltcheff, *Capitulations* = D.D.Deltcheff, *Le régime des Capitulations en Bulgarie et leur suppression*, Sofia, 1934.

Dictionnaire AFA = *Dictionnaire Arabe - Française - Anglais. Langue classique et moderne. Arabic - French - English Dictionary*, par Régis Blachère, Moustafa Chouémi et Claude Denizeau, Tome I-III, Paris,1972.

Dicţionar diplomatic = *Dicţionar diplomatic,* Bucureşti, 1979.

Diplomatarium VL = *Diplomatarium Veneto-Levantinum sive Acta et Diplomata res Venetas Graecas atque Levantis illustratia a.1300-1454,* ed. George Martin Thomas, Pars I-II, Venetiis, 1880-1899.

Dölger, *Regesten 5* = Franz Dölger, *Regesten der Kaiserrurkunden des Ostromischen Reiches von 565-1453. 5 Teil (Schluss) Regesten von 1341-1453*, Munchen und Berlin, 1965.

DRH, A = *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*, Vol.II (1449-1486), Bucureşti, 1974.

DRH, D = *Documenta Romaniae Historica. D. Relaţiile între Ţările Române*, Vol.I, Bucureşti, 1977.

Ducas, *Istoria* = Ducas, *Istoria turco-bizantină (1341-1462)*, ediţie critică de V.Grecu, Bucureşti, 1958 (în FHDR, IV, pp.416-437).

Duma, *Situaţia juridică* = G.G.Duma, *Situaţia juridică internaţională a Ţărilor Române faţă de Imperiul Otoman*, Teză de doctorat, Ştiinţele politico-economice, Bucureşti, 1947.

Düzdağ, *Fetvâlar* = M.E. Düzdağ, *Şeyhülslam Ebussuud Efendi fetvalar ışığında 16.asır türk hayat* (Viaţa turcească din secolul XVI în lumina *fetva*-lelor *şeyh ül-Islam* Ebussuud Efendi), Istanbul, 1983.

EI-1 = *Encyclopédie de l'Islam,* T. I-IV, ed. H.Th. Houtsma, R. Basset, T.W. Arnold, Leyde, 1913-1936.

EI-2 = *Encyclopédie de l'Islam / The Encyclopaedia of Islam*, nouvelle édition, B.Lewis, Ch.Pellat, J.Schacht, Paris - Leyden: E.J. Brill, T. I-V, 1960 (în curs de apariţie).

Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri* = Reşat Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar (1300-1920) ve Lozan Muahedesi (24 Temmuz 1923)* (Tratatele otomane şi Capitulaţiile (1300-1920) şi Tratatul de la Laussane (24 iulie 1923), Istanbul, 1934.

El-Emary, *Impôt* = Ahmed el-Emary, *La conception de l'impôt chez les Musulmans*, Thèse pour le doctorat en droit, Paris, 1930.

Emp. Ottoman-France = *L'Empire Ottoman, la République de Turquie et la France*, ed. H. Banu et J.L. Bacqué-Grammont, Istanbul, Paris, 1986.

Empire Ottoman (Mantran) = *Histoire de l'Empire Ottoman*, sous la direction de Robert Mantran, Paris: Fayard, 1989.

Engelhardt, *Capitulations* = Ed. Engelhardt, *La Turquie et les Principautès danubiennes sous le règime des Capitulations. Études et projet de réforme applicable `a la Roumanie et `a la Serbie*, Paris, 1879.

Ercan, *Gayrımuslimler* = Yavuz Ercan, *Türkiye'de XV-XVI yüzyıllarda Gayrımuslimlerin Hukuku, Içtimai ve Iktisadi Durumu* (Situaţia juridică, socială şi economică a nemusulmanilor în Turcia în secolele XV-XVI), în "Belleten", c.XLVII, s.188, 1983, p. 1119-1149.

Erim, *Andlaşmalar* = Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyası Tarih Metinleri. Cilt I: Osmanlı Imparatorlugu Andlaşmaları* (Texte de drept internaţional şi de istorie politică. Vol.I: Tratatele Imperiului otoman), Ankara, 1953.

Eskenasy, *Omagiu* = Victor Eskenasy, *Omagiul lui Ştefan cel Mare de la Colomeea (1485). Note pe marginea unui ceremonial medieval*, în AIIAI, XX, 1983, p.257-267.

Essays = *Essays on Islamic Civilization.Presented to Niyazi Berkeş*, ed. by D.P. Little, Leiden: E.J.Brill, 1976.

Faroqhi, *Venetian Presence* = Suraiya Faroqhi, *TheVenetian Presence in the Ottoman Empire. 1600-1630*, în *The Ottoman Empire and the World-Economy*, edited by Huri Islamoglu-Inan, Cambridge, Paris, 1981, p.311-344.

Fattal, *Non-musulmans* = Antoine Fattal, *Le statut légal des non-musulmans en pays d'Islam*, Beyrouth, 1958.

Fekete, *Esterhazy* = L.Fekete, *Turkische Schriften aus des Palatins Nikolaus Esterhazy*, Budapest, 1932.

Feneşan, *1613-1624* = Cristina Feneşan, *Relaţiile Transilvaniei cu Imperiul otoman în anii 1613-1624 în lumina unor documente turceşti*, în AIIAC, 21, 1978, p.339-378.

Feneşan, *1629-1630* = Cristina Feneşan, *Din relaţiile Transilvaniei cu Imperiul otoman în vremea domniei Ecaterinei de Brandenburg (1629-1630*), în AIIAC, 23, 1980, p.397-423.

Feneşan, *Lipova* = Cristina Feneşan, *Problema instaurării dominaţiei otomane în ţinutul Lipovei în lumina codului de legi (Kanunname) din 1554*, în "Studii şi comunicări de istorie" (Caransebeş), 1979, pp. 319-340.

Feneşan, *Transilvania* = Cristina Feneşan, *Constituirea principatului autonom al Transilvaniei. 1541*, Bucureşti, 1997.

Feridun, *Münşe'at* = Ahmed Feridun Bey, *Mecmu'a-ı Münşe'at es-Selâtin*, I-II, Istanbul, 1264-1265/1848-9.

FHDR = *Fontes Historiae Daco-Romanae*, vol.IV: *Scriitori şi acte bizantine. Secolele IV-XV*, publicate de H. Mihăescu, R. Lazarescu, N.Ş. Tanaşoca, T. Teoteoi, Bucureşti, 1982.

Filipescu, *Drept* = I.P.Filipescu, *Drept internaţional privat*, Bucureşti, 1991.

Filitti, *Capitulaţiile* = Ioan C.Filitti, *România faţă de Capitulaţiile Turciei,* în AARMSI, s.II, tom XXXVIII, 7,

1915 (retipărit în I.C. Filitti, *Opere ales,* ed. Georgeta Penelea, Bucureşti, 1985, p. 1-59).

Filstich, *Istorie* = Johann Filstich, *Încercare de Istorie Românească*, ediţie de Adolf Ambruster, Bucureşti, 1979.

Fischer-Galaţi, *Ottoman Imperialism* = S.A. Fischer-Galaţi, *Ottoman Imperialism and German Protestantism, 1521-1555*, Cambridge Mass., 1959.

Fleet, *Treaty 1387* = K.Fleet, *The Treaty of 1387 between Murad I and the Genoese*, în BSOAS, vol.LVI, 1, 1993, pp.13- 33.

Florescu, *Khatt-i chérifs* = G.G. Florescu, *L'aspect juridiques des khatt-i chérifs. Contributions `a l'étude des relations de l'Empire Ottoman avec les Principautés roumaines*, în SAO, I, 1958, p.121-147.

Fodor, *Ahmedî* = Pál Fodor, *Ahmedî's Dâsitân as a Source of Early Ottoman History*, în AOH, XXXVIII, (1-2), 1984, p.41-54.

Fodor, *Târîh-i Beç krâlı* = Pál Fodor, *Ungarn und Wien in der osmanischen Eroberungsideologie (im Spiegel der Târîh-i Beç krâlı - 17.Jahrhundert)*, in JTS, vol.13, 1989, p.81-98.

Forand, *Nubia* = P.Forand, *Early Muslim Relations with Nubia*, în "Der Islam", Band 48, 1, 1971, p.111-121.

Forme ale păcii = *Forme ale păcii în sud-estul european în secolele XIV-XVII*, dezbatere la Institutul de Studii Sud-Est Europene (10 iunie 1981), în RdI, 35, 1, 1982, p. 139-160.

Gallotta, *Il trattato 1482* = Aldo Gallotta, *Il trattato turco-veneto del 12 gennaio 1482,* în *Studia turcologica memoriae Alexii Bombaci dicata*, Napoli, 1982, p. 219-235.

Ganshof, *Le Moyen Age* = *Histoire des relations internationales,* publiée sous la direction de Pierre Renouvin. Tome premier: *Le Moyen Age*, par François L.Ganshof, Paris, 1953.

Gardet, *Dieu* = Louis Gardet, *Dieu et la destinée de l'homme*, Paris, 1967.

Gardet, *Islam* = Louis Gardet, *Les hommes de l'Islam approche des mentalités* , Bruxelles, 1984.

Gaudefroy-Demombynes, *Institutions* = M. Gaudefroy-Demombynes, *Les institutions musulmanes*, Paris, 1953.

Gaudefroy-Demombynes, *Le monde* = M. Gaudefroy-Demombynes, *Le monde musulman et byzantin jusqu'aux croisades*, Paris, 1931.

Gauggenheim, *Droit* = Paul Gauggenheim, *Traité de droit international public. Avec mention de la pratique international et suisse,* Tome I, Genève, 1967.

Gavillot, *Capitulations* = J.C. Aristide Gavillot, *Essai sur les droits des Européens en Turquie et en Egypte. Les Capitulations et la reforme judiciaire*, Paris, 1875.

Gâziligin Yolları = Şinasi Tekin, *XIV. Yüzyılda yazılmış Gazilik Tarikası "Gâziligin Yolları" adlı bir eski Anadolu Türkçesi metni ve gazâ/cihâd kavramları hakkında* (Despre textul scris în secolul XIV în vechea turcă anatoliană aparţinând Sectei Gaziilor <şi> intitulat "Căile războiului sfânt" şi despre noţiunile *gazâ/cihâd*), în *JTS-TBA*, vol.13, 1989, pp.139-204 (texte la pp.156-204).

Geamănu, *Drept* = Grigore Geamănu, *Drept internaţional public*, vol.I, Bucureşti, 1981; vol.II, Bucureşti, 1984.

Gemil, *"Capitulaţiile"* = Tahsin Gemil, *"Capitulaţiile"*

Transilvaniei de la jumătatea secolului al XVII-lea, în AIIAI, XXXIII, 2, 1986, p.717-721.

Gemil, *Considérations* = Tahsin Gemil, *Considérations sur les rapports politiques roumano - ottomans au XVII-e siècle*, în RRH, XV, 4, 1976, p.653-667.

Gemil, *Doc.tătărăşti* = Tahsin Gemil, *Două documente tătărăşti referitoare la campania din 1476 a sultanului Mehmed al II-lea în Moldova,* în AIIAI, V, 1968, pp.183-194.

Gemil, *Documente turc.* = Tahsin Gemil, *Relaţiile Ţărilor române cu Poarta otomană în documente turceşti. 1601-1712*, Bucureşti, 1984.

Gemil, *Ţările Române* = Tahsin Gemil, *Ţările Române în contextul politic internaţional (1621-1672)*, Bucureşti, 1979.

Gemil, *Haraciul* = Tahsin Gemil, *Date noi privind haraciul ţărilor române în secolul al XVII-lea,* în RdI, 8, 1977, p.1433-1446.

Gemil, *Mircea* = Tahsin Gemil, *Raporturile româno - otomane în vremea lui Mircea cel Mare*, în *Mircea,* pp. 330-364.

Gemil, *Moldavie XVII* = Tahsin Gemil, *La Moldavie dans les traités de paix ottomano - polonais du XVIIe siècle (1621-1672)*, în RRH, XII, 4, 1973, pp. 687-714.

Gemil, *Pace 1486* = Tahsin Gemil, *Observaţii referitoare la încheierea păcii şi stabilirea hotarului dintre Moldova şi Imperiul otoman (1486)*, în RA, IX, 2, 1983, p.117 - 128.

Gemil, *Pays Roumains* = Tahsin Gemil, *Les Pays Roumains dans les politique européenne de la Porte Ottomane au XVII-e siècle*, în RESEE, XIII, 3, 1975, p.425-428.

Gemil, *Românii şi otomanii* = Tahsin Gemil, *Românii şi otomanii în secolele XIV-XVI*, Bucureşti, 1991.

Gemil, *Un izvor* =Tahsin Gemil, *Un izvor referitor la moartea lui Dmitar Jaksic - solul lui Matia Corvin la Bayezid II,* în AIIAI, XXII/2, 1985, pp.597-604.

Gemil, *Doc. XVI-XVII* = Tahsin Gemil, *Documente turceşti inedite (sfârşitul sec.XVI şi sec.XVII)*, în RA, 3, 1981, pp.351-361.

Gemil, *Yarlıg* = Tahsin Gemil, *Un yarlıg al hanului Crimeii Gazi Ghiray-Bora către domnul Moldovei Aron Vodă Tiranul,* în AIIAI,XI,1974, pp.245-250.

Genealogia Cantacuzinilor = Mihail Cantacuzino banul, *Genealogia Cantacuzinilor*, publicată şi adnotată de N.Iorga, Bucureşti, 1902.

Georgescu, *Coutume* = Valentin Al. Georgescu, *La place de la coutume dans le droit des états feodaux roumains de Valachie et de Moldavie jusqu'au milieu de XVIIe siècle,* în RRH, VI, 4, 1967, p.553-586.

Georgieva, *Commerce* = Cvetana Georgieva, *Les rapports de commerce entre l'Empire Ottoman et la Pologne et les terres bulgares au XVIe siècle,* în BHR, 3, 1978, p.38-49.

Ghiaţă, *Dobrogea* = Anca Ghiaţă, *Condiţiile instaurării dominaţiei otomane în Dobrogea,* în *Studii istorice sud-est europene*, I, Bucureşti, 1974, p.43-126.

Ghunaimi, *Law* = M.Talaat al-Ghunaimi, *The Muslim Conception of International Law and the Western Approach*, The Hague, 1968.

Gianni, *Coutume* =Grégoire Gianni, *La coutume en droit international,* Paris, 1931.

Gibb, Kramers, *Shorter Encycl.* = H.A.R.Gibb,

J.H.Kramers, *Shorter Encyclopedia of Islam*, Leiden: E.J.Brill, 1953.

Gibbons, *Foundation* = H.A. Gibbons, *The Foundation of the Ottoman Empire*, New York, 1916.

Giese, *Anonymen Chroniken* = Fr.Giese, *Die altosmanischen anonymen Chroniken (Tevârih-i Âl-i Osman)*, *Text und Varianten...*, Teil I, Breslau, 1922 şi Teil II, Leipzig, 1925.

Giurescu, *Capitulaţii* = Constantin Giurescu, *Capitulaţiile Moldovei cu Poarta Otomană*, Bucureşti,1908 (reeditare în C. Giurescu, *Studii de istorie*, Bucureşti, 1993, p.473-504).

Giurescu, *Istoria românilor* = C.C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor. Vol.2: De la mijlocul secolului al XIV-lea până la începutul secolului al XVII-lea*, Bucureşti, 1976.

Giurescu, *Relaţii* = C.C. Giurescu, *Despre caracterul relaţiilor dintre români şi turci*, în *Probleme controversate în istoriografia română*, Bucureşti, 1977, p.87-122.

Gökbilgin, *1503* = M.T. Gökbilgin, *Korvin Mathias (Máttyás)'ın Bayezid II.e mektupları tercümeleri ve 1503 Macar-Osman muahedesinin Türkçe metni / La traduction des lettres de Korvin Mathias `a Bayezid II et le texte turc du traité hungaro-turc de 1503 (909)*, în "Belleten", XXII, 87, 1958, pp.369-390.

Gökbilgin, *Ahitname* = Tayyib Gökbilgin, *Venedik ve Leh Kralına verilen bir kısım ahitnamelerin şekil ve muhteva bakımandan taşıdıkları önem ve tarihi gerçekleri*, în *VII Türk Tarih Kongresi. Ankara, 25-29 Eylül 1970. Kongreye sunulan bildiriler*, II, Ankara, 1973, p.473-483.

Gökbilgin, *Belgeler I* = M.Tayyib Gökbilgin, *Venedik devlet arşivindeki vesikalar küliiyatında Kanunî Sultan devri belgeleri* (Documente referitoare la epoca sultanului Süleyman Legiuitorul în colecţia de documente din arhiva Veneţiei), în "Belgeler", C.I., 1964, Sayı 2, pp.119-220.

Gökbilgin, *Belgeler II* = M.Tayvib Gökbilgin, *Venedik devlet arşivindeki Türkçe belgeler kolleksiyonu ve bizimle ilgili diger belgeler* (Colecţia de documente turceşti din arhiva Veneţiei şi alte documente despre noi), în "Belgeler", C. V-VIII, 1968-1971, Sayı 9-12, pp.1-151.

Gökbilgin, *Erdel* = Tayyib Gökbilgin, *XVII asır başlarında Erdel hadisesi ve Bethlen Gabor'un beylige intihabı* (Situaţia Ardealului la începutul secolului XVII şi alegerea lui Bethlen Gabor ca principe), în TD, I, 1-2, 1949 -1950, p.1-28.

Gökbilgin, *Relations* = Tayyib Gökbilgin, *La structure des relations turco-roumaines et des raison de certains hüküms, ferman et berat et des ordres de sultans adressés aux princes de la Moldavie et de la Valachie aux XVI-e siècles*, în "Belleten", XLII, 165-168, 1978, p.761-773.

Goldziher, *Islam* = I. Goldziher, *Le dogme et la loi de l'Islam*, trad.fr., Paris, 1920.

Golimas, *Capuchehăi* = A.H.Golimas, *Despre Capuchehăile Moldovei şi Poruncile Porţii către Moldova până la 1829. Contribuţii la cunoaşterea raporturilor de drept dintre Moldova şi Turci.* Teză de doctorat, Iaşi, 1943.

Golimas, *Închinare* = A.H.Golimas, *Sensul închinării de la Vaslui a lui Petru Vodă Aron. Din legăturile de drept ale Moldovei cu Poarta "Otomană"*, în "Cuget Moldovenesc", nr.9-12, 1940 (şi extras, Iaşi, 1941, 18 p.).

Gorovei, *1486* = Şt.S. Gorovei, *Pacea moldo - otomană din 1486*, în RdI, 7, 1982, p.807-821 (versiunea franceză în RRH, 3-4, 1982, p.405-421.

Gorovei, *Casa Păcii* = Ştefan S.Gorovei, *Moldova în "Casa Păcii". Pe marginea izvoarelor privind primul secol de relaţii moldo-otomane*, în AIIAI, XVII, 1980, p.629-667.

Gorovei, *Câteva însemnări* = Ştefan S.Gorovei, *Câteva însemnări pentru istoria relaţiilor româno-otomane în veacurile XV-XVI*, în RIU, I, Iaşi, 1986, p.31-41.

Greceanu, *Istoria* = Radu logofătul Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu Voievod (1688-1714)*, ediţie critică de Aurora Ilieş, Bucureşti, 1970.

Green, *Peace* = Maryan N.A. Green, *International Law. Law of Peace*, London, 1973.

Grenville, *Observations* = Henry Grenville,*Observations sur l'état actuel de l'Empire Ottoman. En reponse aux informations qui en ont été demandées, d'ordre du Roy, par le Comte de Halifax...*, 1765-6, edited by A.S.Ehrenkreutz, The University of Michigan Press, USA, 1965.

Grignaschi, *Ahdnâme* = Mario Grignaschi, *Una raccolta inedita di «Münşe'ât» : Il Ms. Veliyüddin Ef. 1970 della Biblioteca Beyazit Umumi e gli «Ahdnâme concesii dalla Sublima Porta `a Chio (muharrem 927 h),`a Firenze (muharrem 934) e ad Antivari (ramadan 983)*, în *Studi preottomani e ottomani. Atti del Convegno di Napoli, 24-26 settembre 1974*, par Aldo Gallotta (ed.), Napoli, 1976, pp.105-127.

Grigoraş, *Relaţii* = N. Grigoraş, *Relaţiile Moldovei cu Imperiul Otoman până la domnia lui Ştefan cel Mare*, în RdI, 28, 1, 1975, p.33-49.

Grigoraş, *Tratat* = N.Grigoraş, *A existat un tratat de pace între Mehmed II şi Ştefan cel Mare?*, Iaşi, 1948.

Groot, *OEDR* = A.H.de Groot,*The Ottoman Empire and the Dutch Republic. A History of the Earliest Diplomatic Relations. 1610-1630*, Leiden-Istanbul, 1978.

Grotius, *Drept* = Hugo Grotius, *Despre dreptul războiului şi al păcii*, traducere, note şi comentarii de George Dumitriu, Bucureşti, 1968 (traducere după Hugonis Grotii, *De iure belli ac pacis. Libri tres. In quibus ius nature & Gentium: item iuris publici praecipua explicantur*, Paris, MDCXXV).

Guboglu, *1368-1456* = Mihail Guboglu, *Osmanlılarla Romen ülkeleri arasındaki ilk devri ilişkileri (1368-1456) hakkında belirtmeler ve dogrultmalar* (Precizări şi rectificări în legătură cu prima perioadă a relaţiilor dintre Osmanlîi şi Tările Române), Ankara, TTK.Basimevi, 1988, p. 829-843 (IX. Türk Tarih Kongresi'nden ayribasim).

Guboglu, *Arhive.Braşov* = Mihail Guboglu, *Şapte documente turceşti din arhivele Braşovului privind relaţiile Transilvaniei cu Poarta otomană la începutul secolului al XVII-lea*, în RA, VIII, 1, 1965, pp.213-256.

Guboglu, *Catalog I, II* = Mihail Guboglu, *Catalogul documentelor turceşti,* Vol.I, Bucureşti, 1960; Vol.II (1455-1829), Bucureşti, 1965.

Guboglu, *Izvoare turco-persane* = Mihail Guboglu, *Izvoare turco-persane privind relaţiile lui Ştefan cel Mare cu Imperiul Otoman*, în RA, LIX, vol.XLIV, 2, 1982,pp.134-145.

Guboglu, *Kanunî-1538* = Mihail Guboglu, *Kanunî Sultan Süleyman'in Bogdan seferi ve zaferi (1538/945 H.)*, în "Belleten", cilt L, 1987, p.727-806.

Guboglu, *Le tribut* = Mihail Guboglu, *Le tribut payé par les Principautés Roumaines à la Porte jusqu'au début du XVIe siècle d'après les sources turques*, în REI, 37, 1, 1969, p.49-80.

Guboglu, *Mihai Viteazul* = Mihail Guboglu, *Mihai*

Viteazul în documente turceşti, în RA, an LII, vol.XXXVII, 2, 1975, pp.157-168.

Guboglu, *Moldova 1538* = Mihail Guboglu, *Campania lui Suleiman Magnificul în Moldova (1538) într-o cronică turco-tătărească*, în RIU, III/3, Iaşi, 1988, p.1-20.

Guboglu, *Paleografia* = M.Guboglu, *Paleografia şi diplomatica turco-osmană. Studiu şi album*, Bucureşti, 1958.

Guboglu, *Inscription* = Mihail Guboglu, *L'inscription turque de Bender relative à l'expedition de Soliman le Magnifique en Moldavie (1538)*, în SAO, I, 1957, pp. 175-187.

Guer, *Moeurs* = M. Guer, *Moeurs et usages des Turcs, leur religion, leur gouvernament civil, militaire et polititque, avec un abrégé de l'histoire ottomane*, I-II, Paris, 1746-1747.

Guilmartin, *Wars* = John F. Guilmartin, *Ideology and Conflict: The Wars of the Ottoman Empire, 1453-1606*, în "Journal of Interdisciplinary History", XVIII, 4, 1988, p.721-745.

Hadrovics, *Peuple Serbe* = L. Hadrovics, *Le peuple Serbe et son Église sous la domination turque*, Paris, 1947.

Halebî, *Mülteka* = Ibrahim Halebî, *Şerh-i Mülteka el-Ebhur (Mevkufat)*, Tercüme ve Açıklamalar Yard. Doç. Dr. Nedim Yılmaz, Cild 1-4, Istanbul, 1993 (în special, Cild 2, p.559-628).

Hamidullah, *Conduct* = Muhammad Hamidullah, *Muslim Conduct of State*, 4th edition, Lahore, 1953 (prima ediţie în 1941-1942).

Hamidullah, *Documents* = Muhammad Hamidullah, *Documents sur la diplomatie musulmane `a l'époque du Prophète et des Khalifes Orthodoxes* , Paris, 1935.

Hamidullah, *Nouveaux documents* = Muhammad Hamidullah, *Nouveaux documents sur les rapports de l'Europe avec l'Orient musulman au Moyen Âge*, în "Arabica", VII, 1960, pp.281-298.

Hammer, *Empire Ottoman* = J. de Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman depuis son origine jusqu'a nos jours*, vol.I-XVIII, traduit de l'Allemand par J.J.Hellert, Paris, 1837-1841.

Hammer, *Memoirs on the Diplomatic* = J.de Hammer, *Memoirs on the Diplomatic Relations between the Courts of Dehli and Constantinople in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, în "Transactions of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland" (London), II, 1830, p.462-487.

Hatişărif = *Hatişărif...care s-au tălmăcit dein cuvânt în cuvânt de dumnealui Ianache Văcărescu* , Bucureşti, 1791.

Hatschek, *Musta'min* = J.Hatschek, *Der Musta'min. Ein Beitrag zum internationalen privat und Völkerrecht das Islamischen Gesetzes*, Berlin, 1920.

Hershlag, *Introduction* = Z.Y.Hershlag, *Introduction to the Modern Economic History of the Middle East*, second revisted edition, Leiden, 1980.

Heyd, *Commerce* = W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au Moyen Âge*, vol.II, Leipzig, Paris, 1886.

Heyd, *Law* = Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, Oxford, 1973.

Heyking, *Exterritorialité* = Alphonse Heyking, *L'exterritorialité et ses applications en Extrême-Orient*, în RdC, tome 7, II, 1924, p.241-335.

Hitti, *Arabes* = Phillip K. Hitti, *Précis d'histoire des Arabes*, trad. M. Planhol, Paris, 1950.

Houdas, *Guerre* = O. Houdas, *La Guerre Sainte islamique*, în "Revue des Sciences Politiques", XXXIII, 1915, p.87-95.

Huart, *Guerre* = Cl. Huart, *Le Khalifat et la Guerre Sainte*, în RHR, LXXII, 1915, p.288-302.

Hurewitz, *Middle East* = J.C.Hurewitz, *The Middle East and North Africa in World Politics. A Documentary Record*, 2nd ed., Vol.I: *European Expansion (1535-1914)*, Yale University Press, New Haven and London, 1975.

Hurmuzaki (Hurmuzaki-Bogdan; Hurmuzaki-Densuşeanu; Hurmuzaki-Iorga; Hurmuzaki-Tocilescu), *Documente* = *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki* ,Bucureşti : I/2 (1346-1450),1890; II/1 (1451-1575), 1891; II/5 (1552- 1575), 1897; III/1 (1576-1599),1880; IV/1 (1600-1649), 1880; VI (1700-1750),1878; VIII (1376-1650), 1894; XI (1517-1612), 1900; XIV/3 (1560-1820),1936; XVII (1825-1846), 1913; Supl.I/1 (1518-1700),1886; Supl.I/5 (1822-1838),1894; Supl.II/1 (1510-1600),1893; Supl.II/2 (1601-1640), 1895; Supl.II/3 (1641-1703),1900.

Hüsrev, *Dürer* = Molla Hüsrev, *Dürer ül-hukkâm fî şerh gürer ül-ahkâm*, I, Kostantiniye, 1258/1842-1843, pp. 205-210.

Ibn Kemal, *Tevârih VII* = Ibn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman. VII.Defter*, hazırlayan: Şeraffetin Turan, Ankara, 1991.

IDR = *Istoria dreptului românesc*, vol. I, Bucureşti, 1980; Vol. II/1, Bucureşti, 1984.

IIR = *Islam and International Relations*, ed. J.H.Proctor, London, 1965.

Iliescu, *Tribut* = Octavian Iliescu, *Le montant du tribut payé par Byzance `a l'Empire Ottoman en 1379 et 1424*, în RESEE, IX, 3, 1971, p.427-432.

Imber, *Naval Warfare* = C. H. Imber, *The Costs of Naval Warfare. The Accounts of Hayreddin Barbarossa's Herceg Novi Campaign in 1539*, in "Archivum Ottomanicum". IV, 1972, pp. 203-216.

Imber, *Dynastic Myth* = Colin Imber, *The Ottoman Dynastic Myth*, în "Turcica", XIX, 1987, p.7-28.

Imber, *Ottoman Empire* = Colin Imber, *The Ottoman Empire. 1300-1481*, Istanbul, 1990.

Imber, *Paul Wittek's* = Colin Imber, *Paul Wittek's "De la défaite d'Ankara à la prise de Constantinople"*, în OA-JOS, V, 1986, p. 65-79.

Imber, *Shî'ites* = C.H. Imber, *The Persecution of the Ottoman Shî'ites according to the Mühimme Defterleri. 1565-1585*, în "Der Islam", Bd.56, Heft 2, 1979, p. 245-273.

Inalcık, *Dâr al-'ahd* = Halil Inalcık, art. *Dâr al-'ahd*, în EI-2, II, p.118-119.

Inalcık, *Document* = Halil Inalcık, *An Ottoman Document on Bayezid I expedition into Hungary and Wallachia*, în *Actes du X Congrès International d'Etudes Byzantines*, Istanbul, 1957, pp.220-2.

Inalcık, *Edirne* = Halil Inalcık, *The Conquest of Edirne (1361)* , în AO, III, 1971, p.185-210 (reeditat în Inalcık, *O.E.Studies*).

Inalcık, *Emergence* = Halil Inalcık, *The Emergence of the Ottomans*, în *The Cambridge History of Islam*, ed.P.M.Holt, A.K.S.Lambton and B.Lewis, vol.I, Cambridge, 1970, p.263-291.

Inalcık, *Fatih Devri* = H.Inalcık, *Fatih Devri üzerinde tetkikler ve vesikalar (Cercetări şi documente despre epoca "Cuceritorului")*, I, TTK Basimevi, Ankara, 1954

(2.Baskı, 1987).

Inalcık, *Imtiyâzât* = Halil Inalcık, art. *Imtiyâzât*, în EI-2, tome III, 1971, p.1207-1225 (în colaborare cu J.Wansborough).

Inalcık, *Methods of Conquest* = Halil Inalcık, *Ottoman Methods of Conquest*, în SI, II, 1954, p.104-129 (reeditat în Inalcık, *O.E.Studies*).

Inalcık, *OE. Studies* = Halil Inalcık, *The Ottoman Empire. Conquest, Organization and Economy. Collected Studies*, London, Variorum Reprints, 1978.

Inalcık, *Örf* = Halil Inalcık, *Osmanlı Hukukuna Giriş. Örf-i Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları*, în AÜSBFD, XIII, 2, 1958, p.102-126.

Inalcık, *Ottoman Empire* = Halil Inalcık, *The Ottoman Empire. The Classical Age. 1300-1600*, Translated by Norman Itzkowitz and Colin Imber, New York, Washington, 1973 .

Inalcık, *Rūsûm* = Halil Inalcık, *Osmanlılar'da raiyyet rüsûmu,* în "Belleten", 92, 1959, p.575-610.

Inalcık, *Suleiman* = Halil Inalcık, *Suleiman the Lawgiver and Ottoman Law*, în AO, I, 1969, p.105-138 (reeditat în Inalcık, *OE.Studies*).

Inalcık, *Policy* = Halil Inalcık, *The Policy of Mehmed II toward the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Buildings of the City*, în DOP, 23/24, 1969/1970, pp. 213-249 (reeditat în Inalcık, *OE.Studies*).

Inalcık, *Closing of the Black Sea* = H. Inalcık, *The Question of the Closing of the Black Sea under the Ottomans*, în "Archeion Pontou" (Atena), 35, 1979, pp. 74-110.

Inalcık, *Greek Orthodox Patriarch* = Halil Inalcık, *The Status of the Greek Orthodox Patriarch under the Ottomans*, în "Turcica", tome XXI-XXII, 1991, pp. 407-436.

Iorga, *Comerţ. Lemberg* = Nicolae Iorga, *Acte privitoare la comerţul românesc cu Lembergul*, în *Studii şi documente*, XXIII, Bucureşti, 1913, pp.328-399; 410-454.

Iorga, *Hollande* = Nicolae Iorga, *Les rapports entre le Hollande et l'Empire Ottoman au XVIIe siècle et au commencement du XVIIIe siècle*, în RHSEE, XIV, 10, 1937, p.283-293.

Iorga, *Istoria Românilor* = Nicolae Iorga, *Istoria Românilor*, vol. III-VI, Bucureşti, 1936-1939.

Iorga, *Istoria vieţii bizantine* = Nicolae Iorga, *Istoria vieţii bizantine. Imperiul şi civilizaţia. După izvoare,* trad. M. Holban, Bucureşti, 1974.

Iorga, *Locul* = Nicolae Iorga, *Locul românilor în istoria universală*, ed. îngrijită de Radu Constantinescu, Bucureşti, 1985.

Iorga, *Ordin* = N. Iorga, *Ordinul lui Selim al II-lea către Alexandru-Vodă al Ţării Româneşti (1572)*, în RI, XI, 1925, pp. 153-5.

Iorga, *Studii* = Nicolae Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc*, ed. îngrijită de Şerban Papacostea, Bucureşti, 1984.

Iorga, *Turcs* = Nicolae Iorga, *Latins et Grecs d'Orient et l'etablissement des Turcs en Europe (1342-1362)*, în BZ, XV, band 1 und 2, 1906, p.179-222.

Iorga, *Veneţia* = Nicolae Iorga, *Veneţia în Marea Neagră*, în AARMSI, s.II, nr. 36, 1913-1914, p.1043-1118; s.II, t.XXXVII, 1914-1915, p.1-76 (şi în N.Iorga, *Studii*, p.230-296).

Iosipescu, *Capitulaţia* = Sergiu Iosipescu, *Capitulaţia lui Mehmed II pentru Pera (1453)*, în AIIAI, XXII/2, 1985, pp.591-6.

Irving, *Mahomet* = Washington Irving, *Mahomet and His Successors*, The University of Wisconsin Press Madison, Milwaukee, London, 1970.

Itzkowitz, *Ottoman Empire* = Norman Itzkowitz, *Ottoman Empire and Islamic Tradition*, Chicago and London, 1980.

Jeffery, *Islamm* = Arthur Jeffery, *The Political Importance of Islam*, în JNES, 1, oct. 1942, no. 4, pp. 383-395.

Jennings, *Gazi -Thesis* = R.C.Jennings, *Some Thoughts on the Gazi - Thesis*, în *Festschrift Andreas Tietze zum 70. Geburtstag = Wiener Zeitschrift fur die Kunde des Morgenlandes*, 76. Band, Wien, 1986, p.151-161.

Jennings, *Zimmis* = R.C.Jennings, *Zimmis (Non-Muslim) in early 17th Century Ottoman Juridical Record. The Sharia Court of Anatolian Kayseri*, în JESHO, 21, 3, 1978, p.225-293.

Jurji, *War* = J.E.Jurji, *The Islamic Theory of War*, în "The Moslem World", 30, 1940, p.332-442.

Kabrda, *Documents* = Josef Kabrda, *Les documents turcs relatifs aux droits fiscaux des Métropolites orthodoxes en Bulgarie au XVIIIe siècle*, în "Archiv Orientální" (Praha), 26/1, 1958, p.59-80.

Kabrda, *Le système fiscal* = J. Kabrda, *Le système fiscal de l' Église Orthodoxe dans l'Empire Ottoman*, Brno, 1969.

Kafadar, *Venice* = Cemal Kafadar, *A Death in Venice (1575): Anatolian Muslim Merchants Trading in the Serenissima*, în JTS / TBA, vol.19, 1986, p.191-217.

Kahn-Freund, *Law* = O.Kahn-Freund, *General Problems of Private International Law*, în RdC, tome 143, III, 1974, p.141-474.

Káldy-Nagy, *Holy War* = Gy.Káldy-Nagy, *The Holy War (jihâd) in the First Centuries of the Ottoman History*, în HUS, vol.III-IV, Part 1, 1979-1980, p.467-473.

Kapitülasyonlar = *Kapitülasyonlar. Tarihî, menşei, asılları* (Capitulaţiile. Istorie, origine, izvoare), tercümanlar: Macar Iskender şi Ali Reşad, Der-Sa'adet, Istanbul, 1330/1911-1912.

Karpat, *Millets* = Kemal Karpat, *An Inquiry into the Social Foundations of Nationalism in the Ottoman State: from Social Estates to Classes, from Millets to Nations*, Princeton University, 1973.

Kélékian, *DTF* = Diran Kélékian, *Dictionnaire Turc-Français*, Éditeur-Imprimeur: Mihran, Constantinople, 1911.

Kemalpaşazade, *Mohaçnâme* = *Fetihnâme-i sefer-i Mohaç li-mevlana Kemâlpaşazade* (Arh.St.Bucureşti, Microfilme Turcia, r.81, c.1-154).

Keyhan, *Force - droit* = M.Keyhan, *La force et le droit dans les relations internationales*, Paris, 1937.

Khadduri, *Hudna* = Majid Khadduri, art. *Hudna*, în EI-2, III, p.184-5.

Khadduri, *Impact* = Majid Khadduri, *The Impact of International Law upon the Islamic World Order*, în AJIL, 66, 4, 1972, p.46-50.

Khadduri, *Islamic System* = Majid Khadduri, *The Islamic System: Its Competion and Coexistence with Western Systems*, în *The Modern Middle East*, ed.R.H.Nolte, New York, 1963, p.150-5.

Khadduri, *Islamic Theory* = Majid Khadduri, *The Islamic Theory of International relations and its Contemporary Relevance,* în *Islam and International Relations,* ed. J.H. Proctor, London, 1965, p.24-34.

Khadduri, *War and Peace* = Majid Khadduri, *War and Peace in the Law of Islam*, Baltimore, Richmond, Virginia, 1955.

Khalifa, *Tarih* = Hagi Khalifa, *Fezleke-i Tarih (Istoria sinoptică*), Istanbul, I-II, 1286-87/1869-70 (Arh. St. Bucureşti, Microfilme Turcia, r.25, c.37-369).

Khan, *Maxims* = Inamullah Khan, *Maxims of Muhammad*, Karachi (no date).

Kister, *Qur'ân IX/29* = M.J.Kister, *«'An Yadin» (Qur'ân IX/29) an Attempt at Interpretation*, în "Arabica",XI, Sept.1964, p.272-9.

Kogălniceanu, *Letopiseţe* = Michail Kogălniceanu, *Cronicele României seu Letopiseţele Moldaviei şi Valahiei*, I-III, Imprimeria Naţională, Bucuresci, 1872 - 1874 (I, II-1872; III-1874).

Kohlberg, *Jihâd* = E. Kohlberg, *The Development of the Imâmi Shii Doctrine of Jihâd*, în ZDMG, 126, 1, 1976, p.64-88.

Köprülü, *Origines* = M.F.Köprülü, *Les origines de l'Empire Ottoman*, Paris, 1935 (traducere în turcă, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara, 1959).

Kraelitz, *Kanunname* = Fr.Kraelitz, *Kanunnamé des Sultans Mehmeds des Eroberers*, în MOG, Vienne, I, 1921, pp.13-48.

Kramers, *Droit islamique* = J.K.Kramers, *Droit de l'Islam et droit islamique*, în AHDO, I, 1937, p.401-414.

Krekic, *Dubrovnik* = B. Krekic, *Dubrovnik (Raguse) et le Levant au Moyen-Age*, Paris, 1961.

Kruger, *Fetwa* = H. Kruger, *Fetwa und Siyar*, Wiesbaden, 1978.

Kruse, *Instruments* = Hans Kruse, *Al-Shaybanî on International Instruments*, în JPHS, 1, 1953, pp. 90-100.

Kruse, *Shaybani* = Hans Kruse, *Die Begrundung der islamischen Volkerrechtslehre - Muhammad al-Shaybani -"Hugo Grotius der Moslimen*, în "Saeculum" (Munich), 5, 1954, p.221-241 (traduceri: *The Foundation of International Islamic Jurisprudence,* în "Journal of Pakistan Historical Society", 3, 1955, p.231-267 şi *Islam Devletler Hukukunun ortaya Cîkîşî (Muslumanlarîn Hugo Grotius'u Muhammad eş-Şeybânî*), ceviren: Y.Z. Kavakcı, în ITED, IV, 3-4, 1971, p.54-82).

Kruse, *Treaties* = Hans Kruse, *The Islamic Doctrine of International Treaties*, în IQ, I, 1954.

Kur'an (Yousuf Ali) = *The Glorious Kur'an*, Translation and Commentary by Abdallah Yousuf Ali, Lahore, 1973.

Kur'ân (Türkçe) = *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meâli*, Hazırlayanlar : Prof.Dr. Ali Özek (şi alţi cinci colaboratori), Medine-i Münevere, 1412/ 1992.

Kurat, *Türk-Ingiliz* = A.N. Kurat, *Türk-Ingiliz münasebetlerinin başlangıcı ve gelişmesi (1553-1610)*, Ankara, 1953.

Kurdakul, *Ticaret Andlaşmaları* = Necdet Kurdakul, *Osmanlı Devletin'de Ticaret Andlaşmaları ve Kapitülasyonlar* (Tratatele de comerţ cu statul otoman şi Capitulaţiile), Istanbul, 1981.

Kıvâmî, *Fetihnâme* = F. Babinger, *Fetihnâme-i Sultan Mehmed, müellifi: Kıvâmî*, Istanbul, 1955.

Lambton, *Jihâd* = A.K.S. Lambton, *A Nineteenth Century View of Jihâd*, în SI, XXXII, 1970, p.181-193.

Laoust, *Hérésiographie* = H.Laoust, *L'hérésiographie musulmane sous les Abbasides*, în CHM, X, 2, 1967, p.157-178.

Laoust, *Ibn Batta* = H.Laoust, *La profession de foi d'Ibn Batta*, texte et traduction , Damasc, 1958.

Laoust, *Ibn Taimîya* = H.Laoust, *Contribution `a l'étude de la méthodologie canonique de Takî-d-dîn Ahmad b. Taimîya*, Le Caire, 1939.

Law in the Middle East = *Law in the Middle East*, edited by Majid Khadduri and Herbert J. Liebesny, vol. I. *Origin and Development of Islamic Law*, The Middle East Institute, Washington, D.C., 1955.

Lazarus-Yafeh, *al-Ghazzali* = H.Lazarus-Yafeh, *Studies in al-Ghazzali*, Jerusalem, 1975.

Lemerle, *Umur Pacha* = Paul Lemerle, *L'emirat d'Aydin, Byzance et l'Occident. Recherches sur "La geste d'Umur Pacha"*, Paris, 1957.

Letopiseţul cantacuzinesc = *Istoria Ţării Româneşti. 1290-1690. Letopiseţul cantacuzinesc*, ediţie critică întocmită de C.Grecescu şi D.Simonescu, Bucureşti, 1960.

Lévi-Provençal, *Espagne* = E. Lévi-Provençal, *Histoire de l'Espagne musulmane*, tomes I-III, Paris, 195-1953.

Lewis, *Islam* = Bernard Lewis, *Islam from the Prophet Muhammad to the Capture of Constantinople*, I-II, London, 1976.

Lewis, *Jihâd* = Bernard Lewis, *The Ottoman Proclamation of Jihâd in 1914*, în IQ, 19, 3-4, 1975, p.157-163.

Lewis, *Middle East* = Bernard Lewis, *The Middle East and the West*, Bloomington, 1964.

Lewis, *Muslim Discovery* = Bernard Lewis, *The Muslim Discovery of Europe*, New York, London, 1982.

Lewis, *Non-Musulmans* = Bernard Lewis, *L'Islam et les Non-Musulmans*, în "Annales.ESC", 35, 3-4, 1980, p.784-799.

Lewis, *Politics* = Bernard Lewis, *Politics and War*, în *The Legacy of Islam*, ed.J.Schacht and C.E. Bosworth, 2nd edition, London, 1974, p.156-210.

Lewis, *Serbestiyet* = Bernard Lewis, *Serbestiyet*, în *Barkan'a Armagan*, p.47-52.

Liebesny, *Privileges* = H.J. Liebesny, *The Development of Western Judicial Privileges*, în *Law in the Middle East*, ed. by M. Khadduri and H.J.Liebesny, Washington, 1955, p.309-333.

Mahmassani, *Islamic Doctrine* = Sobhi Mahmassani, *The Principles of International Law in the Light of Islamic Doctrine*, în RdC, I, 1966, p.205-328.

Majda, *Letter* = T. Majda, *A Letter by Sultan Mehmed III to King Sigismund III in Polish Transcription*, în "Rocznik Orientalistyczny" (Warszawa), t. XXXVIII, 1976, p. 199-203.

Makdisi, *Sunni Schools* = G.Makdisi, *The Significance of the Sunni Schools of Law in Islamic Religious History*, în IJMES, 10, 1, 1979, p.1-8.

Malowist, *Commerce* = M. Malowist, *Les routes du commerce et le marchandises du Levant dans la vie de la Pologne au Bas Moyen Age et au début de l'époque moderne*, în *Mediterraneo e Oceano Indiano*, Firenze, 1970.

Manolescu, *Comerţul* = Radu Manolescu, *Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul (secolele XIV-XVI)*, Bucureşti, 1965.

Manolescu, *Villes portuaires* = Radu Manolescu, *L'importance economique et militaire de villes portuaires de la Valachie et de la Moldavie aux XV-e et XVIe siècles*, în *Le pouvoir central et les villes en Europe de l'Est et du Sud-Est du XVe siècle aux débuts de la révolution industrielle. Les villes portuaires*, Sofia, 1985, p.171-180.

Mantran, *Foreign Merchants* = Robert Mantran, *Foreign Merchants and the Minorities in Istanbul during the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, în *Christians and Jews*, p.127-137.

Mantran, *Istanbul XVII* = Robert Mantran, *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle. Essai d'histoire institutionnelle, économique et sociale*, Istanbul, 1962.

Mantran, *Minoritaires* = Robert Mantran, *Minoritaires, métiers et marchand étrangers `a Istanbul aux XVIe et XVIIe siècles*, în *Minorités techniques et métiers*. Actes de la Table Ronde de Gis Méditerranée, Abbaye de Sénanque 1978, Aix-en-Provence, 1980, p.127-130.

Mas Latrie, *Traités* = M.L. de Mas Latrie, *Traités de paix et de commerce et documents divers concernant les relations des Chrétiens avec les Arabes de l'Afrique septentrionale au Moyen Âge*, Paris, 1866.

Massignon, *Guerre* = Louis Massignon, *La guerre sainte supreme de l'Islam arabe*, în Louis Massignon, *Opera Minora*, Paris, 1969, vol.II, p.305-320.

Masson, *Commerce XVII* = P. Masson, *Histoire du commerce français dans le Levant au XVIIe siècle*, Paris, 1896.

Matei, *Domination* = Ioan Matei, *Quelques problemes concernant le regime de la domination ottomane dans les Pays roumains (concernant particulierement la Valachie)*, în RESEE, X, 1, 1972, p.66-81 şi XI, 1, 1973, p.81-95.

Matei, *Regimul juridic* = Ioan Matei, *Regimul juridic al relaţiilor internaţionale*, în *Istoria dreptului românesc*, I, Bucureşti, 1980, p.458-470.

Matei, *Reprezentanţi* = Ioan Matei, *Reprezentanţii domnilor români la Poarta otomană*, în *Istoria dreptului românesc*, I, Bucureşti, 1980, p.468-470 şi vol. II/1, Bucureşti, 1984, p.224-226.

Matei, *Românii* = Ioan Matei, *Românii în Imperiul Otoman. Probleme generale*, în CICSEE, III, 1986, p.141-149.

Matkovski, *Raia* = A.Matkovski, *La Signification historique des expressions "raia" et "beraia"*, în *Islam in Balkans-Persian Art and Culture of the 18th and 19th Centuries*, ed. J.M.Scarce, Edinburgh, 1979, p.55-58.

Matuz, *Kanzleiwesen* = Josef Matuz, *Das Kanzleiwesen Sultan Süleymâns des Prachtigen*, Wiesbaden, 1974.

Mawerdi, *Califat* = El-Mawerdi, *Le droit du Califat*, introduction, traduction et notes du Comte Léon Ostrorog, Paris, 1925.

Mawerdi, *Statuts* = Mawerdi (Aboul-Hasan Ali), *al-Ahkâm al-Sultâniyah (Les Statuts Gouvernementaux ou règles de droit public et administratif)*. Traduction et notes de E.Fagnan, Alger, Paris, 1915.

Maxim, *1574-1594* = Mihai Maxim, *Les relations roumano - ottomanes entre 1574 et 1594*, în RRH, XVI, 3, 1977, p.469-486.

Maxim, *Akçe - Haracı* = Mihai Maxim, *XVI. yüzyılın son çeyreginde akçe'nin devalüasyonu ve Eflâk-Bogdan'ın haracı üzerindeki etkisi* (Devalorizarea asprului şi influenţa sa asupra tributului Ţării Româneşti şi Moldovei în ultimul sfert al veacului al XVI-lea), în *IX.Türk Tarih Kongresi...1981*, Ankara, 1988, p.1001-1009.

Maxim, *Cantemir* = Mihai Maxim, *Haraciul moldovenesc în opera lui Dimitrie Cantemir*, în "AUB. Istorie. Filozofie. Drept", XXIII, 1974, p.69-78.

Maxim, *Capitulaţiile* = Mihai Maxim, *Din istoria relaţiilor româno-otomane - "Capitulaţiile"*, în "Anale de Istorie", XXVIII, 6, 1982, p.34-68 (reeditat în *Din cronica relaţiilor poporului român cu popoarele vecine*, Bucureşti, 1984, p.68-118.

Maxim, *Chrétiens* = Mihai Maxim, *Le régime juridique des chrétiens dans les ports roumains sous l'administration ottomane (XVIe- XVIIe siècles)*, în "AUB.Istorie", XXIX, 1980, p.85-90.

Maxim, *CTO* = Mihai Maxim, *Culegere de texte otomane. Fasc.I. Izvoare documentare şi juridice (sec.XV-XX)*, Universitatea din Bucureşti, 1974.

Maxim, *Documents. Michael the Brave* = Mihai Maxim, *New Turkish Documents concerning Michael the Brave and His Time*, în RRH, XXXII, 3-4, 1993, pp.185-202.

Maxim, *Documents. Salt* = Mihai Maxim, *Ottoman Documents concerning the Wallachian Salt in the Ports on the Lower Danube in the Second Half of the Sixteenth Century*, în RESEE, XXVI, 2, 1988, pp.113-122.

Maxim, *Interdisciplinar* = Mihai Maxim, *Pentru o abordare interdisciplinară şi comparatistă a relaţiilor româno-otomane* , în CLSO, 1, 1990, p.9-30.

Maxim, *Kharâdj 1538-1574* = Mihai Maxim, *Recherches sur les circonstances de la majoration du kharâdj de la Moldavie entre les années 1538 et 1574*, în AIESEE-B, X, 2, 1972, p.233-261.

Maxim, *Kharâdj 1540-1575* = Mihai Maxim, *Circonstances de la majoration du kharâdj payé par la Valachie `a l'Empire ottoman durant la période 1540-1575*, în AIESEE-B, XII, 2, 1974, p.367-381.

Maxim, *L'autonomie* =Mihai Maxim, *L'autonomie de la Moldovie et de la Valachie dans les actes officiels de la Porte au cours de la seconde moitié du XVI-e siècle*, în RESEE, XV, 2, 1977, p.207-230.

Maxim, *Le statut* = Mihai Maxim, *Le statut de la Moldavie et de la Valachie `a l'égard de la Porte ottomane dans la seconde moitié du XVI-e siècle*, în NEH, VI -1, Bucarest, 1980, p.237-250.

Maxim, *Luptă monetară* = Mihai Maxim, *O luptă monetară în secolul al XVI-lea: padişahî contra aspru*, în "Cercetări numismatice", V, 1983, p.129-152.

Maxim, *Mircea* = Mihai Maxim, *Cu privire la înţelegerile de pace româno-otomane din timpul domniei lui Mircea cel Bătrân*, în *Mircea*, p.365-396.

Maxim, *Obligaţiile* = Mihai Maxim, *Obligaţiile militare, în muncă şi transport ale Moldovei şi Ţării Româneşti faţă de Poartă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în AUBI, XXVIII, 1979, p.99-109.

Maxim, *Pays Roumains* = Mihai Maxim, *Le statut des Pays Roumains envers la Porte Ottomane aux XVI-XVIII-e siècles*, în RRH, XXIV, 1-2, 1985, p.29-50.

Maxim, *Regimul economic* = Mihai Maxim, *Regimul economic al dominaţiei otomane în Moldova şi Ţara Românească în a doua jumătate a secolului al XVI-*

lea, în RdI, 32, 9, 1979, p.1731-1765.

Maxim, *Statutul de 'ahd* = Mihai Maxim, *Cu privire la statutul de 'ahd al Tărilor Române față de Poartă. Considerații pe marginea unor izvoare otomane*, în RdI, 6, 1986, p. 523-534 .

Maxim, *Statutul politico-juridic* = Mihai Maxim, *Statutul politico-juridic al Tărilor Române în evul mediu* (extras), Universitatea din Bucureşti, 1983, p.105-126.

Maxim, *Teritorii* = Mihai Maxim, *Teritorii româneşti sub administrație otomană în secolul al XVI-lea* (I), în RdI, 8, 1983, p.802-817 şi (II), în RdI, 9, 1983, p.879-890.

Maxim, *Vechile tratate* = Mihai Maxim, *Din nou pe urmele vechilor tratate ale Moldovei şi Țării Româneşti cu Poarta Otomană*, în RdI, 2, 1987, p.157-172.

Maxim, *Țările Române şi Înalta Poartă* = Mihai Maxim, *Țările Române şi Înalta Poartă. Cadrul juridic al relațiilor româno-otomane în evul mediu*, Cu o prefață de Prof.Halil Inalcık, Bucureşti, 1993.

Maxim, *Giurgiu* = Mihai Maxim, *Documente turceşti privind kaza-ua Giurgiului*, în *Ilfov-file de istorie*, Bucureşti, 1978.

Maxim, Panaite, *Pax Ottomanica* = Mihai Maxim et Viorel Panaite, *Pax Ottomanica et les Pays Roumains*, în AUBI, XXXV, 1986, p.11-18 (I) şi (II), în AUBI, XXXVI, 1987, p.94-99.

Mehmet, *1792. O carte de lege* = M.A.Mehmet, *O nouă reglementare a raporturilor Moldovei şi Țării Româneşti față de Poartă la 1792 (O carte de lege - Kanunname - în limba turcă)*, în St.RdI, XX, 6, 1976, pp.691-707.

Mehmet, *Akhisari* = M. A. Mehmet, *La crise ottomane dans la vision du Hasan Kiafi Akhisari (1544-1616)*, în RESEE, 13, 3, 1975, p.385-402.

Mehmet, *Condică* = Mustafa A.Mehmet, *O condică domnească din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, scrisă în limba turcă, privind Țara Românească*, în RA, 2, 1958, pp.248-260.

Mehmet, Demeny, *Documente. Transilvania* = M.A. Mehmet, L. Demeny, *Noi documente turceşti privitoare la istoria Transilvaniei din secolul al XVII-lea*, în RA, 1, 1970, pp.209-237.

Mehmet, *Documente turc. I* = M.A.Mehmet, *Documente turceşti privind istoria României. Vol.I (1455-1774)*, Bucureşti, 1976.

Mehmet, *Documente turc. II* = M.A.Mehmet, *Documente turceşti privind istoria României. Vol.II (1774-1791)*, Bucureşti, 1983.

Mehmet, *Documente turc. III* = M.A.Mehmet, *Documente turceşti privind istoria României. Vol.III (1791-1812)*, Bucureşti, 1986.

Mehmet, *Istoria turcilor* = M. A.Mehmet, *Istoria turcilor*, Bucureşti, 1976.

Mehmet, *Kanunnâme* = M.A.Mehmet, *De certains aspects de la société ottomane `a la lumière de la Legislation (Kanunnâme) du sultan Mahomed II (1451-1481)*, în SAO, vol. II, 1960, p.127-160.

Mehmet, *Kharatch* = M.A.Mehmet, *Un document turc concernant le kharatch de Moldavie et de la Valachie aux XVe-XVIe siècles*, în RESEE, V, 1-2, 1967, p.265-274.

Mehmet, *Manuscris* = M.A.Mehmet, *Un manuscrit turc de la Biblioteque de l'Academie de la RPR, concernant le situation economique, sociale et politique de l'Empire ottoman (XVIe-XVIIe siècles)*, în SAO, IV, 1962

(1963), pp.209-233.

Mehmet, *Politique ottomane* = M.A.Mehmet, *La politique ottomane `a l'égard de la Moldavie et du Khanat de Crimée vers la fin du règne du sultan Mehmed II "Le Conquérant"*, în RRH, 3, 1974, p.509-533.

Mehmet, *Raporturi* = Mustafa A. Mehmet, *Din raporturile Moldovei cu Imperiul Otoman în a doua jumătate a veacului al XV-lea*, în St.RdI, XIII, 5, 1960, p.165-178.

Mélikoff, *Kızılbaş* = I.Mélikoff, *Le problème kızılbaş*, în "Turcica", 6, 1975, pp. 49-67.

Melissenos, *Cronica* = Pseudo-Phrantzes : Macarie Melissenos, *Cronica. 1258-1481*, ediţie critică de V.Grecu, Bucureşti, 1966.

Ménage, *Capitulation* = V.L.Ménage, *The English Capitulation of 1580. A Review Article*, în IJMES, nov.1980, p.373-383.

Ménage, *Ottoman Documents* = V.L. Ménage, *On the Constituent Elements of Certain Sixteenth Century Ottoman Documents*, în BSOAS, XLVIII, 2, 1985, p.283-304.

Menârzade, *Tarih* = Şarih ül-Menârzade Ahmed, *Tarih-i Menaroğlu Ahmed* (ANB, CM, Turcia, r. 26).

Meron, *Hanefi Texts* = Ya'kov Meron, *The Development of Legal Thought in Hanefi Texts*, în SI, XXX, 1969, p.73-119.

Mevkufati, *Şerh* = Mehmed Mevkufati, *Şerh-i Mülteka el-Ebhur* (Comentariu la Confluenţa mărilor), Cild I-II, Kostantiniye, 1254 (1838-1839), I, p.336-338 (*Kitâb as-siyar, Bâb al-'uşr ve al-haraç, Bâb-ı ahkâm al-müste'min*).

Mihai Viteazul = *Mihai Viteazul. Culegere de studii*, redactori coordonatori Paul Cernovodeanu şi Constantin Rezachievici, Bucureşti, 1975.

Mihai. doc. = *Mihai Viteazul în conştiinţa europeană. 1. Documente externe*, Bucureşti, 1982.

Mihailovic, *Memoirs* = Konstantin Mihailovic, *Memoirs of a Janissary*, translated by B.Stolz, The University of Michigan, 1975.

Miller, *Lesbos* = W.Miller, *The Gattilusi of Lesbos*, în BZ, XXX, 1913, p.407-447.

Milliot, *Droit musulman* = Louis Milliot, *Introduction `a l'étude du droit musulman*, Recueil Sirey, Paris, 1953.

Milliot, *Réception* = Louis Milliot, *La réception du droit occidental dans les systèmes juridiques orientaux*, în "Mémoires de l'Académie Internationale de Droit Comparé", III, 4, 1955, p.111-126.

Mills, *Histoire du mahométisme* = Ch. Mills, *Histoire du mahométisme, contenant la vie et les traîts du caractère du prophète arabe. Avec un aperçu des divers empires fondés par les armes mahométanes*, Paris, 1825.

Miltitz, *Consuls* =Alex. de Miltitz, *Manuel des Consuls*, Londres-Berlin, 1837-1839, Tome I, p.516-531; Tome II, Partie I, p.433-456 (*Des Consulats `a Etranger...*).

Miquel, *Géographie humaine* = André Miquel, *La géographie humaine du monde musulman jusqu'au milieu de 11e siècle. Géographie et géographie humaine dans la littérature arabe des origines `a 1050*, Paris, La Haye, Mouton, 1967.

Miquel, *Islam* = André Miquel, *L'Islam et sa civilisation (VIIe-XXe siècles)*, Paris, 1977 (în rom., vol. I-II, Bucureşti, 1995).

Mircea = *Marele Mircea Voievod*, Coordonator Ion

Pătroiu, Bucureşti, 1987.

Mircea, *Turcs* = I.R.Mircea, *Sur les circonstances dans lesquelles les Turcs sont restés en Valachie jusqu'au début du XVIIe siècle*, în RESEE, V, 1-2, 1967, p.77-86.

Mitilineu, *Traités* = Mihail Mitilineu, *Les droits de la Roumanie basés sur les Traités.* Par un ancien diplomate, 1874.

Mitler, *Galata* = Louis Mitler, *The Genoese in Galata: 1453-1682*, în IJMES, vol.10, 1, 1979, p.71-91.

Mokri, *Farmân* = Mohammad Mokri, *Un farmân de Sultân Husayn Bâyqarâ recommandant la protection d'une ambassade ottomane en Khorâsân en 879/1479*, în "Turcica", V, 1975, pp.68-80.

MOL/MNA = Magyar Országos Levéltár / Hungarian National Archives, Budapesta, Microfilme Turcia, r. 10131 (TKSMA, Defter 7018).

Morabia, *Ğihâd* = Alfred Morabia, *La notion de ğihâd dans l'Islam medieval (des origines `a al-Gazali)*, thèse presenté devant l'Université de Paris IV, 1 er Juillet 1974, Service de reproduction des thèses, Université de Lille III, 1975.

Mostras, *Dictionnaire* = C. Mostras, *Dictionnaire géographique de l'"Empire Ottoman,* St. Pétersbourg, 1873.

Moxa, *Cronica* = Mihail Moxa, *Cronica universală*, ediţie critică de G.Mihăilă, Bucureşti, 1989.

Müneccimbaşı, *Sahayf* = Müneccimbaşı, *Sahayf ül-ahbar (Pagini informative*), vol.III, Istanbul, 1868-1869.

Murgescu, *1481* = Bogdan Murgescu, *O nouă reglementare de pace moldo-otomană în 1481?*, în SAI, LI-LII, 1985, p.268-274.

Murgescu, *1711* = Bogdan Murgescu, *The Social Background of the Anti-Ottoman Struggle in the Romanian Principalities. A Case Study, 1711*, în "Transylvanian Review", III, 1, 1994, p.22-36.

Murgescu, *Monopol* = Bogdan Murgescu, *Avatarurile unui concept: monopolul comercial otoman asupra Ţărilor Române*, în RI, I, 9-10, 1990, p.819-845.

Mustafa Ali, *Counsel* = Andreas Tietze, *Mustafa Ali's Counsel for Sultans of 1581*, Wien, 1979.

Naff, *Diplomacy* = Thomas Naff, *Reform and the Conduct of Ottoman Diplomacy*, în JAOS, 83, 1963, p.295-315.

Naff, *Diplomatic Relations* = Thomas Naff, *Ottoman Diplomatic Relations with Europe in the Eighteenth Century: Patterns and Trends*, în *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, London and Amsterdam, 1977, p.88-107.

Naima, *Annals* = Mustafa Naima, *Annals of the Turkish Empire, from 1591 to 1659 of the Christian Era.* Translated by Ch.Fraser, Vol.I, London, 1832 .

Neagoe, *Bogdan III* = Manole Neagoe, *Contribuţii la problema aservirii Moldovei faţă de Imperiul otoman (Înţelegerea dintre Bogdan cel Orb şi Selim din anul 1512)*, în St.RdI, XVII, 2, 1964, p. 311-322.

Neculce, *Letopiseţ* = Ion Neculce, *Opere. Letopiseţul Ţării Moldovei şi O samă de cuvinte*, editat de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, 1982.

Nedkoff, *Cizye* = B.C.Nedkoff, *Osmanlı Impar.torlugunda cizye (baş vergisi). Bulgaristan hususî bir surette nazarı itibara alınmıştır*, în "Belleten", 8 Cilt, 32 sayı, 1944, p.599-652.

Neşri Tarihi = Faik Reşit Unat, Mehmed A.Köymen :

Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nüma. Neşri Tarihi*, Cild I-II, Ankara, 1987.

Neschri, *Gihannūma* = Franz Taeschner, *Gihannüma. Die altosmanische Chronik des Mevlâna Mehemmed Neschrī*, Band I, Leipzig, 1951 şi Band II, Leipzig, 1955.

Nigâr, *Belgeler* = Anafarta Nigâr, *Osmanlı Imparatorluğu ile Lehistan (Polonya) arasındaki münasebetlerle ilgili tarihi belgeler (Historical Documents concerning Relations between the Ottoman Empire and Lehistan (Poland)*, Istanbul, 1979.

Noradounghian, *Actes* = Gabriel Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman*, Vol.I-IV, Paris, 1897-1903 (în special, vol.I: 1300-1789), Paris, 1897

OE. World-Economy = *The Ottoman Empire and the World-Economy*, edited by Huri Islamoglu - Inan, Cambridge, Paris, 1981.

Oikonomidès, *Haradj* = N. Oikonomidès, *Le "haradj" dans l'empire byzantin du XVe siècle*, în *Actes du Ier Congrès International d'Études Balkaniques et Sud-Est Européennes*, Sofia, 1969, vol.III, p.681-8.

Oraşul medieval = *Oraşul medieval. Culegere de texte*, coordonator Radu Manolescu, Universitatea din Bucureşti, 1976.

Orhonlu, *Telhis* = Cengiz Orhonlu, *Osmanlı tarihine aid belgeler. Telhisler (1597-1607)* (Documente referitoare la istoria otomană. *Telhis*-uri), Istanbul, 1970.

Orhonlu, Cahen, Lambton, *Kharâdj* = Cl. Cahen, A.K.S. Lambton, C.Orhonlu, art. *Kharâdj. I. Islam classique, II.Iran, III. Turquie ottomane*, în EI-2, IV, p.1062-1087.

Oruç Beg Tarihi = *Oruç Beg Tarihi*, Istanbul, 1972.

Osmanlı Tarihleri = Çiftcioğlu N.Atsız, *Osmanlı Tarihleri*, I, Istanbul, 1949.

Ostrogorsky, *Byzance* = Georges Ostrogorsky, *Byzance. Etat tributaire de l'Empire turc*, în "Zbornik Rodova", 1958, p.49-58.

Ostrogorsky, *Histoire* = Georges Ostrogorsky, *Histoire de l'État byzantine*, trad. française de J.Gouillard, Paris, 1977 (în special, p.555-595: *La conquête de la Peninsule Balkanique par les Osmanlîs: Byzance - état vassal de la Turquie*).

Ostrogorsky, *Serres* = Georges Ostrogorsky, *La prise de Serres par les Turcs*, în "Byzantion", vol.35, 1965, p.302-319.

Ott.Empire, Cambridge = *A History of the Ottoman Empire to 1730. Chapters from The Cambridge History of Islam and The New Cambridge Modern History*, by V.J.Parry, H.Inalcık, A.N.Kurat and J.S.Bromley, introd. M.A. Cook, Cambridge, London, New York, Melbourne, 1976.

Ottoman Rule = *Ottoman Rule in the Middle Europe and Balkan in the 16th and 17th Centuries*, Papers presented at the 9th joint Conference of the Czechoslovak-Yugoslav Historical Commitee, în "Dissertationes Orientales" (Prague), vol.40, 1978.

Özel, *Hanefi* = Ahmed Özel, *Hanefi Fıkıh Âlimleri*, Ankara, 1990.

Özel, *Islam Hukuku* = Ahmed Özel, *Islam Hukukunda Ülke Kavramî. Dar ül-Islam. Dar ül-harb* (Noţiunea de ţară în dreptul islamic. Casa Islamului. Casa războiului), Istanbul, 1988.

Pakalın, *Sözlük* = Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cild I-III, ikinci basılış, Istanbul, 1971.

Panaite, *Agenţie* = Viorel Panaite, *Statutul diplomatic al Agenţiei române la Constantinopol în preajma războiului de independenţă*, în CLSO, 1, 1990, pp. 227-244.

Panaite, *Brâncoveanu* = Viorel Panaite, *Reprezentanţa diplomatică a Ţării Româneşti la Poarta Otomană în epoca lui Constantin Brâncoveanu*, în RdI, 41, 9, 1988, p.877-894.

Panaite, *Capuchehăi* = Viorel Panaite, *Din istoria relaţiilor româno-otomane: Capuchehăile*, în "Anuar" (Ploieşti), I, 1989, pp. 16-27.

Panaite, *Comerţ 1607* = Viorel Panaite, *Comerţ şi negustori în tratatele osmano-polone. Un studiu de caz:1607*, în "Caietele Laboratorului de Studii Otomane", Bucureşti, 2, 1993, pp. 29-48.

Panaite, *Cutuma* = Viorel Panaite, *Cutuma în relaţiile româno-otomane (secolele XVI-XVIII). Puncte de plecare pentru o discuţie istoriografică*, în AIIAI, XXX, 1993, p.507-522 (în engleză, *Custom in the 16th - 18th Centuries Ottoman - Romanian Relationships (Starting Points for a Historiographical Debate*), în RESEE, tome XXXI, 1-2, 1993, pp. 171-185).

Panaite, *Djihad* = Viorel Panaite, *Din istoria dreptului islamic al popoarelor: doctrina djiihad-ului*, în AIIAI, XXII, 2, 1985, pp. 707-718 (I) şi XXIII, 1, 1986, pp. 409-418 (II).

Panaite, *Drept* = Viorel Panaite, *Dreptul islamic al popoarelor şi înţelegerile de pace româno-otomane*, în "Anuar", Ploieşti, 2, 1990, pp. 10-17.

Panaite, *Negustori străini* = Viorel Panaite, *Regimul negustorilor străini în 'ahdnâme-lele otomane* (I), în "Sud-Estul şi Contextul European. Buletin", coordonator Alexandru Duţu, Institutul de Studii Sud-Est Europene, II, 1994, pp. 100-114; III, 1995, pp. 95-112.

Panaite, *Pacea* = Viorel Panaite, *Consideraţii privind legea păcii în Islamul medieval*, în AIIAI, XXIV, 2, 1987, pp. 567-586 (I); XXV, 2, 1988, pp. 397-413 (II) şi XXVI, 1, 1989, pp. 481-497 (III).

Panaite, *Reglementări* = Viorel Panaite, *Câteva observaţii privind reglementările de pace româno-otomane,* în *Românii în istoria universală*, vol.III, 1, Iaşi, 1988, pp. 469-492.

Panaite, *Străinii* = Viorel Panaite, *Străinii în viziune juridică otomană. Veacurile XVI-XVII*, în "Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca", XXXII, 1993, pp. 29-38.

Panaite, *Terminologia* = Viorel Panaite, *Relaţiile româno-otomane în terminologia juridică musulmană*, în CLSO, 1, 1990, pp. 31-36.

Panaite, *Trade* = Viorel Panaite, *Trade and merchants in the XVIth Century Ottoman - Polish Treaties*, în RESEE, XXXII, 3-4, 1994, pp. 259-276.

Panaite, *Pace şi război în Islam* = Viorel Panaite, *Pace, război şi comerţ în Islam. Ţările române şi dreptul otoman al popoarelor*, Ed. All, Bucureşti, 1997.

Panaitescu, *N-au cucerit* = P.P.Panaitescu, *De ce n-au cucerit turcii Ţările Române*, în *Interpretări româneşti. Studii de istorie economică şi socială*, ediţia a II-a, ed. Şt.S.Gorovei şi M.M.Székely, Bucureşti, 1994, p.111-119.

Panaitescu, *Route commerciale* = P.P.Panaitescu, *La route commerciale de Pologne `a la Mer Noire au Moyen Age*, în RIR, vol.III, fasc.II-III, 1933, p.172-193.

Pantazopoulos, *Church and Law* = N.J. Pantazopoulos, *Church and Law in the Balkan Peninsula during the Ottoman Rule*, Institute for Balkan Studies,

Thessaloniki, 1967.

Papacostea, *1402-1413* = Şerban Papacostea, *La Valachie et la crise de structure de l'Empire Ottoman (1402-1413)*, în RRH, XXV, 1-2, 1986, p.23-33.

Papacostea, *1455-1456* = Şerban Papacostea, *La Moldavie tributaire de l'empire ottoman au XVe siècle: le cadre international des rapports établis en 1455-1456*, în RRH, XIII, 3, 1974, p.445-461.

Papacostea, *Colomeea* = Şerban Papacostea, *De la Colomeea la Codrul Cozminului (Poziţia internaţională a Moldovei la sfârşitul secolului al XV-lea)*, în "Romanoslavica", XVII, 1970, p.525-553.

Papacostea, *Moldova* = Şerban Papacostea, *Relaţiile internaţionale ale Moldovei în vremea lui Ştefan cel Mare*, în RdI, 5-6, 1982, p. 607-638.

Papacostea, *Tratatele* = Şerban Papacostea, *Tratatele Ţării Româneşti şi Moldovei cu Imperiul otoman în secolele XIV-XV: ficţiune politică şi realitate istorică*, în *Stat, societate, naţiune. Interpretări istorice*, Cluj-Napoca, 1982, p. 93-106.

Papadopoulos, *Studies and Documents* = Theodore H. Papadopoulos, *Studies and Documents relating to the History of the Greek Church and People under Turkish Domination*, Brussels, 1952.

Parvin, Sommer, *Dar al-islam* = M.Parvin, M.Sommer, *Dar al-Islam: the Evolution of Muslim Territoriality and its Implication for Conflict Resolution in the Middle East*, în IJMES, 11, 1, 1980, p.1-21.

Passé turco-tatar = *Passé turco-tatar, présent soviétique. Études offertes à Alexandre Bennigsen*, ed. Ch. Lemercier - Quelquejay, G. Veinstein, E.S. Wimbush, Louvain-Paris, 1986.

Pélissié du Rausas, *Capitulations* = G.Pélissié du Rausas, *Le régime des capitulations dans l'Empire Ottoman*, Vol. I-II, 1er édition, Paris, 1902-1905 (deuxième edition, 1910-1911).

Peters, *Djihad* = Rudolf Peters, *Djihad: War of Aggression or Defense?*, în AAWG, 98, 1976, pp. 282-289.

Peters, *Islam* = Rudolf Peters, *Islam and Colonialism. The Doctrine of Jihad in Modern History*, Uitgeverij Mouton's Gravenhage, 1979 .

Petritsch, *Friedensvertrag 1547* = E.D.Petritsch, *Der Habsburgisch - Osmanische Friedensvertrag des Jahres 1547*, în "Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs" (Vienna), 38, 1985, pp.49-80.

Pienaru, *Mircea - Mehmed I* = Nagy Pienaru, *Relaţiile lui Mircea cel Mare (1386-1418) cu Mehmed I Çelebi (1413-1421)*, în RdI, 8, 1986, p.774-794.

Pippidi, *Război* = Andrei Pippidi, *Contribuţii la studiul legilor războiului în evul mediu*, Bucureşti, 1974.

Pippidi, *Tradiţia* = Andrei Pippidi, *Tradiţia politică bizantină în ţările române în secolele XVI-XVIII*, Bucureşti, 1983.

Pitcher, *Ottoman Empire* = D.E.Pitcher, *An Historical Geography of the Ottoman Empire from Earliest Times to the End of the Sixteenth Century*, Leiden, 1972.

Poliak, *Lands* = A.N. Poliak, *Classification of Lands in the Islamic Law and its Technical Terms*, în "American Journal of Semitic Languages and Literatures", 1, 1940, p. 50-63.

Popescu, *Istoriile* = *Istoriile domnilor Ţării Româneşti de Radu Popescu*, în *Cronicari munteni*, ed. de Mihail Gregorian, vol.I, Bucureşti, 1961, pp.225-578.

Porter, *Observations* = James Porter, *Observations. The*

State of the Turkey Trade from its Origin to the Present Time, London, 1771.

Războieni = *Războieni. 500 de ani de la Campania din 1476*, Bucureşti, 1977.

Rawlinson, *Harborne* = H.F. Rawlinson, *The Embassy of William Harborne to Constantinople. 1583-1588*, în TRHS, IV, 5, 1922, pp. 1-27.

Rey, *Protection* = Francis Rey, *La protection diplomatique et consulaire dans les Echelles des Levant et de Barbarie*, Paris, 1899.

Rechid, *Étrangers* = Ahmed Rechid, *La condition des étrangers dans la Republique de Turquie*, în RdC, 46, IV, 1933, p.169-227.

Rechid, *Islam* = Ahmed Rechid, *L'Islam et le droit des gens*, în RdC, 60, II, 1937, p.375-504.

Redhouse = *Redhouse yeni Türkçe - Ingilizce Sözlük / New Redhouse Turkish-English Dictionary*, 12th ed., Istanbul, 1991.

Redhouse Lexicon = Sir James W.Redhouse, *A Turkish and English Lexicon Shewing in English the Significations of the Turkish Terms*, 2. Edition, Istanbul, 1992.

Redslob, *Histoire* = Robert Redslob, *Histoire des grandes principes du droit des gens, depuis l'antiquité jusqu'a la veille de la grande guerre*, Paris, 1923.

Refik Bey, *Holy Wars* = Ahmed Refik Bey, *The Holy Wars of the Prophet*, Constantinopol, 1324 /1906.

Relaţiile internaţionale = I. Ionaşcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Relaţiile internaţionale ale României în documente (1368-1900). Culegere selectivă de tratate, acorduri, convenţii şi alte acte cu caracter internaţional*, Bucureşti, 1971.

Reland, *Religion* = A. Reland, *La religion des Mahométans, exposée par leurs propres docteurs, avec les éclaircisments sur les opinions qu'on leur a faussement attribuées*, à La Haye, 1721.

Repp, *Müfti* = R.C. Repp, *The Müfti of Istanbul. A Study in the Development of the Ottoman Learned Hierarchy*, Oxford University, 1986.

Reprezentanţa = *Reprezentanţa diplomatică a Moldovei la Constantinopol (30 august 1741-decembrie 1742). Rapoartele inedite ale agenţilor lui Constantin Mavrocordat*, ed. de Ariadna Camariano-Cioran, Bucureşti, 1985.

Rezachievici, *Ioan Vodă* = Constantin Rezachievici, *Prima încercare a lui Ion Vodă cel Viteaz de a ocupa domnia Moldovei ca urmare a "turcirii" lui Iliaş Rareş (iunie 1551) după un izvor polon inedit*, în RA, 4, 1975, p.383-391.

Ricaut, *Empire Ottoman* = Paul Ricaut, *Tableau de l'Empire Ottoman, ou l'on trouve les moeurs et coutumes des turcs, leurs lois, leur religions, leur differentes sectes, l'état de leurs forces par mer et par terre; et généralment tout ce qui concerne leur gouvernament civil, militaire et ecclesiastique*, à La Haye, MDCCIX (1709).

Rotman, *Moldova* = C. Rotman-Bulgaru, *Relaţiile Moldovei cu Imperiul otoman la începutul secolului al XVII-lea*, în RdI, 29, 5, 1976, p.677-696.

Rousseau, *Droit* = Charles Rousseau, *Principes generaux du Droit international public. Tome I: Introduction. Sources*, Paris, 1944.

Rustem Pascha, *Târih* = L.Forrer, *Die Osmanische Chronik des Rustem Pascha (Târih-i Âl-i Osman)*, Leipzig, 1923.

Saint-Priest, *Mémoires* = Le Comte de Saint-Priest, *Mémoires sur l'ambassade de France en Turquie et sur le commerce des Français dans le Levant*, Paris, 1877.

Samy-Bey, *DFT* = Ch. Samy-Bey Fraschery, *Dictionnaire Français-Turc,* Éditeur - Imprimeur: Mihran, Constantinople, 1882.

Sanhury, *Califat* = As-Sanhury, *Le Califat. Son évolution vers une société des nations orientale*, Paris, 1926.

Sarı Mehmed Paşa, *Nasâ'ih ül-vüzera* = *Ottoman Statecraft. The Book of Counsel for Vezirs and Governers (Nasâ'ih ül-vüzera ve'l-ümera) of Sarı Mehmed Pasha, the Defterdâr*, Turkish Text with Introduction, Translation and Notes by Walter Livingston Wright,jr., London, Oxford, Princeton, 1935.

Savary, *Lois morales* = Savary, *Les lois morales, religieuses et civiles de Mahomet, extraites du Koran,* trad. de Savary, I-II, Paris, 1850.

Savvas-Paşa, *Droit musulman* = Savvas-Paşa, *Étude sur la théorie du droit musulman*, Marchal et Billard, Paris, 1892, 1898.

Scelle, *Paix* = Georges Scelle, *Règles générales du droit de la paix,* în RdC, tome 46, IV, 1933, p.5-163.

Schacht, *Islamic Law* = Joseph Schacht, *Introduction to Islamic Law*, Oxford, 1964.

Schacht, *Law and Justice* = Joseph Schacht, *Law and Justice,* în *Cambridge History of Islam*, II, p.539-568.

Schaendlinger, *Die Schreiben* = Anton C.Schaendlinger, *Die Schreiben Süleymans des Prächtingen au Karl V., Ferdinand I, und Maximilian II*, Teil I: *Transkriptionnen und Übersetzungen* ; Teil II: *Faksimle*, Wien, 1983.

Schopoff, *Protection* = A.Schopoff, *Les réformes et la protection des chrétiens en Turquie (1673-1904)*, Paris, 1904.

Sefériades, *Paix* = S. Sefériades, *Principes généraux du droit internationale de la paix*, în RdC, tome 34, IV, 1930, p.181-439.

Serahsî, *Şerh* = es-Serahsî, *Şerh es-Siyeru'l-kebîr*, türkçeye tercüme: Mehmed Münib 'Ayntâbî, Cild I-II, Kostantiniye, 1241/1825.

Sertoğlu, *ROTA* = Midhat Sertoğlu, *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi (Enciclopedia ilustrată a istoriei otomane)*, Istanbul, 1958.

Shakankiri, *Loi* = El-Shakankiri, *Loi divine, loi humaine et droit dans l'histoire juridique de l'Islam,* în "Revue internationale de droit comparé", 3, 1981, p.767-789.

Shaw, *Ottoman Empire* = Standford Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Vol I: Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire. 1280-1808*, London, New York, Melbourne, 1976.

Shaybani's Siyar = *The Islamic Law of Nations. Shaybani's Siyar*, translated with an introduction, notes and appendices by M.Khadduri, Baltimore, Maryland, 1966.

Shaybânî, *Kitâb as-Siyar* = Muhammad ibn al-Hasan ach-Chaibânî, *Le Grand Livre de la Conduite de l'Etat (Kitâb as-Siyar al-Kabîr). Commenté par... as-Sarakhsî.* Traduit par M.Hamidullah, Tome I-IV, Editions Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1989-1991.

Shî'isme = *Le Shî'isme Imâmite*, Presses Universitaires de France, Paris, 1970.

Shotwell, *The Straits* = J.T.Shotwell, *A Short History of*

the *Question of Constantinople and the Straits*, în "International Conciliation" (New York), 180, November 1922.

Sicé, *Lois* = Eugène Sicé, *Traité des lois mahométanes ou Recueil de lois,us et coutumes des musulmans du Décan*, Paris, 1858 (extras din JA, 11, 1941).

Siruni, *Acte* = H.Dj. Siruni, *Acte turceşti privitoare la hotarele dunărene ale Ţării Româneşti*, în RA, V, 1, 1942, pp.129-165.

Siruni, *Domni* = H.Dj. Siruni, *Domnii români la Poarta Otomană. După un manuscris turcesc conţinând note şi însemnări despre ceremoniile şi recepţiunile din palatul împărătesc din Stambul între anii 1698-1782*. Tradus şi adnotat de..., Bucureşti, 1941.

Siruni, *Haşmetlu* = H.Dj. Siruni, *Haşmetlu. Pe marginea titulaturii domnilor români în Cancelaria Otomană*, Bucureşti, 1942.

Siruni, *Scarlat Callimachi* = H.Dj. Siruni, *O corespondenţă turcească a lui Scarlat Callimachi, domnul Moldovei*, în RI, XVII, 7-9, 1931, pp. 177-185.

Sivan, *Ideologie* = Emmanuel Sivan, *L'Islam et la Croisade: Ideologie et propagande dans les reactions musulmans aux Croisades*, Paris, 1968.

Skilliter, *Harborne* = Susan Skilliter, *William Harborne and the Trade with Turkey. 1578-1582. A Documentary Study of the First Anglo-Ottoman Relations*, London, Oxford University Press, 1977.

Slot, *Archipelagus Turbatus* = B.J. Slot, *Archipelagus Turbatus. Les Cyclades entre colonisation latine et occupation ottomane. c.1500-1718*, Tome I-II, Nederlands Historish - Archaeologisch Institut Te Istanbul, 1982.

Sourdel, *Islamul clasic* = D. Sourdel, J. Sourdel-Thomine, *Civilizaţia Islamului clasic*, vol.I-III, Bucureşti, 1975.

Sousa, *Capitulatory Regime* = N. Sousa, *The Capitulatory Regime of Turkey. Its History, Origin and Nature*, Baltimore,1933.

Sphrantzes, *Memorii* = Georgios Sphrantzes, *Memorii. 1401-1477*, ediţie critică de V.Grecu, Bucureşti, 1966 (în FHDR, IV, pp.438-449).

Stehly, *Violence* = R.Stehly, *Violence et religion en Islam*, în ETR, 56, 1, 1981, p.91-96.

Stoicescu, *Ţepeş* = Nicolae Stoicescu, *Vlad Ţepeş*, Bucureşti, 1976.

Sturdza, Petrescu, *Acte şi documente* = *Acte şi documente relative la Istoria Renascerei României*, publicate de Ghenadie Petrescu, Dimitrie A.Sturdza şi Dimitrie C.Sturdza, Vol.I, Bucuresci,1888.

Sugar, *Ottoman Rule* = Peter F.Sugar, *Southeastern Europe under Ottoman Rule. 1354-1804*, University of Washington Press, Seattle and London, 1977.

Sulamî, *Kitâb al-djihâd* = as-Sulamî, *Kitâb al-djihâd*, în E.Sivan, *La genèse de la contre-croisade: un traité damasquin du début du XII-e siècle*, în JA, CCLIV, 2, 1966, pp. 197-225.

Süleyman Kanunnamesi = Hüseyn Namuk Orkun, *Sultan Süleyman Kanunnamesi*, în Hüseyn Namuk Orkun, *Türk Hukuk Tarihi. Araştırmalar ve düşüncemeler. Belgeler*, pp. 35-92 (ANB, CM, Turcia, r. 7, c. 263-302).

Svoronos, *Inventaire* = N.G.Svoronos, *Inventaire des correspondance des consuls de France au Levant. I. Salonique et Cavalle (1686-1792)*, Paris, 1951.

Szamosközy, *Însemnări* = Ioachim Crăciun, *Cronicarul*

Szamosközy şi însemnările lui privitoare la români. 1566-1608, Cluj, 1928.

Şakiroğlu, *1503* = M.H. Şakiroğlu, *1503 tarihli Türk-Venedik Andlaşması* (Tratatul turco-veneţian din 1503), în *VIII.Türk Tarih Kongresi*, III. Cilt'ten ayrıbasım, TTK.Basimevi, Ankara, 1983, pp. 1559-1569.

Şakiroğlu, *1521* = M.H. Şakiroğlu, *1521 tarihli Osmanlı-Venedik andlaşmasının aslı metni* (Textul original al tratatului osmano-veneţian din 1521), în TED, 12, 1981-1982, pp.387-403.

Şimanschi, *Închinarea* = Leon Şimanschi, "*Închinarea" de la Vaslui (5 <iunie>) 1456*, în AIIAI, XVIII, 1981, p.613-638.

Ştefănescu, *Consideraţii* = Ştefan Ştefănescu, *Consideraţii cu privire la natura relaţiilor româno-turce şi impactul lor asupra dezvoltării istorice a celor două popoare*, în AARMSI, seria IV, tom II, 1977, (Bucureşti, 1979), pp. 113-119.

Ştefănescu, *Ţara Românească* = Ştefan Ştefănescu, *Ţara Românească de la Basarab I "Intemeietorul" până la Mihai Viteazul,* Bucureşti, 1970.

Tarazi, *Statut personnel* = Salah el-Dine Tarazi, *La solution des problèmes de statut personnel dans le droit des pays arabes et africains*, în RdC, 159, I, 1978, p.348-463.

Testa, *Traités* = I.de Testa, *Recueil des traités de la Porte Ottomane avec les puissances étrangères*, Vol.I-VIII, Paris, 1864-1896; vol.IX-X, par A.de Testa et L.de Testa, Paris, 1898-1901.

Tevkii, *Kanunname* = Abdurrahman Tevkii, *Osmanlı Kanunnameleri*, în "Millî Tetebüler Mecmuası", Istanbul, Cild I, Sayı 1, 1331/1911, pp. 49-112; Sayı 2, 1331/1911, pp. 305-348 (ANB, CM, Turcia, r. 7, c. 2-58).

Thibault-Lefebvre, *Valachie* = Thibault-Lefebvre, *Situation diplomatique de la Valachie à l'égard des puissances européennes*, Paris, 1857, p.689-705 (Extrait du "Correspondant de Paris", 1857).

Tocilescu, *534 documente* = Gr.G.Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din Ţara Românească şi Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul. 1346-1603*, Bucureşti, 1931.

Toderaşcu, *Alianţa* = Ion Toderaşcu, *Alianţa politico-militară dintre ţările române în evul mediu. Idee şi faptă*, Iaşi, 1984.

Todorov, *Ville balkanique* = N. Todorov, *La ville balkanique aux XVe-XIXe siècles. Développement socio-économique et démographique*, Bucarest, 1980.

Tornauw, *Droit musulman* = Nicolas de Tornauw, *Droit musulman exposé d'après les sources,* trad. par M.Eschbach, Paris, 1860.

Tritton, *Non-Muslims* = A.C.Tritton, *The Caliphs and their Non-Muslims Subjects*, London, 1930.

TS = *Türkçe Sözlük,* Cild I-II, Yeni Baskı, Ankara, 1988.

Turan, *Ideal* = Osman Turan, *The Ideal of the World Domination among the Medieval Turks*, în SI, IV, 1955, p.77-90.

Turan, *Les souverains seldjoukides* = Osman Turan, *Les souverains seldjoukides et leur sujets nonmusulmans*, în SI, I, 1953, p.65-101.

Turki, *Tributaire* = Abdelmagid Turki, *Situation du «Tributaire» qui insulte l'Islam* ,în SI,XXX,1969,p.39-73.

Turpin, *Histoire de l'Alcoran* = Fr.H.Turpin, *Histoire de l'Alcoran, où l'on découvre le systéme politique et*

religiuex de Faux-Prophète et les sources où il a puisé sa législation, I-II, à Londres et à Paris, 1775.

Tursun Bey, *Târîh* = Tursun Bey, *Târîh-i Ebû'l Feth Sultan Mehmed Han* (Istoria sultanului Mehmed Han, "Părintele Cuceritor"), Hazırlayan: Dr. A. Mertol Tulum, Istanbul, 1972.

Tyan, *Méthodologie* = E.Tyan, *Méthodologie et sources de droit en Islam*, în SI, X, 1959, p.79-111.

Umur, *Tugraları* = Suha Umur, *Osmanlı Padişah Tugraları*, Istanbul, 1980.

Ureche, *Letopiseţ* = Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, editat de P.P.Panaitescu (ediţia I, 1955), Bucureşti, 1987.

Ursu, *Ştefan* = I.Ursu, *Ştefan cel Mare şi Turcii*, Bucureşti, 1914..

Uzunçarşılı, *Bogdan - voyvoda* = I.H. Uzunçarşılı, *On sekizinci asırda Bogdan'a voyvoda tayini* (Numirea voievozilor în Moldova în secolul al XVIII-lea), în "Tarih Semineri Dergisi" (Istanbul), 1 Cilt, 1937, p.32-38.

Uzunçarşılı, *Ilmiye teşkilâtı* = I.H. Uzunçarşılı,*Osmanlı Devletimim ilmiye teşkilâtı* (Organizarea ştiinţei statului otoman), Ankara, 1965.

Uzunçarşılı, *Islâmiyet* = I.H. Uzunçarşılı, *On altıncı yüzyıl ortalarında Islâmiyeti kabul etmiş olan bir Bogdan voyvodası* (Un voievod moldovean care a acceptat Islamul la mijlocul secolului XVI), în "Belleten", XVIII, 69, 1954, p.83-7.

Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* = Ismail Hakki Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I-IV cilt, TTK Basimevi, Ankara, 1947-1959.

Uzunçarşılı, *Türk-Ingiliz* = I.H. Uzunçarşılı, *On dokuzuncu asır başlarına kadar Türk-Ingiliz münasebetlerine dair vesikalar* (Documente referitoare la relaţiile turco-engleze până la începutul secolului al XIX-lea), în "Belleten", XIII, 51, 1949, p.615-622.

Văcărescu, *Istoria* = Ianache Văcărescu, *Istorie a prea puternicilor înpăraţi othomani*, în Poeţii Văcăreşti, *Opere*, ed.critică de Cornel Cîrstoiu, Bucureşti, 1982, pp.181-312.

Vajda, *Bulletin* = G.Vajda, *Un bulletin de victoire de Bajazet II*, în JA, CCXXXVI, 1, 1948, pp.87-103.

Valensi, *Venise* = Lucette Valensi, *Venise et la Sublime Porte: la naissance du despote*, Paris, 1987.

Vasiliev, *Byzance* = A.A. Vasiliev, *Byzance eţ les Arabes, Tome II/1: La dynastie Macédonienne (867-959)*, Édition française préparée par M.Canard, Bruxelles, 1968.

Vaughan, *Europe and the Turk* = M. Dorothy Vaughan, *Europe and the Turk. A Pattern of Alliances (1350-1700)*, Liverpool, 1954.

Veceva, *Commerce* = E. Veceva, *Andrinople et le commerce des Ragusains aux XVIe-XVIIe siècles*, în BHR, 27, III, 1989, p.62-66.

Veinstein, *1552* = Gilles Veinstein, *Les préparatifs de la campagne navale franco-turque de 1552 `a travers les ordres du duvan ottoman*, în ROMM, 39, 1985, p.35-67.

Veinstein, *Oceakov* = Gilles Veinstein, *L'occupation ottomane d'Oceakov et le problème de la frontière lituano-tatars. 1538-1544*, în *Passé turco-tatar. Présent soviétique...*, Louvain-Paris, 1986, p.123-155.

Veliman, *Carte de legământ* = V.Veliman, *O carte de legământ (ahid-nâme) din 1581 privitoare la Transilvania*, în AIIAI, XXV, 1988/1, pp.27-44.

Veliman, *Documente turc.* = Valeriu Veliman, *Relaţiile româno-otomane. (1711-1821). Documente turceşti*, Bucureşti, 1984.

Veliman, *Haraciul* = Valeriu Veliman, *Câteva consideraţii privind haraciul Moldovei la mijlocul secolului al XVI-lea*, în AIIAI, XIX, 1982, p.285-301.

Veliman, *Mircea* = Valeriu Veliman, *Domnia lui Mircea cel Mare în viziunea istoriografiei otomane (sec.XV-XVII)*, în *Mircea*, pp.397-429.

Veliman, *Mitropolit* = Valeriu Veliman, *Date noi cu privire la circumstanţele alegerii mitropolitului Moldovei (1792) şi statutul juridico-politic al Principatelor Române*, în AIIAI, XXIII, 2, 1986, p.599-617.

Veress, *Documente II* = Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti. Vol.II. Acte şi scrisori (1573-1584)*, Bucureşti, 1930.

Veress, *Documente III* = Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti. Vol.III. Acte şi scrisori (1585-1592)*, Bucureşti, 1931.

Vermeulen, *Dhimmis* = U.Vermeulen, *The Rescript of Al-Malik As-Sâlih Sâlih against the Dhimmis (755 AH/1354 AD)*, în OLP, 9, 1978, p.175-184.

Vesela, *Transylvanie* = Z. Veselá-Prenosilova, *Contributions aux rapports de la Sublime Porte avec le Transylvanie pendant la deuxième moitié du XVIIe s.* (extras, III, Atena, 1970), pp. 753-760.

Veselá, *Sinai I* = Zdenka Veselá-Prenosilova, *A propos de la protection exercée par le gouvernement ottoman sur le Monastère de Ste.Cathérine au Sinai*, în "Archiv Orientální" (Praha), 37, 1969, p. 326-338

Veselá, *Sinai II* = Zdenka Veselá-Prenosilova, *Sur les possessions du Monastère de Ste. Cathérine au Sinai et de leurs employés*, în *Rapports, co-rapports, communications tchécoslavaques pour le IVe Congrès de l'Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen* (Separatum), Prague, 1979, p.477-485.

Villaine-Gandossi, *Baile* = Christiane Villaine-Gandossi, *Les attributions du baile de Constantinople dans le fonctionnement des Echelles de Levant au XVIe siècle*, în *Les grandes Escales, 2-ème partie: Les temps modernes*, Recueil de la Société Jean Bodin, XXXIII, Bruxelles, 1972, pp. 227-244.

Villaine-Gandossi, *Venise* = Christiane Villaine-Gandossi, *Contribution à l'étude des relations diplomatiques et commerciales entre Venise et la Porte Ottomane au XVIe siècle*, în SF, XXVI, 1967, pp.22-45; XXVIII, 1969, pp.13-47 şi XXIX, 1970, pp.290-301.

Visscher, *Coutume* = Charles de Visscher, *Coutume et traité en droit international public*, extrait de la "Revue Général de Droit International Public", 3, 1955.

Waardenburg, *Tendances* = J.Waardenburg, *Tendances d'histoire des religions dans l'Islam médiéval*, în AAWG (*Akten des VII.Kongresses für Arabistik und Islamwissenschaft Göttingen, 15 bis 22 august 1974*), 98, 1974 (apărut în 1976), p.372-384.

Wansborough, *Safe-Conduct* = J. Wansborough, *The Safe-Conduct in the Muslim Chancery Practice*, în BSOAS, XXXIV, 1, 1971, p.20-35.

Watson, *Int.Society* = Adam Watson, *European International Society and its Expansion*, în H.Bull and A.Watson, *The Expansion of International Society*, Clarendon Press, Oxford, 1985.

Watt, *Christianity* = W.Montgomery Watt, *The Christianity criticized in the Qur'ân*, în *Atti del Terzo Congresso di*

Studi arabi e islamici, Naples, 1967, p.651-656.

Watt, *Islam* = W. Montgomery Watt, *The Majesty that was Islam. The Islamic World (661-1100)*, London, 1976.

Watt, *Islamic Community* = W. Montgomery Watt, *Conditions of Membership of the Islamic Community*, în SI, XXI, 1964, p.5-13.

Watt, *Islamic Spain* = W. Montgomery Watt, *A History of the Islamic Spain*, Edinburgh (Islamic Surveys, VII), 1965.

Watt, *Jihâd* = W. Montgomery Watt, *The Significance of the Theory of Jihâd*, în AAWG (*Akten des VII.Kongresses für Arabistik und Islamwissenschaft Göttingen, 15 bis 22 august 1974*), nr. 98, 1976, p.390-394.

Watt, *Mahomet-Medine* = W. Montgomery Watt, *Mahomet à la Medine*, Paris: Payot,1959.

Watt, *Mahomet-Mecque* = W. Montgomery Watt, *Mahomet à la Mecque*, trad. de F. Dourveil, Paris: Payot, 1958.

Wenner, *Arab/Muslim* = Manfred W.Wenner, *The Arab/Muslim Presence in the Medieval Central Europe*, în IJMES, 12, 1, 1980, p. 59-79.

Williams, *Islamic Civilisation* = J.A. Williams, *Themes of Islamic Civilisation*, University of California Press Berkeley, Los Angeles, London, 1971.

Winter, *Arabic Panegyric* = Michael Winter, *A Seventeenth Arabic Panegyric of the Ottoman Dynasty*, în AAS, 13, 2, 1979, p.130-157.

Wittek, *Hakluyt* = Paul Wittek, *The Turkish Documents in Hakluyt's «Voyages»*, în "Bulletin of the Institute of Historical Research", XIX, 57, nov.1942 (jan.1944), p.122-139.

Wittek, *Rise* = Paul Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire*, London, 1938.

Wittek, *Sultan de Rûm* = Paul Wittek, *Le Sultan de Rûm*, în AIPHOS, VI, 1938, p.361-390 .

Wittek, *Turcs de Roum* = Paul Wittek, *Deux chapitres de l'histoire des Turcs de Roum*, în "Byzantion", XI, fasc. 1, 1936, p.285-319 .

Wood, *Levant* = A.C.Wood, *A History of the Levant Company*, Oxford University Press, 1935.

Wood, *Treaty* = Hugh M. Wood, *The Treaty of Paris and Turkey's Status in International Law*, în AJIl, XXXVII, 1943, p. 262-274.

Xenopol, *Istoria românilor* = A.D.Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol.II-IV, ediţia a IV-a, Bucureşti, 1986-1993 (prima ediţie se încheia în 1893).

Yahya b. Adâm, *Kitâb* = *Taxation in Islam. Volume I: Yahya bin Adâm's Kitâb al-kharâj*, edited, translated and provided with an Introduction and notes by A.Ben Shemesh, Revised Second Edition, Leiden: E.J.Brill, 1967, pp.23-109.

Yediyıldız, *Zimmi* = B.Yediyıldız, *Islâm Hukukunda Zimmilerin Yeri* (Locul *zimmi*-ilor în dreptul islamic), în "Türk Kültürü", 290, 1987, p.335-339.

Young, *Droit* = George Young, *Corps de droit ottoman. Recueil des codes, lois, reglements, ordonnace et actes les plus importants du droit intérieur et d'édictes sur le droit cutumier de l'Empire Ottoman*, vol.II, III, VII, Oxford, 1905-1906.

Yusuf, *Shari'ât* = S.M. Yusuf, *The Supremacy of Shari'ât Law in Islamic Society*, în IQ, 1-2, 1978, pp.

15-23.

Zachariadou, *Holy War* = E.A. Zachariadou, *Holy War in the Aegean during the Fourteenth Century*, în "Mediterranean Historical Review" (London), 4, 1989, p.212-225.

Zachariadou, Mount Athos = E.A. Zachariadou, *Ottoman Documents from the Archives of Dionysiou (Mount Athos). 1495-1520*, în SF, XXX, 1971, pp.1-35 (retipărit în Zachariadou, Romania, XVI).

Zachariadou, *Prodromos* = E.A. Zachariadou, *Early Ottoman Documents of the Prodromos Monastery (Serres)*, în SF, XXVIII, 1969, pp.1-12 (retipărit în Zachariadou, *Romania*, XV).

Zachariadou, *Romania* = Elizabeth A. Zachariadou, *Romania and the Turks (c.1300-c.1500)*, Variorum Reprints, London, 1985.

Zachariadou, *Serbian Campaigns* = E.A. Zachariadou, *The First Serbian Campaigns of Mehmed II (1454,1455)*, în "Annali dell'Instituto Orientale di Napoli", XIV, Naples, 1964, p.837-840 (retipărit în Zachariadou, *Romania*, XIII).

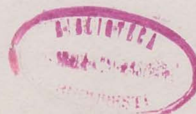
Zachariadou, *Süleyman* = Elizabeth A. Zachariadou, *Süleyman Çelebi in Rumili and the Ottoman Chronicles*, în "Der Islam", Band 60, Heft 2, 1983, p.268-296.

Zachariadou, *Trade and Crusade* = E.A. Zachariadou, *Trade and Crusade. Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydın (1300-1415)*, Venice, 1983.

Zagoriţ, *Suzeranitatea* = Gh.Zagoriţ, *Stabilirea suzeranităţii turceşti în Moldova. Cu argumente că prima capitulaţie atribuită lui Bogdan III a fost făcută de Ştefan cel Mare la 1497*. Extras din "Convorbiri Literare", XLVIII, 7-8, 1914, p.710-728.

Zakythinos, *Morée* = Denis A. Zakythinos, *Le despotat grec de Morée. Vie et institutons*, vol.II, Edition revue et augmentée par Chryssa Maltézou, London, 1975.

Zeller, *Capitulations 1535* = Gaston Zeller, *Une légende qui a la vie dure - les "Capitulations" de 1535*, în "Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine", I, 1955, p.127-132.

Tiparul s-a executat sub cda 467/1998
la Tipografia Editurii Universității din București

ISBN: 973 - 575 - 271 - 9

Lei 30000